

DE BEWEGING

MAAS & VAN SUCHTELEN - AMSTERDAM

THE GETTY CENTER LIBRARY

Why ask for the moon
When we have the stars?

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN SOCIETEIT "PHOENIX"
Delft

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN-SOCIETEIT „PHOENIX“
DELFT,

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT
VOOR LETTEREN, KUNST, WETEN-
SCHAP EN STAATKUNDE * * *

VIERDE JAARGANG VIERDE DEEL

* * * * REDACTIE: * * * *

H. P. BERLAGE Nz. — T. J. DE BOER

ALBERT VERWEY — IS. P. DE VOOYS

UITGEGEVEN DOOR MAAS & VAN SUCHTELEN
TE AMSTERDAM * * * * * MCMVIII

Digitized by the Internet Archive
in 2016 with funding from
Getty Research Institute

<https://archive.org/details/debeweging44unse>

INHOUD

(October 1908. Afl. 10.)

Bladz.

Een Staatskommissie voor de Spellingkwestie?	DR. C. G. N. DE VOOYS	1
Adam	KAREL VAN DE WOESTYNE	15
Rhijnvis Feith (I)	J. KOOPMANS	35
Het Al-Eenig Leven (II).	NICO VAN SUCHTELEN	60
Gedichten	GEERTEN GOSSAERT	87
Sociale Hygiëne.	IS. P. DE VOOYS	95
Boeken, Menschen en Stroomin- gen: Hedendaagsch Tooneel- spel	ALBERT VERWEY	106
Boekbeoordeelingen:		
Albert Verwey: Het Blank Heelal.	IS. P. DE VOOYS	113
C. A. Bernoulli: Franz Over- beck und Friedrich Nietz- sche (II)	PROF. DR. T. J. DE BOER	127

(November 1908. Afl. 11.)

Rhijnvis Feith (II)	J. KOOPMANS	129
Rembrandt	ALBERT VERWEY	144
Sint-Veit	AART VAN DER LEEUW	146
Een Dag Zomerleven	IS. P. DE VOOYS	168
Openbare Leeszaal	PROF. DR. T. J. DE BOER	175
Gedichten	H. LABBERTON—DRABBE	179
In Zake Spoorwegpolitiek	P. BAKKER SCHUT, <i>c.-z.</i>	185
Mythen en Gedaanten.	P. N. VAN EYCK	191

I N H O U D

Bladz.

Boeken, Menschen en Stroomingen: In het Rijksprentenkabinet	ALBERT VERWEY 203
Boekbeoordeelingen:	
Nine van der Schaaf	ALEX. GUTTELING 212
De Armeuzorg te Leiden tot het einde van de 16 ^e eeuw	DR. J. PRINSEN JLz. 248

(December 1908. Afl. 12.)

Het Al-Eenig Leven (III)	NICO VAN SUCHTELEN. 257
Elementen	ALBERT VERWEY 285
Shelley's Prometheus Ontboeid (<i>Vertaald</i>) (I)	ALEX. GUTTELING 292
De Positie van Nederland in de Internationale Politiek	L. L. C. M. VAN OUT- HOORN 341
Sociale Hygiëne.	IS. P. DE VOOYS. 356
Boeken, Menschen en Stroomingen: Dr. J. Prinsen JLz.: Jan van Hout	ALBERT VERWEY 366
Boekbeoordeelingen:	
Arnold van Gennep: Religions, Moeurs et Légendes	} ALBERT VERWEY 373
Delftsch Aardewerk door H. P. Bremmer	
Vertaalde Wijsbegeerte	

EEN STAATSKOMMISSIE VOOR DE SPELLINGKWESTIE?

DOOR

DR. C. G. N. DE VOOYS.

De invoering van de Vereenvoudigde Spelling te Winschoten heeft plotseling de aandacht van het grote publiek op de spellingkwestie gevestigd.

Onverschilligen en behouders op dit gebied, die tot nu toe spellingvereenvoudiging als een partikuliere liefhebberij genegeerd hadden, werden opgeschrikt. Menigeen buiten de onderwijs-wereld, onbekend met de snelle toename van de beweging in de laatste jaren, dacht aan een overval. Van verschillende zijden is de regering uitgenodigd, aangemaand of opgejaagd om de eenheid te handhaven door de spelling-revolutie in de geboorte te smoren.

Anderen, zowel voor- als tegenstanders van spellingvereenvoudiging, hebben geroepen om een Staatskommissie, in de hoop dat daardoor een definitieve oplossing mogelijk zou blijken. Het doel van dit artikel is, aan te tonen dat deze hoop zich oplost in een waan.

De spellingkwestie is door voor- en tegenstanders soms bovenmate opgeblazen. Van hoger standpunt gezien geldt het een zaak van ondergeschikt belang: spellingwijziging is kostuumverandering van de taal. Maar daarom is de kwestie nog niet onbelangrijk. Alleen wie het verband tussen het

kleine en het grote over het hoofd ziet, zal de ijver van de vereenvoudigers belachelijk vinden.

Spellingvereenvoudiging is *geen* panacee tegen de gebreken van het taalonderwijs. Maar een grondige verbetering van het moedertaalonderwijs, in het bijzonder op de volkschool, is niet mogelijk *zonder* spellingvereenvoudiging.

Men zou kunnen menen dat de zaak daarmee beslist was: *het onderwijs eist vereenvoudiging*; uit de meest bevoegde onderwijs-kringen is een kommissie voortgekomen, die na langdurige overweging en toetsing aan de praktijk een regeling ontwierp, die èn de meest bereikbare voordelen bracht, èn invoerbaar bleek. Zuid-Afrika getuigde, na de invoering, dat het onderwijs er inderdaad mee gebaat was. Hier te lande kreeg de nieuwe regeling achtereenvolgens de sanktie van de invloedrijkste onderwijs-organisaties. Niet minder dan 130 organisaties of afdelingen daarvan sloten zich bij de *Vereniging tot vereenvoudiging van onze schrijftaal* aan. En wat meer zegt, men liet het niet bij sympathiebetuigingen, maar gezamenlijk wendden zich die verenigingen, zowel het openbaar als het bijzonder onderwijs vertegenwoordigende, tot de Regering om voor de nieuwe spelling gelijke rechten te vragen, d. w. z. om een geleidelijke invoering mogelijk te maken. Dat er in de schoolbladen nagemopperd werd en wordt, doet aan de waarde van dit feit niet te kort: *de overgrote meerderheid van de Nederlandse onderwijs-wereld acht de invoering van de Vereenvoudigde in het belang van het onderwijs*.

Vanwaar dan die hartstochtelijke tegenstand? Waarom vindt een dergelijk algemeen verlangen geen willig gehoor bij de Regering? zal een onbevooroordeelde vragen. Waarom geen vertrouwen geschonken aan de onmiddellijk belanghebbenden? Inderdaad geloof ik dat een deskundig minister van onderwijs niet aarzelen zou. Als hij van nabij de school en het taalonderwijs kende, zou hij immers inzien dat het onderdrukken van deze beweging krachtsverspilling is. En erger: die onderdrukking brengt op den duur het taalonderwijs in de knel. Onlangs wees een van onze hoogleraren 1) op de onmoge-

1) Prof. Dr. D. C. Hesseling, die nadat dit artikel geschreven was, deze mening uitsprak in het weekblad *De Amsterdammer* (13 Sept.).

likheid om iets goed te onderwijzen waaraan men zelf niet gelooft. Hoe kan de onderwijzer die het lastigste deel van onze spelling als ballast voor de jeugd beschouwt, die spelregels met opgewektheid en met overtuiging inprenten?

De heftige tegenstand waarop elke spelling-wijziging stuiten moet — het is niet voor 't eerst dat een dergelijke strijd hier en in Zuid-Nederland hoofden warm maakt! — wordt verklaarbaar als we bedenken dat daarin onmiddellik het grote publiek betrokken wordt. Een nieuwe tekenmethode komt niet ver buiten de schoolmuren; een nieuwe spelling gaat de wereld in. Het grote publiek weigert in de spellingkwestie allereerst een onderwijs-belang te zien, maar schuift de maatschappelijke zijde van het vraagstuk naar voren. En met het volste recht. Het onderwijs heeft rekening te houden met het leven. Maar terwijl we dit toegeven, wijzen we er nadrukkelijk op, dat een onderwijsverbetering, waarvan het volk in zijn volle omvang profiteert, ook wel een kleine opoffering van de zijde van het publiek waard is.

Is die opoffering niet klein? Een rumoer van stemmen antwoordt: „Een volksbelang bedreigd!“ „Onze nationale eenheid in gevaar!“ „Verdeling van ons volk in twee delen!“ 1) „Misdadige pogingen!“ „Aankweken van taalanarchie!“ Wat is de nuchtere werkelijkheid, die overblijven zal wanneer dit rumoer bedaard is? Dat we er een tijdlang aan zullen moeten wennen om in korrespondentie, in zaken, in de tijdschriften en later in de kranten tweeërlei spelling naast elkaar te zien. En dat dit geen onoverkomelijk bezwaar is, wordt sinds jaren bewezen doordat in de meeste grote tijdschriften de beide spellingen, vreedzaam in dezelfde omslag, onder de ogen van het publiek komen.

Dat men begint met de ongewone spelling „lelik“ te vinden, spreekt van zelf. Ook de spelling van een andere periode ziet er bij eerste kennismaking „raar“ uit. Met „schoonheid“ heeft dit niet veel te maken. De eenvoudige waarheid is dat de mens op oudere leeftijd — maar soms al jong — slaaf van de

1) Dit is geen parodie, maar grappige werkelijkheid. Zie het opgewonden artikel van J. Huisman in *De Tijdspiegel* (Aug. 1908).

gewoonte wordt. Evenals een kwartier later eten, of het bekorten van een middagdutje bij velen prikkelend op het humeur werkt, zo ziet men ongaarne de jarenlang bestaande associatie tussen het woord en het schriftelijke woord-beeld gestoord. Dat brengt sommige heetbloedigen in dezelfde opwinding als het gestoorde middagdutje.

Ernstige afmetingen zou het bezwaar van twee parallelle spellingen eerst aannemen, wanneer een nieuw systeem bedacht was, of wanneer de wijziging zò ingrijpend was, dat het oog, aan de ene spelling gewend, *blijvend* door de andere gehinderd zou worden. Natuurlik hebben de ontwerpers van de Vereenvoudigde allereerst er naar gestreefd dit bezwaar te ondervangen. Vandaar dat zij een radikaler wijziging, waarop het lager onderwijs aandrong (de *d*, *t* en *dt* van de werkwoordvormen), niet aandurfd. Immers, veel van wat in de 19de eeuw geschreven en gedrukt is, komt ons dagelijks onder ogen.

Misschien bevreemdt het, dat ik één vroegere hoofdgrief tot nu toe onaangeroerd liet: namelijk dat het toepassen van de Vereenvoudigde gelijk staat met taalverknoeien, met taalverminken. Na Kollewijn's verdediging van de Vereenvoudigde 1) kan ik daarover kort zijn. Alleen wie vasthoudt aan het dogmatiese schrijftaalbegrip, en in strijd met alle taal-werkelijkheid één aparte „schrijftaal” voor schriftelijke gedachtenuitdrukking, en één spreektaal aanneemt 2), kan in die waan verkeren. Wie de ontwerpers van de Vereenvoudigde Spelling en hun beginselen kent, weet hoe dwaas het is juist aan hùn de bedoeling toe te schrijven, in kommissie een nieuw soort taal te willen maken of opdringen, en een ander soort taal dood te maken.

De *velerlei* taal die bestaat, kan ook geschreven worden. De beknopt gestelde regels houden allereerst rekening met het algemene schrijven van de algemene taal. Wie motieven heeft om van die algemene taal af te wijken — bv. de dichter, de naturalistiese auteur, de redenaar — zal natuurlik zijn

1) In *De Beweging* van April 1907.

2) Vgl. wat ik over Te Winkel's schrijftaalbegrip schreef in *De Beweging* van Aug. 1906.

spelling zò inrichten dat de lezer zijn *taal* zo dicht mogelijk benaderen kan. 1)

Een opmerkelijk verschijnsel is het, hoe zeer de oppositie tegen spellingvereenvoudiging in de laatste jaren van aard veranderd is. Vóór vijftien jaren heette het: de kritiek op De Vries en Te Winkel is onjuist; de voorgestelde vereenvoudigingen zijn onmogelijk: hoe zullen we anders *koper* en *kooper*, *kolen* en *koolen* onderscheiden! Het schrappen van de naamvals-*n* zal de taal verarmen en onduidelik maken.

Van dergelijk verzet hoort men alleen nu en dan een flauwe naklank, meestal van mensen, die zich onlangs met het spellingvraagstuk zijn gaan bemoeien en die nu een ontdekking menen te doen. Eigenlike taalgeleerden brengen zulke argumenten niet meer te berde, tenminste niet in het openbaar. Er zijn er wel, die, met een klassiek schrijftaal-begrip opgevoed, nog niet overtuigd zijn, maar instinktief voelen ze de zwakte van hun argumenten. Bovendien zouden ze door hun optreden een zonderlinge indruk maken. Wanneer werkelijk de vereenvoudigers zondigden tegen de *taal*, dan zou hun konklusie moeten luiden, dat een tiental hoogleraren dagelijks foutieve taal op schrift zetten; dat men tegenwoordig herhaaldelijk promoveert op een proefschrift vol taalfouten; dat die foutieve taal onder het patronaat van de *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde*, van de *Academie van Wetenschappen*, van de *Gentse universiteit* de wereld ingaat. Zouden zij zich dan niet blootstellen aan de beschuldiging van het publiek, dat zij medeplichtig zijn aan dat „taalbederf”, nu zij het niet tijdig met kracht van argumenten bestreden en geweerd hebben?

Een ander feit dat we met voldoening konstateren, is dat de Vereenvoudigde zich in de laatste tien jaren een blijvende plaats veroverd heeft. Dat lijkt een stoute bewering. Vooral nu onlangs — trouwens van onbevoegde zijde — de mening

1) Als dus de dichter in zijn vers een *n*-klank niet missen kan, zal hij de naamvals-*n*, die uit de algemene taal verdwenen is, wellicht nodig hebben, en dan natuurlijk die klank in de spelling door een *n*-teken aanduiden. Een dichter die allereerst zijn *klanken* voor het nageslacht bewaren wil, moest er eigenlijk prijs op stellen, zijn schrijfwijze nòg verder in fonetische richting te vereenvoudigen.

verkondigd werd, dat de *Vereniging* om het fiasko, in het maatschappelijk leven geleden, te verbergen, op listige wijze een aanslag ging beproeven op de school. Tegenover deze valse voorstelling moeten we de ontwikkeling van de beweging in hoofdtrekken nagaan.

Misschien zijn er aanvankelijk optimisten geweest, die meenden dat de meerderheid van het publiek voor spellinghervorming zò warm te maken was, dat ieder zijn eigen spelling ging veranderen, anderen daartoe overreedde, dat men de grote pers door een verpletterende meerderheid van vereenvoudigende lezers dwong om mee te gaan, en op dezelfde wijze de school plotseling en algemeen deed omslaan. Natuurlijk moest daartoe in alle delen van ons vaderland de beweging even ver gevorderd zijn. Zelfs een belangrijke minderheid zou de eenheid in gevaar kunnen brengen.

Men moet een tijdlang aan de propaganda deel genomen hebben om de dwaasheid van die illusie in te zien. Het besluit om de op school geleerde spelling voor een andere te verwisselen, schijnt de meeste mensen een zeldzame krachtsinspanning te kosten. Zelfs overtuigde en energieke voorstanders kan men daartoe slechts met grote moeite overhalen. Het grote publiek ziet in elke wijziging niets dan last. De meeste ontwikkelden zeggen: „laat mijn kinderen die nieuwe spelling leren, als het onderwijs er baat bij vindt; maar laat mij met rust.” Wanneer dus deftige hoofdonderwijzers met een plechtig gebaar verkondigen: „de school moet het leven volgen!” dan betekent die frase bij nadere ontleding niets anders dan: laat mij met rust! Want als men daarop zou moeten wachten, dan stond De Vries en Te Winkel onwrikbaar, ten eeuwigden dage. Niet de geringste vereenvoudiging zou er in te brengen zijn. Welk motief zou b.v. een dagblad hebben om veranderingen in de spelling te brengen, die de grote meerderheid van zijn lezers onaangenaam zijn? Er is helemaal geen voordeel aan verbonden. Zolang de school elk jaar een jong geslacht van oude-spellers aflevert, is van het publiek geen initiatief te wachten.

De leuze „de school moet volgen” kan niet anders zijn dan de leuze van het volstreckte behoud.

Maar aan de audere zijde wordt het doel niet bereikt door

eenvoudig in onderwijskringen het denkbeeld te propageren, dat een aangegeven vereenvoudiging wenselijk is. Elke spelling moet aan de praktijk getoetst worden. De zwaarste tegenstand is de passieve, niet de argumenterende.

Het publiek moet aan het nieuwe schriftbeeld wennen. Propaganda van het woord moet samengaan met die van de daad. Door dit over het hoofd te zien, heeft de spellingbeweging in Frankrijk, Amerika en Engeland tot nu toe zo weinig sukses gehad.

In ons land heeft een kern van voorstanders sedert 1892 de gepropageerde regeling ook toegepast. Deze kern is voortdurend aangegroeid; in de laatste jaren zelfs vrij sterk, al doen verscheiden besliste voorstanders in dit opzicht hun plicht niet. Dat het aantal nieuwe-spellers de meerderheid, of zelfs maar een zeer groot percent van de natie zou gaan uitmaken, zolang de school voor de nieuwe spelling gesloten blijft, is om bovengenoemde reden eenvoudig onmogelijk. Wanneer ik dan ook beweet dat de Vereenvoudigde zich in die jaren langzamerhand een plaats veroverd heeft, bedoel ik dat die spelling nu voor „vol” aangezien wordt. Een maatstaf daarvoor is de gastvrijheid in de grote tijdschriften en in de pers. Het is nog niet zoveel jaren geleden dat een ingezonden stuk in de nieuwe spelling eenvoudig omgespeld of — zooals de buro-ambtenaren van Justitie zouden zeggen — „van taalfouten gezuiverd” werd. Nu nemen het *Handelsblad* en de *Nieuwe Courant* zelfs stukken in de vereenvoudigde spelling op. Bij de grote tijdschriften is het een uitzondering geworden, wanneer de redactie een vijandige houding aanneemt: voorzover mij bekend zijn alleen nog *Onze Eeuw* en *De Tijdspiegel* van vreemde smetten vrij gebleven. In de meeste weekbladen, in *alle* onderwijsorganen die mij bekend zijn, heeft de vereenvoudigde zich vrije toegang en soms een ruime plaats verworven. In wetenschappelijke werken en proefschriften, in belletrie en gedichten, in cirkulaires en korrespondentie drong de nieuwe spelling geleidelik allerlei kringen binnen. Het gevolg is, dat het oog van de ontwikkelde lezer in meerdere of mindere mate aan het aanvankelijk vreemde schriftbeeld gewoon raakt. Daarmee is een groot deel van de passieve tegenstand, die eerst onverzettelik leek, geweken.

In die richting is nog meer te bereiken en zal nog meer bereikt worden. Maar er is een noodzakelijke grens. Langs die weg is het publiek wel te wennen, maar niet te winnen.

De school zal de doorslag moeten geven. Die mening is niet splinternieuw. De taktiek die daarvan het gevolg was, is geen „krijgslist.” Spellinghervorming langs andere weg is eenvoudig ondenkbaar.

De vraag is nu: wanneer is de tijd er rijp voor.

Allerlei tekenen wezen er op, dat die rijpheid gekomen was. Eén voor één werden de belangrijkste onderwijsorganisaties gewonnen voor de adresbeweging. De uitgevers bleken bereid voor de nodige schoolboeken in de nieuwe spelling te zorgen. De ergste vijandige stemming onder het publiek was geweken. De invoering zelf zou het overige moeten doen. Geleidelijk kon men beginnen waar de toestand rijp was, en waar de wettelijk bevoegde autoriteiten, het gemeentebestuur en het schooltoezicht, tot medewerking bereid waren.

Toen de eerste pogingen gelukt waren, kwam — zoals te verwachten was — de oppositie los. Tot nu toe hadden de tegenstanders zich wel bevonden bij de onzijdigheid van de Regering. Zonder officiële steun, meenden ze, dreigde er toeh nooit gevaar van invoering. Nu veranderde op eens de taktiek, en werd regeringsinmenging noodzakelijk geacht. Sommigen verbergen hun bedoeling niet, en hopen dat de Regering de beweging zal onderdrukken, door kortweg de spelling-De Vries en Te Winkel voor openbaar onderwijs en examens voor te schrijven. Het is duidelijk dat een levenskrachtige beweging, die in alle vertakkingen van het onderwijs weerklink gevonden heeft, slechts tijdelijk te onderdrukken is, en juist door de onderdrukking aan innerlijke kracht zou winnen. Tot spellingeenheid zou deze maatregel nooit leiden. Buiten het openbaar onderwijs en de ambtelijke geschriften kan immers van vrijheidbeperking op dit gebied nooit sprake zijn. Bovendien zou de Regering door bij Staatsbesluit een officiële spelling aan te nemen, de historische lijn afbreken. Sedert Thorbecke zijn alle ministers geneigd geweest tot onpartijdigheid. Juist het officiële karakter van de Siegenbeekse spelling had allerlei moeielikheden meegebracht.

Voor een Regering is het niet zonder gevaar, op dit gebied te gaan dekreteren. Spelling behoeft niet uitsluitend op de grondslag van „wetenschap” te rusten, maar zonder „wetenschap” komt geen spellingverbetering tot stand. Telkens zullen kleine wijzigingen in de praktische toepassing van de regels nodig blijken. De *Woordenlijst* van De Vries en Te Winkel moest in de opeenvolgende drukken kleine wijzigingen ondergaan. Zou men nu een stereotiepe woordenlijst verlangen, die alleen bij ministerieel besluit te wijzigen was?

Over de mogelijkheid dat de vereenvoudigde van regeringswege ingevoerd zou kunnen worden, behoeven we niet te spreken. Daarbij gelden dezelfde bezwaren als bij een wettelijke vastlegging van de oude spelling. Het Onderwijs heeft er niet om gevraagd. De Pruisies-disciplinaire dwang die daarbij noodzakelijk zou zijn, is in strijd met ons volkskarakter. De vele aanhangers van de Vereenvoudigde die daarop hopen, en op grond daarvan niet aan geleidelijke invoering mee willen werken, hebben zich de zaak waarschijnlijk nooit goed voorgesteld. Zij verbeelden zich dat de bezwaren van de overgangstijd dan verdwijnen zouden. Meent men dan werkelijk dat plotseling alle ambtenaren, alle buro's, alle handelszaken, alle kranten die regeringsspelling zouden volgen? Dat er dan geen „slachtoffers” gemaakt zouden worden, doordat voor een betrekking de oude spelling geëist werd?

In deze stand van zaken schijnt de instelling van een „brede staatskommissie”, die het vraagstuk grondig onderzocht, een aantrekkelijke uitweg. Oppervlakkig gezien, zou men kunnen menen dat vóór- en tegenstanders in de uitspraak van een onpartijdig samengestelde commissie zouden berusten, en dat de Regering door het uitgebrachte advies te volgen, een definitieve oplossing geven kon.

Dat een Staatskommissie van verschillende zijden met ingenomenheid begroet zou worden is verklaarbaar. De grote meerderheid van het publiek, vooral de invloedrijke mannen en de pers, hebben de ontwikkeling van de spellingbeweging niet gevolgd. De meest krasse staaltjes van misverstand en wanbegrip komen nog dagelijks voor den dag. Men denkt zo

licht: een spelling met een officiële tint, afkomstig van een Staatskommissie, bekleed met deskundig gezag, zal stellig wel beter zijn dan het partikuliere ontwerp van een zekere Dr. Kollewijn, en in elk geval meer kans op invoering hebben. Daarbij komt nog iets: ieder die voor het eerst de Vereenvoudigde onder ogen krijgt, is geneigd tot kiezen: dáár kan ik mij wel mee verenigen, maar dát wens ik geschrap't te zien. Eigenaardig is het, dat dezelfde mensen die ons het aankweken van tuchteloosheid verwijten, tegelijk klaar staan met het verwijt, dat wij „door dik en dun meegaan met de Vereenvoudigde”. Alsof niet altijd partikuliere spellingwensen onderdrukt moeten worden om tot een algemene spelling te geraken! Ieder criticus van de Vereenvoudigde nu hoopt of verwacht dat een Staatskommissie wijzigingen in zijn geest aan zal brengen.

Nam men de geringe moeite om de wording van de Vereenvoudigde na te gaan, dan zou heel wat onberaden kritiek achterwege blijven. Dan zou men weten dat de nieuwe spellingregeling ontworpen is, op initiatief van Dr. Kollewijn, door een zeer deskundige kommissie van geleerden en mannen uit de praktijk. Na tienjarige ervaring werd de regeling in 1902 door een brede kommissie herzien. Indien een belangstellend minister met een helder inzicht in de behoeften van het onderwijs, er prijs op gesteld had, rechtstreeks of door bemiddeling van een Staatskommissie invloed te oefenen op de definitieve regeling, dan was het toèn de tijd geweest om overleg te zoeken. De praktijk had uitgewezen in welke opzichten de aanvankelijke regeling gefaald had: de losbandigheid in het vernederlandsen van vreemde woorden, de tegenstand tegen de konsekwente *ie*-spelling, maakten wijziging noodzakelijk. De Regering handhaafde een strikte neutraliteit. De *Vereeniging* deed, wat de Regering had kunnen doen: men vroeg advies aan een Kommissie, waartoe men mannen van algemeen erkende bekwaamheid en ervaring uitnodigde.

Het is niet overbodig, te herhalen dat daarin zitting hadden Marcellus Emants, H. J. Emous, Dr. J. J. Salverda de Grave, prof. Dr. A. G. van Hamel, Dr. D. C. Hesselning, prof. Dr. H. Kern, Dr. R. A. Kollewijn, Mr. Th. Ruys J.Pzn. en prof. Dr. J. Vercoullie.

De Regering had wel konservatiever, maar geen bevoegder mannen kunnen kiezen. Dat daarin geen besliste tegenstanders van *elke* wijziging een plaats kregen, was eer een voordeel dan een nadeel. Zou deze Kommissie de opdracht aanvaard hebben, indien deze geleerden, letterkundigen en onderwijs-autoriteiten de bevoegdheid van de uitnodigende *Vereniging* in twijfel getrokken hadden? Sedert wanneer is bevoegdheid niet denkbaar zonder regeringssanktie?

Ook na deze definitieve regeling heeft de Vereenvoudigde aan kritiek blootgestaan. Volmaaktheid is bij een stelsel dat noodwendig op een kompromis berust, onmogelijk. Maar nadrukkelijk moet gekonstateerd worden, dat geen van de critici er in geslaagd is, zijn kritiek aan te vullen door zodanige praktiese voorstellen, dat ze in ruime kring bijval of toepassing vonden. 1)

In de zes jaren die sedert 1902 verstreken zijn, is de Vereenvoudigde veel meer gevorderd dan in de tien jaren daarvoor. Nù is de beweging te ver om nog in te grijpen in de regeling zelf. Zuid-Afrika heeft die spelling ongewijzigd ingevoerd. 2) Er is vrijwat in de nieuwe spelling gedrukt, ook boeken van blijvende letterkundige en wetenschappelijke betekenis. De lezers beginnen langzamerhand er aan gewend te raken. Een groot aantal schoolboeken zijn al in die spelling verschenen, en op enige plaatsen in gebruik. Meent men dat de auteurs die nu de nieuwe spelling volgen, weer zo gauw zullen veranderen?

Nù nog een middenweg te kiezen, zou betekenen: het scheppen van een *derde* spelling. Het inslaan van een middenweg brengt in dit stadium geen verzoening, maar verwarring.

1) De meest gegronde kritiek gold de regeling van de bastaardwoordenspelling, de dubbelvormen en de *ie*-spelling. Overtuigend is door Dr. Kollwijn in dit tijdschrift aangetoond, dat tegen *elke* regeling van dit netelige punt dergelijke bezwaren zullen bestaan. Bovendien kan door een herziening van de *Woordelijst* menige grief weggenomen worden, *zonder dat in de regels enige verandering nodig is.*

2) Zal het *Algemeen Nederlands Verbond*, nu het er om gaat, de spelling-eenheid met de stamverwanten in Zuid-Afrika te verwerven of te verbreken, op het standpunt van angstige onthouding volharden? Volkskracht en onthouding zijn moeilijk te rijmen. De *Kongressen* te Brussel en te Leiden hebben, zoals men weet, een flinker houding aangenomen.

Dat het resultaat van een Staatskommissie een bemiddelingsvoorstel zou zijn, is zèer waarschijnlijk. Sommige optimistische voorstanders hopen wellicht dat de Vereenvoudigde in zijn geheel genade zal vinden in de ogen van een dergelijke kommissie. Andere voorstanders, niet minder optimistisch, denken: als de voornaamste vereenvoudigingen er maar door gaan, kunnen we wel wat af laten dingen, b.v. op het punt van de *ie*-spelling. Door die concessie menen ze de halve tegenstanders de hand te kunnen reiken.

Wie in vreedzame gedachtenwisseling of in scherp debat de tegenstanders en hun argumenten heeft leren kennen, weet wel beter. De meeste tegenstanders — en zij zijn het vooral die het hardst om een Staatskommissie roepen! — denken: als de stroom niet tegen te houden is, dan vooral zachtjes aan. En ze zeggen: „Wij zijn nu ook in gaan zien dat spellingvereenvoudiging nodig is, maar de Vereenvoudigde voldoet ons niet; wij wensden in sommige opzichten minder ver te gaan.” Hun bedoeling is duidelijk: de kunstmatige geslachtsonderscheiding en de buigings-*n* moeten gered worden. Wanneer dit hoofdpunt van de Vereenvoudigde moest prijsgegeven worden, of wanneer ondanks de onwetenschappelijke halfheid op dit gebied een middenweg gezocht werd, zou de winst voor het onderwijs uiterst gering zijn, en de sympathie in onderwijs-kringen het nulpunt naderen. Duurzame bevrediging kon er nooit het gevolg van zijn.

Het tot elkaar brengen van voor- en tegenstanders door het bemiddelingsvoorstel van een Staatskommissie, zal een illusie blijken. Bovendien, wat zou de Regering moeten doen met het advies van een Staatskommissie? Het onderwijs in overweging geven, niet de Vereenvoudigde, maar de eventuele Staatskommissie-spelling te volgen? Dat kan de bedoeling niet zijn. De spelling van die Staatskommissie tot de officiële te maken, òf door die op de scholen voor te schrijven, òf door die in een wet vast te leggen? Dan gelden de boven ontwikkelde bezwaren in volle kracht, nog afgezien van de impopulaire dwang en de grote geldelijke opofferingen van de gemeenten, die bij een plotselinge invoering noodzakelijk zouden zijn.

De leuze: „spellingwijziging is regeringszaak” is meestal een frase. In een land waar eenmaal een officieel-wettelijke bestaat, spreekt dat vanzelf. In een land als het onze, waar de Regering tot nu toe van geen wettelijke spelling wilde weten, zou een verandering van standpunt tot bijna onoverkomelijke moeielikheden leiden.

Onoplosbaar is de kwestie volstrekt niet. Er is een andere uitweg. Wanneer de onzijdigheid van de Regering opgevat wordt als een absoluut *laissez-aller* in oud-liberale zin, dan zijn ook *wij* tegenstanders van onzijdigheid. De Regering kan, ook op spellinggebied, geen anarchie in de school dulden. Gesteld dat het schooltoezicht in vier provincies vier verschillende spellingsystemen toeliet, nieuwbedacht en nog door niemand in praktijk gebracht, dan zou daartegen terecht opgetreden moeten worden.

Maar zo staat de zaak niet. Er heeft zich langs organiese weg een vereenvoudigd spelling-systeem ontwikkeld. Het wetenschappelijk recht van bestaan wordt door deskundigen niet meer betwist. De praktische bruikbaarheid is door een vijftienjarige praktijk bewezen. De afwijking van de oude spelling is niet zo groot, dat het gebruik naast elkaar in de overgangperiode ernstige bezwaren oplevert. Het onderwijs vraagt, bij monde van zijn organisaties, *uitsluitend voor deze spelling* vrijheid naast de bestaande. Van een ander systeem dat bijval vond van enige betekenis, is geen sprake. Welke bezwaren bestaan er dan om aan de twee stelsels gelijke rechten te geven? Dan volgt de Regering eenvoudig de historische lijn: op die wijze is ook de spelling-De Vries en Te Winkel geleidelik tot algemeen gebruik gekomen.

Had de Regering raadgevers die op dit punt de tekenen des tijds niet miskenden, dan zou door een krachtig optreden van de overheid weldra het inzicht veld winnen dat dit de enige weg is die tot orde en eenheid leidt.

Zeer juist is dit ingezien door de distriktschoolopziener van Winschoten. De tegenwoordige spellingpraktijk voert tot inkonsekwentie en slordigheid. Zolang de volkschool gebukt gaat onder de last van De Vries en Te Winkel, kan het taalonderwijs niet aan billike eisen voldoen, tenzij men het met

de spelling zo nauw niet neemt. Nu uit het onderwijs zelf een krachtige stroming voortkomt, om door een eenvoudiger spellingsysteem die slordigheid door orde te vervangen, is het de plicht van de overheid deze stroming in behoorlike bedding te leiden. Wanneer nu door de Regering en haar ambtenaren aan de school de eis gesteld wordt: of de spelling De Vries en Te Winkel, of de Vereenvoudigde, dan wordt wel het standpunt van strikte onzijdigheid, maar niet dat van onpartijdigheid verlaten.

De vrees dat door deze gedragslijn onze taal voor onafzienbare tijd de last van een dubbele spelling zou moeten dragen is ongegrond. De school zal wel zorgen dat binnen de levens-tijd van één mensengeslacht de oude spelling op de achtergrond raakt, om weldra geheel voor de nieuwe plaats te maken. Veeleer zal door aarzeling of onderdrukking de nu bestaande toestand van een dubbele spelling veel langer dan nodig is bestendigd worden.

Keurt de Regering het beleid, door het schooltoezicht in het distrikt Winschoten gevolgd, goed, dan is de kans op herwinning van de door allen gewenste spellingeenheid veel groter, dan langs de omslachtige en ondoeltreffende weg van een Staatskommissie.

Assen, Sept. 1908.

A D A M

DOOR

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

o Scherp ontwaken uit den schoonsten droom . .

In grijze schale van stil-glanzend tin,
bewaasd van 't lager licht des ouden dags
wiens stervens-monkel donkert om den mond
der veege zonne die te veinzen ligt
daar-buiten;

— in de kamer is het moe;
het licht, in 't melkig raam der vensters blind
en zonder straal, het welkend-lage licht
is moede en roerloos als een jonge vrouw
die weêuwe is, en een koele glim-lach heeft
vol treurenis; mat glanst in 't zwart gewaad
een kreuke; blankend-grijs is de effen schoot
om 't voorhoofd is de duistre schemering
in schaduw van de sluiers en hun schaûw;
maar 't witte wezen en de moede lamp
des glim-lachs, en de vraag der aarzel-hand
die niet dan smeekend en weemoedig blankt
en zwaar gelijk een peer in avond-licht:
aldus, bij 't dichte duistren van het huis,
in 't grijs-bewaasde zilver-geel der schaal

(o schoone, vrome dróom,) het waken van
 een zware vrucht die zwoel-weemoedig geurt
 en treurig-wulpsch, en die niet sterven kan
 van verwe, in 't veege lichten . . .

* * *

En, plots, ontwaken . . .

Door 't oog-schalen-goud
 dat, stil bewogen van een roer'gen gloed,
 eerst aarzelt in het strak en zwart gelaat
 waar de oogen, sluitend op een feller licht,
 nog nauw geloven aan een nieuwen dag;
 tot ijlings heft'ge zon de wimper-zeef
 door-priemt, de schalen angstig krimpen doet
 en dichter nijpen, en ze tóch beweegt
 te ontsluiten, weêr te sluiten, en te ontsluiten
 wêêr: aan het rag der wimpren perelt licht
 in dauwig tranen dat het oog ontspringt
 van broei'ge zonne-klaart door reet aan reet
 bij 't zoete roeren der gordijne'; en zie:
 op 't witte dek zijn zonne-schijven, en
 't geschuif, dat zilvert, maakt, dat elke schijf
 is als de brooze en peerlemoeren peul
 der plante Judas-penning, die ik noem
 om 't schoon geneucht een bloemen-naam te noemen . . .

— Ontwaar aldus, bij 't eerst ontwaken reeds,
 een wérklijkheid, die zoet is; en uw droom
 (die deinst als de einders van een land aan zee,
 bij vromen avond in een doom'gen herfst,)
 weemoedig nagestaard aan de einders van
 den zoelen slaap, waakt even nog, verkleint
 om hard-verduidelijkt te staan één wijl,

en dan voor goed te wijken, — daar de glans die speelt in schuiv'ge schijven, waar ge ontwaakt in heerlijk blijden morgen, als de schijven zijn, van de plante Judas-penning ...

.....

ADAM:

I

De dagen, — waren 't dagen? ...

't Schrijdend uur
 dat als een tragen kogel aan de stolp
 der glazen heemlen naêdre moeheid merkt
 of 't nieuwe spier-bewegen van een vreugd
 die, pas ontwaakt, zijn veer'ge schoonheid meet
 aan 't schieten van een helder-bloed'ge ree
 of gouden vooglen, tuimlend door den lucht;
 — merkt zóo het uur dan dágen, als ge slaapt,
 door-zond gelijk een groote, late vrucht,
 alleen om 't slapen dat uw leven ciert
 van dubbel leven, en dan weêr ontwaakt
 wanneer de zon, verouderd, donker maakt
 de roode roos en klaar de witte roos,
 en dat ge stille staat, en niet en roert,
 te zien hoe traag uw eigen paarse schaâuw
 om u gaat keeren als de duistre stang
 des zonne-wijzers aan een hellen muur;
 totdat, geheel gezogen in het paars
 der aard, ze zwijgt, en ge uit een schoone geert'
 de heemlen tegen staart, waar sterre aan ster
 rijt broos het snoer daar duizend perelen
 zijn reizend op een ongeziene draad
 en teeknen beelden, en verbreken weêr
 hun beelden; en uw pijl is weder reê

die schiet de glazen sterren stuk (daar kriecht
een vogel, 't woud is zuchtend van uw schot,
een zoete wind gaat wuivend door uw haar,);
tot weêr een open zonne zijgt ter kim
en blanke, dauw'ge vruchten dag-bemaalt
voor uw en honger, en uw oogen zien
de nieuwe blijheid aan het duin-gedein,
ge hoort opnieuw in eigen harte-slag
vernieuwd de zee die naar de zon beweegt; . . .
— o, zijn het dagen, als geen uur belet
dat ge aan uw lust de gang der dagen lengt,
en geene daad van weerbaarheid of moord
uw spijspepert met haar slecht bedrijf,
en dat geen arbeid van uw wrochtend lijf
bereidt de pijn van slapen en van droomen? . . .

— Te staan, gebroken van de kreun'ge smart
die rugwaarts uit uw moede lenden rijst;
te weten, dat geworgde onnoozelheid,
dat wil'ge boosheid of de wrange lach
van wie zijn macht tot eigen martlen dwingt,
nog de een'ge spijzen van uw walgen zijn;
in pijn de aard te scheuren, en er niets
dan 't eigen gruwlijk graf te vinden; 't lijf,
dat leelijk is, te striemen van een tucht:
de geesel die u leert wat leven is;
en geene sterren meer, dan als 't verwijt
der uitgeworpen schoonheid; en geen vrucht
dan als den spot der eens-gesmaakte Vrucht;
en geene slaap, o God, en geene rust
dan na de foltring van een dag, die nooit
dan met een zucht een nieuwen dwang bereidt; . . .
— o dágen, wrake der verloren eeuwigheid!

Zóo stond ik in den klare' en donkren keer
die, kleurelóos, weêr kleuren broeien laat
uit elk verrijzen van de zonne-kim,
om te vergaan bij kim-verdoezlen, — in
de wentlende eeuwigheid, die nimmermeer
me ontroerde, zelfs om 't roeren niet des lichts.
o Rechte schutter die zijn mate en kent,
noch vreugd, dan in zijn spieren, om zijn schot,
noch zijn begeert berekent op zijn buit.
Was ik de meester? Onverschilligheid
van wie regeert, en 't niet en weet, en lijdt
noch lacht om de ongevoel'ge meesterschap
die, buiten 't zijnde en toch versmolten met
het zijnde, hem geen wíl zelfs leeren zou!
Geen koû noch hitte die me deeren kon
dan met een verre nadering die stond
alsof ze wachtte op dreigement of min,
of weigre nuk of lokkenszieken gril;
geen aarzlen, geen verbazen, geen verdriet,
geen vreugde-juichen, geen verlangens-snik,
geen loom genieten na de schoone daad,
zelfs niet den ernst die wéet wat werd geboôn
en, dankend, vreest den last van zulk geschenk
of zijne schoonheid...

In deze eeuwigheid,
die sterk me maakte van onfeilb're leên,
van onbetwiste schoonheid, en 't gewef
in heerlijk hevelen van zuiver bloed
en goeden zenuw, — in deze eeuwigheid
die daalde in duisternis, om weêr in dauw
te ontvonken bij den nieuwen klaren dag:

een mensch; — een mensch? Een wezen dat geluk
 noch smart verkende op 't enkelvoudig raam
 der ongeweten ziel; waar 't snaren-stel,
 ontroerd door schoonheid noch door heil gebroken,
 en waar geen zang geboren werd, zelfs niet
 uit jeugd...

— Thans wéet ik: dat de wereld goed kan zijn;
 'k proefde in den druif den gouden, zoelen wijn;
 ik weet: 't ontwaken heeft mijn oog gebet
 met zoete kilten op mijn loover-bed;
 de vrucht des middags keende door mijn mond
 en mijne keel gezoenden dorst; doorzond,
 te later ure, in gulden zonne-feest,
 zullen mijn leên als amber zijn geweest;
 en 's avonds, als de-n avond paarser daalt
 was 't blauw der ooge' in dieper paars bemaald,
 — o weelde, schóon te zijn!

Maar zulke vreugd,
 niet, dan aan hooger slaan des bloeds, en nauw
 aan 't hijgen van de borst te meten, of
 aan 't heete van den pols of 't koele van
 de slapen; om geen daad een dank, een spijt
 of een verrassing of een innig loon:
 o dat ik láter slechts vernemen mocht
 hoe 'k wás, wat ik verlóor, — toen ik te wéten zocht!...

3

Een zatheid?

— Zie, hoe alles weder blij,
 hoe alles nieuw voor 't weêr-gezuiverd oog,
 na 't schroeïg staren op een arrebeid

of 't angstig mijden door een waarheid, is . . .
Ik heb vandaag den heelen, langen dag
gestaan in 't kluitig braak-land, dat 't houweel
niet brak dan bij schrill griffen van het staal
door steen aan steen, door peez'ge peeën, door
't weêrstaan der taaie russchen. Mijne hand,
der eelt al lang gewend, kent nieuw gekeen
dat brandt als onder gloeiend ijzer, strak
gespannen en van zinding door-vlijmd
staan op mijn arremen de spieren; 't zweet
kent de oude groeve van mijn voorhoofd; fel
nijpt in mijn nek de moeheid, — nu ik rijst
en wil omhoog zien . . . Maar hoe verruimt
tot wrang genieten mijn verkropt verdriet;
hoe weegt de matheid haast tot troost-genot
in mijne leden, waar de pijn waakt
alleen nog als een moede erinnering,
als een weemoedig-moede erinnering:
nu 'k opzie, en de gulden avond glanst
van straalloos licht, waarin de zwerrem danst
der muggen, die gelijk de mompel zijn
ten mond van menschen die gelukkig zijn:
de aarde ademt paars; de lage roken gaan
en wijlen grijs in 't goud, dat aangedaan
van zoet-gewiekte duive' is, en de maat
die de oude krekkel in de grassen slaat;
de wijde wacht; mijn aarzlend weten wacht.
Is dit de zeeg'ning niet? na drenz'ge klacht
de wijze vinger op uw weigren mond,
en 't koele water-stroelken op een wond? . . .

— o 'k Weet: ge en slaapt dan na 't door-beulde lijf;
uw kind bespuigt u; 't opgetuigde wijf

dat uwe vrouw heet, heeft haar schoonheid veil;...
 — — maar iedren avond deze droeve vreugde, een wijl...

En toen: een zatheid?...

— Eens, in het hooge zomergras geleid,
 bij 't óver-drijven van een lompen lucht
 die noodde slaap en droom, had ik een droom.
 Ik stond als in een ronde plaats van 't woud
 waar de effen aarde, alleen van glibbrig mos
 bevloerd, het felpen kleed was, daar de voet
 van leeuw en luipaard, panter, luie beer,
 en, verig wiegend, van den tijger, stil
 een kring op sleet van duizendvoud'gen tred
 der bende, duizendvoudig aangetreên
 van tusschen alle boomen, uit de diept
 des wouds het bloedig gluren van hun oog,
 het bogend wippen van hun sprong, en hier
 in achterdocht'gen ronde-gang, hun gaan,
 met blikken, wrokkig naar me toegekeerd,
 die in het midden stond. Een lange zweep
 aan korten steel, slierde over 't bultig mos;
 tot ik ze hief, mijn arrem, als een toorts
 die hel en recht van licht en walmloos is,
 in-eens den hemel in, en 't helmen ging
 van bochten klank, spiralend door 't gezoef
 der plots-ontstelde luchten, over 't heir
 der groote beesten en hun nijd'gen bek.
 De zwepe zwaaide in duizelend gezuig,
 zwiepend de naaste boomen aan hun kruin
 die zuchtte...

— Toen had ik een nieuw gevoel;
 daar 'k stond, teen-hoog, de kuiten hard-gespierd,

de dijen vast op kleine knie-schijf, hol
het binnen-welven van den buik, bij 't gaan
omhoog van de ribben, waar de hals
op steunde aan veer'ge zuilen, — dit gevoel:
dat een geváar misschien me dreigend was.
En 'k was verheugd, als geene vreugde ik wist,
te zien hoe, (daar mijn zwepe aan hooge vuist
cirkelen schreef die zongen als 't gehuil
van meeuwen wen het onweêrt over zee.)
hoe leeuw en luipaard, panter, luie beer
die 't armlijk dier omhelst dat hij verworgt,
en tijger, die de klauwen kleint en strekt,
— hoe ze allen, plots in woesten draf gegaan,
de norsche bloed-blik vlam-doorschoten, recht
op mij, en 't hooge pooten-grijpen vlak,
met scherpe tanden op mijn lichaam los,
wreed overeind gaan staan, mijn naaktheid toe...
Ik had mijn zwepe, en vliemde striemen bloeds
uit hunne huiden. Maar hun vreugde wies;
er ging een gulz'ge reutel in hun keel;
de wijze leeuw vol zachte zekerheid,
bedwaard de beer die zijne prooi me wist,
de panter als een uitgelaten kat,
en de adem van de wolven om mijn scheen...
En toch: ik wist dat ik verwínnen moest,
dat ik me meester voelen ging, en 't wás
sinds altoos, en de temmer van hun drift,
de menner van hun kracht, en van hun schoon,
blij, de genieter;

— toen een koele hand
me vlijde, en uit den droom me wekte; en 'k zag
hoe Eva wachtte, daar ze liggend was
op 't lijf eens tijgers, die, onroerend zoet,

verstandige oogen look, en om mijn hand
zijn rasper-tonge gaan liet...

— Zatheid? o!

geen strijd te kennen, zelfs geen eigen-strijd,
geen winnen, waar uw breedre long op beidt,
geen neêr-laag, die in uwe kele stikt.
Aan uwen voet een tijger, die u likt...

4

En tóch: geen zatheid...

— Als een hooge baak,
een licht fel over zee, den zeeman zoet
die, in den nacht het volle net gehaald,
naar ronde haven waar de bare breekt
het zeil zet en het roer duwt, en zijn oog
ziet hoog de baak en haar fel lichten staan;
— als honderd booten, met een-zelfde hoop
op kade-ring en neerstig zeil-gezak
en de armen van de vrouw, na 't avond-maal,
zoel in de koetse;... hoe de zee moog' zijn
zwart als het slijm van de' inkt-visch of 't gezuig
der kolken waar de stroomen samen-woên:
dâar is de hooge baak — al weet ze 't niet —
die schoone rust en 't witte lijf bediedt
der moeder van de kindren... — Als een baak
stond ik in 't midden van het Paradijs.

Wist ik me schoon? Ik had het stil gemak,
aan 't ondervinden van een ongedeerd

bestaan in 't ongevraagde neigen naar
mijn lusten en mijn nood van plante en dier,
— ik had het stil gemak geleerd, te staan
gelijk de spille waar de dag om draait.
Wist ik me schoon? Er was een nadering
gestaêg, als van een aarzelende wacht
die om het blinken van mijn lichaam stond
en taimde, of ik van àl te streng gebod
mocht krenken hare liefde; — er was 't gedraai
in donkren kring van al 't bestáande om mij.
Week was ik van mijn teêre leên, en bleek.
Toch sterk, daar ik geen vreeze kennen zou
om 't wentelen van aarde en zee en wolk,
van woud en water, duizlende eindloosheid
der einders waar de vlakke heemlen schraagt,
voor warrel-vogel en voor dier-gesluip,
voor visch noch slang, voor draak noch wan-gedrocht,
noch om de zon, die 'k blijde tarten mocht,
zij de aller-sterkste, daar geen macht ze raakt
waar ze eigen-willig sluimert en ontwaakt...
Ik stond, ontving in onbewusten dank
hun hulde, daar 'k ze wisslen zag naar tijd
en wijle dat de hooge zonne schrijdt
door ure en dag, door jaar en eeuwigheên.
'k Verkende aan veêr en pels, die dieren kleên,
't seizoen dat naar een duffelsch wintren gaat,
en nieuwe lente aan hun vernieuwd gewaad.
Ze zagen toe me, daar hun tred me omweek.
Zij waren sterk, mijn leden teêr en week,
maar de oogen waren vriendelijk en zoet,
hun neuzen nat, die knufflen aan hun snoet;
en ik, ik kende ze allen, en 't gevlei
dat mijne hand glad op hun voorhoofd lei,

glansde in hun haar. De kring der vooglen wond al waaiend eene koelte om mijnen mond, en in hun oogen, daar ze schuin me aanschouwden, zag 'k de diepste zonne van den hoogsten dag. Ook kroop, naar 't hitsend spel der hand de spijs hoog-wiegend hield bij lok-gefluit, 't gerijs der slangen op den scherpen schubben-staart al wankend, ooge-krimpens, spijsze-waart. Hun platte kop was naar mijn bleeke borst een kegge, doch, daar ik ze nooden dorst ten male uit mijne hand, was hun venijn gespaard me, en 'dat ik hun een vriend zou zijn... Zoo waarden ze allen om me, in stillen zwank; om hen de groote honden, die hun flank bezwieren met een schoonen, sterken staart. In hunne hoede al dieren van deze aard...

— Van ongeweten zorg om eerbied, was me goedertieren hunne hulde; en hoe 'k me duchteloos vertrouwd aan tand en klauw, hoe dorst naar bloed van 't schriklijk oog-geloensch geen vezel in mijn borst te siddren bracht, 't onziene-lichaam, mijn geliefde blik, 't genijp der oogen en de platte kop onder mijn vleien, — zie, ik was wie geen hoogmoed en kende, maar 't vertrouwen had der onschuld die gevaar noch vrees bevroedt en eigen eere in eigen eenvoud hoedt.

— Zoo stond ik, blankend in mijn dieren-kring, in 't stille draaien van den kring der landen...

Gelijk een huis dat teeder opgeklaard

in de' avond die de muren paars berijst;
— bij dage staat het vierkant in het blij
geweld van 't licht dat, feller dan het wit
der wanden, áan het randt en ketst
op hoek en lijn, en schampt op glazen glimp
der ruiten, en het helle dak ontgloeit
en schettert; maar ten avond is 't alleen
dat het in eigen blanken schijn ontwaakt;
de velden zijn in rust; de moede lucht
gaat donkeren; of eene kim dan die verzwijgt
allengerhand de broze schakeling
van schrompel dorp aan lijne-golvend woud,
en, waar de duinen zijn, hun laten glans.
Dán, eenzaam als een roerelooze droom,
gaat stil de gevel en het bleeke huis
leven een schoone schemering, alléen
in 't duister... En zoo de avond dieper daalt
en doetzelt, wijl aan wijl, de witte woon
in dieper paars: weldra bedompt de nacht
ook déze klaart; dán, waar de ramen zijn
gaat rozig nieuwe klaarte op, als een blos,
en vredig glanst ze, lange en roereloos,
vóór ze naar sluimer te'eindelijken nacht
haar weemoed en haar weelde zoete luikt; —
gelijk een huis ten avond opgeklaard
in 't dieper duisteren van lucht en aard,
en, wijd, al-over weide en heide heen,
dees vriendelijke, weeke wake alléen...

— Ik weet: een vreed'ge luister was mijn lijf,
al-waar ik woonde en 't waren om me heen
der landen was. Zij lagen stil en blak;
ze en roerden; als een wolk-beschoven schijf

in licht en schaduw, naar den horizon
 die 't groen verwaasde in malve en zilver-geel,
 en ze in zijn ronde reize schreef: een schild
 dat naar zijn rand-lijn glooit in eêlder stof,
 waar teeken-beeld van woud en berg en diept
 't geschieden van de wentlende aard bestraalt
 in 't midden, dat een palle zon verbeeldt:
 zoo stond ik als een vreed'gen luister in
 het midden, op den heuvel waar mijn woon
 was om het schoon verglijden dat de dag,
 van morgen tot den avond naar den nacht,
 in schijn verscheiden, leide om 't deinend vlak
 der hille, waar de plante bere-klaauw,
 de plante distel, en de zurkel zijn
 die zuur is, en hun vormen griffen in
 het licht, naar 't uur dat aan den hemel wacht...
 Zóo, 'lijk een zonne, stil in 't midden van
 een schild, zoo stond mijn zachte glore daar,
 en zag den horizon en aan zijn lijn
 den vorm der aard, haar plaatse in 't hemel-stel,
 en ik haar vreed'gen luister, stil en hel...

Maar als een rotse die in harde zee,
 van scherp verweer omkant en sterk gezet
 in diepre gronden dan de zeeën-diept,
 doorkamd van hunne kammen: schuim-beschampt,
 bejoeld van schater-vloeden, ebbe-moe
 verwaterd van een pinkend kleuren-spel
 'lijk zon door wimper-tranen, staat ze schoon
 te glanzen, hoe geweld en fel misbaar
 ze striemt van licht en vlokkig schuim-gespat,
 of zoetere ure ze aai-omglijdt en speelt
 met stille glimmen op haar kant'gen romp.

Zie, ze is gelijk den muur waar elke ram
der norsche zee zijn stormen deuken komt;
ze is als de zetel waar de weeke vrouw
der zee haar amber-lijf bezonnen laat;
ze is de onontkomelijke last en lust;
ze is vrede en wrok; ze is ziele van de zee
die woede en wonne wint en weert, om weêr
van wonne of wee bevaên, steeds schoon te zijn
van schettrend schuim-bevlok, of vloedend licht
dat watert in der zonne zeven-kleur . . .

Aldus: de scherpte van mijn schittrend zijn,
onwrikbaar-recht van bolle ribben, 't fel
gerecht der beenen op gestrekte wreef,
de heupen mager van gehouden buik,
het vlak der boven-borst een berd van licht
en geene ster groot als mijn aangezicht;
bejoeld van schater-vloeden, ebbe-moe
verwaterd van een pinkend kleuren-spel,
dáar, als ik was aan 't kruis-punt van het kruis
der vier rivieren die hun vier'ge vuist
hieven tot mij, te stompen of te vlei'n
en als getuigen van mijn kracht te zijn.
Ik was de vlamme'ge rust der meeuwen, 't licht
dat visschen lokte naar mijn scherpe scheen,
de onraakbre ziel van nijdig-zoel gezuig
der waetren en den toren van hun toorn.
De longen nimmer loos van water-lucht,
vierdubbel uit de vier gewesten àan
op de adem van de vier rivieren sta 'k,
en weet niet, of ik blijde of droevig ben,
en weet alleen dat ik niet wankel. Zóo,
gelijk een scherpen spijker, die het licht

vierhoekig gaêrt in 't midden van een kruis,
 zóo gaêr 'k in 't midden van het kruis der vier
 geweld'ge stroomen 't laaiend zilver van hun stroom,
 die, naar de vier gewesten van mijn blik,
 als uit een wondere gena me ontvloeit
 en als een wraak me rammend tegen-groeit...

— — o Dagen, die van dieren zacht omspeeld,
 me 'lijk een late lampe leven lieten
 als de einders donker wierden, en me bron
 en doel der stroomen maakten...

5

Een zathed?...

— o Verfoéibre wetenschap
 van wie geen vreugd dan aan zijn smarten kent!...
 Neen, hoe 'k eerst later heb geweten wat
 het deugdlijk heil van eendre dagen was;
 hoe 'k geene schoonheid aan me-zelfen wist,
 geen dank bevroedde om 't onbewust genot,
 geen heersch-zucht om mijn willoos heerschen, geen
 geluk om mijn geluk dan aan mijn hart
 dat in mijn kele klopte en aan mijn pols
 een blauwren gloed liet slaan: o breede stroom
 van milde gaven aan wie denkt noch weet,
 gelooft noch loochent, en wiens handen zijn
 geen schalen waar 't geniepig nood-lot legt
 gelijke vrucht aan rijpheid en gewicht:
 gij weegt ze in iedre hand; bij beurte gaat
 uw oog van de één naar de andere; en ge zijt
 de weifelende zieke reeds, die zwijgt...

— Gelijk een kind te zijn; gelijk een dier;
gelijk een schaap dat kille of heete plant
van zijne tonge proeft of ongeroerd
met ongeroerden blik ter zijde laat;
o schooner: zelfs geen vrees te kennen om
een sterker wezen, en zijn overmacht
gebruiken slechts tot weldaad, onbewust;
het kind, het dier, de jonge god te zijn
die 't goede keurt in koele onachtzaamheid,
het slechte weert, en niet en weet waarom,
die sterk en schoon is, en geen trots gevoelt:
o zoel herdenken eener werkelijkheid
schoon als den schoonsten droom...

6

En dan: mijne Eva...

Zij was het witte dierken dat, een dag,
naar mijn gelijknis aan mijn zijde lag
bij mijn ontwaken...

't Blankte een bleeke dij
vervloeid van jonge zonne, en 'lijk de wei
van lage melk die, waar ze peerlemoert,
schakeer'gen schijn over haar blankheid voert.
De lijne week, die naar de heupe slonk;
déés was van blauwend zilver-geel, en blonk
gelijk een matte schale, waar mijn hoofd
zou rusten, voelde ik, als verdonkerd ooft;
dáar rees ze weêr ter borste, en mijne borst

rées; eene zoete geerte, en die niet dorst
naar haar geloken oog te rijzen, was in mij...
Ze ontwaakte toen. Toen werd ik schoon als zij...

— o 'k Zwijge. Want ze was voor mij alleen.
Geen dier, dat hare naaktheid nader trad.
Zc was van mij, en 'k zwijge. Zie, ze was
wat ieder dier als zijne gade wist
en wat zou bloeien tot zijn even-beeld.
Zoo was ze ineens voor 't oog me, toen 'k ze zag,
verbaasd, en met een aarzelende hand
ze noodend, nader aan mijn zij te zijn.
Ze schoof me naêr, gelijk een dierken, rond en klein.
Ze had een zoele zijde; hare leên
en raakten, strekkend naast-geleid, me teen
noch vinger, want ze waren kleiner, en
al blinkend rond, daar als een schubb'gen den
de mijne waren: háre als van een beuk
die glad en zilvrend is...

Ze werd mijn vrouw.
'k Drong' in haar lijf als in haar denken; 'k was,
o 'k was een méester thans. Ik heette haar
te slapen, en ze sliep; te ontwaken, en
ze ontwaakte 'lijk de bloem der winde die
heur blaên ontwentelt, in 't gekuischte licht,
onder den zoen der zonne, week en naakt...
Zoo was ze week en naakt voor mijn begeert,
en in hare onschuld, die 't begeeren leert...

— Ze was mijn vrouw. En toch — ze was alleen
van mijne lenden, ribbe van mijn lijf,

duw van mijn duimen dat zij buitlen zou,
zoen van mijn mond die heure haren vlak
in 't bed der varens hield, en 't lang gedein
uit schouderen naar knieën in de hand
van mijn verlangen...

7

Toen 't zou geschieden, en de ban me trof
om mijn vergrijpen....

....

8

....

—Maar een looden dag
dat loomre vloek als onverschillig woog
ten nek, en kopp'ger wil tot wéten dwong;
— mijn nagelen gescheurd voor 't schaarsche voêr
aan wortelen: mijn oog te zwarter moe
dat de avond rood gelijk een feest bewoog
aan 't wentelen der transen; heel mijn lijf
nog grijzer dan mijn denken, en verfletst
door de onmacht die me 't loon van de arrebeid,
de moeheid van de bol-gewrochte spier,
en 't wegen van het hoofd op stuggen nek
ontzeide; — een naedrende avond die
geen hope dan de naedrende eeuwigheid
in 't sléchte bood, heb ik mijn dóel gekend...

Ik was gebogen. Toen was háre stem
een zilvren stemme; en ik heb óp-gezien...
— o Danke, die mijn danken nooit begrijpt

dan als den weêrglans van uw doen misschien;
die — 'k weet het — mij geen troost of heul en biedt
dan om vergeldings-daad te vordren in
mijn dwalen en mijn smeeken om genâ;
o Strenghe, die mijn Vader zijt, en wilt
dat ik Uw goedheid koope met mijn vreugd...

— Toen zag ik op. Naakt stond ze, en week voor mij;
de looden avond had een loomen vloek
ten nek geleid me, die tot wéten dwong.
En toen, o God, (zou het een straffe zijn?)
toen heb 'k voor 't eerst, heb ik voor 't eerst gezien,
van alle driften wars, van alle geert,
van alle hoop op wellust, elken wil
die van den duw des duims haar buitlen zou:
verrukking als ik géene kende nog:
(o God, een straf, deez zuivre schoonheid straf?)
dat Eva, in haar slechtheid, Schoon was...

.

RHIJNVIS FEITH

DOOR

J. KOOPMANS.

Een oppervlakkige kennisneming reeds van wat de uitgever van Feith's „Dicht- en Prozaïsche Werken” 1) van diens leven en werken meende te moeten mededelen, doet ons zien, dat de woordvoerder van onze „sentimentele school” iemand van een niet te onderschatten betekenis is geweest.

Tijdens z'n leven richtten mannen van naam hun schreden naar Boschwijk. Bijna geen dag verliep, of een vereerder bezocht de beroemde vaderlander, om zo mogelijk z'n mening te horen over de dingen die het brein en de harten dier dagen beroerden. Toen hij stierf treurde de natie. Reeds bij z'n leven werd hij geacht een nieuwe bloei van de Dichtkunst te hebben ingeleid, en aan de herlevende dichtgeest de edelste richting te hebben gegeven. Weinigen werden gehouden zo zeer de geest van ons volk te hebben vertegenwoordigd als hij. Zijn naam dekt een hoofdstuk in onze beschavingsgeschiedenis. Geheel anders dan Bilderdijk, die, ofschoon van alles op de hoogte, van z'n nationaal-exclusivisties standpunt schimpte op al wat uit de vreemde kwam, nam Feith, als een recht gearde zoon van z'n eeuw, gemakkelijk de kosmopolitise denkbeelden van het Europese beschavingsproces in zich op, en werd hij het universele orgaan van het stemmingsleven dat zich binnen en over onze grenzen openbaarde. Daarbij had hij het geluk, dat hij,

1) Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Junior, 1824. Met een levensschets door N. G. van Kampen.

door aandeel te nemen in de belangrijke strijdvragen die destijds op sociaal en zielkundig terrein de aandacht vroegen; door het veelzijdig bestuderen en beoefenen van onderscheidene genre's, en door een lang, gelukkig gesleten en vruchtbaar producerend leven een vaderlandse kunstrichting zowel bedachtzaam heeft weten te leiden als waakzaam te temperen, zodat, na z'n overlijden, hem, meer dan iemand anders, kon worden nagegeven, dat hij met geniale blik en voorzichtig overleg ons geestesleven in nieuwe banen had gevoerd, de wetenschap had bevorderd, de deugd en de zedelijkheid had verhoogd, aan de poëzie een edele wending had gegeven, en ze in de vaderlandse bedding had teruggeleid.

Vele van deze betuigingen zullen ons synoniem voorkomen, zo wij, met de lofredenaar, verkiezen te verstaan, dat de poëzie niet zozeer de dichter waarmerkte, als wel de dichter z'n stempel gaf aan de poëzie. Dichten, was het zeggen van edele dingen door een edel hart, in goedlopende verzen. De taak er van was, verheven onderwerpen en de mens vererende gevoelens te bezingen. Voor het wezen gaf men de poëzie een doel, en met dit doel prikkelde men de aandrift. Zo rustte dan de gaaf der poëzie in de eerste plaats op zielenadel. De diepste ondergrond hierin was 's mensen godsdienstige natuur; uitvloeisels er van waren mensenzelfde en vaderlandsliefde. De laatste eigenschap vooral stempelde Feith tot een nationaal zanger. In 1779 zong hij „Op het heil van den Vrede”; in 1782 en volgende jaren daverde hij mee tegen het gevloekte Engeland. In z'n gedichten tevens herleefde De Ruyter weer. Veelbetekenend voor het Patriotisme, omdat in de verheffing van de gunsteling der De Witten een welkome dosis anti-Oranjegezindheid school. Veelbetekenend mede, omdat er voor de warme vaderlanders de schim van de tieran van Hattum en Elburg uit oprees, die een despotisme diende, waartegen een edele Bourbon, in 't verre Westen, z'n vrijbenden opgezweept had. Zo viel voor 't oog van Van Kampen, de „vaderlandsliefde” in Feith samen met een andere vorm van de vrijheidsliefde, die zich grondde op de nieuw verkondigde gelijkheidsleer. Deze soort vaderlandsliefde alleen zou moeten vermogen onze grootheid, roem en burgerdeugden

te waarborgen. Voor „God, Deugd en Vaderland!” werd gaandeweg de leus van onze hoe langer hoe nationaler gekleurde „Aufklärung.” Voor God, Deugd en Vaderland, had Feith, zo roemt Van Kampen, dan ook gezongen. Doch we zouden geweld moeten aandoen èn aan Feith’s poëzie, èn aan onze eigen natuur, zo we het in Feith’s arbeid neergelegde streven in deze drieënheden trachtten samen te vatten. Zeer zeker, zouden bij een schifting, gedichten, bedoelende de verheffing van ’t Opperwezen, de verheffing van de deugd en ’t aankweken van de liefde tot het Vaderland, gemakkelijk tot deze of dergelijke categoriën onder te brengen zijn. Doch wat Van Kampen, met z’n nationale verstandelijke en zedelijke Aufklärungs-blik, niet vermocht in te zien, was, dat al deze uitingen verschijnselen waren die een diepere idee tot ondergrond hadden; dat zij beken waren, af te leiden uit een bron, waarheen en waaruit de stromingen van een tijdgeest voerden, en langs wier beddingen de gedachten en gevoelens van deze merkwaardige landsman over het vlakke veld van z’n geestelijke omgeving zijn gevloeid. Helaas, dat wij uit Feith’s omgeving geen tijdgenoot kennen, die in staat is geweest na te gaan, in hoeverre des dichters eigen aanleg en eigen zielsbehoeften hebben bijgedragen, die geesteswateren te be-roeren en te verdiepen!

Intussen zou het niet onredelijk zijn, bij een beschouwing van Feith’s werken, te onderzoeken, in hoe verre z’n natuur aan de Aufklärungs-beginselen verplichtingen had. Symptomen zijn er genoeg. Van Kampen, weten we, wijst op z’n telkens terugkerende Godsverering, en zou, desgevraagd, talloze oden tot lof van de Schepper uit de Dichtbundels hebben opgediept. Hij zou, zo mogelijk, er op wijzen, hoe de inhoud staaft, wat de tietels beloven: de verheffing van de wonderbare grootheid van de Schepping en van z’n Maker, en het, ons passende, telkens zich aan ons opdringende gevoel van eigen onbeduidendheid. Hij zou zelfs opmerken, hoe sterk dit contrast door Feith bij elke gelegenheid wordt geaccentueerd, en ’t uitspinnen van de tegenstelling deze tot een nooit te verzadigen genot wordt. Hij zou, meer trouwhartig dan geestdriftig, aantonen, hoe bij deze voortdurende zelfverlaging van de immers

met de rede begaafde mens, Feith er toe gekomen is, hoe genaamd geen reden meer te vinden in de noodzakelijkheid van diens bestaan, ware het niet, dat elk kreatuur in de eerste plaats gehouden is, de heerlijkheid van God uit te juichen. Wel zou hij gaarne toestemmen, dat die verheerliking niet steeds behoeft te bestaan in een onafgebroken werkeloze beprijsing van Gods weldaden, ons in de natuur en in Jezus Christus geopenbaard, maar dat ze ook zeer goed kan geschieden door middel van een levenswandel in onberispelijke deugd, die niet zal nalaten ons de vrede des harten te verzekeren. Hij zou zelfs nog meegaan, als Feith hem met z'n oprechte wandel zo ver boven de dingen der aarde wil voeren, dat beide het denkbeeld van een toegezegde onsterfelijkheid als een verwijderde schemering uit het land der gelukzaligheid voor ogen krijgen. Maar Feith in allen dele volgen, zou hij niet. In zinsverrukkingen, waarbij vrienden verschijnen, die, na een leven van onbesmette deugd ons ontvallen, zichtbare tekenen tonen dat ze zich in een gelukkig bestaan verheugen, zou hij niet kunnen delen. Allermint zou hij er in willen toestemmen, z'n hart door één wens smachtende te houden, en met Feith te begeren, liefst zo spoedig mogelijk, en in elk geval, eerlang, de onsterfelijkheid deelachtig te mogen worden, en de nietigheid van ons tijdelijk bestaan met de heerlijkheid van een nieuwe toekomst te verwisselen.

Inderdaad zou men deze extatiëse toestand voor de ziele-sfeer kunnen houden, van waaruit een belangrijk deel van Feith's arbeid te verklaren zou zijn. De indruk die z'n gedichten en verhalen, bij elke kennismaking, opnieuw geven, is die van onrust over een met moeite gevonden en angstvallig bewaard evenwicht; een evenwicht dat elk oogenblik dreigt verstoord te worden door de gedachte aan eigen nietigheid tegenover de majesteit van God, maar dat na een lange worsteling herwonnen schijnt te worden bij 't weer bewust worden van eigen kracht, om, bij hoger aanleg, zich op te kunnen heffen tot een stijgende volmaaktheid; en dat, eenmaal bereikt, een winst blijkt te zijn, waarvan het voorrecht, met wellustig uitmeten van de erve Gods en de wonderen van 't Heelal, als een te glansrijker bezit wordt gevoeld. En is het zover, dat de mens zich de harmoniese zielestemming

voor goed verzekerd weet, in die mate zelfs, dat op het ogenblik dat het nieuwe vaderland ons wenkt, het luisterend oor alsnog in staat is, van elk aards stofje de juichtoon op te vangen die luide spreekt van de weldaden Gods, dan vloeit in z'n verhoogd bewustzijn, de bestemming van 't aardse leven onmerkbaar samen met z'n heiliger roeping, en is voor de verrukte zinnen de hoogste sfeer van 't opgewektste zieleleven bereikt. Dan is het, dat de gevoelens van de levenden samen smelten met die van de verstorvenen; de grenzen van het tijdelijke zijn uitgewist; de stemmen paren zich: één gejubel gaat op; de aarde nevelt weg; de Hemel staat open!...

Aan de mystieke, uit de ethiese tak van 't Rationalisme gegroeide loot huwt zich de uiterst ranke stengel van een heimelijk sensualisme, woekersprant van een in oorsprong gezond naturalisme.

Op zich zelf reeds is het begrijpelijk dat een onophoudelijk zoeken van God in de wonderen van de Schepping een nieuw vermogen ontleent aan een verjongd natuurgevoel. Doch tegelijkertijd zal de aanblik van het onophoudelijke wordingsproces, waarbij het sterven zich enkel als een plaats maken voor nieuwe en krachtiger levensuitingen vertoont, niet nalaten bij gevoelige naturen een wellust te kweken, die te krachtiger wordt aangevuurd, naarmate, bij 't toeven in de eenzaamheid het conventioneel betamen minder in de gelegenheid is aan de vrije zinnen een gewenste afleiding te bieden. Deze algemene seksuele drang, om ze zo te noemen, die in de vrouw evenzeer de vrouwelijkheid wenst te zien, als ze, bij eigen onbedorvenheid, de integriteit van de vrouwelijke eerbaarheid begeert, kan er toe komen, om, waar deze eis van kuisheid de toenadering van de andere zijde verbiedt, zich teleurgesteld te voelen, en zelfs, in plaats van eigen onvoldaanheid te wijten aan z'n averechtse opvatting van de wijze waarop als uiting van een kultuurgang de aanknoping der verhouding natuurlikerwijze geschiedt, onbillik er toe komen, aan de zich niet in z'n gedachtelijn bewegende vrouw, oppervlakkigheid, of „lichtvaardigheid” toe te kennen. In de werkelijkheid zou dan ook de kennismaking van twee zulke tegelijkertijd natuur-wellustige en kuisse wezens tot ontgocheling leiden. Doch Feith keert

met z'n verwante zielen de samenleving de rug toe. Ze plaatsende in de wereld der verbeelding, maakt hij de ontmoeting tot een *moment*. Dagen lang hebben zijn „Eduard” en z'n „Julia” in de eenzaamheid gewandeld; uur aan uur hebben ze de gezelschappen gemeden, de menschen ontvloten, zich laten bedwelmen door het geheimzinnige leven, de natuur laten spreken, de bloemen laten smachten, en de dieren laten zuchten, om steeds te luider en te inniger de ingeschapen behoefte te laten stamelen naar het omhelzen van een gelijkgestemde en gelijkgezinde ziel.

Doch het wordt tijd, de jongeling en het meisje uit de Feithiaanse wereld nader voor 't voetlicht te brengen:

„Thans, meer dan naar gewoonte in diepe gedachten verzonken, was ik onmerkbaar tot bijna aan het midden van 't woud genaaderd. Mijn hart had dikwerf gebrek gevoeld in zijne eenzaamheid. Ik moest beminnen om gelukkig te zijn en echter — ik beminde niet! — Met de innigste aandoeningen had ik vaak het zachtste en aanminnigste gedeelte des Mensdoms beschouwd. Meer dan eens zag ik met de tederste gewaarwording de roosjes op de koontjes van een liefvallig meisjes ontluiken — meer dan eens twee onschuldige borstjes op een zwoegend hart verleidend spelen. — Dikwerf, vervoerd door uitwendige aantrekkelijkheden, gekluisterd aan een onwederstaanbaar lagchje, verbeeldde ik mij te beminnen; dan ach! — nimmer had ik gemeenzaam met mijne Schoone omgegaan, of de begoocheling, die mij voor een oogenblik zo veel geneuchte schonk, verdween. Ligtvaardigheid en ongestadigheid woonden in 't hart van 't eigen meisje, op wier lippen het genoeg bloosde. — Ik zag, onder het plengen van zilte traanen, dat ik mij bedroogen had — dat ik algemeen gevoel van wellust voor waare tederheid had aangezien, en — verder dan ooit van mijn geluk, van mijn eenigst geluk op aarde verwijderd — betreurde ik mijn lot, en mijn hart doolde, afgemat, op nieuw in zijne ijsselijke ledigheid om.

„Levendig getroffen door alle deeze herinneringen, ging ik gebukt onder mijne eenzaamheid — toen eene zachte vrouwenstem, die van den kant mijner gewoone rustplaats scheen te komen, mij ijlings in mijne mijmering stoorde. — Geheel

ontroering, naderde ik: — „O mijn God! Gij hebt mij dit gevoelig hart gegeven... en nu... Nimmer — neen! nimmer heb ik U om rijkdom, om eenige aardsche grootheid gebeden — mijn geluk is er nooit aan verknocht geweest! — maar een Vriend voor dit hart, een deugdzzaam Lotgenoot, onder wiens geleide ik deeze, voor mij zo eenzame, waereld doorwandelen kon — op wiens arm rustende, geen zegening ongemerkt over mijn hoofd zou waaien — o mijn God! zie daar mijne bede! — de innigste, de vuurigste bede van mijne onschuldige ziel. — Och! ontzeg ze aan een hulploos meisje niet!” — Nu was ik tot aan de verlichte plek van 't woud genaderd. Hemel! wat zag ik? Eene tedere bevallige Maagd, in wier blaauwe oogen en rijzige gestalte gevoel en onschuld om strijd uitblonken — bruine hairlokken kronkelden zich kunstloos om eenen sneeuwvitten hals — met gevouwen handen voor de bank van zooden geknield, droopen stille traanen langs haare gloeiende wangen op het gras neder, even als de morgendaauw van eene pasontloken roos. — Zo knielt een Engel voor den Ongeschapenen. — Terwijl ik, stom van verwondering en nauwlijks mijn gezicht vertrouwende, staaren bleef, ontdekte mij Julia; — vol ontroering rees zij op — een kleine siddering deed haar verbleekt op de zooden nederzijgen. — Ik trad met ongewisse schreden naar haar toe. Hemelsch Meisje! borst ik stamerende uit — maar de ontroering sloot met lieflijk geweld mijn mond, en geen enkel woord konden mijne bevende lippen meer uitbrengen! — Onwederstaanbaar getroffen, gevoelde ik eene nieuwe gewaarwording in mijnen boezem. — Beurtling onder tallooze zuchten, die met vereenigd geweld eenen doortocht door mijnen geprangden gorgel zochten, met moeite ademhaalende, en weder in de ruimste kalmte van genoeg herleevende, zeeg ik, door overmaat van gevoel verflaauwd, krachtloos aan haar zijde neder. — Onze beevende oogen ontmoetten elkander. — Spraakloos hieven onze harten het tederst gesprek aan, en de inspraak der Natuur verzekerde mij, dat Julia het eenigste Meisje op den geheelen aardbodem was, dat mij gelukkig kon maken. — Hoe gemakkelijk verstaan zich twee harten, die op dezelfde wijze slaan! die de Natuur op den eigen toon stemde! — Onze ontroering vernietigde zichzelf — dan, eer

wij nog spraken, waren onze zielen, onscheidbaar in een gesmolten, reeds voor de eeuwigheid aan elkander verbonden. — Nu ontdekten wij ons onze onderlinge behoefte, en beide vervulden wij — ieder een tot hier toe aaklig ledig hart. — Waare liefde in een onschuldige ziel veinst nooit. — Och! zij is de roem en zegen der Menschheid — en zou zij bloezen over haar eigen taal, die voor het verdorven hart even onverstaaubar, als onnavolgbaar is? Hoe zalig verliet ik thans, met mijne JULIA (o mijn hart gevoelde dat *mijne!*) hand aan hand tredende, het bosch! Eén oogenblik had een nieuw Heelal voor mij ontsloten — alles lagchte mij aan; niets kwam mij meer onverschillig voor. Het grasje, dat zich voor mijnen voet boog — het viooltje, dat aan mijne zijde waassende — de geheele Natuur vermeerde mijne zaligheid! De Liefde had duizend nieuwe gevoelvermogens in mijn hart ontwonden, die tot hier toe in deszelfs geheimste schuilhoeken werkeloos verschoven lagen. — o Liefde! tedere, goddelijke Liefde! gij alleen verheft onze ziel tot het waare geluk — gij alleen maakt den sterveling vatbaar voor zijn waare grootheid — ongelukkig hij, die u nimmer kende! —”

Wat de zonen en dochteren van onze eeuw, bij 't verder volgen van dit verhaal, zal blijven aandoen, is de telkens wederkerende „aaklige” ledigheid in de harten. Het gemoed van de eenling kent zich evenzeer vrij van elke betrekking tot z'n medemensen, als de wereld, waarin hij zich beweegt, buiten de grenzen van de mensenwereld ligt. De stemmingen die hij doorleeft en die hij niet anders wenst te doorleven, zijn geheel andere dan die de gewone samenleving delen of dulden kan. Voor ons, schuift zich een ongewone gedachtesfeer tussen en over de werkelijkheid. Een toverscherm zweeft over 't wolkenfloers. Hier spreekt een wondere Romantiek. Ontgroeid aan de bodem van de natuur, uit de tedere loot van 't onbestemdste liefde-verlangen omhoog gerezen, vertoont de onwerkelijkheid ons als bloem een monstrueus produkt van een kunstmatige kweekkracht, met een onnatuurlike kleuren-glans. Nauweliks vermogen we in de onnatuur van 't fantasie-beeld de natuur van de schepselen te herkennen. De figuren uit deze lijdensgeschiedenis bidden God, om een wereldwarsheid,

waarnaar hun harten bestendig verlangen, te delen met een ander, die een zelfde eenzaamheid begeert. Komen de oogeblikken dat zij zich de oorspronkelijke natuurtaal bewust worden; die tot de innig verbonden zielen van een gemeenschap des vlezes stamelt, dan snijden ze zich de mogelijkheid van een nauwere verbintenis af en zetten hun zielsverkeer in de Platoniese wereld voort. Zien ze de onmogelijkheid in, eerlang onder één dak bijeen te wonen, dan ademen ze, in plaats van een afdoend besluit te nemen of ieder zijns weegs te gaan, elkander met hun lijdenszuchten een verterend vuur toe en kwijnen als rietzangertjes weg. Daar, waar het verhaal op uitloopt, vertoont zich een gapende grafkuil, waarover de zwarte nacht hangt. Alsof deze uitkomst de situaties van te voren beheerst, worden we telkens gevoerd tot nachtelijke tonelen; de zon daalt gaarne en komt met tegenzin op. De helden van 't verhaal waken, als andere mensen slapen; klopt het bedrijf der wereld aan hun deur, dan schuilen ze als vleermuizen weg. Waar anderen zwoegen en zweten, vergenoegen zij zich met zuchten en wenen. Spieren en zenuwen hebben ze niet; bij de minste aandoening, zijgen ze, onder hartkloppingen, krachteloos neer. De schaarse bijlopers in 't verhaal zijn bloot figuranten. De „vader” van Julia is geen vader, maar een „ongevoelige”, die door z'n weigering 't verhaal in de voorgeschreven bedding moet houden. Een „grijsaard” is de graadmeter van Julia's deugd. Een „vriend” dient tot brievenadres, als Julia niet meer onder de levenden verkeert; een andere „vriend” is een van liefdesmart verkwijnende, die, door z'n wijze van sterven als een verbeterde „Werther” is bedoeld. In 't kort, het toneel waarop Eduard en Julia hun treurige rollen spelen, vertoont ons een eiland, dat door een zee van weedom van de werkelijkheid is gescheiden; waarover een vreemde lichtglans speelt; waar de bloemen het weligst blijken te tieren aan de oevers der grafkuilen; waar de jongelingen en jongedochters hun levenssappen versijpelen aan een overvloedig tranenvocht, dat zij onverpoosd uitschreien tussen de kille grafgesteenten van een liefst huiveringwekkend oord.

Zo het waar is, dat het duistere tranendal, 'twelk zoëven ons oog als een film voorbijtrok, een wereld is geweest, waarin een deel van de mensheid zich destijds meende thuis te gevoelen, dan zou het de moeite kunnen lonen, na te gaan, op welke wijze deze wereld in z'n ontstaan en in z'n beloop, met zichtbare banden, aansluiting heeft gevonden in het gevoels- en gedachteleven der volken. Alleen op te merken, dat „Julia” en „Ferdinand en Constantia”, benevens kleinere fragmenten zich laten onder brengen bij de verschijnselen der Werther-epidemie, is slechts de vraag verplaatsen. Toegeven dat nachtgedachten en grafverzuchtingen als Feith ze heel z'n leven ontboezemde, hun voorgang vinden in Ossian en Young, wijst op hetzelfde verschijnsel terug. Als een psychologische noodwendigheid te beschouwen, dat op een tijdperk van koude verstandelijkheid een even diepgaande gevoels-cultivering moest volgen, is veeleer 't verschijnsel constateren dan verklaren. Er zou dan altijd nog overblijven, ook omtrent het verdwijnen van het ongewone sentiment in de wereldlitteratuur, reken-schap te geven. Het zieleleven toch mag, wat z'n groei en sterven betreft, als even organies als het animale leven worden aangemerkt. Ons komt het voor, dat we ten opzichte van Feith, die zich zelf nooit van de moeite gespeend heeft, van zich zelf en van de stromingen van z'n tijd, zo goed als hij het vermocht, rekenschap aan anderen te geven, en bij wie we geen grond hebben om een abnormale afwijking van een om hem voortgroeijende kultuurkring te vermoeden, ons naar diens eigen werk als de onmiddellike bron van z'n levens-uitingen dienen te wenden, en trachten uit de daar te vinden gegevens de gedachten- en gevoelswereld van deze voor ons zo belangrijke kultuurgroep op te bouwen.

Vóórdat Eduard, gewaarschuwd om naar de stervende Julia terug te keren, maar, helaas! te laat om haar levend terug te vinden, — vóórdat hij nabij haar graf een kluizenaarsleven gaat leiden, heeft hij zich opzettelijk teruggetrokken op een onbewoond eiland in een verwijderd oord van de wereld, en vermeit er zich in, om, zittende op een steile rots, die akelig over de loeiende golven heenhangt, zich te laten strelen door de gedachte aan de eenmaal voor hem aan te breken onsterfe-

likheid. Gevaarlike zitplaats inderdaad! de aanrukkende golven beuken de voet van 't rotsgevaarte en ondermijnen de top. Dan, ook zelfs op deze plaats, wil hij z'n ziel laten vervoeren door het verrukkende beeld van z'n toekomstig heil. Wat zouden hem barre heiden en huilende wildernissen onder een verschroeiende hitte of een verschrompelende stormwind hinderen? Hij wil ze zo, opzettelijk. Zo hij ze niet nodig heeft om z'n stemmingen te accentuëren, en als de passende scèneering voor de beroerende stormen van z'n hart, dan zullen ze er zijn en blijven, om in hun verschrikkelijkheid de krachtmeters te zijn voor de, onder folterende kampen bevochten standvastigheid, ook van de teerhartigste ziel. Kom op, donder des hemels! Ook dan, als hem uit de afgronden der zeeën en uit de wolkgevaarten aan 't uitspansel de dood tegengrijnst, wil hij ervaren, dat het hart niet weet van versagen, maar vast houdt aan de kalmte van 't gemoed en de idealen van 't geluk, die het in de stormen der hartstochten veroverd heeft!

Er bevindt zich in de „Julia” een merkwaardig hoofdstuk, waaraan dit toetsen van eigen geesteskrachten aan ongewone stemmingen een ongemene betekenis geeft; waar we, bij 't falen van de proef, tot onze verrassing, de opgerezen twijfel en de nieuwe onzekerheid, die 't gemoed komen verscheuren, de helden van 't verhaal onmiddellijk weer zien terugvoeren naar het geestelijk vlak, vanwaar ze, het gehele verhaal door zich opwaarts trachten te heffen; en waarvan de grondslag ons zoveel te duidelijker het onvaste terrein van 't onrustigste stemmingsleven doet kennen, waarop de Werther- en Julia-litteratuur gelegenheid had te ontspruiten. De proef is rechtstreeks gericht op het lugubre, en dus niet te zoeken in het oord der eensame bergspitsen of in de ondoordringbare wouden, maar in de duistere schoot der aarde, te midden van de uitwasingen van ontbonden lijken. Deze proef is als 't ware de exponent, die Feith aan de formule der De Sénancours en Chateaubriands heeft toegevoegd. Het is de verdieping, die de Nederlandse geest, in Feith, met een Catsiaanse levensblik, — zoals reeds zo dikwels geschiedde, — aan de vraag naar de oorsprong van 's levens raadsele, gegeven heeft.

„o Mensch! waarom is er iets in uwen gestorven natuur-

genoot, dat afgrijzinge, of ten minsten schrik, bij u verwekt? — Waarom is zelfs de deugdzaamste niet boven deeze ontzettende aandoening verheven? — Honderdmaalen heb ik mij verbeeld aan de zijde mijner Julia voor alle vrees beveiligd te zijn — met haar in den aakligsten Grafkelder een Paradijs te vinden, en nu — heb ik, haar in mijne armen drukkende, eene verzamelpplaats van dooden bezocht en -- gesidderd!

Eenige uren van ons Vlek verheft zich een Tempel, die wegens zijne eerbiedverwekkende schoonheid in den geheelen omtrek beroemd is. Nergens, sprak het Gerucht, vond men een aandoenlijker schouwtooneel dan in zijne onderaardsche gewelven. Julia had dezen tempel nooit aanschouwd; en ook ik kende hem slechts door beschrijvingen. Een gevoelig hart bemint alles wat somber en verheeven is. — Meer dan eens had ik met Julia op den rand eens grafs traanen van wellust gestort. Gemeenzaam met de gedachte des doods, voorspelden wij ons de zuiverste geneuchte uit de bezichtiging van het gevaarte. — — Op eenen schoonen zomerschen morgenstond wandelden wij hand in hand naar den Tempel. De aandoenlijkste gesprekken, waarin onze mond de eenvoudige tolk van ons hart was, deden ons den weg kort schijnen. — Geen kus drukte ik op de lippen mijner Julia of onze traanen vermengden zich. De zon verhief zich even boven de kim, en de slaap hield de oogen der halve waereld nog gesloten, toen wij geheel eenzaam het ontzaglijk gebouw binnen traden. — Eerbiedig en vol van eene godsdienstige vrees boogen wij onze knieën voor den o n z i c h t b a a r e n, die in deezen Tempel wordt aanbeden. De Godsdienst verheft het hart en doet den mensch zijne waare grootheid gevoelen. Met een ruimademende borst herreezen wij, en onze eerste begeerte was den Grafkelder te bezichtigen. — In het donkerste gedeelte des Tempels ontdekten wij tusschen twee gothische zuilen eenen breedden marmeren trap, die naar beneden leidde. Wij daalden er langs af, en ijlings bevonden wij ons in eenen tweeden Tempel, die even zo veel lichts ontving, dat men er de voorwerpen in onderscheiden kon. — Toen onze voorste voet den grond van dit rustvertrek des doods raakte, weêrgalmde het geheel gewelfsel, en deeze doffe klank scheen tegen alle de kisten, die

ons oog in een lang verward verschiep ontdekte, te stuiten. — Eene koude rilling vloog over ons geheele ligchaam. — Julia verbleekte. — Ik sprak, en mijne woorden werden viermaalen, al treuriger, al treuriger, herhaald. De hevigheid der aandoening, en eene onwillige schrik overweldigden mijne tedere Gezellinne — zij zeeg op eene doodkist neder. — Wat treft mijne Julia? vroeg ik met eene beevende stem. — „Ik verbeeldde mij het geluid van een mensch te hooren” antwoordde zij ontroerd. 't Was de schrik, die u bedroeg, of mogelijk het geblaas van den wind, die langs deeze verwelfde bogen huilt. — „Luister slechts!” — Neen, 't is niets. Alles is in rust en zoo stil als de dood. — Welk een schrikwekkend gezicht! — hoe majestueus is de gedaante van dit verheeven gebouw, wiens aêloude pylaars hunne marmeren kruinen verheffen, om dit dikke gewelf, dat zijn eigen gewigt vast en onwrikbaar maakt, te onderschraagen. — „Welk een kalmte heerscht in deeze plaats! Hier is alles een tooneel van afgrijzinge en schrik voor mijne ontroerde oogen... Hier overweldigden de graven en de diepe verblijfplaatsen des doods mijn bekommerd hart en doen het verstijven. Geef mij uwe hand, Eduard... doe mij uwe stem hooren. — Als ik spreek verschrikt mij de verdubbelde weêrklank mijner woorden”... Nu drukte ik mijne koude hand in de sidderende hand van Julia — onder eenen gedurigen galm traden wij den trap weder op. Hier bekwamen wij van onze akelige gewaarwordingen. Hoe klein, hoe nietig was de waereld nu in onze oogen! Dóór hoe weinig banden wierden wij er nog aan gebonden! Wij dachten alle onze vrienden na — en het grootste gedeelte er van was reeds in de eeuwigheid. Julia! sprak ik onder de hevigste aandoening, Julia! zo wij in hetzelfde ogenblik stierven — reeds wonnen wij bij onze verwisseling. Reeds zijn wij sterker vermaagschapt aan de eeuwigheid dan aan den tijd. Ook in de onzichtbare waereld zullen wij geen vreemdelingen zijn! Welk eene omhelzing, mijne Bemindel! zal dat zijn! Zo veele bitter betreurde bloedverwanten en vrienden, na zulk een lang gemis, weêr te vinden, — kommerloos aan het zwoegend hart te drukken!... O mijne Julia! hoe heerlijk een morgenstond zal die der opstandinge zijn! Hoe veele vrienden zullen dan aan vrienden waardiger, dierbaarder, wedergegeven worden! Hoe veele

Echtgenooten, die hier, op het naauwst vereenigd, naauwlijks hun geluk smaakten of de dood rukte ze uit elkanders armen!... Herinnert gij u die beide looden kisten, die naast elkanderen stonden? — op welker eene gij gezeten hebt? — De eerste was die eener tedergeliefde Echtgenote. Niets haperde aan het geluk van haaren Zielsvriend dan de tedere naam van Vader. Het oogenblik was daar, dat hij zijnen wensch voldaan zou krijgen, en dat langgewenschte oogenblik roofte hem in eens beide zijne Gade en Zoon! Welk een aandoenlijk opschrift heeft hij op haar lijkbuis gezet! *Zaad, van God gezaaid, om rijp te worden tegen den dag des oogsts.* Na een langen, moeilijken, en aaklig eenzaam, levensloop stierf ook de tot zijnen dood getrouwe Echtgenoot. — Hij heeft zijn eigen grafschrift vervaardigd. *Ik weet, mijn Verlosser leeft!* — Ja! deugdzaame gevoelige harten! uw Verlosser leeft! — Hij bewaakt uwe kille asch, en geen stofje zal er van verloren gaan! — o mijne Julia! hoe zal deeze onderaardsche Tempel weêrgalmen van hunnen vrolijken lofzang ten dage hunner verrijzing! — Welk eenen erkentelijken blik zullen ze voor 't laatst op deeze plaats hunner langduurige woning werpen, daar ze, terwijl eeuwen over hun stof heenen waaiden, eenen gerusten droomloozen slaap genooten, en nu, verkwikt, versterkt, voor eenen eeuwigen morgenstond ontwaakten! — o! ik gevoel, ik gevoel hunne spraaklooze blijdschap — maar vruchtloos poogte ik mijn gevoel met woorden uit te drukken. — Ik zie hunne harten kloppen, hunne boezems zwellen, hunne oogen traanen. — Julia! welk een verschiet... o mijne Julia!... Hier zeegen wij in elkanders armen, terwijl onzer beider harten versmolten, en door overmaat van gevoel geen woord meer van onze lippen kon vloeien. — Wij knielden opnieuw naast elkanderen met dooreengevlochten handen, en spraakloos dankten wij vuurig den Alwetenden voor onze onsterfelijkheid — onsterfelijkheid. — Toen keerden wij zwijgende — maar gênietende — naar onze woningen — en nooit had mijn hart meer gevoeld hoe dierbaar de deugd en het genot van een kalm geweten zij!... Ach! moest ik eerlang in gevaar komen om beide te verliezen?...

Men zal de opmerking maken, dat het fragment scheef loopt: immers, niet het besef van 's werlds ijdelheid, maar

dat van eigen nietigheid, moest de ondervinding zijn, waartoe het sombere bezoek zou leiden. Doch met dat al blijft het effect hetzelfde: de onvoldaanheid werd aangetoond over een wereld die niet in staat wordt geacht het hart z'n rust te bieden. Zulke sterke prikkels dorst hier de tong te vragen om de aard en de kracht van zijn vermogen te onderkennen; enkel uit de kruiden, tussen grafgesteenten geplukt, kon de geest worden vervluchtigd, die als levengevende adem aan smachtende begeerte moest voldoen. Een jongeling en een meisje, vernemen we, dalen, op een mooie zomerse ochtend, hand aan hand in een grafspelonk af. Twee gelieven vlijen zich tussen de doden neer, en wensen met te verscheiden, hun hoogtijd te vieren met grijnzende doodskoppen als bruidjonkers. Waartoe dat alles? Alleen omdat zij, bij de wetenschap, dat ze niet van elkaar te scheiden zijn, aandacht krijgen voor de mogelijkheid, elkander eens, — gedachtig aan de jongling uit het verhaal van Eduard — te kunnen ontvallen; en omdat ze, om de kans te ontwijken, het leven vereenzaamd voort te moeten slepen, liever op staande voet zich verenigden in de dood. Zo gevaarlijk is het liefhebben hier. Morgen beproeft die zelfde liefde hun deugd. Met schrik ontwaren ze, dat hun sterfelijk vlees zwak is. Wederom nemen ze een wanhopig besluit: ze willen elkander voortaan alleen uit de verte beminnen. Het leven wordt lastig. Met zoveel kwade kansen zouden ze 't gaarne prijs geven voor een feestelike onsterfelijkheid. Wat geven ze om het boek van de schoonste aardse levensmuziek? Liever dan 't gevaar te lopen één blaadje er van te bezoedelen, werpen ze 't weg, om de hemelzangen der toekomst in hun onberispelike volmaaktheid te genieten! De vogels in de lucht zijn hun liever dan één in de hand, en voor dat hoopvol bezit doen ze appèl op het leven aan de overzij van het graf. Is dit geen egoïsme? Doch laten we 't hun vergeven, waar uit vrees voor eigen zwakte aan hun zelfkennis zulke hoge eisen werden gesteld! Want deze Julia's en Ferdinand's zouden te beklagen zijn. Zo ze langs de grenzen van de menselike samenleving en de bewoonbare oorden dolen, om over de randen van de graven en afgronden te blikken, dan is 't niet voor niet dat ze hun strakke aandacht gericht houden op 't uiterste wat de mens vermag te vol-

brengen en van z'n zielskracht te vergen. Deze mensen toch, hadden nodig, zo ze in hun eigen oog de moeite van te leven waardig wilden wezen, zich zelf sterk te weten, en telkens, om elke twijfel te weren, zich zelf te beproeven, om te ervaren wat ze in staat waren voort te brengen uit eigen kracht. Want deze mensen, de Feithianen, en de vele mannen en vrouwen, aan Klopstock of Young verwant, hadden, na de dagen van het bloeiendste Rationalisme, huiverend over zich voelen opkomen het besef, dat het doctrinarisme van de oude school hun niet langer bevrediging kon geven; dat zij, evenmin langer opgevoed in de orthodoxe Openbaringsleer, hun *leven* zelve als een belijdenis hadden te verstaan, en een in hun harten diep neergelegde *zedewet* als 't Evangelie van hun Godsgeloof hadden op te vatten. Geëmancipeerd van het enig zaligmakend Bijbelwoord als de enige Geloofs- en zedewet, namen ze als van zelf hun toevlucht tot hun eigen binnenste, als zijnde met de kiem van het Goddelijke bedeed en zochten er in de diepste grond naar de zuivere religiebron. Zo werden ze, hoop- en vertrouwensvol, de sterksten onder de sterken. Doch weldra bekenden ze zich zelf, dat hun pogen een hopeloos zoeken was. Te dikwels ontmoetten ze in 't peilen van 't menselijk hart, de kiemen van de zonde en 't verderf. Nog bleef hun een mogelijkheid over. Zo ze zich eens wendden tot die diepe en tedere gevoelens, die aan het leven de schoonste wijding vermochten te geven? Was niet het liefdegevoel van de man tot de vrouw dat ongewone sentiment, dat in z'n hoogste stemmingsleven nòch de geringste daling toeliet, nòch in z'n verheven strakheid de minste trilling van een onreine gedachte kon dulden? Zou op deze bodem van dit reinste en meest extatiëse zieleleven niet alle goddelijke en hemelse beschouwingsleven te bouwen zijn? Zou al wat in de toekomst als 't hoogste geluk voor de mens was weggelegd, niet af te leiden zijn uit deze geschapen bron?

Aldus voelt de Westerling in de laatste helft van de 18e eeuw, aanvankelijk uit het Openbaringsgeloof verplaatst in 't heersersgebied van Rede en Geweten, waar hij opgevoed stond te worden iot de Volmaaktheid aan de hand van de beproefd bevonden Verstands- en Deugd-theorieën, — lang-

zaam in zich opkomen de twijfel, of, bij 't uitzicht van het toenmalig Europa, dat de hoop op de verwezenliking van een volkeren-verbroedering diep moest beschamen, waarlijk de mensheid, enkel toegerust met de rationalistische wet, en verstocken van een onmiddellijk op z'n diepst gemoed inwerkende verborgen Godsspraak, ooit in staat zal zijn om aan 't door God gestelde einddoel te komen. En nu gaat hij zoeken en graven in de richting van z'n vermoeden. Hij wil z'n steunpunt verplaatsen. Hij speurt naar dieper aderen dan die z'n vadersen ontgonnen; hij peinst naar gewijder gevoelens, die uit de verborgenheid fluisteren van een inniger verwantschap met God. Hij vindt ze in het Godsgeschenk van de Liefde, in z'n tederste, zuiverste en meest geëxalteerde openbaring. 1) Op het niveau van een extatische stemmingssfeer, die evenzeer zonder aanvang als zonder einde wordt geacht, en zich de eerste ontmoeting van geliefden als een herkenning en bewustwording van een lang bestaande zieleverwantschap voorstelt, worden voortaan alle edele en verheffende gevoelens gebracht. Tot deze stemmingshoogte hadden de oude afgoden van 't Rationalisme nooit kunnen reiken. Hun heerschappij had gedaan. Niet langer zou het verstand besluiten, wat waar en onzedelijk was; niet langer zou de stem van 't geweten slechts behoeven te fluisteren wat oorbaar of verwerpelijk was; voor de Rede en 't Geweten, tot dusver de enige richtsnoeren voor 't menselijk denken en doen, zou voortaan in de eerste instantie spreken de fijngevoelige *emotie*, die geen stem is, maar een stemming; die geen voorschrift is, maar een uitroep, vaag en onbegrensd weliswaar, maar die zowel de verrukking over de reinste waarneembare gevoelens vermag uit te drukken als ze de bezorgdheid verraadt voor de beroeringen die de zinnelijke begeerten verwekken, en dus zowel haar verwantschap met het Ongeschapene als z'n herkomst uit een geschapen bron vertoont. Zo vervangt het *sentiment der Liefde* het Geweten als *de richtsnoer tot een Goddelijke volmaking*, en wordt het onderhouden van dit mysties opgedreven sentiment zelve een cultus op zichzelf. Voortaan wordt elke daad of gedachte, die na contemplatie van uit

1) Over het Minnedicht. In de „Brieven”.

dit opgeschroefde stemmingsleven, met die stemmingen harmonieert, tot een daad van verering, tot een manifestatie van deugd. Alle voorstellingen en gewaarwordingen, die aan dit doorlopend sentiment ontspruiten of in staat zijn het te onderhouden, worden er verheven, heilig, door. Zo vloeit de verering van een door tijd noch plaats begrensde mystische Liefde-gevoel ineen met het aloude begrip van een aanbedding van 't eeuwig-Goddelike; de onsterfelikheid van de Christelike leer baseert zich op het zorgzame gevoelde vertrouwen op de onverbreekbaarheid van op aarde gelegde banden; het weerzien in de Hemel wijdt de tijdelijke verhoudingen, vergoddelikt de liefde, heiligt de vriendschap; 't geloof zelfs op een later voortbestaan staat of valt met het uitzicht op een persoonlijke herkenning; de Hemel doet zich eerder voor als een oord om stervelingen te ontmoeten dan om God te dienen; het oneindige bestaat alleen om 't eindige voort te zetten; de aardse band krijgt z'n betekenis door de hemelse bestemming als dienst-knecht; de dood is, verre van een afschrik te zijn, een bode; het graf 1) wordt een poort, de wereld er achter, 2) half Eden, half woestenis, en zeer zeker een vergissing, die iemand de ver-zuchting zou doen slaken: „Ach, mocht ik nooit geboren zijn!”

Bij het denkbeeld, dat de Eeuwige Liefde het menselijk bestaan zou moeten beheersen, krijgt het aardse leven, zoals het zich aan de Feithianen voordoet, met z'n dagelijks bedrijf, een zeer ondergeschikte betekenis. De oppervlakkigen mogen zwoegen, de ongevoeligen zich vermaken, voor een hoger met sentiment begiftigd schepsel valt wel iets anders te doen. Aandacht moet worden gewijd aan 't menselijk hart zelf, z'n noden, z'n weedom, z'n zuchten; tranen dienen gestort bij de schreiende vrienden, bij de graven der afgestorvenen; gedoold dient er te worden in sombere bossen, geknield in 't gras, zonder de bloemen te kwetsen; gepeinsd vooral, over 't wezen van de liefde, van de deugd, van God. Ze wordt dan, onder tranen, uitgemeten de zin van de eeuwigheid, en gewezen op de droeve verschijnselen van de vergankelijkheid. Het hart en de natuur

1) Het Graf. (Dicht- en Prozaïsche Werken XI).

2) De Wereld. De Eenzaamheid. Bij de Erven Bohn. Haarlem, 1826.

worden de telkens te ontzegelen boeken. Ze spreken met grote lijnen. In ekstase welft en golft zich de taal; onverpoosd hijgt de terminologie naar 't onbegrensde. Van nu af „rollen” de „werelden” door 't „mateloos ruim”. Gods „almacht” is „onuitsprekelijk”. Tijden en grenzen zijn er niet meer; de woorden zelfs gaan ontbreken; de mond zwijgt, en in de geschreven tekst vervangen de uitroepen de woorden, de strepen de uitroepen! Hetzelfde verschijnsel herhaalt zich, wanneer men tegenover z'n eigen gewaarwordingen staat. De woorden komen draagkracht te kort; en die welke dienst moeten doen, zijn te hoog geïntoneerd. Uitverkoren vriendinnen zingen als „engelen”, spelen als „serafijnen”. Vrienden zijn „boezemvrienden” vol edele en verheven gevoelens, de hand op het hart, het oog omhoog gericht. Spreken is „het hart uitstorten”; lachend „stort men vreugdetranen”; zuchtend „stort men in zwijm”. Voeg daarbij het appèl op de gewillig resonerende natuur. Op de hellende bodem van de melancholie, doet z'n oorspronkelijk natuurgevoel, de wereldschuwe sentimentalist nog altijd vastklampen aan de intakte schepping. En in de ogenblikken, dat hij z'n zielestemmingen zoek te vergoddelikken tot een voorwerp van eigen verering, laat hij de emoties van 't Heelal samenstemmen met z'n eigen aandoeningen; dan dondert het zwerk en ruisen de winden mede in 't stormenkoor van z'n hart, of smelten in een met het berustend gebed tot één elegie; een verscheidenheid van stemmen en stemmingen, die samen één roman heten, maar die zich stuk voor stuk laten ontleden, en straks, bekoeld of bezonken, zich laten terugvinden in hooggestemde oden en neergeslagen klaagzangen.

Deze gevoelens zijn het, die trouw en onherroepelijk verenigd, aan Feith's werken, leven en adem geven. De „Julia” en de „Ferdinand en Constantia” geven, fugaties, de melodieën aan; en al wat er verder aan lyriese poëzie — uitgezonderd de tijdzangen — door hem uitgegeven werd, zijn gevariëerde roman-motieven, als *andante's* of *credo's* bewerkt.

Een nadere blik op de aard van Feith's poëzie levert ons een vergelijking met Rousseau. Met hem te beginnen, hebben de schrijvers van de 18e eeuw, zich kantende tegen het fer-

malisme van de maatschappelijke samenleving, het heerlike in de Schepping zoeken te doorgronden, en hun nieuw ontdekte wereld met een nieuwe woordenpracht ontplooid. Lang na hem steunde de literatuur op Rousseau, en droeg de verering van 't schone de afdruk van diens aanbidding van de Schepper door het Geschapene. Met Feith wordt dit anders. Het natuuridealisme had niet getwijfeld aan 't bestaan van een reine deugd en van reine zeden, maar zocht ze in een onbedorven samenleving, ver van de invloed van de heersende beschaving; de teleurgestelde idealist in Feith achtte de onbesmette deugd als een te zeldzaam zuivere schat, om ze wegens 't gevaar van bezoedeling aan een contact met welke aardse menschaatschappij te mogen wagen. Zo de sentimentalist de samenleving ontvlood, dan was het niet, omdat ze vloekte tegen de waarheid, maar mijnen legde aan de verhevenheid van de deugd. Zo hij z'n minachting uitte over de plichten in 't huisgezin en 't dagelijks bedrijf, dan was dit niet omdat die plichten voortkwamen uit de valse bodem van de maatschappelijke logen, maar omdat ze in hun alledaagsheid, stemmingen konden kwetsen, die gehouden werden het verwerven van de ware geluksstaat voor te bereiden. Zo hij die onbeduidende en mens-verlagende plichten toch vervulde, geschiedde dit dan ook enkel, om in harmonie te blijven met zich zelf, en geen verwijt mocht knagen aan de zielsrust, die 't verhoogde stemmingsleven waarborgen moest. Z'n geestelik leven echter hield hij ver boven de dagelikse sfeer; z'n gevoelens en z'n moraal voerde hij buiten de werkelijkheid. Doch zo hij, ver van die samenleving, de eenzaamheid zocht, dan was dit niet, zoals bij Rousseau, om in de melodieën van 't ongekunstelde natuur- en mensleven het ware leven des te hoger te prijzen. Als *hij* de eenzaamheid zoekt, zoekt hij de verlatenheid; als *hij* het woud betreedt, is het, omdat het de stilte predikt. Want zo hij niet de verlatenheid voelt, herkent hij ook niet z'n nietigheid tegenover 't aangezicht van de Schepping; en zo hij niet in de stilte vertoeft, wordt hij zich ook niet de ruimte bewust, die in hem z'n voorstellingen van oneindigheid van plaats en tijden brengt. Zeker, de bloemen en de insektenwereld, het firmament en de wolken verkondigden de majesteit Gods. Maar bij hem gaat, boven de bewustheid van Gods grootheid,

het ingeschapen gevoel van eigen onsterfelijkheid; boven de pracht van de aarde als het door God gewrochte, stelt hij de schoonheid van zijn eigen ziel. Wat is hem de nacht? Een gedachtenis aan de eenmaal door hem te bewonen Hemelse gewesten. Wat is hem de duisternis? Een afsnijding van de wereld, zoals hem het graf een danklied is op het begeven van deze gewesten. De deugd, vreest hij, zal hier worden belaagd; iets, wat de adel der liefde zal kwetsen, het hart z'n verloren onschuld zal wroegen, en de ziel het schone goed van een in eeuwige liefde door te brengen gelukzaligheid zal ontzeggen. Die vrees voor 't verlies van de menselijke reinheid, maakt het verlaten van deze wereld en van haar genietingen tot een voorwerp van ernstige bepeinzing. Doch de mens doet dit niet, dan apellerende op het uitzicht op beter. Vrij wil hij zich het genot ontzeggen uit de diepste bodem der aardse liefdelijk te mogen putten, mits de bloesemknop der eerste en tederste liefde een bloesemknop blijve, en met haar jeugd ook de beloften van haar rijkdom binnen haar windselen bewaart.

Zo men dit egoïsme wil noemen, dan krijgt het een verheven karakter door de zuiverheid van de aandrift, waardoor het wordt vergezeld, en die het mogelijk maakt, dat de liefde en de smetteloze deugd, gepaard, zich laten terugvoeren tot een dieper gevoel. Ten slotte is het dit gevoel zelf, dat overheersend wordt, en de liefde en de deugd in zich oplost. 't Is het godsdienstig gevoel, dat het leven zelf komt adelen, ook in z'n werken, zo ze niet onder de „beuzelingen” vallen. Het vermeit er zich zelfs in, de liefde en de deugd tegenover elkaar te stellen, om het bewijs te leveren, dat in de tot harmonie gekomen ziel, de liefde niet in de eerste plaats het voorwerp van haar toewijding mag zijn, maar aan de plichten der deugd, overeenkomstig de goddelijke aard van de ziel, de voorrang moet worden gegeven. Uit die zelfde verheven aanleg laat zich verklaren, dat alvorens de liefde de kiemen zaait van de zwakheid die de reinheid der ziel besmetten kan, zij zich gaat scheiden van haar objekt, en zich afzondert in Plato's sfeer. Er is slechts één onsterfelijkheid en één wederzien; te weten voor hen, die bedeed met het hoogste door God aan de stervelingen toe te kennen liefdegevoel, uit die liefde en ondanks

die liefde, de smetteloosheid van hun zedelijke reinheid wisten te bekampen.

* * *

De kritiek tegen het Sentimentalisme, dat in Feith, ondanks sterk-sprekende buitenlandse invloeden, 1) een eigenaardige nationale uitdrukking vond, raakte slechts de buitenkant. Men plaatste de Eduards en de Julia's, zoals ze uit psychologische oorzaken opgegroeid, zich in zijn romans openbaarden, midden in de alle-daagse, waar ze vreemd aandeden en de lachlust opwekten. Of wel, men zocht door 't opdrijven van de taal van Feith, tegelijk met de indruk van de onwerkelijkheid der op die wijze aangeduide stemmingen, tevens hun onmogelijkheid aan te tonen. Zij die er verstandelijk tegen in redeneerden, stonden op een te afwijkende grondslag, dan dat Feith zelf beredeneerd er met sukses tegen in kon gaan. Van al deze strijdschriften en parodiërende romans bleef, op een enkele na, de litteraire roem ver achter bij de kultuur-historiese betekenis. De stroming van 't Sentimentalisme zelf werd door natuurlijke oorzaken in andere beddingen geleid. Dat Feith zelf een man van betekenis bleef, heeft z'n oorzaak wel hier in, dat z'n ganse arbeid, ook als een volgroeid harmonies geheel, als een onmiddellike, intieme openbaring, het diepgevoelde leven zelve in zich draagt. Vandaar dat zij, die het nieuwe leven van die tijd niet meeleeften, zijn woorden niet konden verdragen. Daarbij ontging Feith niet, en zijne adepten nog minder, aan het gevaar, van middel en doel te verwisselen. In plaats van de stemmingen of aandoeningen op te roepen, waartoe het ene of andere feit wel eens zou kunnen leiden, wordt, zonder dat met het natuurlijk beloop rekening wordt gehouden, op de aandoeningen geanticipeerd. Wie dit inzag, was Kinker. Zijn smaak stoorde dit gebrek aan evenwicht; zelf hoegenaamd geen Romantiek, en zonder zich in te kunnen denken in het zielsproces, dat in een voor hem zo zonderling phenomen als Feith, tot een vorm van openbaring

1) Zie hierover uitvoerig, met vermelding van de parallellen tussen de „Julia”, de „Ferdinand-Constantia” enz. met Goethes „Werther” en Millers „Siegwart”: Karl Meine, *Goethe's „Werther” in der niederländischen Literatur.*

kwam, zag hij met z'n nuchtere ogen, — geheel overeenkomstig de opvatting van De Perponcher, — het sentimentele niet in de eerste plaats als een overdrijving aan, maar veeleer als een gemis van waar gevoel. Vreemd stond hij dan ook tegenover de „Fanny”, een Feithiaanse „Mathilde”-cyclus, en de meest spiritualistische poëzie, die er ten onzent in lange tijden geleverd is; verzen, tegen wier gewaarwordings-ademtochten onze tijd soms vreemd mag staan, [maar die voor ons de verdienste bezitten, dat ze op alle wijzen uitdrukken, wat in Feith, in z'n wereld- en levensbeschouwing, de aandacht van z'n merkwaardige tijd op hem gevestigd deed houden.

De „cyclus” telt, behalve een inleidende ode „Aan mijne Lier”, twaalf zangen. Hier volge, verkort, de negende:

AAN FANNY.

Juich, Fanny! Dierbre! juich met mij! —

De zwarte treurnacht dreef voorbij —

Uw minnaar vond de rust, de stille zielrust, weder.

Hoe lieflijk vloeit zijn blijdschap uit!

Zoo droppelt van het jeugdige kruid

De reine daauw der Lente neder.

Hoe laag verzonk mijn zinlijk hart!

Mijn min ontadelde in de smart:

Terwijl mijn boezem naar een eindig heil bleef zwoegen.

'k Bezat altijd uw ziel geheel —

Ik miste alleen uw stoflijk deel —

En 'k miste, onzalig, 't vergenoegen!

— — — — —
Mijn oog aan lang geweest ten doel,

Mijn hart, gevoelloos van gevoel,

Kleefde aan het wuft, gebloemt', dat oplook aan mijn voeten.

'k Bezat de Parel van een Kroon —

'k Vergat haar zucht en teeder schoon

Om angstig naar de schelp te wroeten!

— — — — —
't Was nacht. Ik doolde op 't eenzaam veld,

De Beek, die murmlend mij verzelt,

De stilte van het oord, door stem noch voet verbroken,
 De majesteit van 't starrenkleed,
 Alom aan de effen lucht verbreed;
 't Scheen alles tot iets groots ontstoken!

— — — — —
 Ik knielde en vond de blijdschap weêr —
 Een' Vader, voor zijn kind nog teêr.
 't Werd alles schoonheid, orde, en goedheid in mijn oogen!
 Mijn ziel dronk rust uit God alleen —
 Het stof, het nietig stof, verdween —
 En heel mijn smart was weggevlogen!

Nu, Dierbre! mint dit hart u weêr,
 Zoo zuiver, zuivrer dan weleer,
 Toen nog de Godsdienst, in 't gewaad der Liefde, ons streefde;
 Toen al het zichtbare, afgeleid,
 Bij ons, belust op eeuwigheid,
 Zelfs in den kleinsten wensch niet deelde.

De Godsdienst blaast der teêre min
 Rust, duurzaamheid en hoogheid in,
 En met haar zachte hand met onvergengbre rozen,
 Die, als Natuur, met reinen lust,
 De groote Lente welkom kuscht,
 Met nieuwen glans in Eden blozen.

Die Min, zoo zuiver als de zon,
 Is eeuwig als haar groote Bron:
 Zij schouwt van eene rots op 't ondermaansch gewemel,
 En is, in voorspoed en in druk,
 De zachte Leidstar naar 't geluk
 De beste Kweekschool voor den Hemel.

— — — — —
 Mijn Fanny! welk een blij verschiet! —
 De nacht des grafs verbergt het niet —
 Ook in het stof des doods, den schoot der jongste moeder,
 Ook bij het schel bazuingeschal,
 Waarop een wereld leven zal,
 Blijft gij mijn Zuster, ik uw Broeder.

Maar, dierbre! daar in hooger zin,
 Verengeld tot de reine min,
 Die vonk, dat ondeel van Gods liefde en trouw te gader;
 Verhemeld tot den zelfden toon,
 Verteederd door het eigen schoon,
 Het zichtbaar Beeld van onzen Vader.

De „Julia” heeft tot motto, de bekende strofe uit de „Gijsbrecht van Amstel”: „*Daer so de liefde viel*, enz.

„Fanny” draagt aan het hoofd een versje van Van Alphen. 1) Hij, zoowel als Vondel spreken van de goddelijkheid van de Liefde. Doch beide vertegenwoordigen een tijdgeest. Vondels „Liefde” is de openbaring van een „Immanentie”, de enige rijke rechtstreekse uitvloeing van Gods wezen; bij Van Alphen is, overeenkomstig de zienswijze van Feith, dezelfde liefde met de deugd en het godsdienstig gevoel tot een drieënheid geworden. Vondel spréékt er niet bij van deugd en godsdienst; *in* de Liefde liggen het gewijde en het zedige reeds opgesloten. Bij Feith wordt ze pas heilig mèt en nàast de deugd. De achttiende eeuw had namelijk het goddelijke aan een onderzoek onderworpen, en had het geanalyseerd. Ze had er ook bestanddeelen in herkend, die eigenlijk de mens toebehoorden. Eigenaardig is het daarom, dat in de onderdelen weer de onderlinge éénheid wordt gezocht, en dat Feith, bij mystieser schouwing van oorspronkelijk menselijk gevoelsleven, de deugd en de liefde, uit een voor hem te klein burgerlik rationalisme, wederom onder de veiliger hoede gesteld heeft van de Beheersers der Oneindige dingen. In deze zin is z'n aanroep van Vondel een bekentenis, z'n herinnering aan Van Alphen een woord van hoop en vertrouwen.

1)

Toen de Godsdienst in 't verbond
 Trad met Liefde en Deugd,
 Zeeg de Welust schaamrood neer,
 Maar de Hemel was verheugd.

* * *

De Godheid sprak: Ga, eedle Trits!
 Bewoon de rampwoestijn!
 In 't hart, waar ge uwen zetel vest,
 Zal ook mijn woning zijn.

HET AL-EENIG LEVEN

Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis

DOOR

NICO VAN SUCHTELEN.

2

HET WORDENDE WETEN

Beim Menschen kann nie von äusserer Erleuchtung, sondern nur von innerem Tagen die Rede sein.

HEBBEL.

Weten, de wereld en zichzelf erkennen, scheen het diepste en waarachtigste verlangen van den geest, op welks vervulling onophoudelijk zijn streven gericht bleef van af het oogenblik waarop het drokke kijkspel zijner kindsheid voor het eerst de onrust dier verwondering in hem wekte waaruit de wijsbegeerte ontspruit. Verwondering om de bonte veelheid der dingen is het, — zooals al Plato en Aristoteles zeggen, — die zoo nu als vroeger den geest tot filosofeeren dringt. Solon, die *θεωπιησ ἐβρεξεν* 1) vele landen doordwaalde, overal kennis en wijsheid vergarend, zoowel als de eenzame droomer die ver van het gewoel der wereld zichzelf tracht te schouwen in de niet minder verwarrende volheid zijner eigen innerlijkheid, beiden volgen gelijkelijk dien onweerstaanbaren drang van hetzelfde wondring-geweekte verlangen. Er is geen rust. En

1) Om schouwens wil. (Herodotus).

mocht de zoekende geest, waar zijn jonge, verbaasde blijheid verwerd tot vage verbijstering eerst, dan tot vrees en smartelijke vertwijfeling, mocht hij ook immer in de waanvoorstellingen van zedeleer of godsdienst de eindelijke, rustbrengende waarheid meenen te vinden, althans uit hen de schijnbare kracht putten tot schijnbaar berustenden afstand, toch bleef het *γρῶθι σεαυτόν*, 1) dat eens de intuïtieve wijsheid van den onbekenden filosoof schreef boven Delphi's tempel, het oorzakelijk doel dat hem ten slotte elk tijdelijk standpunt weder drong te verlaten, hem telkens weder uit zijn gewilde en wankele tevredenheid opjoeg. Voor den zwerfer, die zijn veilige instinkten verloor naarmate hij bewuster zijn weg leerde zoeken, werd het leven een spelonk die als een donkere nacht over hem stulpte, een onderaardsch labyrinth waarin hij doolde tusschen ongeziene, maar gruwelijk-vermoedde geheimen. Een spookhol, een hel, waarin hij huiverend moest waren en dat hij zoomin kon verlaten als de schrikvisioenen van een ontzettenden droom. En ook, dat hij niet verlaten *wilde*, om zijn ongestild verlangen. Verder zocht hij, door vrees en verlangen gedreven, „Paura per la minacciosa oscura spelonca, desiderio per vedere se la entro fosse alcuna miraculosa cosa” (Leonardo da Vinci). Verder dwaalde hij; de vrees leerde hij bedwingen, maar hoe jong hij zich reeds een hooghartig „nil admirari” trachtte in te prenten, het verlangen bedwong hij nooit naar dat eene wonder-rijke mysterie, de wereld? zichzelf?

Het leven is het een-en-al en voor het dieper inzicht zijn zijn veelvuldige middelen en doelen niet als afzonderlijkheden te onderscheiden. Zoo onontwaaarbaar is de vervlechting al zijner funkties, dat het slechts een vraag van didaktisch belang is met welker beschouwing moet worden aangevangen. Het leven is één geheel, waarin elke verschijning elke andere vooronderstelt. En zoo ook de waarheid, die, nooit op zichzelf staand, veel meer te werkelijk is naarmate zij verwarder schijnt. Wanneer ik nu, als zoovelen, begin te spreken over het erkennen, is dit geenszins omdat ik het erkennen als een

1) Kent u zelve.

eerste of zeer belangrijke geestelijke verschijning van andere geestesfuncties wil onderscheiden, en nog minder terwille van den wetenschappelijken waan die eischt, dat aan een ernstige filosofie een „kennisleer” vooraf ga, waarin de „natuur” van het erkennen wordt „onderzocht” en zijn „grenzen vastgesteld”. Want is het eerste niet waar, het tweede is een dwaasheid. Onderzoekt, *beoordeelt* men een werktuig met het werktuig zelf, of met het eigen onderzoekende verstand dat het werktuig schiep? Hoe zal de geest vaststellen welke de grens is van zijn eigen vermogen? Waar hij toch juist eerst krachtens zijn werking dit vermogen moet . . . erkennen! Door de *daad* van het erkennen ontwikkelt de geest zijn *vermogen*, of die ontwikkeling een grens heeft, de levende geest zal het zich al denkende proefondervindelijk . . . niet bewijzen, maar bewust worden.

Inderdaad, een didaktische reden noopt om met de beschouwing van het erkennen te beginnen. Bij de ontleding toch van het zoo omvangrijke denkproces worden het geleidelijkst die begrippen en termen ingevoerd, die het doordringen tot andere filosofemen vergemakkelijken.

Volgens de thans meest gangbare opvatting is erkennen het zich bewust worden van een of andere betrekking tusschen uiterlijke of innerlijke objecten. Het resultaat van dit proces is kennis, begrip, inzicht, wetenschap; de uiting gedachte, oordeel. Deze definitie is juist voor zoover zij geen definitie is, d.w.z. voor zoover zij niet vastlegt, beperkt, uitsluit. Onjuist toch zou het zijn er uit op te maken dat het erkennen nu ook één scherp omlijnde functie van den geest is, wier regelmatigige en nauwkeurige werking bedoelt ons de verschijnselen des heelals te „verklaren” of „naar waarheid” te doen begrijpen. Reeds in het vorig hoofdstuk (De Beweging, Juli 1907) wees ik op de doorlopende eenheid van het denken en betoogde hoe alle zoogenaamde vermogens van den geest: gewaarworden, voelen, waarnemen, voorstellen, erkennen, begrijpen, inzien, denken, fantaseeren, slechts verschillende intensificaties, potentieeringen zijn van éénzelfde oerkracht, het leven, en geen hunner een speciaal, van de doeleinden der andere onafhankelijk doel heeft. Het is weliswaar goed de functies van elkaar te onderscheiden, maar nooit mag vergeten worden, dat zij zonder grenzen in elkaar vervloeien als de kleuren

van het spektrum, wier verschillen ook bij een zeker verschil van trillingsgetal opvallend worden en die wij dus terecht onderscheiden, hoewel toch hun wezen van den zelfden aard is. Het is de kwaal aller wetenschappen, niet dat zij subtiële onderscheidingen *zoeken*, maar wel dat zij hen *vastleggen* in definities die later een dieper inzicht en een breeder overzicht belemmeren. Is niet gewaarworden reeds eigenlijk erkennen, namelijk het zich bewust zijn van iets (zij dit dan ook naar zijn inhoud verder nog niet bekend) dat daarvóór niet in den geest bestond? En wanneer wij iets waarnemen, d.i. aandachtig, behoorlijk waarnemen, wil dat dan niet zeggen dat wij ontleden, samenstellen, in verband brengen, dus... erkennen? Een verband van objecten wordt in het erkennen „ontdekt,“; maar is de kennis van zulk een verband niet eigenlijk de waarneming van één nieuw objekt dat niet zomaar zonder meer de som is der het samenstellende enkelvoudige waarnemingen, ja zelfs enkelvoudige gewaarwordingen? Wie zich bezint zal toegeven dat hij nooit iets enkelvoudigs waarnam of gevoelde, maar dat hij integendeel, in elk zijner bewustheden een min of meer ingewikkeld complex van verschillende objekten analytisch en synthetisch erkende en dus in de handeling van het waarnemen reeds de logische funkties van het verstandelijk denken, of zelfs der intuïtieve fantasie, implicite werden toegepast. Een ongescheiden totaalwaarneming waaruit geen enkele deelwaarneming zou zijn verbijzonderd is even onbestaanbaar als de gescheiden waarneming van bijzonderheden zonder een enkele synthese te voltrekken. Wanneer niettemin een als alleenstaande eenheid opgevat objekt ons onontleed, en dus nog onontdekt, onbekend toeschijnt, is dit daaraan toe te schrijven dat het wel degelijk waargenomen verband niet gezocht werd en daarom buiten den sfeer der aandacht bleef. Evenzoo kunnen wij meenen nog geen enkele algemeenheid erkend te hebben uit een aantal bijzondere waarnemingen indien slechts de toch wel degelijk erkende algemeenheid voor ons van generlei belang is.

Is het erkennen te beschouwen als een gepotentieerd waarnemen, het logisch redeneeren, die funktie die men gemeenlijk denken noemt, is op zijn beurt een gepotentieerd erkennen. Door scherper analyse (mikroskopischer waarneming) en door

wijder vergelijking en synthese (makroskopischer waarneming alweer) stijgt het erkennen van af de gewaarwording der zinnelijke objekten tot de voorstellingen van de niet meer direkt zintuigelijk waar te nemen verbanden. Door steeds intenser analyse dier hoogere voorstellingen en steeds ruimer vergelijking en synthese ontstaat het abstrakte denken dat het zelfde proces toepast op de erkende algemeenheden als vroeger het erkennende waarnemen op zijn bijzondere konkrete elementen. Hoe gerechtvaardigd dus ook hier een onderscheiding is, zij worde nooit een afscheiding. Want de meest abstrakte spekulatie is in den grond niet anders, en kan genetisch ook niet anders zijn, dan gepotentieerde kennis van konkreta. Ook de deduktie, die uit abstrakte, spekulatieve begrippen, algemeene gedachten afleidt of opbouwt, berust dus in laatste instantie op waarnemen van het bijzondere en slechts een oppervlakkige zelfkennis kan haar voor een anderssoortige, en dan tevens mindervaardige, funktie houden dan de inductie. Neen, het deduktieve, spekulatieve denken bouwt geenszins „luchtkasteelen“, zelfs al verlaat het den „vasten bodem der realiteit“, zelfs al *ontkent* het, zooals in de Indische filosofie, de geheele zinnelijke waarneming. Is niet die ontkenning de empirische kennis eener dwaling omtrent de empirie zelf? Er is geen tegenstelling tusschen deduktie en inductie; beide „methodes“ verwerken op de zelfde wijze... ervaring. Dat de deduktie voor den ongeoeffenden denker grooter kansen van dwaling biedt is waar, doch even waar is dat toch alleen door haar de harmonieuze geest die zijn fantasie beheerscht in ééne vlucht die hoogten kan leeren bereiken die de langzame inductie niet of slechts stap voor stap beklimt. Synthese is hoogere analyse, deduktie hoogere inductie. Zoo blijkt dan ook de thans hoogste denkwijze, de vrije, d. i. beheerschte fantasie gepotentieerd... waarnemen. In de lagere waarneming was de fantasie plomp en traag, in de hoogste fantasie is de waarneming scherp en vlug. De geest was altijd fantast die zijn droomen uitzond op zoek van alle mogelijkheden, doch meer en meer leerden zij, en telkens sneller en zekerder, de werkelijkheid vinden.

De taak nu van dit onscheidbare denkproces dat zich ontwikkelt van af de primitiefste gewaarwording van een protoplast

tot aan de hoogste menselijke spekulatie; neen ruimer: van af de vergeten wisselwerking der oerkrachtcentra tot de nog onvermoede funkties der hoogste toekomst-organismen, is, naar men meent, de verschijnselen des heelals te „onderzoeken”, te „verklaren”, en zodoende den geest steeds dichter de „waarheid” te doen benaderen. De eerste beide funkties, onderzoeken en verklaren, behooren zeer zeker tot de taak des denkens, want wat is onderzoeken anders dan analytisch-synthetisch, inductief-deduktief... denken en wat wil „verklaren” anders zeggen dan een verschijnsel waarnemen in een wijder verband dan wij het tot dusver waarnemen konden. Inderdaad: verklaren, beter, scherper met onze aandacht... belichten. Doch geheel onjuist is de opvatting als zou het einddoel dezer taakvervulling de „Waarheid” zijn. In onze menselijke spekulaties nemen wij complexen van grooter ingewikkeldheid en wijder verband waar dan de protoplast bij zijn primitieve gewaarwording erkent; wij hebben meer onderzocht, meer verklaard en wij kunnen dus ook meer... beschrijven. Meer en juister leerde de geest waarnemen, doch in elk zijner phasen nam hij toch feitelijk zooveel en zoo juist waar als zijn zintuigen het veroorloofden, erkende hij dus. Maar wil erkennen eigenlijk wel iets anders zeggen dan voor-waar-nemen, dat is gelooven dat wij iets waarlijk hebben waargenomen? Wanneer noemt men zijn kennis wetenschap of ware kennis? Toch alleen wanneer men zich bewust is het betreffende objekt of al de voor een zeker verband noodige gegevens zoo nauwkeurig als dit in het oogenblikkelijk vermogen van den geest lag te hebben waargenomen. Ergo: alle eigenlijke kennis *is* dus reeds waarheid. Maar ook: alle waarheid is relatief. Iets erkends is alleen bekend in zekere beperktheid, maar nog onbekend in zijn verband tot andere mogelijke ervaringen. Dwaling is pseudokennis, welke berust op waarneming, die niet haar op het oogenblik hoogst-mogelijken graad van zuiverheid en scherpthe had bereikt. Dwaling is waarheid, doch de waarheid van iets anders dan men meent. Onwaar is wat nog niet genoeg waar is. Stel dat wij zochten een algemeenheid uit vele bijzonderheden af te leiden. Wij namen de veelheden waar, analyseerden, vergeleken, synthetiseerden, en bereikten zodoende

het algemeene begrip, méénden dit althans. Het is zeer wel mogelijk, dat wij het gezochte algemeene begrip *niet* vonden, hetzij doordat er aan het aantal te combineeren bijzonderheden enkele ontbraken, die wij bij scherper analyse tòch hadden kunnen ontdekken, hetzij dat wij waarnemingen medetelden en invloed gaven op het resultaat van ons denken, die wij bij nauwkeuriger toezien zouden hebben verworpen. Niettemin zullen wij, wanneer deze oorzaken van het niet vinden van het gezochte begrip ons ontgaan zijn, het toch algemeen noemen. Thans ligt de onderscheiding tusschen waarheid, onwaarheid en dwaling voor de hand. Het begrip, gevonden uit het beperkt aantal waarnemingen dat daarvoor in aanmerking kwam, is waar; minder waar of onwaar is het begrip, naarmate het gedeeltelijk of geheel gevormd is uit ervaringen die naar aantal of intensiteit onvollediger zijn dan mogelijk was; dwaling is het wanneer het wordt opgebouwd uit ervaringen die, hoe waar ook op zich zelf, in het geheel niet tot de te onderzoeken categorie van verschijnselen behoorden. Doch scherpe grenzen bestaan er ook hier niet. Wanneer hebben wij van een rij waarnemingen *alle* algemeenheden erkend, en wanneer richten wij onze aandacht juist precies op dat wat voor een bepaalde denkoperatie noodig is? Bijna altijd en van alles nemen wij te veel waar en tevens te weinig. En wanneer mogen wij het minder ware twijfelachtig noemen, wanneer onwaarschijnlijk, en wanneer beginnen wij met recht van dwaling te spreken? Welk criterium bezitten wij voor de waarheid onzer kennis? Of de wijze waarop zij werd gevonden al beantwoordt aan de regelen der logica of methodenleer geeft voor de waarheid van haren inhoud geen waarborg. Immers logica en methodenleer zijn zelf niets anders dan de erkende en voor waar gehouden, zoo juist mogelijk beschreven wijze van waarnemen die tot zoo adaequaat mogelijke kennis leidt, m. a. w. de zelfervaring van den zich ontwikkelenden geest. De logica is zelf een waarheid even variabel als het denken en een verstand systeem van zoogenaamde denkwetten tot normatieve richtsnoer te nemen is zeker wel het gevaarlijkste wat de geest kan doen. Voor den waren denker hebben haar regelen geen van allen meer de beteekenis die het primitieve denken er in trachtte vast te leggen. Niet meer steunpunten

zijn zij hem, maar belemmeringen voor een vrijer, hooger geesteswerking en hij erkent hun waarde alleen voor zoover zij het genetisch inzicht in het denkproces vergemakkelijken. Het moge nuttig zijn kinderen bij wie het redeneeren ontwaakt eens er op te wijzen dat zij niet tijdens een redeneering het begrip van hun onderwerp willekeurig moeten wijzigen, wie thans nog dit principium identitatis formuleert tot een voor het verstandige kind quasi van zelf sprekend, maar inderdaad voor den doordenker absurd $A = A$, en evenzoo de andere denk wetten als een dwingenden, eens en vooral vastgestelden, codex aanvaardt, moet noodzakelijk vastloopen en ééns bij tradities blijven stilstaan die ten opzichte van het denken der toekomst grooter dwalingen zullen zijn dan die van den kind-mensch voor wie deze quasi wetten eens een noodig houvast waren.

In de zekerheid, de vastheid van overtuiging, vinden wij evenmin een criterium der waarheid. Integendeel, het zekerst van hun dwalingen zijn kinderen, minderwaardigen en krankzinnigen en zelfs de meeste normalen plegen zich niet zelden het zekerst te voelen omtrent datgene wat juist het onzekerst is, doch waarvan de voorstelling in hen, tengevolge van armoede aan tegenvoorstellingen, overheerscht. Het feit dat vele andere menschen hetzelfde denken is verder voor deze suggestibele lieden een vrijwel afdoend bewijs der waarheid. Voor den denker evenwel is zekerheid niet meer dan een begeleidend ontspanningsgevoel dat hem een aanduiding geeft dat hij zoo nauwgezet mogelijk alle hem inderdaad bereikbare gegevens onder zijn aandacht heeft gebracht, dat zijn voorstelling, voor zoover hij zien kan, adaequaat is aan wat zij, gegeven zijn huidig denkmechanisme, ten opzichte van die behoorlijk waargenomen objekten kon zijn. Immers de psychische noodzakelijkheid van ééne bepaalde voorstelling als resultante van een bepaald aantal met bepaalde aandachtsspanning waargenomen objekten, als eenig mogelijke uitkomst dus eener formule waarvan alle anders variabele factoren een oogenblik constant werden gehouden, deze psychische noodzakelijkheid wordt zoowel den denker als den krankzinnigen als „denknoodzakelijkheid”, waaraan zich het gevoel van zekerheid verbindt, bewust. Vandaar dat deze zekerheid hoogstens het

karakter kan hebben van een min of meer betrouwbaar geloof. De zekerheid van den denker is betrouwbaarder dan die van den geestelijk minderwaardigen, omdat althans zijn stemming (alweer voor zoover hij zich bewust is) hem geen bepaalden uitleg zijner waarnemingen opdringt zooals dit bij lijdens aan waanvoorstellingen wel het geval is. Doch in hoeverre het zekere geloof van een denker als waarborg van waarheid mag gelden, hangt ten slotte niet van de intensiteit dier zekerheid af, maar van de betrouwbaarheid, de waarachtigheid van des denkers denken zelf. In dengene die waarlijk denkt, spreekt de geest zichzelf uit; daarom is zijn waarheid het „van-zelf-sprekende.” Maar men moet den Logos leeren verstaan en ook zichzelf leeren vertrouwen.

Alle kennis is een begin, een basis, en ook de waarheid groeit uit lager vorm op om eens tot hooger te varieeren. De waarheden, die eens als onbetwijfeld golden, worden in den loop der ontwikkeling door den ruimer blik, het dieper inzicht, dat de geest zich verwierf in zijn voortgezette ervaring, langzamerhand erkend als onvolledig, als half, als dwaling, als superstitie ten opzichte van het nieuwe standpunt en ook dit wordt te zijner tijd weer verlaten. Alleen diè waarheden schijnen stand te houden en krijgen daardoor het karakter van eeuwig (bv. sommige ethische en alle matematische waarheden) wier oerwaarnemingen reeds hun grens van mogelijke scherpte met betrekking tot het menschelijk waarnemingsvermogen hadden bereikt en die niet meer met andere, nieuwe waarnemingen kunnen of behoeven verbonden te worden. In zekeren zin kan men ook de richtende groote gedachten aller filosofen eeuwige waarheden noemen. Want nog leeft geen denker die Platon's Ideeën, Herakleitos' Worden, Anaxagoras' νοῦς en zoovele andere grondgedachten niet in zijn eigen waarheid synthetisch opnam, schoon geen kind meer aan hun waarheid zou gelooven zò als die oude denkers zelf er eens aan geloofden. En hier vinden wij tevens het beste, zij het dan ook relatieve criterium der relatieve waarheid: dat zij alle vroegere waarheid in zich bevat, niet als eklektisch mengsel, maar als scheppende resultante waarin zij niet zijn vernietigd als tegenstrijdige dwalingen, maar opgeheven tot een harmonieuze eenheid.

De geest zoekt de waarheid kan dus niet anders beteekenen dan dat hij streeft, en ernstig streeft, met de hem telkens ten dienst staande middelen zich zooveel mogelijk ervaringen in zoo ruim mogelijk verband bewust te worden, zoo adaequaat mogelijke kennis te verzamelen, deze zoo overzichtelijk mogelijk te rangschikken en zoo juist mogelijk te beschrijven. De aldus bereikte kennis is waarheid, zoo lang zij stand kan houden. De Waarheid is de Wisselvalligheid zelf, een beeld dat wij nu geloovig aanbidden, dan droevig en teleurgesteld verlaten. Doch alle droefheid om het wisselen van wat niet blijven kan is zwakheid,

„Da jedes Bild vor dem ihr fleht und fliehet
Durch euch so gross ist und durch euch so gilt
Beweinet nicht zu sehr was ihr ihm liehet.“

(STEFAN GEORGE.)

En vinden wij niet dieper troost en sterker steun dan in de vergankelijke waarheid in die eeuwige Fantasie die haar schiep? Waarlijk, wanneer wij tot het begrip kunnen stijgen dat onze zuiverste, meest exacte kennis, onze diepste inzichten wel is waar vergankelijke denkweefsels zijn maar toch, (om Goethe's woorden, niet hun zin, om te keeren) „der Wahrheit Schleier aus der Hand der Dichtung“, zijn wij nader bij de waarheid dan wanneer wij de vluchtige gedachten des geestes waanwijs vereeuwigen. De geest is eeuwig, niet zijn verschijningen.

Een ander misverstand valt hier nog aan te wijzen: de identificeering van Waarheid en Werkelijkheid (Absolute, Natuur, Universum) die door sommige filosofen wordt geleerd en welke Joseph Dietzgen zelfs als een „Acquisit der philosophie“ wil laten gelden. Een verwarrende lapsus linguae. De waarheid zou toch hoogstens kunnen zijn eene (per absurde hypothese mogelijke) absolute kennis dier volstreckte werkelijkheid, tenzij men, met niet minder absurde verwaarloozing van al het bovenzinnelijke, dat noodzakelijker wijze zeer beperkte systeem van waarnemingen waaruit onze kennis slechts bestaan kan, de Werkelijkheid zou willen noemen, wat bovendien de heerschende filosofische spraakverwarring nog maar zou vergrooten.

Deze laatste beschouwing leidt ons vanzelf over tot de be-

handeling van het belangrijkste vraagstuk der kennisleer: de objectieve geldigheid onzer kennis.

Ofschoon onder het veelduidig begrip der „geldigheid” veelal verstaan wordt het reeds hierboven besproken zekerheidsgevoel of logiciteitsbewustzijn, zoodat men een feit dat men behoorlijk heeft waargenomen of een bewijsvoering die men behoorlijk heeft geargumenteerd voor „geldig” houdt (waarbij dus ook hier geldig = waar gesteld wordt) wordt toch eigenlijk met de vraag naar de objectieve geldigheid onzer kennis iets geheel anders bedoeld en wel:

1. Beantwoordt onze kennis aan het „ware zijn”, het „wezen” der dingen, of is dit ten eenenmale aan onze kennis onttrokken; m. a. w. erkennen wij slechts verschijningen (phaenomena) terwijl het wezen (noumenon) ons transcendent blijft?

2. Heeft onze kennis betrekking op een buiten het erkennende bewustzijn bestaande realiteit, een transsubjectieve wereld, of bestaat het heelal slechts idealiter, als immanente schepping van den geest?

Alleen een nog zeer naïef materialisme, dat den mensch met zijn vijf zintuigen voor het volmaakst mogelijke waarnemingsmechaniek hield, zou kunnen wanen dat onze kennis inderdaad aan het „ware zijn” der dingen *beantwoordt*. Maar zelfs bij zulk een naïef materialisme zou het toch nog geheel zonder zin zijn onze kennis voor een afbeelding, laat staan zooals sommigen willen, voor een spiegelbeeld te houden van de dingen zelf zóó als zij wezenlijk zijn. De onnadenkendheid, gesuggereerd door de bekendheid met de inrichting van het oog, vergrijpt zich hier aan een allergevaarlijkste... beeldspraak. Wanneer toch is iets een afbeelding van iets anders te noemen? Alleen als het tot op zekere hoogte — in uiterlijken vorm — ons kenvermogen op gelijke wijze aandoet. Maar overigens is een afbeelding van een object voor onzen geest een nieuw... object, dat op precies de zelfde wijze moet worden voorgesteld als het oorspronkelijke en dus — volgens de afbeeldingstheorie dan — op haar beurt zou moeten worden... afgebeeld. Bovendien bestaat er tusschen de werking van een object op een spiegel en die van een object op onzen geest niet het minste spoor van analogie. De spiegel weerkaatst aan zijn oppervlak de hem bereikende trillingen, de

zintuigen — dus nog niet eens de geest zelf — zetten die trillingen om in andere energieën. Doch al ware het dat de *geest* evenals de spiegel trillingen *weerkaatste*, dan nòg zou de vergelijking zinloos zijn; tenzij men mocht willen aannemen dat hetgeen de spiegel *ondervindt* bij de botsing der etherdeeltjes aan zijn oppervlak, zich aan hem zelf voordoet als die afbeelding die wij, erkennende geesten, er in waarnemen. Doch deze eigenschap om zijn beeld als zoodanig te erkennen zou den spiegel toch zeker niet toekomen in zijn qualiteit van spiegel alleen, maar slechts voor zoover hij zich door wederom een ander, onverklaard, doch stellig niet spiegelend, kenvermogen uit die etherbotsingen het beeld, alias het pseudo-objekt, vermocht te construeeren. Het doel der spiegeltheorie, te ontkomen aan een onbegrepen dualisme, is dus in het geheel niet bereikt. Evenmin is dit geval bij de niet minder naieve opvatting als zou de geest (in materialistische terminologie dan de hersenen) in zijn voorstellingen een van de dingen ontvangen *indruk* meer of minder duidelijk of juist weergeven. Zoo men bij het teweeg brengen van hersentrillingen al van een indruk geven spreken mocht, zeker zou toch deze stoffelijke indruk iets van geheel anderen aard zijn als de *voorstelling* van het indrukkende of het zich afdrukkende object. Ook hier wordt getracht een onverklaarden „geest” die dien afdruk zou moeten herkennen te eklipseeren.

Waar dus onze voorstellingen in geen enkel opzicht afbeeldingen of indrukken van „ware dingen” te noemen zijn, is het duidelijk dat zij voorloopig, evenals al onze bewustzijnsinhouden trouwens, beschouwd moeten worden als geestesprodukten, wier inhoud niet de objekten zelf vormen, maar datgene wat de geest naar aanleiding van een contact met de objecten scheidt. Het lijkt gerechtvaardigd in dit stadium te onderscheiden in een noumenale, transcendente wereld, die uiteraard onbekend is en blijft, en een phaenomenale wereld, die de voorstellingen, begrippen, gedachten omvat, waarin het in wezen onbekende den geest verschijnt.

Het inzicht dat de dingen als verschijningen afhankelijk zijn van de inrichting onzer zintuigen en het kenvermogen van den geest is den hedendaagschen denker zoo gewoon, dat het hem moeite kost zich voor te stellen hoe het eens,

evenmin als bijvoorbeeld de wet van het behoud van arbeidsvermogen, niet als axioma geldt. Maar dien zelfden denker zal misschien de gedachte absurd voorkomen, dat de wezenlijke dingen", die zich achter de gekende verschijningen zouden verbergen, in het geheel niet bestaan, althans niet in Kantiaanschen zin. Immers wie een reëel „Ding-an-sich" aanneemt, wendt eene (volgens het kriticisme) subjectieve verstandsvorm, de categorie des bestaans, aan op het buiten de ervaring gestelde. Voor het consequente kriticisme behoorde het noumenon niet alleen een voor ons onkenbaar transcendent *iets* te zijn, maar een transcendent *niets*, een niets evenwel waaruit niettemin het iets, de verschijning, die echter eigenlijk niets is maar alleen iets schijnt, zou zijn voortgekomen. Een inderdaad verbijsterende tegenstrijdigheid in het kriticisme zelf.

Maar beter wellicht dan door een regelmatige kritiek op het kriticisme en een spitsvondige polemieek tegen het onbegrepen onding dat nog altijd in de filosofie spookt, wordt het vraagstuk opgelost door een genetische beschouwing van het kenvermogen zelf.

Hoe ook het denken van den pasgeborenen „begint" (als het wel ergens begint) en onverschillig of daarbij „aangeboren ideëen" een rol spelen, zeker is het dat het geen konkrete kennis der buitendingen bezit en dus in zooverre leeg, inhoudsloos, is te noemen. En hetzelfde geldt wel ten naaste bij voor het primitieve denken van den Oermensch. De werking van het zich ontwikkelende denken moet voorloopig hoofdzakelijk bestaan in een bloot waarnemen van afzonderlijke objecten. Onze eerste wereld is een bonte opeenvolging van vage, onsamenhangende voorstellingen. Slechts wanneer door herhaalde waarneming van een zelfde object eerst oogenblikkelijke herkenning, dan latent blijvende herinnering ontstaan is, en evenzoo door herhaalde waarneming van een bepaald feitenverband het kausaliteitsgevoel werkzaam is geworden en door herhaalde waarneming der verschillende weerstanden bij de overgang van een voorstelling op een andere het constateeren van verschil of identiteit, m. a. w. het bewuste vergelijken, mogelijk is gemaakt, slechts dan kan een associeerend denken optreden dat de dingen in een verband erkent. Maar *alle*

voorstellingen van dit aanvankelijk denken, zoowel de direkte waarnemingen als de abstrakte herinneringsvoorstellingen, worden voor werkelijk gehouden. Of liever daar ons de ervaringen op grond waarvan wij hen zouden kunnen onderscheiden, nog ontbreken, hebben zij voor ons dezelfde mate van geldigheid, en wel een absolute. Hebben nu evenwel herinnering, kausaliteitsgevoel en vergelijkingsvermogen een zekere intensiteit bereikt, zoo beginnen wij ons lichaam als òòk een objekt, òòk een samenhangend geheel te onderscheiden. Ten eerste toch is het lichaam iets dat wij altijd waarnemen, iets dat overal aanwezig blijkt waar wij iets anders, wat dan ook, erkennen. Dan ook valt het op dat wij de bewegingen van het lichaam anders waarnemen dan die van andere objekten; wij *voelen* het terwijl wij waarnemen, ja wij lokaliseeren al zeer spoedig sommige waarnemingen in bepaalde, als objekten waargenomen organen zooals tong, neus, vingers, etc. Tot wij, al meer en meer het verband tusschen ons bewustzijnsleven en het lichaam ontdekkend, dit ten slotte erkennen als ons *eigen* lichaam en hiermede het eerste stadium der zelfbewustheid hebben bereikt. De geest heeft nu een bepaalde machtsfeer waarin hij heerscht en waarin hij zijn heerschende aktiviteit onmiddellijk voelt, afgeperkt en erkend; het onderscheid tusschen Ik en Niet-ik is gesteld, de voorstellingen zijn nu *onze* voorstellingen en zij stellen voor wat niet in ons is. Mocht vóór de zelferkenning van het Ik de geheele objektenwereld beter „onbewust-subjektieve voorstelling” heeten omdat wij weliswaar de dingen objectief opvatten, doch inderdaad — zonder het zelf te weten — alleen datgene ervan wat den sterksten subjektieven indruk maakte, thans, na die scheiding tusschen subjekt en objekt wordt de realiteit der buitenwereld eigenlijk eerst bewust gesteld. Een probleem is zij echter nog altoos niet. Wel heeft ook een toenemende ervaring ons geleerd dat niet alle voorstellingen reëel zijn, d. w. z. werkelijk aan een buiten ons bestaand objekt beantwoorden, wel hebben wij ontdekt dat droomen en willekeurige verzinsels niet bestaan, doch de realiteit van het direkt waargenomene blijft onbetwijfeld. Ja, juist de erkenning dat verzinsels, en ook veelal herinneringen, door het Ik willekeurig kunnen worden voortgebracht, bevestigt het blind vertrouwen in een onafhankelijk buiten ons

bestaande wereld, die door de waarneming wordt erkend. Het kausaliteitsgevoel toch dwingt ons oogenschijnlijk een verandering of een verband van voorstellingen waarvan wij ons bewust zijn het niet zelf teweeg gebracht te hebben aan een oorzaak buiten ons en onafhankelijk van ons toe te schrijven. Temeer waar wij de regelmatigheid dier veranderingen kunnen constateeren zonder den kausaliteitsketen van schakel tot schakel waarnemend te volgen . . . En zien wij ons niet omringd door andere objekten die klaarblijkelijk een bewustzijn hebben als wij zelf, dus subjekt zijn voor zich, even existent als wij, al doorleven wij ook niets van den inhoud van dit bewustzijn? Al deze argumenten, of liever, deze kritiekloos, wjl zòò evident schijnend, aanvaarde waarnemingen, beletten vooralsnog aan een reële buitenwereld te twifelen. Die twijfel begint eerst wanneer wij bemerken dat onze zintuigen ons kunnen *bedriegen*. Individueele observatiefouten die op bepaalde wijze uit de physiologische werkingen onzer organen voortvloeien en dus te corrigeeren zijn, leeren wij al spoedig vaststellen. Maar wij komen òòk tot de ontdekking dat bepaalde dingen door anderen hetzij onder suggestie van hun belang, hetzij onder die van hun wenschen of hun vreezen, om psychische, niet corrigeerbare redenen dus, anders worden waargenomen dan door ons, ja, dat wij zelf, al naar gelang onzer lichamelijke of geestelijke dispositie van éénzelfde ding ons verschillende voorstellingen kunnen vormen en dat zelfs gedurende eenzelfde waarnemingsproces onze aandacht, en daarmede ons voorstellen, zich periodiek wijzigt. Wij merken voorts dat wij somtijds waarnemen ten gevolge van zoogenaamde inadaequate prikkels; wij zien licht waar wij weten dat geen licht is, niet naar aanleiding van op ons netvlies vallende stralen, maar alleen door een mechanische drukking op het oog. De bedriegelijkheid der zintuigen staat vast en reeds nu wordt de vraag mogelijk of niet wellicht *elke* waarneming zulk een zinsbedrog zou kunnen zijn. In elk geval hebben wij het recht onze zintuigelijke waarneming onbetrouwbaar te noemen, en waar nu oogenschijnlijk het redelijke en intuïtieve denken niet aan de waarneming gebonden is komen wij er toe verschillende soorten van kennis te onderscheiden (Locke, Spinoza), intuïtieve, logische, en als laagste, minst

gewaardeerde de op zintuigelijke waarneming berustende. Want dat eigenlijk ons geheele denken, ook de zekere redelijkheid en de onfeilbare fantasie (intuïtie) uit die onbetrouwbare waarneming gegroeid zijn is ons dan nog verborgen. Meer en meer wennen wij ons aan de opvatting dat onze waarnemingen slechts gebrekkige beelden zijn der dingen, die door het redelijk denken moeten worden verbeterd en aangevuld. Doch niet alleen als ontoereikend of accidenteel bedriegelijk leeren wij de zintuigen kennen. Locke meende nog dat de werkelijkheid geen droom kon zijn omdat de zinnen niet uit zichzelf waarnemingen zouden scheppen. De pseudo-hallucinaties echter, die evenals de ware hallucinaties geheel en al de intensiteit en het karakter van *waarnemingen* hebben, doch, omdat zij de bewegingen van ons lichaam en onze oogen volgen en bij verscherpte aandacht verdwijnen, door den waarnemer toch als geheel subjektieven schijn worden erkend, bewijzen dat de zintuigen niet alleen de hen passende voorstellingen, maar zelfs waarnemingen kunnen voortbrengen ook zonder dat er een adaequate prikkel van buiten aanleiding toe gaf. Hetzelfde bewijst ons het feit dat de in gespannen afwachting verkeerende dikwijls de gevreesde of gehoopte gewaarwording ondervindt vóór de werkelijke aanleiding er toe optreedt. Niet alleen onbetrouwbaar en bedriegelijk zijn de zintuigen, maar begoocheland. Wanneer nemen zij onvoldoende of verkeerd waar, en wanneer spiegelen zij ons een fata morgana voor? En hoe verder wij doordringen in physica en chemie, hoe meer wij tot het besef komen, dat onze voorstellingen der dingen niet maar soms eens toevallig, maar per se en altijd inadaequaat zijn aan het voorgestelde. Het eerst wordt het geluid erkend als een... luchttrilling, daarna worden het licht, de warmte, de electriciteit als ethertrillingen begrepen. Wat wij voelden, wat wij zagen, wat wij hoorden, het blijkt alles veroorzaakt door iets dat aan den inhoud dier gevoelsgezichts- of gehoorsvoorstellingen ten eenenmale heterogeen is. Doch meer, de physiologie leert ons, dat *niets* van de dingen ooit ons waarnemend centrum bereikt. Zelfs die heterogeene energieën, die van de dingen uitgaande onze zintuigen bereiken, worden, in deze zelf nog eens weer omgezet in andere gedaante, zij het in een der bekende physische of che-

mische krachten, zij het in een nog onbekende zenuwelectriciteit of zelfs in stralende psychische energie.

Wij zijn thans rijp voor het criticisme. Overtuigd van de ontoereikendheid en bedriegelijkheid der zintuigelijke waarneming tracht het criticisme nogtans een zekerheid, een houvast te vinden voor de door haar bemiddelde kennis. En het vindt deze zekerheid, nu niet in adaequaat te kennen objectieve eigenschappen der dingen, doch in den subjektieven vorm van het kenvermogen zelf, krachtens welke de dingen door alle menschen zòò, en niet anders worden erkend. Omdat tijd en ruimte de subjektieve apriori aanschouwingsvormen, en omdat de categorieën de subjektieve apriori verstandsvormen zijn, is ervaring der dingen, zij het dan weliswaar slechts qua verschijning, eerst *mogelijk*; maar . . . ook tevens *geldig*. De subjektieve aprioriteit scheidt en waarborgt de zekerheid, de realiteit der verschijningswereld, al vordert zij dan ook daarnaast de aanname van een andere, maar niet minder reële „wezenlijke wereld” die zich achter die alleen-kenbare zou verbergen. Aldus opent het criticisme de mogelijkheid tot „positief” doorvorschouwen der verschijningswerkelijkheid voor de rustig arbeidzamen, doch niet minder die tot „spekulatief” tasten naar het onbereikbare voor die hartstochtelijke droomers die zich niet in gelaten resignatie kunnen neerleggen bij de gedachte dat onze gansche wereld niet meer is dan onze voorstelling. Niet het minst ten slotte voor die grieselgrage geestelijke avonturiers, voor wie de noumenale wereld even aantrekkelijk is als een spookhuis voor kinderen, en die zoo verlangend zijn tòch iets te weten te komen van wat zij, volgens eigen consequente theorie, niet weten kunnen. Van hen allen was Kant zelf het voorbeeld waar hij, skrupuleuze logicist, terwille van zijn ethische behoefte de *ontkenning* der kausaliteit voor het noumenon opvat als een *erkenning* zijner vrijheid. Toch is deze dwaling, en meer nog de haar volgende van Schopenhauer, die het noumenon met den wil identificeert, de kiem dier machtige waarheid waarin het noumenon erkend wordt niet als een achter het bekende zich verschuilend onbekende, doch integendeel als het meest bekende, het leven-voor-zich dat als verschijning-voor-alles zich manifesteert. Zoo is Kant's grootste logische fout tevens zijn meest ware intuïtie. Doch hierover later.

Wat nu het kriticisme betreft. De moderne psychologie leert ons in de eerste plaats dat een scheiding tusschen aanschouwingsvormen (ruimte en tijd) en verstandsvormen (kategorieën) slechts een formeele beteekenis kan hebben. In werkelijkheid toch is bijvoorbeeld geen kausaliteitsbegrip denkbaar zonder aanschouwelijke voorstellingen (beweging) en en omgekeerd geen aanschouwing zonder verstandswerking, dat is zonder kategorisch begrip. Ook het onderscheid van Ruimte als vorm van uitsluitend uiterlijken en Tijd als vorm van innerlijken zin (en daardoor eerst indirekt ook van uiterlijken) vervalt waar wij ook ons innerlijk leven als een materieel proces moeten opvatten. Een gevoels- of gedachtenverloop *is* een ruimtelijke verandering en niet alleen een tijdelijke, zoo goed als elke buiten ons waargenomen ruimtelijke verandering tevens tijdelijk is. Ruimte, Tijd en Kategorieën moeten wij dus wel als gelijksoortige bewustzijnsinhouden beschouwen. Doch veel belangrijker is de ontdekking der psychologie dat de ruimtelijke aanschouwing geenszins als kant-en-klare vorm apriori „im Gemüthe bereit liegt”. Is in de drievoudige bewegingsmogelijkheid en in de daaraan beantwoordende drie gevoelsqualiteiten van den bewegingszin al de mogelijkheid eener driedimensionale ruimtevoorstelling gegeven, eerst het zeer ingewikkeld en op zeer lange phylogenetische ervaring berustend associatief verband van die bewegingsgevoelens met de huid- en gezichtswaarnemingen (ja zelfs gehoor- en reuk-aandoeningen) die, wijl de facto verschillend, ook als kwalitatief verschillend genuanceerde „lokaalteekens” worden gevoeld en volgens hun vastgelegde associatie automatisch in de bewegingsruimte worden geprojecteerd, eerst deze zintuigelijke samenwerking kan onze hedendaagsche ruimtevoorstelling hebben ontwikkeld. Het feit dat hoogere dieren tweedimensionaal zien, en evenzoo wilden zoodra zij onbekende dingen waarnemen, wijst er reeds op hoe de verschillende zintuigen elkaar bij het scheppen der ruimtevoorstelling te hulp moeten komen. Voor wie in ernst tracht van de uiterlijke objecten abstraheerend zich de ruimte voortestellen wordt het evident hoezeer die inhoudslooze ruimte-aanschouwing niet alleen naar den naam maar ook inderdaad van den gezichtszin afhangt. En van den tastzin; want wij voelen als het ware negatief het ontbreken van een bewegingsweerstand wanneer

wij de objecten wegdenken. Inderdaad, wij zien en tasten de ruimte en wanneer wij niet aan het zien en tasten gewend waren, zouden wij iets gansch anders en op gansch andere wijze gewaarworden. Wat is voor den blindgeborenen die niet het eigen lichaam in het eigen tweedimensionale gezichtsveld heeft zien bewegen zonder zich te stooten, wat is voor hem die driedimensionale ruimte welke alleen een ziende uit deze schijnbare tegenstrijdigheid vermag op te bouwen? Ook een driemensionaal iets, een driezijdig bewustzijn van het continue ledig, uit bewegings- en tastgevoelens geabstraheerd; maar toch iets anders dan de ruimte van een ziende. En de protoplast met zijn ééne oerzintuig (tastzin) heeft toch zeker wel een geheel andere ruimtevoorstelling dan wij met onze vijf ontwikkelde en elkaar ondersteunende zinnen. Of liever, de protoplast kent geen ruimte, hij ondervindt het buiten zich werkende op geheel andere wijze dan wij, in een vorm, waarvan onze vorm, schoon zij er uit is voortgekomen, toch geheel verschilt. Met de differentieering van het ektoderm tot lichtgevoelige pigmentvlekken en tot de trillinggeleidende vloeistofblaasjes waaruit het oor ontstond, werd het driedimensionale heelal voor den geest ontsloten. Maar welke voorstelling zal onze ruimte-aanschouwing vervangen, zoo de geest zich, wat hij eens doen zal, andere zinnen schept? En wat den tijd aangaat, die schijnbaar zoo geheel onafhankelijk is van alle zintuigen; zou ons tijdsgevoel en daarmee onze geheele wereldvoorstelling niet eene gansch andere zijn als onze physiologische funkties, zooals hartslag en ademhaling, en dus ook ons waarnemingsproces in een ander tempo verliepen? Ja, zouden wij wel ooit een tijdsvoorstelling hebben als wij niet een continuüm van wisselende bewustzijnstoestan- den beleefden, dus ervoeren? Als niet werkelijk de voorstel- lingen *na* elkaar in het bewustzijn door onze aandacht belicht werden en wij ons niet bij een voorstelling een andere, *vooraf* gegane konden herinneren?

Deze positieve argumenten tegen de aprioriteit van Tijd en Ruimte. Een negatief is dit: dat nog tal van andere voorstel- lingen die toch door niemand als apriori werden opgevat, met hetzelfde recht als Tijd en Ruimte als zoodanig zouden kunnen worden beschouwd. Wanneer wij ons het geheele gezichtsveld

„rood” voorstellen zonder daarbij aan eenig rood objekt te denken, hebben wij dan een „reine Anschauung” van „het Roode”? Met eenige inspanning kan men ook zeer wel het temperatuurgevoel losmaken van konkrete waarnemingsherinneringen, en zoo zijn er ongetwijfeld meerdere, thans nog schijnbaar onafscheidelijk aan objekten gebonden voorstellingen, die mettertijd een aprioristisch karakter zullen krijgen. Wel verre dus van ons vòòr de ervaring gegeven voorstellingen te zijn behooren Tijd en Ruimte tot de meest objektieve voorstellingen, omdat zij altijd en aan alles ervaren worden. Niet door hen wordt de ervaring eerst mogelijk gemaakt, maar omgekeerd, zij zijn de algemeenste en slechts daardoor schijnbaar van alle objekten onafhankelijke voorstellingen waarin de geest het buiten zich gestelde ervaart.

Thans de kategorieën als apriori verstandsvormen. Hoe zou men weten, meent het kriticisme, dat twee verschijnselen die op elkaar volgen in oorzakelijk verband staan als wij niet krachtens een inhaerent principie van het verstand hunne twee voorstellingen eerst verbonden? Hoe kunnen wij denken, dat is bewustzijnsinhouden met elkaar in betrekking brengen als het schema dier mogelijke betrekkingen ons niet reeds is gegeven? Doch ook dit dilemma wordt door een dieper psychologisch inzicht opgeheven. Verbinden, associeeren, berust, zoo weten wij thans, op het direkt waarnemen van verbonden-zijn. Onze waarnemingen toch zijn niet begrensde voorstellingen van naast elkaar, onafhankelijk gegeven objekten, maar complexe totaalwaarnemingen waarin een of meer verbanden en afhankelijkheden niet als zoodanig begrippelijk worden gereconstrueerd, maar onmiddellijk . . . waargenomen. Wij *zien, hooren, tasten* complexen waaruit wij eerst later, bij genoegzaam herhaalde ervaring en aandachtsconcentratie, begrippen afzonderen. Het denken van dieren, oermenschen en kinderen bestaat hoofdzakelijk in waarnemen van doorlopende gebeurtenissen het is *vloeiend* als het leven zelf. De kunstmatige isolatie van het hedendaagsche abstrakte, begrippelijke denken ontstond met en ontwikkelde zich aan, de taal. Het primitieve verstand ziet niet een vogel en tevens „het vliegen” om die afzonderlijke voorstellingen dan te verbinden tot die van een vliegende vogel, maar het ziet direkt, als één enkel ding een vliegende

vogel zonder verder iets te verbinden of te begrijpen in formeel logischen zin. Slechts wanneer het ook geheel anders waargenomen dieren heeft zien vliegen, en daarentegen als vogels erkende dieren heeft zien loopen, kan het zijn oorspronkelijke totaal-waarneming beginnen te analyseeren en begrippen te vormen. Doch ook dit analyseeren is geen werking volgens een schema van categorieën, het is... waarnemen, met meerdere aandacht belichten en daardoor verbijzonderen om dit bijzondere, zeer-opvallende, als het algemeene in het geheugen vast te leggen door het te verbinden aan een symbool. En de synthese is wederom niets anders dan waarnemen van een, uit door analyse afgezonderde waarnemingen, opgebouwd complex. Dat sommige begrippen aan ons ontwikkeld verstand gegeven *lijken* is niet verwonderlijk, daar juist in dit tijdperk waarin zij als eerste, algemeenste begrippen gevormd werden, ook het geheugen, hoewel zeer actief, nog niet stabiel genoeg was om de herinnering aan dit ontstaan voor later te kunnen bewaren. Zoo is dan ook de kausaliteit, de categorie die volgens Schopenhauer te samen met tijd en ruimte de driedubbele sluier vormt welke het wezen der wereld voor altijd aan onze kennis onttrekt, niet anders dan een zeer vroege, algemeenste, primitieve ervarings-abstraktie. Zij is de waarneming der continue beweging, de synthese van ruimte- en tijdvoorstelling, waardoor wij zoowel het zoogenaamde uiterlijke gebeuren als een continu *veranderen* naar plaats, alsook het innerlijke als kortinuen *voortgang* naar tijd begrijpen. Een synthese dus, een waarnemen van een verder verband dan dat het zonder omvangrijker, nauwkeuriger, analytischer ervaring zou kunnen worden ontdekt. Vandaar dat het kausaliteitsgevoel, hoe vroeg het ook reeds ons denken beheerscht, toch bij het kind later optreedt dan de voorstellingen van tijd en ruimte. Er doet zich hier het geval voor dat wij de variabiliteit dezer categorie niet zoals die der Tijd en Ruimte-aanschouwing, slechts phylogenetisch, maar zelfs ontogenetisch kunnen nagaan. Want de denkgeoefende, die feitelijk het begrip kausaliteit reeds heeft vervangen door dat der continuïteit, door het inzicht namelijk dat de verschillende, in zoogenaamd kausaal verband staande dingen, eigenlijk één funktioneele beweging zijn zooals de verschillende punten eener kromme,

herinnert zich toch zeer goed zijn kinderlijker standpunt waarop hij meende dat krachtens een „wet” „gevolgen” uit „oorzaken” zouden voortkomen. Van de categorie der causaliteit, die als belangrijkste der quasi apriori verstandsvormen wordt beschouwd, is de empirische oorsprong vastgesteld en niet veel moeite zou het kosten hetzelfde aan te toonen niet alleen van alle categorieën (hetzij men er met Kant twaalf aanneemt of alleen „Ding” en „Betrekking” als onafhankelijke oerbegrippen erkent), maar ook van de „Ideeën der Vernunft” (denkend subject, wereld, scheppende intelligentie). Want wat bleek de Rede (Vernunft) anders dan het door de ervaring gepotentieerd verstand? Het primitief bewustzijn kent zoomin God als het eigen subjekt. Alle, alle voorstellingen, aan welke het kriticisme aprioriteit toeschrijft, moeten eens zijn doorleefd, waargenomen. De vraag hoe zij in den loop der ontwikkeling werden vastgelegd, hetzij absoluut tot „aangeboren” begrippen of ideeën, hetzij tot lossere, nog variabele mechanisaties, is zeker uit biologisch oogpunt zeer belangwekkend, de filosofie echter behoeft haar nadere beantwoording niet meer om de „kritische” aprioriteits-opvatting te mogen laten varen.

Het voorloopig gevolg dezer afwijzing van het kriticisme is dat onze kennis, nu ook haar laatste, subjektieve zekerheid haar ontvalt, eerst recht betwifelbaar wordt. Mocht de volgens de apriorische „Anschauungs-und Begriffsformen” geconstrueerde ervaring ons al geen beeld van de werkelijk werkelijke wereld geven, wij waren toch in elk geval zeker van de algemeene geldigheid onzer kennis der uit de tweede hand werkelijke verschijningswereld. Maar thans zijn ook deze geldigheid en ook deze werkelijkheid erkend als ten slotte toch afgeleid uit de zintuigelijke waarneming. Wil men, zooals in de zoogenaamde geometrisch-mechanische wereldbeschouwing geschiedt, de onbetwifelbare eigenschappen waaromtrent geldige kennis mogelijk is niet van uit subjektieve apriorische begrippen construeeren, maar hen onmiddellijk aan de dingen zelf toeschrijven, dan valt over deze „primaire eigenschappen” eigenlijk precies het zelfde te zeggen als over de ruimte-en tijdvoorstelling. Die primaire eigenschappen (plaats, vorm, omvang, beweging, getal) blijken evengoed slechts min of meer ingewikkelde combinaties te zijn van gezichts-, tast-, en

bewegingsgevaarwordingen. Wat is de omvang van een ding? Toch wat wij met blik of handen . . . omtasten, zintuigelijk dus als zijn grens . . . waarnemen. Maar is die grens de werkelijke grens? *Onze* tastorganen, die bovendien nooit met het getaste voorwerp zelf in aanraking komen, maar nog altijd op een afstand er van blijven, ondervinden den omvang er van als het oppervlak eener werkingssfeer van een zeker samenstel atomen. En die atomen, of om moderner te spreken, die corpuscula, zouden zij wel iets anders zijn dan „krachtcentra”, mathematische aangrijpingspunten van wat Dubois-Reymond „Distantiekracht,” en Wilhelm Ostwald „Volume-energie” noemt? De Materie zelf is een illusie, geheel en al heterogeen reeds aan wat zij, zelfs bij phaenomenale analyse blijkt te . . . schijnen, namelijk weerstand. En nu dan eindelijk het hardnekkigst standhoudende drogbeeld, de eigenlijk grofstzinnelijke, wijl door het samenspel van al onze zintuigen ons altijd maar weer opgedrongen voorstelling, de Materie, illusie is gebleken, is het de vraag of er nog wel iets rest van een Ding-an-sich of een transsubjectieve wereld. Want is de beweging niet een voorstelling op waarneming van eigen orgaangevoelens gegrond; en wat bewijzen ons de getallen anders dan dat er een veelheid van . . . bewustzijnsinhouden bestaat? Welk transsubjectief substraat blijft er dan voor die krachtcentra, complexen wier plaats, vorm, beweging, aantal, en tenslotte, wier *kracht* subjectief zijn? Weer is al onze kennis subjectief geworden, wij kennen niets dan wisselende bewustzijnsinhouden, evenals in de primitieve phase van kinderlijk realisme. Het eenig verschil is dat wij vroeger die voorstellingschaos voor de wereld zelf hielden, terwijl wij thans meenen te weten dat geen dier voorstellingen ons ooit iets van een wereld buiten ons . . . voorstelt. Wij kennen verschijningen die geen wezen hebben, en mogen ook Kant, Herbart, von Helmholtz en anderen meenen dat elke verschijning noodzakelijk op een verschijnend wezen duidt, deze meening, hoe juist ook ten opzichte van de begrippen Verschijning en *Schijn*, — welke laatste steeds door een verschijning veroorzaakt wordt, of beter, welke zelf een nog ondoorgronde verschijning *is*, — met betrekking tot het wezen der dingen is zij een dwaling, berustend op een inconsequente, door het criticisme zelf verboden toepassing van de kausali-

teitskategorie op het noumenon. Verschijningen hebben tot oorzaak . . . verschijning. Is er dan niets buiten het Ik en zijn droom? Zijn droom, die niet de droom is van iets anders, maar de absolute illusie? Het is of Kant de ontoereikendheid van het criticisme voorvoelde. Want wel blijft hij zelf de verschijningswereld als reëel en onze kennis er van als geldig beschouwen, (immers zijn leer kwam uit de behoefte aan geldige kennis voort) maar toch toont hij, door hier en daar zijn wereld eer te behandelen als schijn dan als „werkelijke” verschijning, reeds onmiskenbaar diezelfde nijging tot het „droom-illusionisme” die later Schopenhauer doet verzuchten: „Diese ganze wahrnehmbare Welt ist das Gewebe der Maja, welches wie ein Schleier über die Augen aller Sterblichen geworfen ist und sie nun eine Welt sehen lässt von der man weder sagen kann dass sie sei, noch auch dass sie nicht sei: denn sie ist wie ein Traum ist: ihre Erscheinung gleicht dem Widerschein der Sonne in der Sandwüste, welchen der durstige Wanderer von fern für ein Wasser ansieht, oder auch dem hingeworfenen Strick, den er für eine Schlange hält.”

Maar is er dan inderdaad geen anderen uitweg voor den zoekenden geest dan dit droomillusionisme? Bezinnen wij ons goed. Het systeem dier begrippen die wij aan onze bewustzijnsinhouden ervaren heeft geheel en al het karakter alsof zij toch wel degelijk op een transsubjectieve realiteit betrekking hebben. Alle categorieën, ook die der kausaliteit, schijnen, hoezeer ook in het bewuste Ik geschapen, niettemin een wereld buiten het Ik te vooronderstellen en de gedachte dat zij alleen een immanente waarde zouden hebben lijkt ons absurd. Liever toch verliest zich de geest in een absolute skepsis dan zich bij het meest positieve solipisme neer te leggen. „Alle Kategorieën die wir auf die Wahrnehmungsobjekte anwenden, haben ganz ebenso wie die Kategorie der Kausalität durchaus nur eine transcendente Bedeutung und werden tatsächlich nur und ausschliesslich in diesem Sinne von uns angewendet” (von Hartmann, Das Grundproblem der Erkenntnisstheorie pg 72.) Wij *voelen* het bestaan der buitenwereld met diezelfde zekerheid waarmede wij ons van het eigen bestaan bewust zijn. Waarom dan zou deze laatste bewustheid geldig zijn, de eerste niet? Wij stellen daadwerkelijk een wereld van reële

dingen buiten ons en wij voelen dat dit stellen niet een vrije aktie van den geest is zooals ons willekeurig verzinnen, maar dat er een nooden tot die aktie van de dingen uitgaat. „Denken ist *objektiv gefordertes* Vorstellen und Apperzipieren” (Theodor Lipps, Vom Fühlen, Wollen und Denken pg 69), en „Das Gefühl der gegenständlichen Objektivität oder der Wirklichkeit ist das unmittelbare Bewusstseinssymptom davon dass etwas dem psychischen Lebenszusammenhang fremdes, nicht, oder letzten Endes nicht aus ihm stammendes, in denselben hineinragt und hineinwirkt. Sie ist das unmittelbare Bewusstseinssymptom vom Dasein eines Nicht-ich” (Lipps, t. a. pl. pg 56) Doch niet alleen dat de dingen ons blijkbaar dwingen tot voorstellen, (deze dwang toch ware misschien nog op te vatten als een niet-bewuste wil tot voorstellen) ons voorstellen heeft op zijn beurt kennelijk niet den minsten invloed op de dingen. Wanneer al het schijnbaar buiten ons gebeurende slechts innerlijk psychisch proces ware, hoe dan te begrijpen dat ons kausale, als onbetwijfeld ons-eigen erkende psychische leven nooit ingrijpt in den kausaalketen dier per hypothese buiten ons gewaande psyche? Waarom zou, daar toch onze innerlijke slaapdroom afhankelijk is van onzen zielstoestand, die uiterlijk gestelde werkelijkheidsdroom geheel en al van ons voelen, willen en denken onafhankelijk zijn? Tenslotte, wij erkennen ook onszelf als . . . objekten; als begrensde complexen van materie hebben wij onszelf evenals alle andere objekten met onze eigen zintuigen waargenomen. Welken waarborg hebben wij dat *dese* waarneming geldig zou zijn, onze realiteit zou bewijzen als wij de geldigheid aller andere waarneming ontkennen? Heeft dan ook dit objekt als hetwelk wij aan onszelf verschijnen geen wezen?

Maar dan licht ons eindelijk het begrip van von Hartmanns transcendentiaal Realisme. Er *is* een transsubjektieve, tevens transcendentale wereld, even wezenlijk als wij zelf. „Der wechselnde Bewusstseinsinhalt ist Produkt aus dem unbewussten Zusammenwirken der äusseren Dinge-an-sich mit dem inneren Dinge-an-sich” (v. Hartmann, t. a. pl. pg. 118). „Es ist der Idee-erfüllte Wille im Dinge-an-sich, was der Idee-erfüllte Wille im Ich-an-sich als Fleisch von seinem Fleisch und Bein von seinem Bein wieder erkennt” (pg. 123).

Dus toch een Ding-an-sich? Doch is het Ding-an-sich dat von Hartmann hier bedoelt hetzelfde als Kant's Noumenon? Kant nam zooveel Dinge-an-sich aan als er verschijningen zijn, voor hem had elk ding zijn eigen bestaan-an-sich. Vragen wij, om het Ding-an-sich waarvan het transcendentale realisme spreekt te begrijpen eerst: wat is voor den modernen geest het Ding? Is het niet een eindig, onder bepaalde aandachts-spanning beschouwd complex van bewustzijnsinhouden, een willekeurig fragment uit een ander complex dat evenmin op zich zelf staat? Een leeuw *is* geen ding voor den bakker die niet eens een enkel zijner ledematen in één totaalwaarneming kan samenvatten, evenmin voor den steen waarop zijn klauw rust. Slechts voor ons, die uit een oneindig aantal relaties en kenmerken een bepaald aantal dat wij ter onzer oriëntering behoeven waarnemend isoleeren is een ding een ding d. i. een relatief op zich zelf staande voorstelling. De ding-beperving is een daad van den ordenenden geest die datgene als eindig erkent van welks oneindigheid hij opzettelijk afziet. Een boom is voor ons een afzonderlijk ding, maar ook een blad, ook een chlorophylkorrel, ook een atoom, ook een corpusculum, ook het matematische krachtcentrum. Dingen zijn zij, doch alleen omdat onze waarneming hen als bepaalde relatie-complexen uit een oneindig continuüm afzonderde, Voor onze gedachten, de abstrakte dingen, als produkten van die gepotentieerde waarneming die denken heet, geldt hetzelfde.

Is een regenboog een ding? Bij primitieve waarneming houden wij hem voor een objectief, tesaamenhangend ding, bij later ervaring voor een subjektieven schijn, gegrond op een objectief samenstel van verschijnselen, die wij in het algemeen niet meer dingen plegen te noemen. Niettemin blijft het totale verschijnsel zoogood een ding als ieder ander. Elk ding en elke gedachte is zulk een regenboog-complex van bepaalde op bepaalde wijze werkende punten uit een voor de rest verwaarloosde of voor ons bovenzinnelijke oneindigheid. Wat zou het wezen kunnen zijn dat achter zulk een slechts voor een beperkende waarneming bestaand ding zich verbergt? Hetgeen overblijft indien wij van alle voorstelbaarheid — ook de voorstelbaarheid voor andere, hypothetische universeel waarnemende geesten — abstraheerden, is klaarblijkelijk niets. Het kan

alleen zin hebben te vragen naar wat een ding zou zijn, indien het in juist *al* zijn oneindige betrekkingen kon worden voorgesteld. Niet alleen door ons, maar door alle... dingen. „Ein Ding wäre bezeichnet, wenn an ihn erst alle Wesen ihr Was ist das? gefragt hätten” (Nietsche, Wille zur Macht § 556). Niet een ding op zich zelf dus, maar een ding-voor-alles is het ware, maar ook eenige ding. De bakterie, het waterstofmolekuul, isoleeren voor hun waarnemingen andere eigenschappen, andere pseudo-dingen uit den chaos als wij. En zoo bestaan er een oneindig aantal verschillende verschijningswerelden naast de onze, allen even waar en even relatief ook ten opzichte van het eene oneindige Ding-voor-alles dat hen allen omvat.. en dat eigenlijk geen ding meer is maar wezen, het eenige wezen. En elke verschijning *is* wezenlijk dit ééne. Het Ik is, zoogoed als het Niet-ik, één faktor van die oneindig ingewikkelde functie, één eindig denkcomplex van den éenen oneindigen geest, de wereld, het absolute, dat in deze totaliteit niet meer voorstelling is maar... Wil? niet meer beperkte bewustzijnsinhoud, maar... het Onbewuste? Niet meer gescheiden veelheid van materie of gedachte, maar de continue oerkracht, het Al-eenig Leven.

Over de dingen, over de buitenwereld begonnen wij te denken; langs vele waarheden doolden wij in die duisterdreigende spelonk waarvan da Vinci sprak, maar àl heller en heller werd het vòòr ons, tot wij ten laatste weer de blauwe vrijheid bereikten en bereid staan gekrachtigd, met mannelijken en beproefden wil het gevonden Elysium in te dwalen, Alles verloren wij, alles werd illusie, tot wij het wezen vonden in.. ons zelf. De geest wiens wordend weten zich aldus weer tot zich zelf beperkte zal in zijn zelfbezinning nu het werkelijk zijn ontdekken.

GEDICHTEN

DOOR

GEERTEN GOSSAERT.

BIJ VAN EYCKS SINTE BARBARA

Voor P. H. Ritter Jr.

Jeugdver verschiet dat in het licht
Van dezen heeten zomernoen
Ligt uitgestrekt als een vizioen
Voor ons verklaard gezicht:

(MUNDUS)

Hoe zalig was 't in u te zwerven,
En reppend door het vrije veld
Met makkers om den prijs te werven
Den rapsten ruiter toegesteld!
De koele blijde najaarsdagen
Naar toevals wisselzieke luim
In 't lustig weidwerk veer en pluim
Op 't snof der winden na te jagen!
Zoo groeit de jonkheid onbewust
Van levens altoos nieuwe lust!
Het schoon van ieder nieuw seizoen
Teelt leden kloek en rede koen:
En 't oog dat eerst niet verre mat
Verscherpt, de prille greep omvat
En drijt reeds manlijker de spriet,
Het oor ontgaat het ritslen niet
Van linxentred op dorre blaen,

En keert men 's avonds buitbelaen
 Naar 't hooge vaderhuis vermoeid,
 Dan rust, ontgordeld en ontschoeid,
 Ons minnestrelen-lied en -luit
 Ter opperzale uit!

(PUBERTAS)

Maar 't hart voedt een geheime wensch:
 Naar d'overzij der eene grens
 Van 't elders grenzeloos gebied:
 De snelle maar ondiepe vliet
 Die als een zilvren tooverring
 Sluit om een steilen heuvelkling
 Wier ruige hellingen geen pad
 Beklimt noch jagersvoet betrad;
 En elke dag stijgt het verlangen,
 Het houdt ons gansche hart bevangen,
 Het wekt ons elken morgen weer,
 Het zit ter oever naast ons neer,
 Het spot en lokt in het getater
 Van 't over kiezels kabblend water,
 En eens, een morgen, breekt het uit
 In snel en mannelijk besluit...
 En reeds draagt nu gewende last
 Door 't nat dat om zijn flanken plast
 Het angstig brieschende genet,
 Reeds rijst het rillend uit het wed,
 Ziet op en aarzelt, wijkt en weigert
 Den kniebevolenen galop...
 Eén felle spoorstoot... en het steigert
 Den steilen oever op!

(VITA ACTIVA)

Nieuw leven! o verwondering
 Die 't onervaren hart beving
 Toen 't eerst de vrije jonge blik

Met diepe ontroerings blijе schrik
Uw wonder zag en niet verstond:
Hoe rees van den ontwoudden grond
Omhoog de trotsche kathedraal
In wonderlooze zegepraal
Van schoonheid ons nog onbekend
Die dieper roert dan 't schoon der lent!
En reeds leert ons de morgenwind
Iets beters dan wat jeugd bemint —
Dan galenslag en merelzank —
De inniger en reiner klank
Van troffel die al metsend rinkt,
Van beitel die op 't marmer klinkt,
Van hamer die het rythme slaat
Van 't bloed dat door de polsen gaat,
En uit ruitlooze ramen welt
Het zwaarentonige gedein
Van 't melancholisch referrein
Dat saamveréénde krachten zwelt
En iets veel innigers bediedt
Dan 't lustig jagerslied!

Hu! gretig vat een jonkske aan
De teugels, en de rossen staan
Dra afgezaeld en afgetoomd,
En onze ijver vorscht beschroomd
De klank van de uitheemsche namen
Der meesters die van 't zuiden kwamen
Der hoofden van het werkbestier;
Die groeten wij met hoofschēn zwier
En onze grage aandacht hoort
Hun vriendlijkonderrichtend woord
Van 's werelds wording en begin,
Gods eerste en volkomen min,
Die alle dingen sterkt en voedt,
Wiens wezen geen verstand bevroedt,
Maar in symbolen schoon en klaar
Is den eenvoudigen openbaar;
En hoe nu eigen wil ontzegt

Willig een elk, dat hoog en hecht
Het werk dat zijne liefde prijze,
Als vele stemmen choris ch één
In een versteende lofzang, rijze
Ten blauwen hemel heen.

Zwijgende nemen wij oorlóf
En in het warrelende stof
Der werkhut van den beeldenaar
Wordt ook ons onze roeping klaar;
Vergeten is wat thuis ons mart,
D'arbeid vervult ons heele hart,
De jaren vlieden zacht en snel
De leerling wordt volleerd gezél
En meester, en de drift van 't werk
In overgaaf verwekt het sterk
En vroom gemoed een ándre vreugd,
Die nauw zich het verlangen heugt
Der jonkheid, en onmerkbaar klimt
'T getal der jaren, 't oog verglimt,
De arm verstart, het haar vergrijst . . .
Dan vindt een gouden Meische uchtend
Den meester werkeloos, die zuchtend
Ternederzit en peist.

'O spreek! wat hangt uw arm zoo mat
Die straks nog plag met forsche slagen
Wat, in verbeelding lang voldragen,
In 't marmer nog gevangen zat
Te lossen uit zijn kille woon?
Voldoet u langer niet uw loon:
Bij vreugde schaars en arbeid veel
Van 't aard sche brood een sober deel?
O arme ziel die niet en ziet
Dan bitterheid en overdriet
Van al uw jarenlange strijd,
Van al uw moeite en arrebeid,
Die om uw tranen en uw zweet
'T hoogste geluk vergeet!

(VITA CONTEMPLATIVA)

Verbaasd wie dus vertalen waagt
Wat sprakelooze weemoed klaagt
Schouwen wij op, en in 't gelaat
Van wie zoo vragend naast ons staat:
„Wie zijt ge...? 'k heb u nòg gezien...
Was 't in dien lentedroom, misschien,
Der eerste stille liefdesnacht...?
O ziel zoo sterk en innigzacht
U momt mij niet die monnikskap,
Dat grauw habijt, die bedelnap!
Glimlachend vat hij onze hand,
'T gereedschap rust reeds in het zand,
Het schootsvel is reeds afgeleide;
Hij voert ons door de groene weide
Waar lente juist weer intocht houdt,
En, in vertrouwelijken kout,
Letten we niet wat pad we gaan
Wat heuvel onze voet beklom
Tot klinkt zijn vriendelijk vermaan:
‘O meester, zie nu óm!’

De leidsman toont met breed gebaar
Verledens koningkrijken waar
Donker en machtig boven 't om-
liggende land de hooge dom
Staat naar den hemel opgerezen.
Maar alle kleur en alle lijn
Van 't perspectief schijnt nu te zijn
'T eerbiedig bijwerk rond het wezen
Van haar, die op de grazen spreit
Van een bebloemde voorjaarswei .
Ternederzit, als tot een feest
Waarvan de stonden vredig glijden
Als de verluchte bidgetijden
Van 't simpel boek waarin zij leest;
Tusschen haar borsten jong en eêl

Fonkelt een kostelijk juweel,
 En om haar slanke hals bezwijken,
 Die hier in milder lijnen wijken,
 De strenge plooiën van 't gewaad;
 Daarboven zijn haar gulden haren
 Als stralen van de zon die waren
 Rondom haar bloeiende gelaat,
 Dat praalde in de voorjaarslucht
 Gelijk een rijpe gave vrucht
 Waarover 't waas ligt uitgespreid
 Van vrede en onschuldigheid...
 En schouwende in dat gelaat
 Wordt 't hart zoo klaar en kalm en mild
 Alle verleden smart vergaat...
 'T verlangen is gestild...

(MORS BEATA)

Rust hier, in 't koele avonduur
 Des levens nog een korte duur,
 Tot ook gij ter bestemder tijd
 In stille verrukking opgetogen
 Zult opslaan de verkláarde ooggen
 Schouwende Eeuwigheid.

1905.

ADIEU

De zomer-
 nacht is
 over, het
 oosten
 morgent schier:

„'T gedooft niet
 langer
 marren; te

paard en
voort van hier!"

Het ruizelt
door de
boomen, het
suizelt
over 't meer:

„Een afscheid
zonder
afscheid en
zonder
wederkeer!"

In 't loover
klaagt een
gaal die zijn
gaai niet
wedervindt:

„Verlaten
moet elk
hart wat 'et
eerst en
best bemint!"

1903.

LONGE EXUL

Meisje: O vreemde met uw bruin gelaat
Vanwaar?

Vreemde: Van 't westen van 't gebergte!

Meisje: Die weg is zwaar!
Wees welkom .. ach
Wat is uw ros
Bestuifd, bezweet!

- Vreemde* : Maar o mijn land
Eer dat ik ú vergeet'!
- Meisje* : O vreemde met uw zacht gelaat
Waarheen?
- Vreemde* : De bergen over, naar de zee!
- Meisje* : Gij zijt alléén,
De nacht begint,
Er dreigt gevaar
Dat gij niet weet!
- Vreemde* : Maar o mijn land
Eer dat ik ú vergeet'!
- Meisje* : O vreemde met uw droef gelaat
Waartoe?
- Vreemde* : Een sterk verlangen .. vraag mij niet!
- Meisje* : Ge zijt zoo moe!
Blijf dezen nacht,
Reeds is u peul
En maal gereed ..
- Vreemde* : Maar o mijn land, mijn land, mijn land ..
Eer dat ik ú vergeet!

Saint GERTRUDIS.

SOCIALE HYGIËNE

Arbeidsloon en prijs van goederen, F. v. d.
Goes in Het Volk van 27 Aug. 1908.
Cost of Living of the Working Classes
Report of an Enquiry by the Board of
Trade. 1908.
Cost of Living in German Towns. Report
of an Enquiry by the Board of Trade 1908.
Report from the select Committee on Home-
Work. Ordered by the House of Commons
to be printed 22 nd July 1908.

„Der Mensch ist was er iszt”. Op deze eenigszins drastische wijze kenmerkte Fr. Engels bij de begrafenis van Marx diens ontdekking eener economische wereldbeschouwing. Zoover die stelling den loonarbeider betreft zal de sociale hygiënist haar aanvaarden. De materiele toestand van den arbeider wordt, naast zijn woon- en werkverhoudingen, het meest beheerscht door zijn voeding. Dat die beneden het physiologisch peil blijft is een gebrek aan — en een gevaar voor — de geheele cultuur. De voeding van het gezin te verbeteren zonder daarmee andere levenseischen te verkorten is daarom een dringende taak, en de kern van de verheffing der arbeidersklasse. Het spreekt vanzelf dat daarvoor loonsverhooging noodig is. Daarnaar grijpt de arbeider met alle middelen. Overuren en bijverdiensten door hem zelf. Met een reeds vermoeid lichaam een stukje grond bewerken om winterprovisie te winnen. Arbeid van jonge kinderen of van het geheele gezin. Dat zijn gewone middelen naar gelang van verschillende omstandigheden toegepast. Doch daarbij is gekomen het middel der vakbeweging om door vereeniging der verkoopers van arbeidskracht, voor eenige bijzondere soort daarvan

een hooger prijs te bedingen. Dat is het middel waardoor blijvender resultaat en zonder uitputting van persoon en geslacht, kan worden verkregen. Doch daarbij bevangt hem soms twijfel of wel een wezenlijke vooruitgang op den duur bereikt zal worden. Een economische redenatie zegt dat loonsverhooging de prijzen der producten zal doen stijgen. Is — zoo peinst hij — de met zooveel inspanning en strijd, opoffering en leed veroverde loonsverhooging weer niet opgeheven zoodra de prijzen der levensbehoeften evenveel mee omhoog gaan? In een tijd als de onze, nu een industriele crisis samengaat met hooge prijzen der voedingsmiddelen, klemt die redeneering te meer. Geen wonder dat uit sociaal-demokratische kringen aan hun ekonoom F. v. d. Goes de vraag gericht werd daarover zijn meening te zeggen. Wat hij in Het Volk van 27 Aug. j.l. met zijn artikel „Arbeidsloon en prijs van goederen” antwoordt, zal dunkt me — niet bevredigend kunnen werken. De concurrentie onder de ondernemers — aldus zijn conclusie — zal beletten dat de volle loonsverhooging in de prijs berekend wordt, en hen dwingen daarvoor een deel van hun winst af te staan. Maar zoo eindigt zijn opstel, om de prijzen willekeurig te verhoogen moeten zij de concurrentie opheffen en een monopolie maken. Waar dat streven nu — zooals zijn partijgenoot Wibaut herhaaldelijk demonstreert — meer en meer terrein wint, kan de toekomst voor de zuivere vakactie niet rooskleurig zijn.

En zonder ons met dit hygiënisch overzicht te veel in economische onderwerpen te verdiepen, mag toch geconstateerd worden, dat de vraag aan Van der Goes gedaan in de socialistische wereld geen alleenstaand verschijnsel is. De twijfel aan de mogelijkheid om door loonsverhooging tot wezenlijke lotsverbetering te geraken, en daarmede ook de pessimistische opvatting van de veel omstreden Verelendungstheorie, nam in de jongste crisisperiode overal weer toe, nadat meerdere jaren slechts de *relatieve* verarming tegenover de vrij algemeene loonsstijging werd volgehouden. 1)

1) „Die Faktoren, die eine Hebung des Reallohns in den letzten Jahrzehnten hervorriefen, sind alle bereits wieder im Rückgange begriffen. (Neue Zeit van 17 Juli 1908 no. 42, pag. 546) schrijft Kautsky in zijn artikel „Verelendung und Zusammenbruch” tegen Tugan Baranowsky,

„Wie über jedem Proletarier stets das Damoklesschwert der Arbeitslosigkeit schwebt, so über jeder Proletariërschicht das Damoklesschwert des ökonomischen Niederganges,” schrijft Kautsky kort geleden. En verder: „Mögen die Löhne steigen, mögen sie fallen, das Proletariat *wächst an Zahl und intellektueller wie moralischer Kraft.*” Doch ook aan physische kracht door voldoende voeding? vraagt de sociale hygiënist, overtuigd dat de arbeider in dien zin „ist was er iszt.”

En ofschoon bereid om de voorlichting der ekonomie te volgen, tracht hij toch zijn eigen weg te gaan om inzicht te winnen, en met eenig optimisme in de toekomst naar de materiele lotsverbetering der arbeiders te streven.

* * *

Goed inzicht in het zuiver materiele bestaan der arbeidersklasse is de noodzakelijke grondslag, zoowel voor den ekonom als voor den sozialen hygiënist, om te beoordeelen of en hoe daarin verbetering gebracht kan worden. Een algemeene beschouwing over het verband tusschen arbeidsloon en prijs is voor een krachtdadig streven in de gewenschte richting even onvruchtbaar als een zuiver-physiologische uiteenzetting van een rationeele voeding. Maar het is niet eenvoudig zulk inzicht te verkrijgen. In een vroegere kroniek is reeds gewezen op het belangrijk onderzoek van Dr. Moquette voor de gemeente Utrecht. Dergelijk werk van een enkelen geleerde is uit den aard der zaak beperkt tot een betrekkelijk klein terrein, en maakt daarom nieuwsgierig om te weten hoe het elders gesteld zal zijn. Zal daarover licht opgaan dan moet het onderzoek van staatswege systematisch geschieden. Hoe dit mogelijk is wordt aangetoond door het bewonderenswaardig werk der Engelsche Board of Trade. Dit jaar zijn twee dikke boeken gepubliceerd, het eerste over de onderhoudskosten van de Engelsche arbeiders, het tweede over die van Duitschland. Een derde deel voor Frankrijk zal spoedig verschijnen.

Ook in ons land verdient dat onderzoek de volle aandacht. Allereerst om kennis te nemen van de methode en de middelen, die daarbij gebezigd zijn, opdat de noodzakelijkheid worde ingezien ook voor Nederland deze belangrijke gegevens van het arbeidersbestaan te verzamelen. Doch daarnaast ook

omdat door deze boeken de gelegenheid geopend wordt tot een vergelijkende studie van vérgaande beteekenis. Vindt Engeland het noodig om het materieele peil zijner arbeiders te vergelijken met dat in Duitschland en Frankrijk, en om een vaste basis te leggen voor vergelijking in latere jaren, opdat vóór of achteruitgang met feiten en cijfers zal zijn aantetoonen, voor ons land ontstaat de kans om van dien arbeid gebruik te maken opdat onze toestanden getoetst worden aan die der omliggende landen. En dit is vooral van beteekenis opdat zal blijken dat en hoever inderdaad de vakvereenigingen instaat zijn de materieele toestanden der arbeiders te verbeteren, ja zelfs dat voor zulke verbeteringen de vakactie onmisbaar is. Voorloopig betreffen de vergelijkingen alleen de toestanden in de onderscheiden plaatsen van Engeland en Duitschland. Een uitgebreide kaart van economisch arbeidersleven wordt in cijfers voor den aandachtigen lezer uitgespreid. En aandacht is wel noodig om te begrijpen hoe hier een maat aan de toestanden wordt aangelegd die niet als de geldprijzen van loon, huishuur en voedsel wisselvallig verandert doch die een blijvende vergelijking zal toelaten. Want waar het hier om gaat is de waarde aan voeding en bewoning die voor een bepaald loon verkregen kan. Verhoudingscijfers zijn hét, naar een zorgvuldige methode uitgerekend, doch die dan ook onmiddelijk een vergelijking toelaten, en doen zien wat de welstand is, waarin de arbeider door zijn werk kan verkeerem. Zóo is zijn woning, en zóo zijn voedsel voor zóoveel werk.

De zorgvuldigheid waarmede het Engelsche onderzoek geschiedde is treffend. Een groote staf van onderzoekers heeft door plaatselijk navragen alle gegevens verzameld omtrent woningen, voedselprijzen, loonen, die noodig konden zijn. En al deze cijfers zijn herleid op een enkel standaard-cijfer.

Daardoor kan b.v., aan Londen het cijfer 100, zoowel voor huishuur, kosten van voeding, als voor loonbedrag toekennende, voor elke stad door 3 cijfers de verhouding tot de Londensche arbeiders gekenmerkt worden. En de geheele kosten van onderhoud zijn vergelijkbaar, door die van huishuur en voeding in de verhouding van 1 tot 4 bij elkaar te tellen.

Dit is geschied voor 4 bercepen, maar ook voor enkéle

belangrijke industriën, de katoennijverheid, de wolindustrie en de scheepsbouw.

Daaraan is voorafgegaan een nauwkeurig en omvangrijk onderzoek van arbeidersbudgets. Deze toonen overtuigend aan hoe bij stijgend loon het percentage dat daarvan aan vleeschvoeding wordt besteed daalt, doch de quantiteit van 't vleeschverbruik alsmede van de geheele voeding stijgt. Waar de gezinsverdiensite meer is wordt ook meer aan voedsel besteed, zoodat duidelijk bij gering inkomen onvoldoende voeding aanwezig moet zijn. Verteeren b.v. 261 gezinnen gemiddeld van 21 shilling inkomen, er ruim 14 aan voedsel, van 596 gezinnen met 52 shilling inkomen worden 29 shilling ruim voor dat doel besteed.

Het is duidelijk dat op deze wijze opgezet het onderzoek zeer omvangrijk en bewerkelijk was. Maar het resultaat loonde de moeite. Want moest tot nu toe de gezondheidstoestand van eenige arbeidersbevolking gekend worden aan de sterftcijfers, dus aan een negatieve maatstaf, met dit onderzoek opent zich de mogelijkheid om het werkelijk leven in meerderen of minderen welstand van plaats tot plaats en over het verloop van tijd in eenvoudige cijfers uit te drukken.

Wat dit beteekent blijkt het duidelijkst uit de cijfers die aangeven de welstandsverhouding tusschen Engelsche en Deutsche arbeiders. Voor de eersten ligt reeds een halve eeuw van uitgebreid vakvereenigingsleven achter den rug. Uit de boeken der Webb's weten wij dat daaraan een belangrijke verheffing der arbeidersklasse te danken is. In Duitschland is eerst sedert 10 à 20 jaar die beweging in gang. De cijfers geven inzicht over 't vergelijkend resultaat. Terwijl de kosten van huishuur, voedsel en verwarming in Duitschland 119 zijn tegen 100 in Engeland, is het Deutsche weekloon slechts 83 tegen 100 in Engeland, en de wekelijksche arbeidstijd Duitsch 111 tegen 100 in Engeland. In zulke eenvoudige cijfers uitgedrukt vertoont zich de hoogere welstand van den Engelschen arbeider. 1) Hoe dringt zich de wensch op ook van

1) Het blijft belangwekkend om het verschil in voeding en behuizing bij beide natie's in bijzonderheden beschreven te zien, waarbij stellig de meerdere kamerwoning en het meerdere vleeschvoedsel in Engeland het van Deutsche kazernewoning en de Deutsche spijsgewoonten winnen.

Nederland cijfers daarnaast te kunnen plaatsen, vooral omdat uit deze soort hygiënische-ekonomische volksbeschrijving, en gesystematiseerde kennis van de toestanden in verschillende deelen van het land zoo onverbrekkelijk logisch kan blijken, waar de arbeider „chronisch” aan welstand te kort komt.

* * *

Het voorgaand besproken Engelsche onderzoek strekte zich alleen uit over vak- en industriearbeiders. De Webb's die van de Trade-Unions geschiedenis en werking beschreven, hebben daarbij niet nagelaten erop te wijzen, dat er in Engeland een groote groep arbeiders bestond, voor wie dezelfde erbarmelijke toestand nog voortduurt als in de eerste helft der vorige eeuw voor de ambachten en de industrie gold. „Sweated Trades” was de naam voor wat wij gewoon zijn huisindustrie te noemen. De ellende der overvulde krotwoningen, waarin buitengewoon gerekte gezinsarbeid niet instaat stelt om een loon te bereiken dat een uiterst matige voeding kan verschaffen, is tegenwoordig algemeen bekend. De strijd daartegen, het streven om ook voor deze groepen arbeiders en arbeidsters een verhoogd levenspeil te verkrijgen, is in Engeland het eerst aangevangen. En met de meest juiste benaming van sweating. Want niet dat arbeid in de woning wordt verricht, is de kwaal. 1) Niet de huisindustrie als zoodanig eischt uitroeiing, maar wel de allerlaagste loonen, die voor huisarbeid betaald worden. Dat de vakvereenigingen van industriearbeiders de huisindustrie afgeschafft wenschen, opdat in de fabriek alle arbeid worde verricht onder hunnen invloed en controle, ligt voor de hand. Doch van de zijde der huisarbeiders zelf is de zaak anders te bezien. Want er zijn voor een zeer groot deel van hen zeer dwingende redenen, die hen aan hunne woning binden, en die hen niet zouden toelaten naar de fabriek te gaan. Voor hen is de eisch een behoorlijke belooning van hun arbeid, geen „sweating”.

1) Terecht wordt in 't Engelsche parlementaire rapport opgemerkt dat „sweating” evengoed in de fabriek kan voorkomen en inderdaad voorkomt in fabrieken, die met huisindustrie concurreeren. En voor ons land zou men daar de z.g. kleinindustrie kunnen bijvoegen.

Dat juiste inzicht in Engeland is stellig te danken aan de meerdere ervaring aldaar in den strijd tegen sweating opgedaan. En daarom ook is het voor ons land, waar de strijd tegen de ellende der huisindustrie zich begint te ontwikkelen, van zoo'n groot belang naar Engeland te zien, wat daar gebeurt. 1) Te meer nog omdat in dezen tijd Engeland — en gedeeltelijk ook Oostenrijk — het land is, waar de sociale wetgeving het ernstigst en krachtigst wordt bevorderd. Daar streeft een kern van ijverige werkers in het parlement niet naar sociale-wetsontwerpen voor vertoon, doch naar hervormingen, die wezenlijke verbeteringen tot stand zullen brengen.

Duidelijk blijkt een en ander uit de jongste Engelsche parlementaire stukken.

Voor het groote publiek dat economische enquêtes gewoonlijk niet verder kent dan uit krantenuittreksels moge het schijnen dat de ellende der huisindustrie pas goed ontdekt is door tentoonstellingen als te Berlijn, Londen, Weenen, Frankfurt enz.; voor meer napluizende sociaal-ekonomen was de quintessens ervan reeds veel langer bekend. En de tentoonstellingen, hoe goed bedoeld, hoezeer ook toegejuicht om toongevende kringen tot meer daadwerkelijke belangstelling aantesporen, hebben voor hen steeds iets gevaarlijks. Want het komt er opaan het streven naar verbetering een richting te geven, die niet doodloopt, doch resultaat kan hebben. Het grootere publiek nu maakt zich er gewoonlijk gauw af met den wensch dat de ellendige toestanden moeten ophouden. Afschaffing van de huisindustrie is dan de leus, schijnbaar gerechtvaardigd door de economische leer, dat het een achterlijke bedrijfsvorm betreft die zoo gauw mogelijk in de moderne fabrieksvorm moet overgaan. Doch dat is bij de maatschappelijke ontwikkeling juist niet geschied. En de oorzaken daarvan te willen opheffen staat gelijk met het afschaffen der armoede. Dat is nu iets wat niet met een wet alleen te doen

1) In de Economische Kroniek die F. W. in Het Volk van 13 Sept. jl. schreef, wordt naar aanleiding van een Nineteenth Century artikel, het Engelsche streven in 't kort besproken, doch gesloten met de opmerking dat overgang naar de fabriek de cenige oplossing is. Een oplossing zou kunnen zijn, — ware beter uitgedrukt, daar het een theoretische oplossing is, die echter telkens weer blijkt, niet geheel op de toestanden, zooals ze nu eenmaal zijn, te passen.

is. De huisindustrie of beter de sweating is een maatschappelijk verschijnsel van arbeiders die {zich zelf niet tegen de neerdrukking tot de allerergste armoedige afbeuling kunnen verzetten. Hoe daarin te helpen is een veel grooter, veel moeilijker vraag, dan hoe het publiek in beweging te brengen. Die vraag heeft zich een commissie uit het Engelsche parlement op de meest ernstige wijze gesteld. Kennis van het onderwerp was ruimschoots voorhanden. Reeds in 1890 had een commissie uit het Hoogerhuis de z.g. „Lord Dunraven's Committee” een rapport uitgebracht, waarin o. a. was vermeld, dat „het kwaad van de sweating nauwelijks overdreven kan worden.” Verschillende wettelijke maatregelen ter beteugeling van het kwaad bestonden reeds en een uitvoerige ervaring daarover was, vooral dank zij den ijver van arbeidsinspectrices, ter beschikking. Verder had een Anti-sweating-league ondersteund door trade-unions, coöperatie's en de bekwaamste sociaal-politici, reeds jaren lang propaganda gemaakt, en in 't bijzonder op een „Conference on a Minimum Wage” gehouden in Oct. 1906 een degelijke en omvangrijke studie getoond. Trouwens de Engelsche litteratuur over 't onderwerp vereischte een afzonderlijke vrij dikke catalogus. Ten slotte had de Londensche tentoonstelling de geheele kwestie overzichtelijk gemaakt, en vooral ook door den populaireren catalogus onder 't publiek gebracht. Aan de pogingen tot initiatief van verscheiden parlamentsleden is kracht bijgezet door de aanstelling eener commissie. Het rapport van haar onderzoek, waarvan de publicatie op 22 Juli j. 1. door 't Lagerhuis werd aangenomen, verdient de meest nauwkeurige aandacht. Met uitzondering van gegevens uit Australië, waar echter de sweating nooit groote afmetingen aannam, is dit Engelsche parlementaire stuk stellig het meest in de kwestie doordringende van al wat over de huisindustrie is geschreven. Nergens werd over zooveel zaakkennis, zooveel ervaring 1) in den strijd tegen de niet-te-overdrijven ellende beschikt als door deze commissie en nergens zat zoo sterk de wil voor

1) Het voorbereidend onderzoek, waarvan een afzonderlijk rapport is opgemaakt, bestond uit het hooren van bij uitstek deskundigen, die zich reeds jaren lang met het onderwerp practisch bezig hielden.

om alles te doen wat gedaan kon worden om verbetering te verkrijgen. Het rapport is van begin tot het eind helder en overtuigend. Enkele hoofdpunten eruit verdienen vermelding.

* * *

De commissie constateert allereerst dat de sweating op uitgebreide schaal voorkomt. Doch wanneer daaronder te verstaan zou zijn, — zooals dikwijls bij oppervlakkige kennis wordt aangenomen — dat de werkgever „grinds the face of the poor” door bij slecht loon goede winsten te maken — dan zegt de commissie dat deze vorm wel voorkomt, doch volstrekt niet de belangrijkste factor is van het probleem dat zij te overwegen had.

Zij had overtuigende bewijzen dat — (indeed, it is almost common knowledge, zegt zij) dat het inkomen van een groot aantal personen — in hoofdzaak thuiswerkende vrouwen — zoo gering is, dat het niet voldoet „to sustain life in the most meagre manner, even when they toil hard for extremely long hours”.

Na een korte doch duidelijke uiteenzetting van de meest voorkomende vormen van huisindustrie en van de oorzaken der geringe verdienste, wordt aangegeven welke wettelijke maatregelen reeds van kracht zijn, tot registratie der huisindustrie, tot doorvoering van hygiënische eischen aan de woningen, tot het verplichten der werkgevers om de loonen op lijsten te vermelden, tot verbod van kinderarbeid, tot afschaffing van truck-systeem enz. De commissie meent dat door dit alles niets is bereikt; deze bepalingen zijn een mislukking. Om een wezenlijke lotsverbetering te bereiken zijn ingrijpendere bepalingen noodig.

Zij acht het echter niet wenschelijk om huisarbeid te verbieden of te trachten „to stamp out Home Work”. En wel omdat er tal van personen zijn, die niet naar de fabriek kunnen gaan en toch gaarne door arbeid iets willen verdienen.

Hen dit te verbieden of te beletten zou een wreedheid zijn, waartoe alleen in den alleruitersten nood zou besloten mogen worden.

Inderdaad is vervanging van huiswerk door fabriekswerk niet overal mogelijk, en zou dus verbod van huiswerk, verbod

van arbeid, of armoë kunnen beteekenen. Waar fabrieksarbeid wel mogelijk is, zal stellig door krachtige maatregelen tegen de sweating in 't bijzonder door opvoering van het uurloon, de huisarbeid verdwijnen.

Naast krachtiger doorvoering van hygiënische eischen aan de woningen, stelt de commissie voor minimum-loonen in te voeren, waarvan het bedrag in uurloon door „Wages Boards” wordt bepaald.

Dat is de kern van het rapport. Bewoog tot op heden de sociale wetgeving zich nog niet op het gebied van het arbeidsloon: hier is in navolging van Australië in de oude wereld het eerste practische voorstel om deze stap te doen. Het belang daarvan is niet te onderschatten. Economische theoriën mogen zich er tegen verzetten, zooals zij het deden tegen de eerste pogingen van wettelijke arbeidsduurbepering, de ervaring zal moeten spreken. Het voornaamste argument er tegen, dat de commissie meent te moeten weerleggen, is de overweging, dat deze wettelijke verhooging van het loon de prijs der producten zal doen stijgen, en daardoor Engelsche industriën te gronde zal richten.

In de weerlegging daarvan is de commissie een overtuiging toegedaan, die voor den socialen-hygiënist verheugend is, en die hij eenigszins uitvoerig wil aanhalen.

„Zelfs wanneer bevonden werd dat sommige takken van industrie, die nu in dit land gedreven worden onder voorwaarden van buitenmatige inspanning en ellendige onpassende verdienste voor de arbeiders, verlaten moesten worden, zou het voordeel voortvloeiende uit verbetering van het lot van de armste werkers in ons midden, en uit het leiden van Britsche industrie en kapitalen voor deze uitzonderingsgevallen in andere meer geschikte kanalen, ruimschoots opwegen tegen eenige tijdelijke ongemakken die veroorzaakt kunnen worden. Concurrentie moet nimmer het hoofd geboden worden door lage loonen maar door toenemende doelmatigheid. De toenemende gemakkelijkheid van het vervoer, en het openen van landen met overgrootte bevolking van vlijtige personen, zal meer en meer in het veld der internationale industrieële mededinging, de laag beloonde arbeid van sommige deelen van Europa en ook van Indië, China en Japan, brengen.

Wanneer wij pogen met deze volken te concurreren op

hun peil van laag loon, zullen wij naar hun peil van welstand heen neigen en verslagen worden, omdat in het klimaat hunner landen, waar de natuur vrijgevig in zijn voorraad van voedsel is, en veel minder daarvan vereischt wordt dan hier noodig is, de arbeiders veel goedkooper kunnen leven dan hier te lande. De ervaring leert dat gezonde en wel-opgevoede en sterk-geoeffende mannen en vrouwen, levende en werkende onder voldoende omstandigheden, het industrieele leger voorzien met arbeidskrachten waarmee ernstig bekwame, geschikte en ondernemende werkgevers op de meest gevolgrijke wijze elke mededinging het hoofd kunnen bieden.

De arbeidsvoorwaarden en het loonpeil, die sommigen beweren dat voor enkele industriën met buitengewoon slecht betaalde arbeiders, strikt noodzakelijk zijn, vormen juist die welke naar ons oordeel, niet alleen niet geschikt maar wezenlijk onvereinigbaar zijn met de hoogste doelmatigheid en de goedkoopste productie."

Deze overtuiging is dezelfde die voor meer dan een halve eeuw de Engelsche pioniers der arbeidswetgeving en der vakbeweging bezielden, en die hen voor de Engelsche vak- en industrie-arbeiders een wezenlijke verhooging van hun welstand deed bereiken.

De ernst van die overtuiging die zich in het rapport krachtig vertoont en samengaat met een deugdelijke kennis van toestanden en een practischen blik, maakt den arbeid der Engelsche commissie tot een van niet minder gewicht, dan een ander werk van 't huidig Engelsch parlement, n.l. de invoering van het staatspensioen, welke de sociale hygiënist ziet als verheugende teekenen van vooruitgang in het materieele bestaan der arbeiders.

IS. P. DE VOOYS.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

HEDEENDAAGSCH TOONEELSPEL

Den 2den September is voor het eerst *Adam in Ballingschap* vertoond, met Royaards in de titelrol. Vijf dagen later begonnen de Hagespelers onder Verkade hun voorstellingen met den *Hamlet*.

Wij die, voor de toekomst, tooneelspelers dan alleen van beteekenis vinden, wanneer zij zich leenen tot het vertolken van inheemsche gedichten — wij werden vooral door het uitzicht op de eerstgenoemde vertooning aangelokt. Daar toch zou ons de arbeid geopenbaard worden van een groot nederlandsch dichter, — een stuk bovendien, dat, nooit op de planken gebracht, naar geen overlevering, maar alleen naar het inzicht van de tegenwoordige vertooners kon worden gespeeld.

Dit inzicht heeft gefaald.

Omdat het spel de toeschouwers niet bevredigde, is gezocht naar feilen, hetzij in het gedicht, hetzij in de uitvoering. Of die er waren, en welke, komt vanzelf ter sprake. Maar de feil die de vertooning doortrok en in al haar geledingen misvormde, was een falend inzicht in het gedicht van Vondel.

Royaards heeft ingezien dat een goed gedicht, dramatisch zoowel als lyrisch, alleen noodig heeft stem te worden. Op het oogenblik dat het hem, en door hem zijn helpers, krachtig bezielen moest, is dat inzicht te kort geschoten.

* * *

Toen ik, bij zijn optreden als Adam, voor het eerst naar dezen spreker luisterde, was het niet een oogenblik om te

aarzelen over den zin van mijn indruk. Ik hoorde een stem die vele mogelijkheden vermoeden deed, — die ze zeker in zich had, onafhankelijk van oogenblikkelijke gestemd- of ontstemdheid. Een stem, die zuiver was, — hetzij men haar uitdrukking gemaakt of natuurlijk vond. Een stem, bovendien, die verbaasde door de zeldzame geschooldheid waarmee zij iederen van haar klanken wist te bemeesteren en af te grenzen. Maar daarmee was alles gezegd en Vondel hoorde ik niet. Want dit was mijn tweede verbazing: hoe zulk een stem, Vondel zeggende, zoo ledig van Vondel bleef.

Ik merkte het duidelijk: ieder woord was er, was er schoon en zuiver, maar de stroom waarop de woorden losraken en drijven, waarin ze onderdempelen en tegen elkaar botsen, was er niet.

Ja, daar was hij zoowaar, een oogenblik, maar in de tonen van Mevrouw Royaards:

Wat u, mijn lief, alleen behaagt
En anders niet, zal mij behagen.

Dat was de gevoelston, de zang *ouder* de woorden. Heeft Royaards gemeend dat, door al zijn kracht te schenken aan de woorden afzonderlijk, hij een gedicht het best zou uiten?

Maar veel meer dan de woorden afzonderlijk, hoewel door middel van hen gegeven, is de vloed van het vers, de golf van de strofe, de dreuning als van een zee, die het gedicht maakt in zijn maatvolle bewogenheid.

Mijn verbazing zou nog toenemen. Het aanheffen klonk van den eersten Reizang. Indien ooit een zang geschikt was, juist om zoo woord voor woord, met duidelijke afgrenzing van iederen klank gezegd te worden, dan deze. Hij is inderdaad het kerkelijk recitatief in zijn zwaarste maatvastheid. Woord voor woord dus. Maar hoe? Toch niet *zonder* zwaarte? Als dan klank voor klank zich zal oprollen als tot een kogel, meent ge dan dat de dreuning van de stem niet nog veel dieper zijn moet, als waar ze zich verdeelt, en zich uitspreidt over een vers-lengte? Driedubbel zwaar moest dit, bijna als een alle sier versmadend maatgaand proza gesproken koor, voortschrijden, evenwicht houdend, over de idylle van Adam en Eva heen, met de verdoemrede van Lucifer.

En wat hoorden we? Meisjes-geluiden, aanminnig uitgebracht.

Royaards, wetend dat een gedicht in het gesproken woord moet geopenbaard worden, heeft niet diep genoeg geblikt. Hij heeft niet onder de oppervlakte van het woord geblikt. Hij heeft niet geluisterd naar het ondergrondsche gemurmur, heeft de stem niet verstaan die uit de diepste diepte van Vondels hart opklaagde en -juichte; en ondanks zijn aanvankelijk juiste inzicht is hij van de klanken-architectuur die dit bedrijf tegelijk zoo licht en zoo zwaar, zoo zwevend en zoo evenwichtig maakt, een slecht bouwer geweest.

Van het tweede bedrijf wenschte ik niet te spreken. Er kwam, om dit te doen mislukken, al dadelijk een ontoelaatbare lezing van dien edelsten lofzang die, in Gabriëls mond, den toon had moeten aanstemmen, die, even later, Adam in zijn

Ai zie, mijn liefste, wat geluk zal ons gemoeten

moest opnemen. Een toon, die in het zingen van den Rei opnieuw had kunnen worden opgevoerd.

Deze toon had als een vaste vloer onder het aanstonds hoogere en daarna ineen stortende bouwsel moeten gelegd worden. Hij is de toon waarin de ziel van dit drama: verhevenheid en innigheid beide, — zaligheid, in één woord — klaar zou zijn uitgesproken.

Hier ontbrak hij. En hoe moeielijk moest het wel worden, nu, boven al het voorafgegane uit, den gegeven tweestrijd tot in hel en hemel te ontplooien. Het overleg van de duivels, zoover gaande in ontleding van de leelijkheid, dat het verhevene bijna een zelfkant van kluchtspel krijgt, — de dans van de gezaligden en hun gasten, een zinnebeeld van den gesternden hemel.

Bedenk wel: dit bedrijf — het derde — is niet anders dan de harmonieering van dezen tweestrijd. Niet alleen in het gedicht, maar in dit kleine midden van het gedicht, nabij aan elkander, staat de schertstoon van Belial:

En wat is mommerij? Een geblankette leugen —
en deze dans, deze mommerij-zelf:

Laat ons nu den feestdans leeren
van het Paradijs-volk.

Eénzelfde scherts die zich tweevoudig afteekent. De tooneel-schikker die dien toon gehoord had, zou niet tevreden geweest zijn met een uitbeelding die deze eenheid niet voelen deed, maar uit elkaar scheurde.

Het vierde bedrijf heeft al wat het verlossends bezat, te danken gehad aan mevrouw Royaards. Ook hier kwam de rei tekort aan zwaarte.

En het vijfde? Geen spoor meer van het inzicht waarmee Royaards begonnen was. Hij was de ouderwetsche akteur geworden, die naar indruk van geheel andere soort op het publiek streefde, dan dien hij eerst gewenscht had. Eva moest zich aan dezen Adam aanpassen. Uriël alleen bleek in dat droevig einde een goede kracht.

* * *

Royaards was, bij deze uitvoering, niet alleen een speler, maar ook de tooneelschikker.

Voor het oog van de toeschouwers bij zulk een vertooning is velerlei noodig; maar zooveel als hier?

Een bonte kleurenpraal, die uitlokke tot bekijken, — een muziek die luider klonk dan de zang, — had hij die Vondels kracht in het woord zocht, die mogen dulden? Dat hij het deed was een nieuw bewijs dat zijn inzicht niet sterk genoeg was. Hij vertrouwde niet genoeg op het woord, hij kende er de diepe macht niet van.

Was er dus van het uiterlijke een teveel, er was ook een tweinig. Er ontbrak een bosket waar, in schaduw, de slang, de geschubde draak met vlerken, zich had kunnen nestelen en spreken. Nu was het alsof deze Verleider — ik herkende Royaards aan het juiste leggen van de accenten — de taaie snaar had ingeslikt, waarbij hij vroeger zijn eigen tong vergeleken had. De dans was te haastig van tempo, uit de zaal gezien te klein, te eng in een hoek van het tooneel gedrongen 1). Engelen en vooral aartsengelen waren tezeer, en te schools, weinig fraaie modellen nagedaan. Adams voor-

1) Werden de Vondel-studiën van J. J. S. Boelen geraadpleegd? Er zijn daarin voortreffelijke opmerkingen van een nauwgezet lezer en geleerde, met name over den dansrei.

komen was in overeenstemming met zijn spreken, maar daarom juist ontbrak er leven aan.

Eva, zoolang zij naar haar gevoel luisterde, had dit leven. Een fijne en sierlijke Eva, maar die in zitten en staan aan zichzelf gelijk bleef.

Over andere spelers wil ik niet uitweiden. Wanneer zij aan het stuk niet gaven wat zij niet bezaten, of eraan toebrachten wat in zijn soort achtenswaardig was, maar elders hoorde, dan ligt daarin geen schuld dan die van den Leider. Hij moet die dragen en een slechten dienst bewijst hem en de kunst en Vondel elk die zegt dat het anders is.

Een vertooning van *Lucifer* door Utrechtsche studenten in 1904 heeft doen zien hoe ook dit verhevenste van Vondels dramaas speelbaar en boeiend was. 1) Liefde voor het stuk, goede stemmen en een sobere maar smaakvolle aankleding waren de middelen om dit doel te bereiken. Had Royaards den *Adam in Ballingschap* zóó gehoord, had hij hem zoo liefgehad, dat zijn stem, in dienst van zijn hart genomen, den toon had aangegeven en volgehouden, — had hij muziek en tooneelstoffeeing onder de heerschappij van dien toon gesteld, zoodat hij niet duldde dat zij de hoorders hinderden, en hen verlokten om onder een anderen ban te geraken dan dien van Vondels ontroerde verzen, — dan zou — ik ben er zeker van — ook dit tweede verheven treurspel speelbaar en boeiend gebleken zijn.

Royaards heeft zijn kracht gezocht in het zeggen van verzen, doch met een inzicht dat hem den aard van het vers maar gedeeltelijk kennen deed, — en dientengevolge met maar gedeeltelijke overgave.

Laat hij afzien van de poging een akteur te zijn zooals er meer waren. Laat hij de verloksele van het tooneel beperken tot wat volstrekt noodig is. Laat hij volledig het eene zijn dat zijn inzicht hem heeft doen zien.

* * *

De proefneming van Royaards was oneindig belangrijker

1) Ik schreef erover in de *Vox Studiosorum* van 31 Maart.

dan die van Verkade. De laatste gaf geen oorspronkelijk gedicht, maar een vertaling. Hij zocht zijn kracht niet in het zeggen, maar toonde een zeer bijzondere in tooneelschikking en kleeding. Hij bevredigde den toeschouwer zonder den hoorder onaangenaam aan te doen.

De vertaling van *Hamlet* door Jac. van Looy is een van dat goede soort, zooals er in onze zeventiende eeuw verschenen. Zonder dat er gestreefd werd naar de scherpste nauwkeurigheid, zonder dat getracht werd den hoogsten toon te voorschijn te brengen die uit het oorspronkelijke opklonk, schijnen zulke vooral geschreven om de mogelijkheden te beproeven van een met liefde ontgonnen landstaal. Van Looy's bewerking, waarin de stroefheid van zijn *Macbeth*-vertaling overwonnen is, biedt overal het warme genot van een krachtig en kleurig nederlandsch.

Er is geen sprake van dat Verkade of wie ook van zijn spelers dat tot een volkomen recht bracht. Daarvoor was de heele opzet van dit spel te vlug, te bevallig, te smaakvol zelfs. Toch was het een genoegen zooveel goed hollandsch te hooren. De smaak en het verstand van een kundig tooneelschikker wonnen hier op den duur.

Toen het spel begon mocht de nuchterheid van die houten betimmering pover aandoen, langzamerhand voelde elk dat dit simpele timmerage het kader van een sterk en scherpsziend bouwer was, het ontwerp waarnaar hij in onze geesten, meer dan voor onze oogen, een schouwspel optrok.

Eenmaal onder dien indruk mocht voor een meerderheid van de toeschouwers het verhaaltje van Shakespere's drama de aandacht gevangen houden, — een minderheid mocht zijn lust hebben aan de zeer kostelijke vondsten van kleuring en verlichting, — ook zij die dit alles nog tot het bijkomstige rekenden, bleven in de inrichting van het tooneel het goede beginsel zien. Spijs niet de oogen, onthaal niet de ooren, maar bind de blikken aan een ruimte, aan een besloten ruimte.

Dit is de wet van alle tooneel-vertooning. Ontruk de toeschouwers aan alles wat ooren en oogen streelen kan en laat hen aandachtig in een ruimte zien.

Begin dan te spreken. De woorden, eenmaal gehoord, zullen zich omzetten in den geest, tot gebeurtenissen, tot daden. De

ruimte daar buiten u zal zonder dat ge het weet, met de ruimte van uw geest saamvallen, en nu gebeurt in u, wat schijnbaar op die planken gebeurt.

Dat is het geheim van de boeiende vertooning. Spelers en hoorders hebben deel aan dezelfde handeling, die in ieders geest op eenzelfde oogenblik wordt afgespeeld.

Het tooneel als het middel om een menigte te ontrukken aan de buitenwereld, en met den dichter in den geest te vereenigen, is daarmee gegeven.

Verkades getimmerte was er een voor-beeld van.

ALBERT VERWEY.

BOEKBEOORDEELINGEN

„HET BLANK HEELAL” DOOR ALBERT VERWEY.

De jongste bundel verzen van Verwey geeft uitbeelding van gevoelens zóo diep en zóo intiem, dat ik aarzel erover te schrijven. Ik aarzel, omdat het mij wellicht niet gelukken kon de gevoelens geheel te peilen, en een misvatting de miskenning nadert, die te pijnlijker is waar het teerst innerlijke van den mensch erdoor geraakt wordt.

Toch waag ik het den indruk weer te geven, dien het lezen van deze verzen op mij maakte, daar ik het deed met genegenheid en toewijding. Die beide heeft de lezer noodig, ofschoon de dichter er niet om vraagt, ja zelfs eer afstoot dan uitlokt om met hem mede te voelen.

Het blank heelal is een eenzaam gebied, waar de dichter zich zelf wil zijn, vrij van de „bewogen wereld”. Maar hij weet dat de rijkdommen van den daar verwerkelykten droom, dat de altijd groeiende en verfrisschende heerlijkheden der schoonheid, eens toch voor die wereld van groote beteekenis zullen worden. Daarvan te dichten is als het spreken in een vreemde taal, is als zóo wonderlijk zich gebaren dat de oppervlakkige toeschouwers er een geheel anderen onjuisten uitleg van zullen geven. En te meer nu de dichter beschrijft hoe hijzelf daar leeft. Daarin schijnt trots, hooghartigheid en zelfvergoding. Zich afwenden van de wereldgedachten, zich ervan afsluiten zelfs, om den eigen droom op te stellen als het hoogste levensgoed, en aan de zang daarover een breede toekomstbeteekenis toe te kennen; zal de nuchtere daarover niet oordeelen als de spotter die van „verbeelding” spreekt? En toch met een oordeel en een spot, die den dichter niet raakt. Want hij zelf heeft dat woord „verbeelding” gebruikt. Zijn

eigen leven in de wereld van den droom, van de schoonheid maakte hij tot verbeelding. Beelden stelde hij op die hij ontwierp en genoot om hun schoonheid. En dat het beelden, houdingen, daden, gevoelens van den dichter, van hem zelve zijn, hoe is het anders mogelijk? De middelmatigheid, die zoo'n handelwijze in den mensch pleegt aftekeuren kan natuurlijk niet beseffen hoe de dichter daarin een eer stelt, hoe de dichter het om de hoogheid der schoonheid in het leven noodzakelijk vindt. En zelfs voor hen, die wèl weten, dat de schoonheid, en de kunst die haar in de wereld als priesteresse dient, zich niet schikken naar gangbare maatschappelijke oordeelen, maar eerbied en gehoorzaamheid vragen van het leven voor zijn eigen hoogste uiting, zelfs voor hen is het niet altijd duidelijk dat de dichter zijn gevoelens „verbeeldt.” Zij vragen gewoonlijk dat die gevoelens zich direct en menscheijk zullen uiten om de snaren van het gemoed te doen trillen tot harmonische klanken. Zij stellen dat hooger dan het streven naar een beeld, dat voor alles oprijst voor het geestesoog in schoone gestalten. Verwey's kunst gaat naar dat laatste uit, zij streeft als taalschoonheid, naar plastiek. Dit beteekent niet dat het gemoed onbewogen blijft; want hoe zouden dan de plastische kunsten kunnen bestaan. Evenmin blijft het snarenbord der menscheijke gevoelens onbespeeld. Maar het beeld, dat b.v. in de verzen van Gorter en Henriëtte Roland Holst even opdaagt om gevoelens te wekken en te verdiepen, opdat het daarna verdwijnt en door andere wordt opgevolgd, — het dichterlijk beeld is voor Verwey de vaste harmonische schoonheid, waarin de eenheid en hoogheid van verscheidene gevoelens tot een gestalte zich vormen.

Het binnentreden in zijn kunst is als het gaan in een beeldgalerij. De ruimte is stil en van een lichte helderheid. Wie van te voren door schilderijen-zalen wandelde, waar de kleurige wanden een warme gedempte stemming veroorzaakten, en waar zijn gemoed werd aangegrepen door duisterheden en lichtglories over de voorstellingen, krijgt een gevoel van leegte en kilheid te midden der marmer- en bronzen groepen. En toch zoodra hij beeld voor beeld op zich laat inwerken, ondergaat hij van elk den invloed. Een levend schoonheidsgevoelig mensch was de kunstenaar, die stand en lijnen en schaduw-

plooien schiep, die de voorstelling voor u bracht als een werkelijkheid van wat hij *in* zich had zien groeien. En wanneer beeld na beeld is beschouwd zal de kunstenaar, zijn volk en zijn tijd voor u opengaan, als een heldere lucht, waarvan de wolken naar beneden wegzakken.

Ter karakterizeering van Verwey's kunst is deze vergelijking slechts een aanduiding, die stellig onvolledig mijn bedoeling weergeeft. Want de verzen zijn zoo geheel anders dan marmer en brons, zoo veel expansiever omdat tafreelen en bewegend leven zich daarin gemakkelijker laten vasthouden, zoo veel dieper omdat het wezen van ziel en geest er den voorrang heeft op uiterlijkheden. Is toch niet kort geleden door Uyldert het leven in de idee genoemd als het kenmerkende van Verwey's kunst? En niet ten onrechte, want vele der breedste en hoogste gevoelens van den dichter waren geestelijk. Maar ook voor deze heeft hij beelden, gestalten gezocht in zijne gedichten. Het overheerschen van de plastiek, van het zichtbare, schoone beeld in zijn kunst toont het streven om gevoelens van zichzelf als enkeling, en gevoelens evenzeer van zichzelf maar als levend, denkend, strijdend en hopen mensch van zijn tijd, los te maken van tijdelijke en toevallige omhullingen opdat zij tegelijk hun ware wezen toonen en in een door de schoonheid blijvende gedaante. Dit is slechts mogelijk door te leven in en door de schoonheid. Wat niet beteekent alleen kunstenaar te zijn, maar het geheele leven in zich op te nemen en te doen belichten door — te doen doordringen van — de schoonheid. Verwey heeft dat gewild en getracht. Dat streven naar een zuiver aesthetische levens- en wereldbeschouwing dat — in onzen economisch-materieelen tijd — eenzame pogen heeft zijn bestaan geheel vervuld. Maar niet zonder uiterste inspanning, niet zonder angsten en twijfel, niet zonder pijnen, die de mensch in hem lijden moest. En daarom zijn de gevoelens in Het Blank Heelal verbeeld, zoo diep en intiem, daar zij van dit alles de uiting zijn.

Die verbeelding wil ik trachten te volgen.

* * *

„In schoonheid” wilde de dichter leven, en in een twaalftal

gedichten toont hij hoe dat moest zijn. Het is een eenzaam bestaan zooals van een die door de nevelen omringd wordt; door dat blank heelal, waaraan de bundel den naam verdiende. In twee beelden is het voorgesteld.

„Ik bewoon
„Dit blank heelal zooals een zeeman soms
„Op een vergeten eiland eenzaam leeft”

en door de herinnering aan de school:

„Ik zat op school zoo vaak tegen u aan
Mijn vriend — een moede knaap, omdat ik graag
Den dag lang dichtte en in dat saai lokaal
Me een land schiep als een tuin, waarin ik vrij
En vroolijk gaan kon, met als wachter u.
Gij de eenge die bevroedde en graag vergaf
Dat ik een poort sloot.”

Wanneer uit die eenzaamheid de dichter spreekt dan is het

„als wie ongeweten woont
In licht en nevel, eigen wereld, waar
Tezaam met mij slechts de elementen zijn.”

Het derde beeld toont hoe ondanks de grens tusschen den dichter en de bewogen wereld door hem zelf gesteld, hij met die wereld mee leeft, hoe haar vormen

„zijn om me, en 'k adem, maar in eigen sfeer”.

Hij is de duiker, die in glazen klok de wonderen der zee veilig beleeft.

Dan komt de verzekerdheid van de groote beteekenis die de schoonheid voor de wereld heeft. Wat de dichter in zijn eenzaamheid doet:

„Die zachte wet van schoonheid, die in mij
„Naar woorden streeft”

— of

„'t droomen naar dien tijd
Als alles zoo zal zijn als ik het droom”;

dit stille en eenzame werk zal zijn als een zaad waar rijke

wasdom uit gaat opgroeien, zal zijn als brongeruisch in diepen grond van bergen. De dichter profeteert:

„Er komt een tijd — ik zeg het stil maar klaar —
„Dat gij, gediert uit holen, en gij volk
„Dat joelt langs paden, uitgeput, versmacht
„Door stof en zon, geen andren toon verstaat.

Eens zal het begrepen worden dat van alle leven, toch de schoonheid het eenige is waard te bestreven. En dan, juicht de dichter, hoort ge door de schoonheidswasdom ruischen: „den naam, den eensgehaten, mijnen”; dan zal „in den boog van zondorvonk'lend sprenk'len” der schoonheidsfontein, eindelijk aangeboord, gezien worden: „mijn droom”. „En als mijn droom zijt gij, gij en uw tijd”. Daarmede is het leven in schoonheid, in zijn eenzaamheid en zijn toekomstverwachting geteekend. Maar wanneer nu de dichter, vol van die verwachting, meent de wereld zonder weemoed te kunnen aanzien, ervaart hij het anders. Die wereld is dezelfde gebleven. Zij behoort aan de Weemoed die *met* de droomen van den dichter is meegegroeid.

En niet alleen in de wereld, maar ook in de geschiedenis van zijn land en volk erkent hij diezelfde teleurstelling. Met in het hart den moed van de vaderen, en in de hand zijn speeltuig van taal, moge hij gehoopt hebben de herleving van zijn volk nabij te brengen: die hoop was vruchteloos, en niets blijft hem over dan zijn verwachting zoo ver mogelijk te houden weggeschoven in de toekomst die hij droomt.

„O of nog eens, niet als in d'ouden tijd
Een schoonheid rijze over het lage land.”

In die verwachting van een andersoortige schoonheid om zich ziende, openbaart zich hem in drie tijdsbeelden een geest die aan schoonheid zelfs vijandig is. Het eene beeld toont de huichelende belangzucht, die wel: „hebt lief elkander” predikt, maar alleen omdat de zoetsappigheid stoffelijk voordeel geeft. Het tweede beeld is van hen, die „met schijn van liefde en menschenmin” tot de schare zeggen: „hier is uw heil”, die echter in fanatieken ijver den zanger zouden willen onderdrukken wanneer hij niet meedoet met de prediking en verspreiding van hun leeringen.

Het laatste beeld is van het waanwijze weten, van hoe alles volgens vaste wetten groeit en zich ontwikkelt en daarom

„Mijn schoone menschedom zoo besneedt
 „En snoeide dat het, stijf en armliijk, schijnt
 „Te groeien naar uw schaar, niet naar 'zijn ziel”.

Alleen de eigen schoonheid is de ware oorzaak van groei. Twee slotbeelden van 't verblijf in den kunstig gebouwden kathedraal, en van een in zee gezonken edelsteen, door den dichter omhoog gehaald uit zijn diepte, verheerlijken 't leven in schoonheid voor mensch en wereld ondanks de vijandige invloeden.

* * *

Op de breed verloopende uitbeelding van het gekozen leven „in schoonheid”, volgt in „dichters nachtgezag” een reeks van drie maal zeven liedjes, geopend door een vers „Avond” en gesloten door „Morgen”. De kracht van wil om te leven naar eigen verkiezing stuit op een innerlijke neiging, die zich omhoog dringt.

De avond stemt den dichter tot een uiting, die de morgen afsluit. Maar de uiting is er niet minder sterk om. En niet van den dichter, die trots is de schoonheid te dienen, maar van den mensch, die lijdt en toch daarin zich een groote levenswaarheid voelt openbaren.

Christus' beeld dringt zich aan zijn geest op.

„Ik heb u nooit naar waarde lief gehad
 „Mijn arme wonden-volle Man van Smarten”

En:

„Uit de blijdschap, uit het blanke
 Van de erkentnis dat het lichte
 Schoone leven niet kan wezen
 Dan in 't schijnsel van de wonden
 Die we op 't arme lijf bevonden
 Komen lied'ren opgerezen.”

Wachtend op „levens donkre onpeilbaarheid” gevoelt hij:
 hoe aan hoogen boom

„Een blad ik hing, en schreef in de aardsche nachten
In 't zand de teekens van eens grootren droom.”

Niet de eigen macht van schoonheid, maar de liefde is het, die

„in al 't geziene
de eene drift is waar 't door drijft.

zingt nu de dichter in het zesde lied, dat ik geheel zou willen
afschrijven.

En in 't besef dat een hoog're macht den mensch in den
dichter kracht van taal geeft

„die met ongebroken dwang
de harten snoert”

eindigt het eerste zevental.

Uit dezelfde zielestemming van vrome ootmoedigheid, ver-
langen naar liefde en naar gemeenschap met de macht die
harten drijft, komen de veertien verdere liedjes ontspruiten.
En alsof het loskomen van deze gevoelens den mensch een
lichter en blijder lust in 't leven heeft gegeven eindigt
het XXI^{ste}:

„Kom dan, wereld, met uw werken
Helder als op d'eersten dag,
Ik bemin ze en wil mij sterken,
Aan uw frischheid, aan uw lach;

Aan de blijheid van uw kleuren,
Aan de klaarheid van uw lijn,
Aan de zoetheid van uw geuren,
Aan uw heelen schoonen schijn;

Aan uw volheid, aan uw veelheid,
Aan de vastheid van uw drang,
Aan uw bolheid, aan uw heelheid,
Aan den rolgalm van uw zang.

Aan uw beeldspraak, aan uw denkvorm,
Aan 't karakter van elk ding,
Schenk me, o eeuw'ge schoone schenkvorm,
Laafnis, lust en zegening.

De groote tegenstelling tusschen den dichter van „In Schoonheid” en dien van ’t „Nachtgezag” doet den strijd gevoelen, die innerlijk ontstaan is. In de twee verbeeldingen zijn twee figuren geteekend, die niets met elkaar schijnen gemeen te hebben en toch beide in den dieperen wezenskern van den dichter en mensch Verwey hun voorbeeld vonden. Om den innerlijken strijd in beeld te brengen is de tegenstelling ontstaan. De tweevoudige voorstelling van het gedicht „Lente” toont gelijksoortige uiteenwijkende gemoedsstemmingen, doch in geheel andere schildering.

Een „rein-teed're maagd”, „wier oogen blauwen tusschen ’t jeugdig groen” lokt met een prachtige schoonheid van uiterlijke vormen en van fijne teere gevoelens den dichter over de heuvelen tot hij eenzaam op de hei haar spoor verloren heeft en angstig wacht op haar terugkomen. Dat is de lenteheerlijkheid die de schoonheid aan den scheppenden kunstenaar voortoovert, die hij soms uit het oog verliest, maar al weer wacht tot zij keeren zal.

Het andere beeld is de vrouw, die onder ’t glazen dak na wandeling onder jong loof den dichter frisschen drank bereidt. Aan die vrouw belijdt hij „mijn al te wankel hart en valschen zin”, meenende alleen haar sterfelijk schoon te beminnen. Want daardoor rees altijd weer de angst die schoonheid te zullen verliezen. Maar meer is er in ’t „gelaat dat rustig blonk,” een diepere liefde, die is en blijft tot in eeuwigheid. Zoo is wat in den mensch het diepste leven beheerscht, ook in den mensch die dichter is, het beeld van de liefhebbende vrouw. Dezelfde strijd dus. Want de schoonheid gebiedt tot volgen en eischt een vol leven, maar de mensch gevoelt dat een waarlijk vol leven alleen kan bestaan door de zielegenegeheid. De vraag of die twee samengaan, of zij elkander geen terrein betwisten zullen, dringt den dichter terugtezien op zijn vroeger leven. Wat is dat leven geweest in den strijd voor de oppermacht der schoonheid en wat was er aan menschelijke liefde gewijd? Die terugblik werd verbeeld in „De Gestalten van mijn Levenstijd.”

* * *

Wahrheit und Dichtung. Een autobiographie in een ver-

dicht verhaal, is het lange gedicht dat een reeks gestalten, een reeks beelden van een dichterlijk leven in boeiende en heldere voorstelling ontwerpt. Reeds eenmaal had de dichter Verwey een dergelijken drang gevoeld toen hij in *Cor Cordium* het meest wezenlijke van zijn leven uitbeeldde. En zooals dat *Cor Cordium* in vroegere dagen tegelijk werd een zielsuiting die door haar schoonheid het streven van den dichter in zijn tijd als een prachtig en aangrijpend stuk kunst deed gevoelen, als een levende werkelijkheid, zoo ook deze „Gestalten”. Al was *Cor Cordium* het beeld van den jongen dichter midden in den strijd tusschen bondgenooten, en al zijn de Gestalten uit die krachtige tijdsbeweging losgeraakt en eigen wegen opgegaan, bij het beschouwen van den dichter alleen, staan beide gedichten naast elkaar als gelijksoortig. Gelijksoortig maar daarom nog niet gelijkwaardig. Want de Gestalten zijn breeder, opener, helderder, zij het ook niet met die donkere schitteringen, en fantastische gezichten, zij het ook niet met die heftigheid van de jeugdige gemoedsaandoening.

In de Gestalten is hetzelfde innerlijk leven, maar als opgelost en gevormd in werkelijkheden.

Dit maakt van het gedicht een afzonderlijke schepping die tot een in zich zelf besloten bespreking uitlokt. Ziet hoe de dichter zijn eigen willen en zijn eigen werk buiten zich zelf plaatst en tracht te zien in het licht der schoonheid.

„Gestalten van mijn tijd gaat uit van mij,
 opdat gij eindelijk vrij
 Van mij, u zelf zoudt zijn.”

Maar bij het bespreken van dezen bundel zij de aandacht beperkter. Waarom de dichter deze zelfuitbeelding ontwierp? vragen wij ons af. Opdat haar gedaanten

„’t *scheemrend* pad
 Blij maken met uw kleuren, waar mijn oog
 Op rusten zou.”

opdat

„ik uw schoon beled
 „als ’t eenge, waar ’k voor leefde, en ’t eenge dat
 „van al wat schijnt op aard, mij nooit bedroog.”

Dat antwoord maakt duidelijk wat in den dichter omging. In den innerlijken strijd was zijn pad „scheem'rend" geworden, en in 't vroeger leven zocht hij de kracht terug om voor de schoonheid te strijden.

Daarom kon de dichter in „Paschen" een beeld ontwerpen van zijn geloof. Paschen is de dag van de opstanding. Niet echter de opstanding uit een graf, maar uit het hellevuur van den strijd die in 't menschenhart pijnlijk brandt. Opgestaan is de macht die de schoonheid van deze aarde bemint, die de schoonheid van aarde en menschenziel beheerscht.

Daaraan gelooft de dichter weer met vernieuwde kracht.

* * *

Het eerste deel van den bundel is afgesloten. Wat voor verbeeldingen zal de tweede helft te zien geven? Wel heeft de schoonheid zich niet laten verdringen in het dichterhart, door het angstig grijpen naar menschenlijke liefde, doch *dat* dit heeft plaats gevonden, was een loutering. Weer zoekt de dichter als weleer naar schoone beelden voor de verscheidenheid van gevoelens, die hem op reis, in huis en duin, in de vaderlandsche wereld om hem heen, en in wijdere droomen over menschenleven, de ziel bespelen. Maar de doorstreden kamp werkt na. Allereerst in de keuze zijner verbeeldingen. Want hem treft het meest wat aan zijn innerlijken strijd verwant is. En zelfs wanneer dit niet het geval is, dringt uit zijn ziel een nieuw licht door de verbeeldingen, zooals door een fraai-kleurig wandtapijt een achterschijnende zon schitterbrengend werkt.

Zoo omvat de bundel nog vier groepen van verbeeldingen, die behooren tot Het Blank Heelal, waar dichter en mensch uit den eenen persoon als tot twee geworden schenen, die elkaar tot in hun diepste wezen wilden kennen, zonder zich te bemoeien met de omliggende wereld.

De eerste groep draagt den naam „In den spiegel van Dood en Leven." De dichter is, vermoeid door den strijd, stil en peinzend geworden; zijn geheele schoonheidsstreven is als omvangen door de groote diepten die het menschenbestaan in de eeuwigheid omringen. Doch daar ziet hij de terrassen van

Meudon en hem verrast hoe de doode dingen van verganen schoonheidsdrang langer leven dan de menschen liefde van een knaap en meisje, die daar lachen en kussen. Een ander beeld noemt hij Emmausganger, de geloovige, die den Christus ook na diens dood voor zich zag in goddelijke gedaante, en hij denkt hoe de hoogste en eeuwigste liefde toch ook bewaard moet worden door hen, „die in gestalte zien wat and'ren droomen.” De gedachte aan de macht die het doode leven op het overblijvende moet hebben, en hoe de dichter zich daarvan steeds bewust moet zijn, zoekt in het gedicht „Aan 't Venster” naar een schoone verbeelding. De prachtig gekleede dichterfiguur die met vedel en kristallen bokaal aan 't venster zich plaatst, en naast een kunstig kistje met „zegel, munt en cedel,” de schedel plaatst, is als een oude prent, die moet aanduiden hoe het hoogste levensbesef vraagt naar dood en leven beiden in eenen blik te omsluiten, om te „Proeven o, aarde uw schoon, dat bleef en vlood.” De bespiegeling eindelijk van de macht die de dichter heeft met zijn over den dood heen blijvende uitbeelding, doet hem afvragen of de dichter dan maar van zijn tijd kan vertellen wat hij zelf verkiest. Doch neen, zijn kunst is die „Spiegel van Dood en Leven” die hij omhoog houdt en waarin geen beelden zouden komen, zonder indrukken, een spiegel die wel niet de gansche figuren weergeeft, doch naar geheimen regel, „het wezen toont en wischte 't wezenlooze.”

* * *

De volgende groep verbeeldingen heet „Idyllen”.

Voor den lezer die van verzen weet te genieten zonder tot in het Blank Heelal van den dichter met toewijding binnengegaan te zijn, zullen ongetwijfeld deze twaalf gedichten de meeste bekoring hebben. Was in de vorige groep de dichter spiegel van zijn tijd, hier dringt het spel van genegenheid voor menschen en dingen met angst en verdriet dat de schoonheid de liefde zou moeten derven, zoo gevoelig door in de voorstellingen, dat teerdere gemoedsnaren in trilling komen.

Het begint al met een vreugdezang om een enkele twijg in 't bosch, die uit rottend moeras weer tot bloei omhoog rees.

Dan stroomen 's dichters gedachten warm en zacht langs alle vormen van de wereldmensen, en al richt die „Golfstroom” zich door eenzame zeeën naar „een blanke en smetloos ruime wereld, waar wit licht op top aan top omhoog zal vlammen”, hij droeg de indrukken van het omringend menschebestaan mee als „keizels in zijn gruis.”

„Haar Leven” bezingt in weemoed het in schoonheid leven eener vrouw, door liefde verlaten; terwijl in „Het Tinnen Bord” de schilder wordt geprezen, die in zoo eenvoudige onderwerpen zijn gevoel van leven tot uiting brengt.

En „In den Kloostertuin” is medegevoeld een bestaan dat in ziele muziek vervulling vindt.

Genegenheid is ook in 't beeld van „De Koning”, die zich bewust van eigen hoogheid, geen ver storing van rust kan dulden, en toch weet „ik leef voor hen”, voor de onrustige miltzieke onderdanen. „Op de Hil” spreekt van vertrouwelij kheid met het veilig duinlandschap.

Voor al echter in „De Wever” verzacht zich het beeld van den eenzamen en hoogen kunstenaar tot dat van een gevoelig mensch, terwijl „De Vrouw met het Kind” een tafreel beschrijft van een liefdegevoel voor het kind, dat opkwam in het dichterleven, om zijn menschebestaan daarna voor altijd te door dringen.

Tusschen het beeld van „De Crocus” in glazen vaas, dat de geslotenheid van het dichterbestaan in doorzichtige begrenzing aanduidt, en van „De Vlieger” die de gebondenheid ervan aan 't aardeleven voorstelt in de lijn die hem opwaarts beurt, zingt „De Nieuwe Peis” van den vrede die na veel innerlijken strijd gewonnen is.

* * *

De vrede was gewonnen, maar wachtte toch nog op beelden die daarvan zouden vertoonen de zekerheid, maar ook de betrekkelijkheid tot het breeder en verder leven. Want dat laatste bleek onweerstaanbaar op te doemen. „Vereening” zou de ineenvloeiing der innerlijk strijdige krachten en neigingen doen zien. Erasmus-Holbein, heet het eerste sonnet, waar de dichter den schrijver en den schilder samenbrengt in het portret waardoor zij beide eeuwig geprezen zijn.

Dan volgt „Wij Beiden” „Brief aan een Vriend”. Twee dichters staan daarin naast elkaar en Verwey is het die den ander mededeelt hoe de genegenheid tot het dagelijksch leven hem scheidt van het enkel zoeken naar hoogheid. Toch eenheid, ondanks de verscheidenheid.

Ziet op eens in het „Landschap” dampen over de landen drijven langs een natten slingerweg en bliksem met donder los breken, zoodat de boomen woelig over 't gehucht deinen: voelt hoe hemel en aarde dat oogenblik in bewogen vereening zijn. In „Het Standbeeld” is de eeuwige gemeenschap van den dichter met de menschheid uitgesproken. En nog hooger vereening in „De Wijnberg”. Dit is de gemeenschap van den lijdenden en voor zijn schoonheid strijdenden dichter met de onkenbare macht die alle leven draagt. Diepe weemoed, en klacht over eenzaamheid en miskenning stormen los uit de ziel. Toch komt de vrede terug, want als hij al het andere verloren heeft, kent de dichter in zich die namelooze liefde die gebleven is:

EEN die mij liefheeft, die mijn liefde heeft.

* * *

Weer een twaalfstal gedichten volgt en sluit den bundel. De dichter is trotsch geweest op zijn macht, hij heeft getwijfeld of de menschenliefde niet meer was, en hij heeft vrede gevonden in diepere zelfbeschouwing. Maar een ding is toch gebleven, het besef van zijn nietigheid en onmacht tegenover „De Meester” die „leed en vreugd geeft”; 't knagen van de zorg, de zoetste pijn van liefde. Het is soms „een wreede meester, die naar u niet meer vraagt dan naar een ander. Doch ge zijt zijn kind. Hij is uw vriend, uw vader en uw heer.”

Voor dat gevoel worden in negen volgende sonnetten beelden gezocht, die naast de kleinheid tegenover eeuwige machten toch ook weer de groote waarde van dat veelzijdig kleine doen gevoelen. De vonk in „Cirkelloop” door het heelal; het altijd door volgen van „De Richting” naar de eeuwige macht als een duiker naar zeebodem en een vogel naar zon-visioen; Noach's duif die, hoewel ze de heerlijkheid beleefd had van de mate-

looze wateren, toch de palmtwijn naar de ark bracht; De Adelaar die hoog gestegen op Prometheus neersnelt, doch „menschentrots en -hoogmoed, ondanks leed en ketens en verneed'ring” meer vindt dan de honger van een met vleesch en bloed verzaadden godenvogel; De Engel, die door een blik zijner oogen een trotsch mensch onafwendbaar naar dat licht doet staren; „De Tijd”, die in den St. Pietersberg het versteenen van alle leven doet zien; „De Maat” die ongezien in alle dingen beweegt en ze beheerscht; „Ares”, die door „Aphrodite” verlokt, voor altijd in vrouwengeroep den klank van zijn val herkent; en Sint Joris die den draak versloeg om door zijn geweldige daad de wereld te bevrijden. Dat zijn alle beelden en tegenbeelden, die op zich zelf staan; die fijn doordacht of kleurig voorgesteld te samen als „Godenschemering” de groote machten doen gevoelen, die alle andere grootheden in het leven in zich opnemen en beheerschen. „Schemering” beduidt hier niet „ondergang”, maar „opdoeming”. Boven al die „goden” blijft de Eene, de Meester. Tegenover hem voelt de dichter, die wel weet dat hij in zijn Heelal zichzelf heeft uitgebeeld, zich klein, en schuldig aan zelf-verheffing. Zijn door den spiegel van eigen geest teruggeworpen „Spiegelbeeld” staat in zijn werk en kan nooit meer worden uitgewischt. In het slotsonnet „Het Misdrijf” is de belijdenis van die schuld tevens de opperste rechtvaardiging voor zijn dichterstreven.

„Ik hief mijn beeld zoo hoog dat Gij alleen
Eraan kunt raken. Brijzel, 't is uw recht.
Of duld, dat ik uw kind, het recht en slecht

U overgeef, hoewel verspeeld, toch gaaf.
Ik buk het hoofd, ik ben uw knecht, uw slaaf.
Gij zult het nooit, nooit in het stof verteên.

* * *

Met genegenheid en toewijding heb ik getracht in het Blank Heelal van den dichter zijne verbeeldingen te volgen, doch ook met spanning. Want de gemoedsaandoeningen, de angsten en verlangens, het streven en zich overgeven, het hooggrepend vertrouwen en neerbuigend zelfbesef, zijn van

breede en v r trekkende beweging en tegelijk in 's dichters eenzaamheid door afsluiting zoo moeilijk toegankelijk.

De reeksen van beelden zeggen elk iets van de geheimen en eerst wanneer hun geheele getal voor den geest verrijst als een gezamentlijk tafreel, vormen zij het koor dat van den dichter het gemoedsleven zingt.

Heb ik het niet geheel begrepen of soms misverstaan, dit heb ik ervan bewaard, dat groote schoonheden mij zijn opengegaan.

IS. P. DE VOOYS.

CARL ALBRECHT BERNOULLI,
Franz Overbeck und Friedrich
Nietzsche. Eine Freundschaft. II.
Jena, Diederichs, 1908.

Met ruim een half jaar vertraging, gevolg van het gevoerde proces, verschijnt nu het tweede deel van Bernoulli's werk. Volgens uitspraak van het gerecht ontbreken er enkele bladzijden en zijn een aantal citaten uit brieven van Peter Gast (K selitz) zwart gemaakt (zóo echter dat bij goed invallend licht de lettervorm te zien is!)

Dat is het ergste niet. Erger is dat het tweede deel meer bedoelt en minder geeft dan het eerste. 1) Zoo wordt er tegen beide vrienden gezondigd: tegen den bedachtzamen geleerde zoowel als tegen den impressionistischen kunstenaar en denker.

Wat gaat ons dit aan!? Men geve ons de brieven van Nietzsche en Overbeck! Tot zoolang schijnt het te vroeg om op het nieuwe te wijzen, dat ook in dit tweede deel hier en daar te vinden is.

T. J. DE B.

1) Zie mijn artikel in de Beweging, Febr. 1908.

RHIJNVIS FEITH

DOOR

J. KOOPMANS.

(Vervolg).

Zo de „Julia” in hoofdzaak een stemming weergeeft, in de „Ferdinand en Constantia” komt de worsteling naar voren, die aan dit kalmere stemmingsleven is voorafgegaan. In dit verhaal dragen de golven des geestes duidelijk de geluiden over van de kusten, vanwaar ze kwamen. Ferdinand ontvlucht de omgeving van Constantia en het terrein van een voor hem ongelukkig geworden liefde, op een dorp, die een wereld van onschuld en eenvoud blijkt te zijn, en herinnert aan de zilveren eeuw der Ouden. Daar heerst niet de zucht naar bezit, en een gevolg er van is, dat ongelukkige huwelijken er uiterst zeldzaam zijn. Er woont een predikant, die z'n enige overgebleven dochter, afgezonderd van de wereld, enkel naar de natuur heeft opgevoed. Zij weet niet wat ondeugd is. Ze kent, helaas, ook nog de tochten der liefde niet. In dit maagdelijk Eden komt Ferdinand de gemoedsrust storen. De om het verlies van Constantia treurende Ferdinand, neemt door z'n teergevoeligheid zodanig het hart van Caecilia in, dat zij van liefdesmart bezwijkt. De oude, beproefde herder moet z'n dochter, die hem tot alles geworden was, grafwaarts dragen. Z'n opvoeding heeft gefaald. Hij heeft geleerd, dat niemand het tijdelijk geluk op de onschuld mag bouwen. Geen heil is mogelijk in een wereld waar de driften het hart belagen. Een niet beantwoorde liefde is voor Caecilia gebleken noodlottig te zijn. Wat haar ongeluk is, is het ook voor Ferdinand. Hun

lotgevallen lopen in 't eerste deel van de roman parallel. Verschrikkelijk zijn de stormen die deze twee zielen beroeren. Caecilia verkropt haar leed en gaat onder. Ferdinand vertoont ons de wildste tonelen van smart; in 't tweede deel van 't verhaal, zien we hem met de evenzeer lijdzame als standvastig gebleven Constantia, bij 't graf van Caecilia, verenigd.

Deze tegenstelling kan niet anders dan de strekking verscherpen welke 't verhaal moet geven. Want niet in Ferdinand, die gered wordt, ligt ondanks de onstuimigheid van z'n overdwaaalse weemoeds- en wanhoopsbuien, de hoofdlijn; voornamelijk is de les hierin gelegen, dat de liefde, ongepaard, een verwoestende macht is; dat allereerst, om der mensen zelve wille, met afstand te doen van een opvoeding, die op de volkomen onschuld van 't schepsel berekend mocht zijn, elke jongeling en elke maagd gewaarschuwd moet worden tegen de macht van een hartstocht die ten verderve kan voeren; en dat, vooraleer de liefde het hart binnensluipt, de ziel, zo veel mogelijk van de aardse begeerten afgetrokken, zich voor alles heeft leren geven aan God. Komt dan de liefde, zo krijgt ze slechts betekenis door het prisma aan 't eeuwig Goddelike, en haar karakter van onverbreekbare duurzaamheid wordt gezuiverd en gesterkt door het denkbeeld der onsterfelijkheid. Aldus, opgegaan in de religie, en tot religie geworden, is de deugd haar schild en haar voedster. Dus, vergeestelikt, staat ze tegenover de liefde als bloot zinnelijke neiging. De liefde, als aardse verschijning, is allermeeest lege ijdelheid. De liefde van 't zinnelijke ontdaan en tot een geestelijke hoogtijd geadeld, is van hemelse oorsprong. Blootgesteld aan bezoedeling, door de ingeschapen driften, is ware liefde op aarde zelfs problematies. Ondergeschikt aan de godsdienst, spoort ze aan tot deugd als plichtsbetrachting, tot geringschatting van aardse banden, uit zelfbehoud. Zoals deze leer, konsekwent beleden het mysticisme raakt, nadert ze in haar ascetiese ontzegging de Stoa. Zo christelik-extaties ze is in 't belijden, zo rigoristies en Romeins is ze in de betrachtting. Vandaar de verscheidenheid van historische figuren in Feith's vruchtbare werken. Wat allen gemeen hebben, is, dat ze staan op de bodem van de strengste deugd. De eerste en blijvende plicht is trouw aan de principes; en door 't razen der dwingelanden en 't bekorend vleien van 't goud,

van de roem en 't genot, klinkt slechts de stem van 't zuiver geweten, dat alleen te rade gaat met wat uitsluitend in staat is de hoogste belangen van de mens te dienen, — de wil van God.

Van uit dit oogpunt dienen Feith's treurspelen te worden beschouwd. Ze zijn, ofschoon uit de historie getrokken, martelaarslegenden. Aangetoond wordt, hoe in de mens de deugd, in welke mate ook door hartstochten belaagd en door onspoeden betoomd, alsnog vermag te triomferen, al zij het ten koste van z'n leven. Feith boezemt z'n sujetten een plichtsbesef in, die gesterkt door 't geloof, en in de liefde beproefd, over de wereld zegeviert. Zo de strijd te banger is, des te glansrijker is de overwinning. Zes zonen heeft Thirza op eenzelfde dag zien vallen; één blijft er haar over; ook deze geraakt in de macht van Epiphanes; desondanks is zij bereid ook deze aan Jahwe te offeren; en zo haar één ding bezorgd maakt, dan is het, dat hij de kracht zou kunnen missen om de uitgezochtste martelingen te weerstaan. Doch de kamp wordt een nog veel bangere dan ze zich zelf heeft voorgesteld. Epiphanes, verrukt over Jedidia's heldenmoed, en vertederd door Selima's voetval, begint te twifelen; en 't is die twijfel, die 't slachtoffer pijnigend doet slingeren tussen hoop en vrees. Eerst trekt hem aan 't leven Selima's liefde en de zorg, haar onder vijanden onbeschermd achter te moeten laten; nochtans doet hij afstand, en is tot de dood bereid. Daar biedt hem Epiphanes 't behoud van z'n leven aan; alleen verlangt de vorst, om in een sprekend voorbeeld de Joodse trots en de kracht van hun Messias-geloof te breken, van Jedidia z'n afzwering van 't Jahwe-geloof; doch Jedidia weigert. Nieuwe twijfel bij Epiphanes. Z'n vertrouwde, Chrysos, wil een laatste poging tot redding van de manhaftige Judaeër wagen; Thirza, de moeder der helden, wordt ontboden; zij zal hem moeten overreden, niet langer, om z'n Joods geloof te verlaten, maar, om redenen van staat, voor 't oog van de menigte, éénmaal slechts een offer op 't altaar van Jupiter te branden. Doch geen Jood knielt voor vreemde altaren; ook Thirza blijft standvastig; zij, de fiere moeder, kent haar stervende zoon geen schoner erkrans toe, dan geloofstrouw. Tans vallen alle aardse banden, rondom haar, weg; ze ziet slechts de grootheid van God; en wijzende op de nietigheid van 't geschapene tegenover de

Almachtige, die het te voorschijn riep, bemoedigt ze haar zoon, zeggende: „Weet dat ge u waardig toont, om door uw dood de hereniging met mij en uw broeders terug te vinden!” — Dit is voor de heldhaftige genoeg. Juichend gaat Jedidia de eeuwigheid in; z'n dood is een blijde intocht, en z'n mond kust het zwaard dat hem de poorten des hemels ontsluit.

In zoverre blijft ook dit treurspel aan de martelaars-legende getrouw, dat ook hier boontje komt om z'n loontje. Niet Epiphanes heeft overwonnen, maar Jedidia. Ook deze heilige wordt geboren in 't sterfuur van z'n bestaan. Zo groot is 't wonder, dat God in deze martelaar des geloofs verricht, dat Epiphanes, na de volbrachte gruweldood, verstomd door de in 't uiterste lijden betoonde geloofskracht, en verwonnen door de verheven gemoedsrust der Joodse moeder, zich ineen voelt krimpen onder de majesteit van een overstelpend hoog zedelijk bewustzijn, z'n geestelijk evenwicht verliest, en ten einde raad met zich zelf, ten slotte overslaat tot razernij. De ongelukkige! een eeuwige wroeging verteert hem. Hoe beklaaft hem Thirza, die, los van de smarten van 't ondermaanse hier nog omwandelende, sterk door haar geloof, de palm der overwinning hemelwaarts draagt. Chrysos zelfs, de vertrouwde, staat over het wonder perplex. Geen hogere deugd, dunkt hem, dan die gewaarborgd wordt door zulk een geloof. Chrysos zweert dan ook Jupiter af, en haast zich de enige beproefde godsdienst te omhelzen.

Zoals het zuivere Evangelie gehouden wordt te zijn geënt op de Jahwe-dienst, moet ook „Johanna Gray”, als een voortzetting van het in „Thirza” uitgesproken beginsel, de geschiedenis weergeven van een geloofsheldin, die de dood verkiest boven een leven van ontrouw aan het door haar eenmaal beleden Protestantisme. Ook haar wordt het vuur voor aan de voeten gelegd. Haar vader en haar man sterven beide een gerechtelijke dood. Aan haar wordt de keus gelaten, Rooms te blijven leven of verketterd uit te gaan. Doch voor haar is het leven van te weinig waarde geworden, om dit vraagstuk tot een punt van overweging te maken. Standvastig verwerpt ze alle voorstellen; gelaten ondergaat ze de dood. Ontroerend is weer de uitwerking. En Feknam, de deken van de St. Paulskerk, grijpt de heldhaftigheid, welke het Protestantisme in zulk een edele en onschuldige natuur vermag te voorschijn te roepen, in zulk een

mate aan, dat hij, als een tweede Chrysos, z'n oud geloof van zich afschudt en zich werpt in de armen van een alleenzaligmakende kerk.

Ook hier heeft de martelares overwonnen.

Wat „Johanna Gray”, gemeenschappelijk met „Ines de Castro”, nog bovendien vertoont — „Johanna Gray” staat in dit opzicht tussen „Thirza” en „Ines” in, — is het zo vele malen uitgesproken heimwee naar het landleven, een trek, die een des te tragieser element in de verwickeling brengt, nu de harde hand van het lot haar dwingt tot het aanvaarden van een onzekere koningskroon. Waar Johanna verschijnt, doemt, te voorschijn geroepen door de tegenstelling met het benauwende hofleven, haar pastorale jeugdgenot in paradijsweelde voor haar op. Haar mingenot is het mingenot der Julia's, gezeten op de zodenbank bij de beek, 't betraande oog naar de hemel gericht. Het leven dat Ines, wonende in een boshut, te midden van haar kroost, in volle zaligheid heeft gekend, en waaruit zij door de lagen van een vijand van haar gemaal ontrukkt werd, dit zelfde leven van liefde, heeft lady Gray, tot haar voldoening, met haar gemaal niet anders dan in al de fazen der kuisheid geleid. Doch wat betekent ten slotte een geliefd pand meer of minder, waar beide bereid zijn het liefste wat ze op aarde bezitten, prijs te geven! Want ook bij haar vinden we, bij die onuitsprekelijke vrouwelijke tederheid en die aangrijpend kalme berusting in het verlies van wat aan dierbaren achterblijft, wederom dat hooggestemde en krachtig godsgeloof, dat in haar oog de aarde als een schaduw doet wegzinken achter het licht van een toekomstig bestaan. Over het kortstondig Eden, dat ze in haar tijdelik deel vinden, hangen de nevelen der somberste menselijke hartstochten; klaar en zonnig is het oord, waar de geliefden elkander zullen terugvinden om hun onbesmet bestaan in Platoniese verhoudingen tot in eeuwigheid voort te zetten.

* * *

Zodanig zijn de stemmingen, die de aard en de grenzen van Feith's kunstwerken bepalen. Hij wendt zich tot de ongelukkigen, de veroordeelden. Hij vindt ze in die ogenblikken,

waarin het scheidende leven zich met de dood verzoent. Doch waan niet, dat z'n helden het getimmerte beklimmen als Girondisten, de hand uitstreckende over de eindeloze menigte en de verre verschieten, en profeterende de vrijheid en de blijde broederschap der volken. Feith's heiligen sterven, eenzaam, bij sombere luchten, op dode gerichtsplaatsen. De natuur druift, de halmen hangen geknakt. Bleke zwarte vrouwen heffen de handen hemelwaarts en slaken zuchten: het enige geluid dat de Schepping verstaat en de Hemel aanvaardt. „Genoeg is uw leed geweest,” fluisteren zalige stemmen; en glimlachend door hun tranen nemen de engelen de verlostte zielen van de rampspoedige aarde op.

Het laat zich horen, dat Feith z'n figuren van heroëse lijdzaamheid, waar hij ze 't meest blootgesteld wilde zien aan boze neigingen en ruwe bejegeningen, bij voorkeur onder de zwakkere helft heeft gezocht; en al is het ook waar, dat wanneer helden als Jedidia in de „Thirza”, en Mucius Cordus, in het stuk van die naam, vastberaden voor de poorten des doods staan, het toch wederom vrouwen zijn, die, zo nodig, de weifelmoeidigheid van hun dierbaren zich voornemen te schragen. De snaar der vrouwelike standvastigheid zoekt Feith zo sterk mogelijk te spannen. Het vermogen, te kunnen lijden en strijden, moet tot bovenmenselijke proportieën worden opgedreven. Als aangetoond moet worden, dat wat te volbrengen is, door wie ook, kan worden gewrocht, mits met een door de Hemel geheiligd vermogen. In het bewustzijn van de haar toebedeelde kracht schijnen de vrouwen dan ook langer geen aardse wezens, maar doen zich voor als bewoonsters van hoger sferen, die slechts afdalen tot de aarde, om te midden van doorgestane rampen en beproevingen te kunnen manifesteren voor de zaligheid van het betere verblijf. Ze zijn de hogere Heilsarmeevrouwen, die door het brouhaha der krotten en sloppen trekken, en onder de grofste bejegeningen en de huilendste dierlijkheid, te vaster haar voeten zetten en te luider het „Hallelujah” bazuinen, om door het schrijnend contrast te breder de afstand uit te meten, die er ligt tussen de in zonde verzonken wereld, en de hemelse zin van diegenen, welke, zich spiegelend aan de onsterfelijkheid, in strenge deugd het hart hijgend hechten aan de beloofde Heerlijkheid. Zij drukken uit het revolutionaire

dat Feith aan z'n eeuw verbindt. Zijn roepstem is een kreet om gerechtigheid. Natuur van een hogere orde, klopt hij geen rechters op om te oordelen of beulen om te kastijden, maar zendt in de werken der duisternis z'n missies uit van orde-zusters en ordebroeders, die in hun witte gewaden bijna ongezien voortzweven, en onder psalmgezing en boetgebed, op 't eenzaam veld gekomen, zich in nevelen oplossen en spoorloos verdwijnen.

* * *

Wie het verblijf op dit ondermaanse bij voorkeur als een proeftijd voor een hoger bestemming beschouwt, loopt gevaar de mens als aardbewoner te veel uit het oog te verliezen; en wie, als Feith, er zich op toelegt, om z'n sujetten met de nimbus der heiligheid te tooien, vergeet licht er bij, dat welstaanshalve, ook het uiterlik het oog min of meer beminnelijk aan behoort te doen. Feith nu, heeft, door een zeker gebrek aan evenwicht onverholpen te laten, psychologies, de natuur van sommige zijner scheppingen geweld aangedaan. Er lopen van hem geestelike mismaakten rond. Hij schiep, in ogenblikken van zwakheid, wezens, die in de verte weliswaar trekken gemeen hebben met sommige tiepen van Richardson en aan de gekunstelde „Verführers” van de Duitse romantiese school herinneren, maar op Nederlandse bodem, verdwaald tussen de jongelingen en meisjes van Feith's sentiment, en op 't oog er toe behorende, desondanks niet nalaten er een mal figuur te slaan.

Themire de dochter van Elvire, en een onschuldig landmeisje, heeft kennis gekregen aan Alcestes, de zoon van een vermogend landedelman. Deze Alcestes poogt door kleine attenties het vertrouwen van Elvire, en de liefde van Themire te wekken. Hij wordt de vriend des huizes, plengt in de eenzaamheid z'n tranen met Themire, knielt met haar neer, en ontdekt haar op een gunstig ogenblik z'n liefde. Themire wil haar moeder deelgenoot van haar geluk maken; maar Alcestes weet haar te bepraten, 't geheim te bewaren, en uit vrees voor de eierzuchtige vader, eerst de goede gelegenheid zien af te wachten, om diens toestemming te vragen. Een half jaar ver-

loopt, „toen Alcestes, na de afwezendheid van eene geheele week, „aan Themire den volgenden brief deed overhandigen: „o Mijne „dierbare Echtgenoot!... Hoe klopt mijn hart, nu ik u „voor 't eerst onverhinderd dezen teederen naam geven kan! „Ja, mijne Themire! mijn Vader stemt alles toe; morgen „kome ik uit zijnen naam de toestemming uwer Moeder vragen. „Verraad ons genoeg niet, mijne Beste! dat ik met u in „het vermaak der verrassing deele! Voor het laatst verwacht „ik mijne Themire dezen avond op de plaats onzer gewone „bijeenkomst; morgen, o morgen! kan ik haar voor het oog „van de geheele wereld mijne Gade noemen!”

„Themire was op het lezen dezer tijding enkel vreugd. Met „moeite verbergt ze hare blijdschaj voor Elvire. Nauwelijks „is de nacht daar, of ze vliegt naar het bosch. In een nacht- „gewaad, dat hare ziel in zuiverheid evenaarde, treedt ze, met „die geruste zekerheid, die de onschuld geeft, deszelfs schaduw „in. De maan scheen aan eenen wolkenloozen hemel. Alcestes „was haar reeds voorgekomen. Hij leidt haar naar een klein „heuveltje, dat door het hooge geboomte donker was. Zij zetten „zich naast elkanderen tegen den afhellenden grond. Themire „schudt hare geheele ziel in zijnen schoot uit. Zij vertoont „hem haar gansche hart, dat enkel teederheid was, en alleen „voor hem sloeg. Alcestes betuigt haar de zuiverheid en „hevigheid zijner liefde. „Morgen, mijne Themire! morgen „zal ik dan eindelijk het liefste, het beminnelijkste Meisje, „als mijne Gade aan dit hart mogen drukken !... o mijne „Dierbare! hoe onuitsprekelijk gelukkig zult gij uwen min- „naar maken! Hoe zal onze geheele levensloop over rozen „gaan! Welke rampen zullen voor mij, in de armen mijner „Themire, rampen blijven? Ach! mijne Eenigste! hoe lang „schijnt mij dat morgen nog!” Hij zucht. Themire was „geheel teederheid, hare hand beefde van vergenoegen in de „brandende hand van Alcestes. Een zucht was al haar ant- „woord. Themire dacht geen kwaad; zou zij kwaad gevreesd „hebben? Alcestes vat haar in zijne armen, hunne lippen „kluisteren zich aan elkanderen, aâmechtig van liefde en ge- „noegen zijgen ze aan den voet des heuvels op het gras neder. „Mijne Echtgenoot! mijne Themire!” stamelt de gloeiende „Jongeling. Door het vooruitzigt van den volgenden dag ge-

„streeld, verbeeldt Themire zich, reeds den besten, den teeder-
„hartigsten Echtgenoot aan haar hart te drukken. Voor een
„oogenblik vergeet ze hare deugd, hare moeder, haar zelve.
„De gelukkige Alcestes herkomt van zijne bedwelming en
„zegt zijnen dag. Themire rijst ontroerd op en weent.
„Thans stonden zij op eene plek, die door de maan verlicht
„was. Themire bloost, en poogt haar hoofd in den boezem
„van haren minnaar te verbergen. Zij begeven zich uit het
„woud. Alcestes drukt met eenen laatsten kus het zegel zijner
„trouw op hare bestorven lippen, en verlaat haar aan 't huis
„heurer moeder. Voor 't eerst treedt Themire al bevende op
„den drempel van hare woning. Alles was in diepe rust, be-
„halve het hart van 't vernederd meisje: de wroeging had
„dorens gezaaid, waar tot hier toe de onschuld slechts rozen
„schiep. Vruchtloos poogt zij hare ontroering door de herin-
„nering aan den volgenden dag te verdrijven. Het genoegten
„van een zachtademend geweten, dat dierbaarste genoegten op
„aarde, was haar voor altijd ontvlugt. Vergeefs wacht ze van
„den slaap de vergetelheid harer angsten; ook deze weigert
„op hare betraande oogleden neder te strijken. Zij verlaat
„haar leger, zonder door de kleinste sluimering verkwikt te
„zijn, zonder eene enkele onbelemmerde ademhaling genoten
„te hebben. Nu moest zij, naar gewoonte, hare moeder om-
„helzen. 't Geen tot hier toe haar wellust was, verstrekt haar
„nu tot eene pijniging. Elke liefdevonk, die de teedere Elvire
„uit de oogen straalde, werd een beul voor de gevoelige
„Themire. Vruchteloos poogt zij hare folteringen voor de beste
„moeder te verbergen; dan, het voorwendsel van eenen slape-
„loozen nacht omkleedt de ware oorzaak harer kwaal. Nu
„telt ze de oogenblikken, die er verlopen moeten, eer het
„bepaalde en lang gewenschte uur, waarin Alcestes, volgens
„afpraak, hare moeder zal komen spreken, daar is. Dit trage
„uur verschijnt eindelijk. Alcestes laat zich aanmelden;
„en dewijl een bezoek van hem niets ongewoons was,
„ontvangt hem Elvire in het vertrek daar zij zaten. Met
„moeite verbergt Themire hare verlegenheid. Beurtelings
„blozend en bleek, weigert haar mond een enkel woord
„voort te brengen. Na eenige algemeene gesprekken, verzoekt
„Alcestes Elvire eene zaak van gewigt alleen te mogen on-

„derhouden. Elvire rijst op en treedt het vertrek uit. Alcestes
 „volgt haar, maar reikt in het voorbijgaan heimelijk een' brief
 „van Themire over. Nauwlijks vertrouwt ze op hare eenzaam-
 „heid, of ze ontzegelt, met eene siddering door al hare leden,
 „het schrift van haren minnaar. Een menschelijk hart had er
 „den volgenden inhoud van kunnen ontwerpen, eene mensche-
 „lijke hand had hem kunnen voortbrengen! „Themire! ik
 „„misleidde u; uwe schoonheid heeft mij betooverd, en zie
 „„daar alles wat ik tot mijne verantwoording durf inbrengen.
 „„Mijne omstandigheden beletten mij voor altijd uw Echtge-
 „„noot te woorden. Mijn Vader heeft reeds lang over mijne
 „„hand beslist, en gij weet, hij dult geen tegenspreken. Kon
 „„ik met mijn hart alleen raadplegen, het koos Themire boven
 „„alle vrouwen van den aardbodem! Deze inwendige gene-
 „„genheid, die ik altijd voor u bewaren zal, zou eene zwakheid
 „„van mij tot een misdrijf maken, zoo ik u een oogenblik
 „„langer in eene bedrieglijke verwachting liet. Word niet
 „„mistroostig, Themire! Geloof mij, gij zijt het eenigste Meisje
 „„niet dat een zwak oogenblik gehad heeft. Verban uwe
 „„bijgeloovigheid. De mijne heeft uit gediend; ik heb er mijn
 „„wit mede bereikt. Volg mijn voorbeeld; een vooroordeel te
 „„minder, Themire! en gij zult gelukkig zijn. Welke voor
 „„'t overige de gevolgen van onze jongsts bijeenkomst ook
 „„mogen zijn, gij kunt altijd over mijn beurs beslissen. Vaar-
 „„wel, bekoorlijke Themire! draag uw lot met geduld, en
 „„vergeet Alcestes.””

En het slot?

„Op een verachtelijk schavot voleindigt de lage hand eens
 „beuls een leven, dat ééne feil zoo vruchtbaar in ellende
 „gemaakt had”. — „De natuur had zich over Elvire ontfermd,
 „twee dagen vòòr de uitvoering van het onregtvaardigste
 „vonnis sloot deze diepgewonde moeder haar oogen voor al
 „het zienlijke, zonder dat zij vòòr haren dood den troost
 „genoten had van omtrent iets van hare dochter verlicht te
 „worden”.

„Zoo stierven twee ellendelingen, waarvan de eerste door
 „haren geheelen levensloop een voorbeeld van deugd en

1) Dicht- en Prozaïsche Werken. V. Dl. blz. 69—72.

„zachtmoedigheid geweest was, en waaraan de laaste, *met „minder onschuld en een gevoelloozer hart voor haren val be- „waard ware gebleven*; zoo stierven ze, terwijl Alcestes, aan „eene rijke vrouw gehuwd, zijne dagen in weelde en aanzien „doorbracht, nooit ontrust door de herinnering aan het offer „zijner snoodheid”.

Wie z'n verstoordheid zou willen tonen, dat een auteur het heeft gevraagd om met zulk een ongevormd stuk klei als deze Alcestes blijkt te zijn, voor den dag te komen, houde in het oog, dat hier enkel de toeleg heeft bestaan, het lot van de onschuld en de gevoelige naturen in een verdorven wereld te schilderen, bij welk hoofddoel aan de man in deze geen andere eis wordt gesteld dan dat hij het grove werktuig is. Zelfs de baarlike duivel met bokspoten had dienst kunnen doen. Het was voorbestemd, dat deze vrouw moest vallen. Waar de onschuld is, loert ook de zonde. 't Is hier eenmaal geen oord voor zuivere zielen. De aarde mag nu eenmaal geen hemel zijn. Zo ze het waagt de hemelse verhouding tot de hare te maken, rukt onmiddellik de ondeugd de deugd ter neer, en brengen de bezoedelende handen van een vervallen wereld de geluksstaat der liefde terug tot een ijdele bedwelling van een twijfelachtig genot. Schoon zou het ondermaanse ons voorkomen bij de reinheid van de mensennatuur; doch tans bloeien voor ons oog de rozen slechts om af te vallen, en zo ze, pralend, Gods grootheid fluisteren, zoveel te duidelijker prediken ze, in onze gedruktheid, verflensend, de onherroepelijke vergankelijkheid. Zie al wat kiemt en oprijst, z'n graf weer zoeken in 't zand! Wat troosteloze wentelingen van leven en dood! Hoe waardeloos zou 't zijn te leven zonder het uitzicht op de onsterfelijkheid!

Evenmin als de natuur, vermogen de in onschuld begane daden van de gewone stervelingen het gebrek, dat we aan ons zelf niet genoeg hebben, aan te vullen. Zo de groeiende en bloeiende aardbodem ons tot weemoed stemt, het dagelijkse mensenleven geeft een ergernis, die tot droefgeestigheid verteert. Ferdinand, die in z'n landelik dorp bij een weduwe is komen inwonen, verneemt, dat een van haar dochters, na enige

maanden al de genoegens van een gelukkig huwelijk gesmaakt te hebben, haar man heeft verloren. En z'n eigen liefdesmart ter zijde zettende, deelt hij, met Lotje meehuilende, in haar begrijpelijke smart. Doch Lotje krijgt een nieuwe minnaar; de eenzaamheid moe, wil ze haar treurigheid door een tweede huwelijk verzetten. Ferdinand staat versted: is die Lotje nu ook al een philister?... Hij begint heen en weer te lopen, verstoord over een zo grote heiligschennis. „Lieve God!” barst hij eindelijk uit, „zijn er dan menschen, die hun geluk „alleen ten koste van de teederste verbindtenissen van hun „hart verkrijgen moeten, en die altijd over de innigste nei- „gingen hunner ziel willekeurig beslissen kunnen? Aardsch „geluk! welk een waterbel zijt gij dan! Zonder vastigheid „drijft gij als een adem daarhenen; een gril van het hart „schonk u het wezen, de eigenliefde blies u op. Uwe schitte- „rende kleuren verblinden het zwak gezigt der stervelingen, „en schoon gij in een oogenblik tot uw vorig niet wederkeert, „de eigen adem, die u bezielde heeft, zal u gemakkelijk door „duizend anderen op doen volgen, die alle voor en na in uw „lot zullen deelen!” 1)

Waardiger voor de mens is het, uit de verte, hopeloos, eeuwig lief te hebben, dan twee vrouwen, de een na de ander, gelukkig te hebben bemind. Het wezen en de waarde van het geluk wordt door de onsterfelijkheid van de eenmaal opgevatte neiging bepaald. Het tijdelike is uitgebannen. Eén stemming regeert, de hemelse! Alle geluiden smelten ineen tot één wondervolle uit hoge sferen neerdalende bazuinklank. Alle kleuren en tinten verdwijnen in een helblauw mysties licht. De ziel leeft in ekstaze, en prikkelt en pijnigt zich. De tegenspoeden worden aan 't hart gedrukt: het zal er edeler door worden; de rampen worden gekust. Tranen worden uit de ogen geperst: ze zullen tot een verkwikking zijn. De treurigheid wordt gevoed; zij alleen is in staat de ziel te verheffen en aan 't wezen van de natuur te verbinden. Speurt ge niet in die leerzame stemming het wormpje na, om het als medeschepsel Gods lief te krijgen, en u met de wereld der geesten gemeenzaam te maken?

1) Dicht- en Prozaïsche werken. Dl. V, blz. 212.

Vlied dan de ongevoeligen en hun vreugden, welke slechts verstrooingen van gedachten zijn. Haat hun glimlach op hun onbetekenend wezen. De dichters alleen, die de liefelike tranen van het gevoel leren schreien, zijn de enige ware vrienden van een mensdom, daar meer lijdenden dan gelukkigen onder gevonden worden! „Een bloemrijk lagchend veld mag het „gezigt voor eenige oogenblikken vermaken. De aandoeningen, „die ze in ons verwekken, verdwijnen als een luchtige nevel, „en zoo wij er lang in besloten moesten blijven, zou het „verdriet ze spoedig op de hielen volgen. Maar een ruwe „bergachtige heide, wouden, daar een eeuwige nacht in stil- „zwijgendheid in heerscht, puinhoopen van ingestorte paleizen, „daar de bijeenverzamelde eeuwen op rusten, zie daar de „schoone natuur voor een gevoelig hart! Hier zinken wij „met wellust op neêr. om er uren achtereen, met een gedu- „rigen aanwas van vermaak en verteedering, aan gekluisterd „te blijven! Neen, de vreugd is niet voor ons hart gemaakt! „Bij hare prikkelendste streelingen blijven wij altijd wat wij „zijn; onder de droefgeestige en verteederende indrukken van „het gevoel alleen, neemt ons hart gedurig in grootheid toe. „Bij elken traan, dien wij storten, schijnen de grenspalen van „ons wezen meer en meer uitgezet te worden: wij ontdekken „de hoogte, die wij bereiken kunnen, en juichen, in het midden „der smart, mensch te zijn! In die oogenblikken wordt het „zwarte nachtgordijn voor ons opgeheven: wij zien de velden, „de maatlooze velden der onsterfelijkheid in; de ware ge- „boortedag der ziel daagt aan de kimmen; de dood en het „graf drijven, als uitgeperste en ledige wolken, daar henen; „alles wordt grootheid, alles eeuwigheid, alles Engel!” 1)

* * *

Een levensbeschouwing als deze, waarbij elke daad z'n waarde aan de stemming ontleent die ze kweekt, en aan 't mysties visioen dat ze levert, moest onvermijdelijk botsen tegen een stelsel van wijsbegeerte, dat de deugd enkel als voorschrift en plichtsbetoon beschouwde, en aan alle goede daden en voornemens, juist omdat ze de gelukstaat in 't uitzicht stelden, elke

1) Dicht- en Prozaïsche Werken. Dl. V. blz. 207/208.

zedelijke ondergrond ontzegde. 1) Feith, de zoeker van God als de enige Lamp die schijnsel gaf in een verduisterde wereld, kon zich niet plaatsen naast Kinker, de Kantiaan, die 't zwaartepunt van 't heelal concentreerde in de innerlike kracht van het menselijk intellect en het tot middelpunt maakte van de ganse schepping. Waar blijft voor de eerste de *impuls* van een zedelijke daad, wanneer ze niet langer op een uitkomst mag worden gericht, maar alleen mag voortvloeien uit een zekere gezindheid, wanneer hem die gezindheid als een marteling voorkomt en de uitkomst hem toelont als een verlossing? Wat blijft er voor hem over van de *waarde* van een zedelijke daad, waaraan, zo ze uit zuiver plichtgevoel wordt volbracht, eerst als vrucht het geluk mag worden verbonden, terwijl hij daarentegen geen sterveling in die mate onbevlekt weet, dat ooit iemand, zonder enige bijoogmerk, uit louter plicht wordt gedreven? Voor hem is het zinnelijk wezen niet van het zedelijk wezen te scheiden. Voor hem zal Kant's ideaal-mens een al te onvolmaakt aangelegd schepsel blijven, dat, bij toenemende zelfkennis zoveel te meer door de bedroevende gedachte zal worden gedrukt, hoe de zedelijke reinheid, en daarmee de voorgespiegelde Kantiaanse toekomst, nimmer bereikt zal worden. Voor hem wijkt het toverbeeld van een ideale deugd-uit-plicht met de illusie van een onaantastbare mensenwaarde als een ijle nevel terug, en zo bij hem in z'n twijfel omtrent de zedelijke grootheid van de mens ook elk motief voor een lotsbedeling, geëvenredigd aan die zedelijke waarde, ongegrond voorkomt, acht hij het nodeloos en lasterlijk een Kantiaanse God te creëren, als enkele Grootmacht in 't leven geroepen, om het onderstelde evenwicht tussen deugd en geluk voor de dwalende geesten te handhaven.

Zo kon Feith er toe komen de Kantianen te beschuldigen, dat zij de in z'n werken zich openbarende Godheid hadden afgeschafte, zonder dat zij in staat waren geweest zich een nieuwe God te scheppen. Zo impotent de mens is, zo machteloos is z'n geschapen God. Waar bleef bij zulk een heilloze leer, voor Feith, de toegezegde steun voor de zondige zwakke aardling? Waar bleef het Christendom met z'n verzoenende

1) Brieven aan Sophie. (In de Dicht- en Prozaïsche Werken, Dl. XI). Kinker in Dicht en Ondicht, door Van Vloten.

Jezus, die de vermoeiden en belasten tot zich roept? Wat werd de leer van Christus voor hem anders dan een Kantiaanse Bijbel-interpretatie, waarin de profeet werd gesilhouetteerd tot de strakke moralist, die niet zou gesproken hebben zoals het Evangelie sprak, maar door een Kantiaanse uitlegkunde toe te passen, alleen voor de in Kant's wijsheid doorgedrongenen verklaarbaar werd?

Niettemin ontspruiten de bewegingen, die aan Feith en Kinker het leven schonken, uit de zelfde bodem der kultuur. Verschillend van vorm, verbergen ze de eenheid van richting. In beide spreekt zich een drang en worsteling uit, zich los te maken van de traditie. Bij Kant is het de grote beweging, die alle bronnen van kennis van buiten voor zich afsluit, en 't objekt van het weten verlegt in de denkende geest. Bij Feith breekt z'n wereldbeschouwing op een andere wijze met de almacht der Rede. In zijn ziel baant zich de stem der natuur een uitweg. Uit de natuur wil hij 't leven der mensheid begrijpen; uit haar oorspronkelijkheid en haar onschuld leert hij het menselijk geluk verstaan. Van uit een hoog gespannen idealisme, die de eeuwige Liefde, hemels van oorsprong en naar bestemming, als draagster van 's mensen sentimenten en richtsnoer van zede en Godsgeloof verheft, ziet bij de mensheid ontaard van z'n eerste gelukstaat in een onherroepelijk verleden, en vindt alleen in de onbedorven gebleven schepping een toevlucht voor het naar ideale reinheid smachtend hart terug. Telg van Rousseau, is hij de verwant van Herder en opent hij de poorten van de Romantiek. Zijn weg kruist die van Kinker. Waar deze het Evangelie wil verwringen, om 't aan te passen aan de resultaten van 't moderne denken, en hij blijft varen in 't zog van 't Rationalisme, heeft Feith met Herder dit al lang de rug toegekeerd. Klagende evenwel over een verloren Paradijs, van waaruit een van de natuur ontaarde mensheid zich de smarten des levens en de wanhoop der eeuwen op de schouders hief, staat op zijn beurt Feith mijlen ver van de Kantianen, die, geëmancipeerd van God en de wereld, zich een nieuw imperium scheppen in het denkend subject. Beider pennestrijd vult een merkwaardige bladzijde in de geschiedenis van onze litteratuur.

REMBRANDT

DOOR

ALBERT VERWEY.

Dit dubble schilderij is zóó gebouwd:
Een man in zwart, geweken achterwaarts,
Langwerpig van gelaat, wel menschlijk, maar
Zonder van hartstocht of karakter de
Werkende lijnen. Stilstaand met een schaduw
Van glimlach in zijn oogen, reikt zijn hand —
Maar daarvan later. Vóór hem vult het doek
Dit volle leven: verst van hem vandaan
De vrouw in rijpen blos en rood gewaad,
Donker, maar als een zoete vrucht, gezeten
Met één kind op een knie, van de andre twee
Brengt ééne een mand met bloemen, de andre lacht..
Haar kleed is rood: vlamrood, papaverrood,
Oranje en soms met zulk een gloed erin
Alsof de volle zomer, vuur en vonk,
Eruit weerstraalt. Een weerschijn zet zich voort
In 't jurkje van de jongste, als vloeipapier
In duizend kreuken. Die gekreukte kleur
Wordt ras een mand vol bloemen: wit, rood, groen,
Die de oudste stemmig draagt, en lente, 't pure
Aarz'lende groen van lente schemert haar
En 't zusje om 't lijf, dat laatste een stralend kind,

Dat licht, wijkt en begeert naar de anjer, roode. *
Zwijgend haar voorgehouden door die hand,
Hand van dien man in 't zwart, uit donker-purpre
Mouw reikend in die lente en naar dat kind.
Hij glimlacht wel, de moeder glimlacht ook,
Maar bei afwezig: zij alsof zij hoort —
Wel liefdevol zich neigend naar het leven
Rondom haar, maar toch hoort, meest innerlijk,
Hoe in haar 't leven wondre maten zingt.
En hij, daarbuiten, — 't zij alleen die hand —
Zijn glimlach is geen glimlach meer, is liefde
Voor wat met hem nog leeft, doch buiten hem.
Zoo is dit schilderij tweeledig: 't eene
Stralende leven, lentegroen, zomerrijp,
Met aan zijn rand rood van den ondergang,
En 't andre 't zwarte dat uit purpren mouw
Een bloem reikt en die voorhoudt aan een kind.

SINT-VEIT

DOOR

AART VAN DER LEEUW.

In den nacht had het een behekste plaats geleken, levende in vage geluiden van vlerkengehuiver en bang gesteun; het was of ijle gedaanten omgingen in de duisternis en oogen, als smeulende vonken, kwijnend glommen.

Nu brak de morgen aan; de lucht, met wolkjes overtogen, ving een zachten rozen schijn, glinsterend blonken de dennenaalden van het bedauwde woud, uit de heide steeg een blauwe lichte damp, waaronder bloempjes purperden, contouren van glooiende heuvelen, naakt en van krijtwit gesteente, zich opgolfden in de verte. Een haan kraaide vereenzaamd, dan waaide een luchtige bries het nachtelijk geurm tot klaarheid. Het was een hooge, naakte paal, als een bladerlooze boom uit het schotsch gegroei van distels en doornen opgerezen, aan den top een wijd wak wiel met spaken, en pinnen uit de velg stekend. Aan twee dier pinnen gebonden leken twee lange gestalten, de nekken neergenikt, elkander bijwijlen houtrig en stijf maar hoofsch te begroeten.

Klaarder spreidde het licht, stoffig-zilveren bundels gleden langs takken en bladeren, de zoom van de zon blikkerde boven de bergen.

Nu werden de raven roerig; van den schouder van een der gehangenen wiekte een zwarte schaduw op, een aangezicht werd zichtbaar, als van een heel oud man, de oogen weg in de kassen gezonken, wangen en lippen ontvleeschd, wijl tanden glinsterden in een vreemden, triestigen glimlach. En zoo van allerwege vlogen de vogels heen, een enkele de

buit in den bek als lappen en rafels. Hoog boven op de naaf van het wiel bleef een gier in ruste, hij troonde statig in den mantel zijner vederen en bewoog den kop met den hakigen snavel langzaam naar alle kanten.

Weer klaroende hanengeschrei in den morgen, vogeltjes scharrelden druk in het houtgewas, allengs steeg het gerucht van hun stemmen. De dampen rolden zich uit, door de zon gezogen die, als een blinkende beukelaar, in den nevel geheven stond. Het landschap strekte zich stil en helder, in kalme zekere lijnen; de lucht boog lichtlijk blauw, de heide bloeiend paarsch, het bosch bij de galg somberde zijn donkere dennen, maar scheen al stijgende, weliger golvend in lichtgroen van eikenloof en fijne zwatelende peppels. Verre, witte steden, rezen de krijtrotsen tegen de kimme.

Het laatst wijlden de dampen, als een krans, om een hoog kasteel dat, in slanke spitsen en gekartelde kanteelen, aan den rechter rand van het woud verrees. Een breede weg leidde door de boomen daarhenen. Een stoet kwam er opzetten, in een beweeglijk gewemel van kleuren en loovertjes zonneschijn. Op een hoog genet, sierlijk van purperen toomen en het zilveren gebit, hield zich een ridder recht; zijn lila kleed, met hermelyn omzoomd, in vele vlammende gemmen ving vonkeling, zijn deinend lijf was klein en schriel, grimmig zag hij terzijde met onwilligen blik. Luchtig draafde daar de edelvrouwe, zoetjes wiegend op den wisselpas der hakkenei; van gouden banden stond haar keurslijf stijf, als een fijne wolk golfde blauw heur sluier in den wind. Om haar zachten hals lag een snoertje paarlen gewonden. Onder het teedere mouselien bewogen in lichte schokjes haar donzige borsten; zij hield de oogen zedig neergeslagen, haar wimpers waasden een schaduw over hare wangen; van onder de puntige muts kruifden heur fijn-gouden haren in vroolijk-dartele sprongetjes, wyl een sneeuw witte hand kalm en achteloos den teugel vierde. Door de gulden mazen van schaduw en zonneschijn omwonden naderde zij lieflijk in loome kadans, een schroomvalligen lach om de lippen. Een eindje achter deze ruiters volgde de kapelaan op een langzamen klepper, hij klemde een pergamenten rol onder den arm, en knikte dommelig het breede bleekvleezige hoofd. Dan, te voet, in een warreling van geel en oranje, de beenen

gestreept, de buizen gepoeft en doorschoten van glanzende zijde, marcheerden de hellebaardiers; een slanken, jongen man, die de handen op den rug had te samen gebonden, gansch naakt in hun midden.

Geheel alleen in de achterhoede, hijgend en zweetend, liep de beul, een nar gelijk, zijn zuchtig potsierlijk lichaam in een rood tricot; een zware streng touw hing over zijn schouder, terwijl hij in de linkerhand een vedel en strijkstok sleepte.

Bij de galg verzamelden zij zich, de ruiters stegen af, de paarden werden, in de schaduw van breede kronen, aan boomen gebonden. Voor den ridder en zijn gemalin was er een zetel van zoden; de pater, plechtig in zijn grijs habijt, stond opgericht in een waardige houding; de knechten leunden op hunne hellebaarden. Midden in de zon, aan den voet van den paal, was door den beul de jongeman geleid, die om zich zag met rustige blikken. Hij leek den dood niet te duchten, zijn jeugd verstond zijn stroeve strengheid niet, hij voelde de sappige kracht in zijn schoone lichaam gisten, hij voelde de heete zon als een bad over zijn leden stroomen — een aarzelend windje zwol door de ruischende bladeren — in een spierig welven van de blanke borst dronk hij de geuren zwelgend in. Even gleed zijn kijken langs zijn warme lijf, van de voeten over de ranke beenen, hem dragend als twee sterke zuilen, om den ronden buik met zijn weekheid en heimelijke schaduw, langs de beide gebruikte armen en de breed uitvleugelende schouders, dan hief hij driest het hoofd, waarom, in vluggen zwier, de bruine lokken vielen, en staarde, in een schampere verachting, naar hen die hem den dood moesten doen.

De ridder zat stijf en recht, geheel gedrapeerd in den pronk van fulpen toisel en lichtende gesteenten, zijn magere gestalte leek er schichtig in schuil gegaan, alleen zijn bevende handen waren zichtbaar — waarvan de een op den rijkversierden knop van zijn degen rustte en de ander een gouden kruis betastte, dat aan een zilveren keten hing — en ook zijn tanig hoofd, met sponsig-uitgegroeiden neus, luifelend boven verlepte, als steeds in gebeden prevelende lippen, wyl slechts de loerend-leepe oogjes leefden in de gore welke wangen. Om hem rees de wacht der soldeniers, de kapitein voorop, een lang slamier, hoekig en knokig geplant in de zware stevels, glunder liet

hij de pluimen wapperen op zijn breed baret; zijn hals was met zwachtels omwonden, overal op zijn gevlamde tronie vuurden abcessen en booze karbonkels. De overige trawanten leunden, als gedrochtelijk-geknakte uitwassen aan hun slanke, blinkende speren. De jonge man zag toe en langzaam kwamen uit het bosch de dorpers geslopen. Haveloos en barrevoets, gebogen in hun leedren kamizool, wierpen zij zich voor den ridder neder, hurkten dan zwijgzaam en met nedergeslagene oogen. Elk was gegroeid en gekromd naar zijn ambacht, door wind verweerd, door zon verschrompeld; een leek als onder een gewaand gewicht verpletterd, telkens hief hij den arm in een ijl gebaar, als moest hij een ongeziene last vaster aan den schouder schuiven, en greep in de leegte; een ander, de borst ingevallen, de handen geklauwd, scheen lange, verre voren in den grond te volgen, en spiedend het kouter te richten. Het laatst kwam een groote grijsaard dwars over de heide, naderend in een vreemden, ongelijken kreupelpas, een zotten dans; zijn baard fladderde bij die sprongen; allen zagen toe, de ridder lachte, de knechten luider, en daarna de dorpers ook, de oude man staarde bang en verdwaasd en strompelde sneller. Vrouwen zaten er mee in den kring, vele hadden in 't gelaat zweren en open abcessen; met schichtigen blik zagen zij bijwijlen naar den kapitein der hellebaardiers, die trotsch zijn knevels draaide en met welgevallen naar haar lonkte; zij werden dan zeer bleek en een rilling huiverde over hen.

Met verschrikte oogen sperden allen den man onder de galg aan, wyl velen haastig een kruis sloegen. Hij lachte onbewogen, welig zich koesterend in het gegloei van de stralen. Het was of het woud van lustige vlammen knisterde, of de vogels hem riepen bij den naam, of alle koele bosch-wegen zich breeder openden, en hem noodigden onder de groene guirlanden een veilige toevlucht te vinden. Heel zijn lichaam, geurig en vochtig van zweet, kloppend in 't klaterend bloed, antwoordde dat hij zeker zou komen. Meermalen meende hij van ver in den wind de stem zijner moeder te hooren, en langzaam droomde hij weg in gedachten aan vroeger tijden.

Weinige waren de beelden zijner jeugd, hij zag de spelonk telkens weer, als hij de oogen sloot, de ruime, koele grot,

en de groote, donkere vrouw, met de bloemen in het haar, en de diepe vonkelende blikken. Wat leek zij jong en bekoorlijk in zijn herinneren, zijn moeder, in den mantel van haar gitten lokken, en haar sterke lenige gestalte. Vaak kon hij er naar verlangen nog te loopen, klein kindje, over de bloeiende heide, spelende met vlinders en jagend naar bijen, volgend haar die, gebukt, kruiden en bloemen zamelde, of opgericht met de vogels koutte. Ook de avonden waren schoon om te herdenken, wanneer zij zachtjes liepen op de naaldenzoden, in het maandoorzilverd bosch, en zonder vrees naar bilsenkruid en belladonna zochten; soms scheen het of hij droomde, als een lange zucht door de blaren huiverde, een nachtegaal zong, of met vlugge, schimmige passen een wolf naderde, wiens oogen als twee kolen gloeiden, en die eerbiedig en vleiend zijn moeder de handen likte. Nu leek dit alles vreemd en wonderbaarlijk, en wist hij dat zijn moeder een heks was; zware grillige dampen had hij zien stijgen en drijven, als zij prevelend aan haren ketel brouwde. Ook slopen er bij avond vaak gedaanten aan, schamele slaven, soms ridders in ratelende harnassen, met gesloten vizieren, of fijne, bleeke vrouwen in brocaten gewaden. Zij knielden voor haar neder en smeekten om zalven en tooverdranken. Sommigen herkende hij wel die wederkeerden; met groote oogen zag hij toe, hoe zij deemoedig en dankbaar nederknielden en, met gevouwen handen, om nieuwe wonderen baden. Een van dezen was een jonge zanger, en een lief geluk was het mijmerende naar zijn geneur en het heldere klinken der snaren te luisteren. Eens, in een nacht, was de vedelaar ademloos aan komen loopen, met verklaard gelaat en glanzende oogen, hij had veel en snel tot zijn moeder gesproken, met luide, lachende stem, en bij het heengaan had hij zijn instrument in de grot achtergelaten, zeggende dat de kleine, die zoo stil steeds droomde, moest leeren zingen en begeleidend de snaren strijken. Toen was een nieuwe tijd, als de zon die opkomt in den morgen, aangebroken. Uren kon hij musiceeren, met starende oogen volgend het dansen van den stok, in melodieën genietend. Ook kende hij alras de innige verbazing en het breed geluk uit eigene gedachten 'n lied te dichten, en daarbij, voorzichtig en schuchter, naar de passende klanken te tasten. Op een schoonen zomermorgen, wijl zijne

moeder rustig sliep, was hij welbesloten heengeslopen, en niet meer weergekeerd. Het bonte leven op de kasteelen, waar hij speelde voor de edelheeren, was dan aangevangen.

En wéer lokten hem kleurige beelden op hun wemeling weg te droomen; maar een drukker gerucht deed hem plotseling opzien. Twee lansknachten hadden een ladder tegen den paal der galg opgezet, wijl de beul hem de klammigweeke hand op den naakten schouder legde. Ruggelings klom hij naar boven, voorzichtig tastend naar de ruwe sporten; de beul ging hem voor, in aamborstig gehijg bij elke trede. Het wiel cirkelde nu wijder en dreigender voor zijn kijken; zijwaarts blikkende zag hij de lijken lichtlijk wiegende, op een vleugje van den wind, hij leunde makkelijk achterover tegen het hout der leer, terwijl het roode, potsierlijke lichaam, in zwaar geschuif van buik en billen, aan strengen rukte en lussen knoopte. Wijd in het ronde blaakte de hei in de stijgende zon, de zachtjes ruischende kronen der boomen en de paarsche velden der bloempjes lagen open aan het gouden licht; een deinende zee, langzaam en moe in hitte en windstilte, strekte de landouw zijn hoogten en dellingen. Een blijheid wiegde van dit zomersch bloeien, de jonge man voelde zich een wijle vrij en lustig, als eenzaam staande op een hoogen heuvel, een schoon, oneindig land van verwachten aan de voeten. De dennennaalden glommen vochtig nog van dauw, als bestrooid met gesteenten, het kasteel verrees, uit die groendoorparelde wade, in een weligen groei van tinnen en transen, de leien blikkerden op de daken en torens, lijk het spiegelend staal van een rusting. Heel in de verte, ter andere zijde, even opstekend boven den scherpen kam van een krijtrots, was de kathedraal in aanbouw zichtbaar, een fijn kantwerk van palen, kabels en stellagiën om zich geweven, in grillig spel van filegrijn tegen den zwaarblauwen hemel. Bijwijlen meende de turende een verward geraas, drijvend op een windzuchtje, te onderkennen van kloppen van hamers, en knarsen van raderen. De zon, in het zenith wentelende, zengde geweldig, dazen, van de lijken opgezwermd, zongen en zoemden in de trillende hitte, zij dansten als vlugge vonken en dwongen te droomen naar hun zweven en loom lied.

De beul, gereed met zijn arbeid, had zich breed gezet op een der sporten boven het hoofd van den naakte, leek een vreemd, dreigend dier, in sprong verstart en tesamengezoken; de zon speelde met zijn rooden mantel, als met een vaan van vuur. Beneden, aan den voet van de galg, was de pater statig uit den kring getreden, met ampele gebaren had hij de pergamenten rol uiteengevouwen en was, eerst zalvend, dan zich in vakerig gemompel verliezend, het oordeel en vonnis beginnen te lezen. Met het gegons der insecten, dreef het eentonig geneuzel gelijk een zware slaapzang in dien zomerdag. Het waren maar vage geluiden die den veroordeelde in de ooren klonken; maar aan de wrange grijns van den ridder, en het schaamtevol blozen der edelvrouwe merkte hij wel dat nu zijn schanddaad werd uitgemeten en beschreven, en zachtjes volgde hij zijn gedachten, die weder hem voerden naar dat eerst zoo zoete, nu vermaledeide uur.

Het leek als liep hij weder door de bosschen, met veerkrachtig-vluggen tred, op den gehoorloozen, elastischen bodem; het was als nu een zomerdag van wolkenlooze zon en stiltrillende hitte, waarin geuren dreven en wademden, loome, bedwelmende aromen. Hij dwaalde al dagen in onbekommerde vreugde, lenig van lijf, licht van voeten, en zijn bloed in frissche, dansende beweging. Lang had hij niet gezongen, bij het spelen van zijn vedel, in de breede zalen van luidruchtige kasteelen, overal waar hij zich meldde werd hij, vermaard om zijn duivelsche liedjes van liefde, als de pest van de poorten geweerd. De ridders die vroeger, purperende bokalen heffend, hem toedronken en juichten, lagen nu lange nachten weenende op de knieën gezonken, in verlaten kapellen, het hoofd op de kille steenen; zij baden en lieten zich kastijden, zagen mirakels, in duizend vreezen levende om den ondergang der wereld, die aanstaande heette. Lang had hij niet gezongen, en lang niet den kus gevoeld van een schoon meisje op zijn lippen; want de vrouwen der dorpers waren verarmd in kommer, in honger vervallen en bezocht met ziekten en pestilentie van de knechten der sloten. Alleen de nachten na een luid festijn in de halle, kon hij stil sluipen door nissen en gangen en, geruischloos in een donkere kermenade, tastend de welig-warme naaktheid van een der hup-

sche maagden streelen, en soms wel van de edelvrouwe zelve, die, bekoord door zijn koperen wangen en den lokkenden gloed zijner felle blikken, terwijl haar gebieders, in een roes van malvezij, bezwijmde, hem wenkend tot een heimlijk minnespelen had genood. De zonnescijven wiegden, als vlinders, om zijn gaan, hij ademde warmte en geuren in heete teugen, zijn leden, heerlijk van spannende sterkte, rilden in de begeerte een zoete prooi te vangen en aan de borst te bewaren. Een vesperklokje tinkte in de nabijheid, en door de verre bladertakken schemerden kapiteelen van een hoog gebouw. Het bosch week open, er gloeiden tuinen, wijl koren rees en neeg in een blond wuiven. Tusschen de bloemen gebukt, en zorgzaam zwellende boschbeïën, in een zilveren korfje, lezend, wijlde een wonder-lieflijke verschijning, haar wangen brandden, inkarnaat van 't bukken, het schuchtere lijnwaad, wat afgegleden van haar schouders, ontblootte haar boezem, weerbarstig sprongen de roodgouden haren van onder het mutsje, dat in robijnen flonkerde, de zoom van heur kleed ritselde langs struiken en doornen. In een flukschen sprong was hij haar terzijde, en had, eerbiedig buigend, haar hand aan de lippen gebracht. Verschrikt had zij zich opgericht; maar hem ziende struisch van leden en in zwierigen ootmoed nedergekniel, en, als een zoen op haar mond, proevende de belofte zijner lippen, en wetend, uit het dringend smeeken zijner oogen, wat hij van haar gevalligheid begeerde, had halverwege, liefconffuus maar niet weerstrevend, zich afgewend, dan, met hem tusschen de bloemen neergezegen, slechts fluisterend zich verdedigd, en aldra zich willoos aan den zwijmel overgegeven, machteloos en duldzaam, het innig-zwarte lijf-van-den-man, als een golfslag, boven zich te voelen stijgen en breken. Maar plotseling, te midden de volle overdaad van zijn genieten, was hij door ruwe knuisten vastgegrepen, en, tot bezinning gekomen, had hij zich vinden staan, aan handen en voeten gebonden, tusschen in maliënkolders gestoken wapenknechten, waarvan er een, 'n knokig-lang slamier, beval hem op te nemen en naar 't kasteel te voeren. De edelvrouwe maakte een luid misbaar, klagende nu om hulp roepend, en den toorn des hemels over het hoofd van haren snooden aanrander afbeddend.

Een verandering in den klank van 's priesters eenkleurige litanie wekte den doomende uit zijn gepeinen. Na vele wijdloopige, met bloemrijke beelden gesierde digressiën, was de lezer nu genaderd tot de uitspraak van het vonnis en de beschrijving der straffe. Half tot den ridder gewend, in forskklinkende intonatie zijn matte stem tot een stijgenden galm aanzettend, prees hij luide de zonderling-milde clementie die den eervergeten rabout zoo een zachten en pijnloos-plot-selingen dood had toegedacht. De jongeman zag de aderen op de kale kruin des priesters zwellen, en er het zweet, als dauw in den morgen, pinken en parelen; stil moest hij glimlachen, maar toch erkennen dat het vonnis, met de misdaad gemeten, waarlijk licht was en genadiglijk. En hij dacht aan de oogenblikken van zwakheid en wanhoop, toen hij, moedernaakt in de boeien, onder de diepe gewelven van het slot, zijn lot had verbeid.

Er heerschte een matelooze nacht van stilte en duisternis, zonder den troost van sterren, zwoelte of boschgeuren, er groef zich een leegte zonder grenzen, waarvan hij zich, in zijn verwarde gedachten, noch het begin, noch het einde verbeelden kon. Er was niets dat zijn handen vonden dan de kille, met glibberig wier bewoekerde zerken, geen voorwerp, hoe grof dan ook, bood aan zijn vingers de trouwe ruwheid zijner vormen, om, met dankbare innigheid, bijwijlen herkenkend te betasten, geen geluid, zelfs niet van vallende droppen, kwam de ondoordringbare zwartheid met zijn lichtjes bestippen. Dan werd zijn eigen lichaam hem een makker in de eenzaamheid. Terwijl de ongetelde uren traag en schimmig uit den duister op kwamen en weder verzonken, verdreef het zachtjes streelen over zijn hals, langs zijn wangen en voorhoofd, den angst en vertwijfeling over die roerlooze eeuwigheid. Nog nooit had hij zijn lijf, als eenigen vriend, zoo liefgehad, het scheen of het hem troostte en, in die lange, dorre wake, zijn heete koortsen koelde, of het hem sluimerzoete vertelsels verhaalde van zon en leven, en, door de schoone weelde zijner contouren, beelden wekte van hoop en genade. Dan was hij ongeweten ingeslapen, de beide handen vast en innig aan de borst gevouwen. Doch in ijelende visioenen was hij weder opgeschrikt, ziende hoe zijn makker werd

gefolterd en in duldelooze marteling werd omgebracht. Niet hijzelf stierf, maar, staande naast de pijnbank, bleef hij hulpeloos kijker hoe zijn lichaam van de warme, fijne huid, als van een zilverblanken mantel werd beroofd, totdat het rookend lag in roode verschrikking; ook hoorde hij, van jammer weenend, dat gewrichten kraakten en hoe de bloei der krachtige armen en rappe voeten onder zware koevoetslagen werd verbrijzeld. In een oneindig medelijden met zichzelf verloren, smeekte hij den duivel zijn liefste lijf voor die langzaam-schennende kwelling te behoeden. Te midden der wreedste hallucinatiën was hij bij de schouders gevat, en in den lichten dag, de jonge zon gevoerd. Al zijn kalme moed en goed vertrouwen waren weergekeerd, wen de behagelijke zomerzoelte zijn verstijfde leden lenigde, en een lach om de galg was in hem opgesprankeld toen hij, naast den naakten paal, zijn dauw-doorblonken woud zag wuiven en tintelen.

Ja wél deed men hem genade; maar dat die mildheid geen lankmoedigheid beduidde wist hij beter. Hij meende te begrijpen, en het nalaten der torturen te moeten beschouwen als een eerbewijs in vreeze aan den graaf zijnen vader. Want lang was het door hem geweten, dat hij een bastaard was, al wilde ook niet de graaf erkennen den zoon van een sybille; maar eenmaal toen hij zong in de hal van het vorstelijk slot, had de ruige hand van den landsheer, in vreemde mildheid, op zijn hoofd gerust, en blijde was hij heengegaan, rijk aan geschenken.

Plots miste hij, als begeleiding van zijn droomen, het rad gemurmel van des priesters stem, terwijl zijn turen werd gebroken door snel verschieten van kleuren van lijven die zich roerden, ook stegen vage klanken en een gefluister van woorden, in verward gewemel, naar hem op. Alle gezichten blikten zijwaarts, in spanning, en stil in een nederigen ootmoed. Langs den rand van het woud, over de heide, bewoog zich een optocht, als een lijkstaatsie langzaam en ernstig. Niet duidelijk zichtbaar nog, in een stuivenden mist van stof, en een beweeglijk gebeef van zon en schaduw, boodschapte hij toch, door een helder geraas van klinkende ketens en het holle gedokker der karren, de beteekenis van zijn plechtige nadering. Na een wijle van beiden, in

sprakelooze eerbeid, zagen de zwijgende kijkers den voorsten man, met schimmige passen voorbij de galg sluipen. Het was een grijze, gebogen kluzenaar, het gelaat gegroefd en knoestig als het houten crucifix, dat hij, in een hevig strekken der harig-stakige armen, voor zich uit hield geheven. Zijn lichaam liep verborgen in een wijde, grauwe pij, om het middel met een zwaar en knoepig touw gesnoerd; van onder den stoffigen zoom verscheen er bij beurte een gewonde, bloedige voet, die over takken en doornen struikelde. De dorpers vouwden de handen en baden luide onze-vaders. De boeteling scheen doof voor hunne devotie, zijn strakke trekken bleven in roerlooze plooiën verstorven, de wangen, uitgeteerd van vasten, hadden de sporen der neergestroomde tranen behouden, zijn smalle lippen waren als een bleeke wond die zich niet sluiten wil, de lange, witte baard, een zinnebeeld zijner jaren en bekommering, leek, in een moe gewicht, hem dieper naar den grond te krommen, en alleen de kracht zijner blikken, brandend en star gericht naar het kruis dat hem geleidde, behoedde hem en steunde zijne schreden. Hem trouwlijk volgend als een goeden gids, want bedachtig den stap van het paard richtend naar den ongewistalmen den gang van den pelgrim, reed nu een ridder aan, geheel in stalen rusting gestoken. Het licht gleeed, als zilver sparkelend water, over de gladde platen, ontstak er tintelende sterren, dan viel, als een fontein, in waaiering van droppendauw, uiteen; het bleef bij gouden gesmijde, bij rijke spangen bliksemend vonken, en lokte glanzend uit robijnen en saffieren, met blikken blauw als lachende oogen en rood als smeulend vuur. Ook met het zwaard, dat kletterend aan zijn zijde wiegde, speelden de stralen een luchtig spel. Alle grimmigheid van krijgsgeweld ging in dien doop van zon verloren, werd tot een schoon wonder van schittering, dat verrukte, doch niet dreigde. In de open stormkap was, heel stil en streng, het bronzige, verweerd gezicht, dat neerzag naar de ijzeren hand die, teer, een blanke lelie, teeken des vredes, beurde. Aan den zadelknop hing een ketting, zwaar van schakels en schalmen; het paard, frisch de spieren spannend, trok haar strak, en voerde traag den plompen wagen, hoog met kantige steenen bestapeld. De ridder was geheel in de

zachte aandacht van zijn nederigen arbeid verloren, zijn lijf, roerloos in het pantser, voegde zich duldzaam naar dien loomen, zwoegenden gang, scharnieren knarsten, ringen rinkelden en klikten, riemen kraakten en rekten zich, geluiden waarin slaven leven, maar die den ridder, ootmoedig in zich zelf gekeerd, zondereinigend klonken en van God gezonden. Hij was nu dicht de galg genaderd, omstuwd van zijn knechten, die balken torsten, of, aan trillende zeelen, karren met keien zeulden. Een schaduw, van de boomen gekomen, had den brand van zijn kuras gedoofd, teer weerkaatste in het staal de groene gloor der bladeren, gelijk een weerschijn in een kalmen, koelen vijver spiegelt; het paard schuifelde ritselend met de hoeven door de ranke erica, terwijl een kleurig-wapperend vaantje, aan de punt van de rijzige speer, in geborduurd devies: *armatus coelum aggrediar*, het heilig doel van den tocht verkondigde.

De minnestreel had onverschillig toegezien. Hij wist van de vrees die de edele heeren plotseling den zwijmel van den wijn vervaard deed vlieden, de lachende lippen en het zachte bed der liefste prevelend mijden, en ruilen de goede zwaarden, die bloed oogsten en vonken sproeiden, voor de bleekbenevelende bloem van vroomheid en van vrede. Hij wist hoe zij een laatste genade zochten te koopen, voor hun nabije sterven en oordeel, door met den dienenden deemoed van hart en handen, steenen te metselen aan de rijzende kathedralen, zweetend en slovend tot de gave slanke torens als twee smeekende armen, zich naar den hemel strekten. Hij had verachting voor de kracht die, zò gebroken, eigen bittere zwakheid heiligen wilde, hij die de sonore stem van satan had hooren roepen in de winden, en vaak des nachts het dansen van elven in maneglanzen had bespied.

Doch, toen de ridder naderkwam, had hij gerild van vreugde en verbazen, herkende den graaf zijnen vader.

Het werd als een visioen, waarin de stoet veranderde, het kruis en de starre godsvrucht van boeteling en volgers ging in een bonten, ijlen mist verloren, alleen de graaf bleef zichtbaar, recht naar de galg rijdend, omgeven van de glorie van de zon en zijn vorstelijkheid. Er bloeide een liefde in hem voor dien vader die kwam, in den glans zijner doorluchtig-

heid en uitgerust ten strijde, om hem de trouwe, sterke hand te reiken; hij voelde zich teer en klein, en dankbaar als een vrouw, verlangde hij te omhelzen, naakt en warm, dien man van koel metaal, en zich de borst te wonden aan de punten en gesteenten, die het harde harnas sierden. Nu zou dan plotseling zijn stem gaan schallen, luid en alleen, een juiching van welkom, en roep om bijstand, hij zoog zich de longen vol, in een krachtig heffen der schouders, en opende den mond, de blijde klank reeds bevende in de keel. Maar, met een slag werd de toon hem bij de lippen gebroken, en gorgelde onhoorbaar achter de kleffig-kwallige hand die de beul hem smorend tegen het gezicht had genepen, hij proefde wee den muffen, ziltten smaak van 't weeke, vunze vleesch, en zag het zonderling-karmozijnen masker, wanstaltig hijgende boven den gezwollen krop, spiedende over zich gebogen; de ridder trok langzaam verder, in de onaandoenlijke roerloosheid zijner nervige trekken.

Een wilde spijt en woede bruischten, en purperden zijn wangen, hij krulde de lippen en zocht met de tanden gretig het vooze vleesch te bemachtigen; doch zij gleden langs gladheid af. Eindelijk had hij een randje vel gegrepen, en een duizelend genieten was het vast de kaken op elkaar te klemmen, en krieuwend een lauw straaltje te voelen druipen langs de kin, dat dan in trage, zware droppen gelijkmatig lager zijpelde. De beul kreunde en vloekte, mompelde ijselijke dreigementen, en schopte den minnestreel met een bloedrood, waterzuchtig been in de zijden; maar deze hield stil en stijf zijn prooi gevangen, totdat hij eindelijk, snakkende naar adem, en bijkans geworgd, even den mond moest openen, wat de benarde hand bevrijdde. De ridder en zijn stoet waren reeds verweg in de richting der kerk, die de stomp harer torens en het web van windassen en ladders boven den heuvel hief en met den ijlen smook uit haar schansen troebel de blauwe lucht doorwoelde.

Een ontzettende verlatenheid breidde zich over de verduisterende velden, de warmte werd benauwenis, het helle gefonkel des middags ging dof achter een floers van mistroostige berusting schuil, de dood ving aan te dreigen, zachtjes deinende in de beide vergane lijken die, in den kwalijken wasem

hunner rottende leden, en in een gruwe verschrikking van ontvleeschde knekels, de schennende verwording van zijn schoon lichaam voorzegden. Een hopeloos kind voelde hij zich, aan wien, eens bedrogen, alle geloof ontviel; hij sloot de oogen, hij leunde het hoofd moe aan de sporten, en zocht, in den schemer zijner gedachten, wetenloos heen te droomen. Tot verwondering om de ongewekte stilte beneden hem op deed turen.

Allen stonden nog opgericht, het hoofd zijwaarts gewend, waar, langs den zoom der boomen, een vreemde verschijning allengs zichtbaar werd. Zij volgde het spoor der voorbije processie sleepend-kruipend gelijk een langzaam dier; een pulverende krans, waar de zon in danste, als een vlucht insecten in den avondstond, rondde zich bevend om het wonder, in teeder, breed en doorzichtig aureool. Daarin omsluierd schuifelde aarzelend het mysterie aan, moeizaam worstelend tegen de bloeiende golven der heete heide, hulpeloos verloren in de oneindigheid van hemel en grond. „De penitentie van heer Fulco” hoorde de naakte fluisteren. Hij rekte de nek en boog zich voorover, hij zag de gestalte nu op den rug die, in een goorgeel-bestoven mouwvest, schurend en schokkend sloofde. Om een kantelig rotsblok lagen de armen spierzwellend en zweetend gekleemd, een zwoegende borst torschte mede, traag en zwaar verschoof het gevaarte, ruw en plomp het heidekruid plettend. Soms bleef het breed en hard, koppig en dreigend roerloos, niet te verwrikken; de voeten plantten zich dan woest in den bodem, de beenen spanden en knakten als taaie bogen, een schouder drong en boomde het stug graniet, dat wankelde weer en verder rolde. Om het gelaat, waarlangs blinkende stralen gutsten, lichtte klaar de zielsverrukking van den godegevalligen arbeid, de pijnlijk-hijgende mond lag in de zachte lippenplooi van schrei-teederen glimlach, de tanden glommen, blank en bloot, als van een vragend kind, en zienloos staarde hij, de oogen vochtig en gebroken, in zalige begeestering recht in de zon.

Met een wijd geplooi en plechtig geruisch van zijn tabberd, knielde de pater neder, in een reeks van geritsel volgden allen, gebogenhoofds, de handen tezamen, in geloovige prosteratie; enkelen snikten en sloegen zich in 't aangezicht, anderen

wierpen zich plat ter aarde, hoovaardig in de begeerte zich dieper dan de martelaar te verdeemoedigen. De ridder, met stekelige blikken, in jaloersche grol, meette stil voor zich heen, de waarde van zijn gelofte van kuischheid en dit bovenmenschelijk pogen, en bad met bevende lippen. De minnestreel voelde even een beklemmende deernis opkroppen in de keel; maar dit verzwond in de warme gewaarwording van wraak die verzoend werd. Hij kende dat gelaat, dien zieltogenden oogenschijn, en dien mond van een wreed kind dat vraagde. Het was naar hem gekeerd geweest in dien nacht van vlucht en verschrikking, de dwaasdwalende blikken bedoelden doodsgevaar.

In den burcht van Fulco was hij genoodigd, een winteravond. Bij den bloeddwarrelenden schijn der schouw had hij gespeeld en gezongen, moeilijk zijn pure jongensstem uitklinkend boven het dronken gejoel en bekergeratel der gasten. Een rijzige, mosgroene page gelijkend, rank gebogen over zijn vedel, de bruine lokken, in wulpsche schaduwen, glijdend langs de rijpe, vruchtdonzen wangen, was hij uren argeloos blijde geweest in wijsjes van heimlijke minne en overspel, terwijl de ridders, het hoofd achterover werpend, uit geweldige bokalen geurige wijnen zwelgden. Bijwijlen, met een luid gekraak van vallende banken, en een gekletter van brekende glazen en rollende kroezen, was er een, met een smak, op de tegels gestort, en daar star en ronkend blijven liggen, de anderen loeiden dan woester, en het liedje ging, vreemd en innigbang, in die storming schuil. Heer Fulco, nog nuchter, was dan, vleiende woordjes zeggend, in den rooden gloed der vlammen getreden. De klare stem, juist in een garf van trillerende tonen jubelend, was plotseling stil geweest, als met een korten knap gebroken; want een hand ging streelend langs de zachte wangen, en poogde, bij den halskraag woelend, in het gazen omboordsel, lager te glijden, dan voer zij tastend langs de groene zijde en zocht in kreuken steelsgewijze; de hijgende mond lag in de zachte lippenplooi van schreiteederen glimlach, de tanden glommen blank en bloot als van een vragend kind, en zienloos staarden de oogen, vocht en gebroken, hem die zijn zang vergat, in zalige begeestering, recht in 't ontzet gelaat. Hij wilde vluchten, wist hij nog, maar heer

Fulco greep hem klemmend om het middel en drukte hem heet en zuchtend tegen zich aan. Met zijn baardige lippen had de snoodaard fel zijn warschen mond gezocht; doch met een schreeuw en slangig-rap had hij zich losgerukt, ontzind van angst en afschuw naar den uitgang ijlend. Hij stolperde vluchtend over langgestrekte, tot lijk verstijfde lijven; dwalend, zwaar en moeilijk verhief zich dan een doodsbleek hoofd, waarvan de óogen, even zich openend, schemerden, terwijl een dof gemor machteloze dreiging beduidde. Sommigen die nog rechtzaten vergaten, in dronken verbazing, het fonkelende glas aan de lippen te zetten, hielden het in trillende hand, als een bloedweenende robijn, geheven en zagen, vaag en schimmig, in roode wazen verholen, een gestalte die snel weer heendook, en een tweede, even snel, haar volgend, in een vluchtig visioen van trekken en kleedij, die hen aan Fulco nevelig denken deden; dan tilden zij de armen hooger, en proefden, voor hun onmacht, een laatste koelte streelende langs tong en keel. Toen was hij plotsling, met een sprong, van de lichte zaal, in een duister-verlaten, eenzaam-weerklinkende gaanderij getuimeld. Even deinsde hij terug voor de onbekendheid der holle donkerte, de koude van het stroef graniet, en de laagdrukkende overwelling der zware arkaden; maar driftig-volgende stappen en een nabij gehijg, dreven hem met hun zweepslag voort. Blindelings rende hij verder in de suizende vorstkilte der kronkelende gangen, waar somwijlen, in nissen, bleeke, brekende oogen gelijkende, vlammen waakten, bij stille beelden, madonna's of steenen heiligen, die hun, in toortsgloed levende handen, in siddering van zegening, troostend breidden. Dan vloog wel de schaduw van den ridder, met gerekten hals, en uitgestoken vingers, op den wand hem voorbij, hij spande feller zijne spieren, zich in het dreigend-kokerende hol eener wenteltrap stortend, de treden bestormend, struikelend over de gladde, hoekige zerken. Door open spiegaten blies de wind, in scherpe vlagen, en beurde even het buiten zijn wijde, verre, maan-beglansde sneeuwlandouwen. Eindelijk namen de gangen en trappen een einde in een groot, hol vertrek, stil en sluiergroen verlicht van den blanken nacht, die door spitse, waterschubbige boogvensters zeefde. In dien donzen schijn wiegden en leunden kalm en recht, als doode

menschen en droomende spoken, kurassen en rondassen, degens en rapieren, zilverglissende maliënkolders en ruizelende pantserhemden, helmen met wollige vederbossen wuivend, naast grillige pieken en hellebaarden. Een boosaardig gegrinnik, vol triumpf en schampere bespottung, had dicht achter hem tergend geklonken; hij wist toen dat er geen uitgang was. Hoe moe hadden zijn knieën geknikt, zijn hart gebonsd, zijn adem gerocheld, en was hij, tastend en duizelend, tusschen de fonkelend-bevroren gedaanten der ijskoude wapenen gewankeld; soms raakte een schild zijn wang, een kling zijn vingers, in een vreemde wreede vertrouwelijheid. Hij wendde en zwenkte in plotse sprongen, ontglipte aan groote, als duivelsklauwen, grijp-dreigende handen, vaak was een hoofd dicht bij het zijne, met starbrandende oogen en blootblinkend gebit, een afschuwelijk mom — overal om hem heen blikten dan twee gezichten, eenparig weerkaatst, in de klare polijsting van 't roerloos metaal. Uren leek het te duren, in een eindelooze zigzag van wijken en weifelen, een onontwarbaar doolhof van draaiende kronkeling. De werkelijkheid was reeds lang verzonken in dien dollen dans, onbestuurd repten zich zijne voeten, zijne gedachten doolden verneveld, en overruischt door het bloed dat in zijn slapen klopte. De telkens-weerkeerende, glans-overhuifde schimmen der wapenen, waartusschen de snelle gestalte van Fulco verging en weer opdook, verbijsterden als de verstarde visioenen van een sleepende koortsobsessie. Eindelijk, als hopeloos-afgemat teruggekeerd van een vergeefschen tocht, had hij weer in den donkergapenden ingang der holle portalen geblikt, en, koppig zwemmer, zich in de kolk der wielende schaduw gedompeld. Vriezende vlagen snerpten om zijn trage vlucht, veelvuldig weerklinkend hergalmden de gangen onder den zwaren, ongewissen dubbeltred, de doovende gloed der feesthalle verlichtte een stille verwoesting van huisraad en over elkander geworpen lijven; de poort stond open, in een frank gebaar harer beide breede vleugeldeuren noodend, de valbrug boogde voorzichtig over het diepe duistere water, luid gongden de stappen over de vorstontvochte planken. Vloekend had hij Fulco om zijn snelste strijddros hooren roepen, teer donsde een reine witheid waarin zijn voetstap zonk, een kalmte kwam van den flonke-

renden sterrenhemel dalen, en in het beschuttende woud gekomen, waar zachtjes koelende vlokken van de sparretakken op zijn wangen vielen, had hij zich bukkend een hand vol sneeuw geraapt, waarin hij gezicht en lippen doopend, ze zuiverde van den smaad van Fulco's wulpschen kus.

Gedurende dit droomerig herdenken had de pater, met een pathetischen aanroep des allerhoogsten, zijn verward gemompel beëindigd, en, zorgvuldig bukkend, de toegevouwen rol met den natten bloeddop van het zegel, op het mos, onder de boomen neergevlid.

De stoet verloor zich in de verte, onherkenbaar en grauw, alleen het harnas van den ridder, helbeweêrlicht, was een vonk die blonk, verschietend, als brandde de heide. Kruipe, gelijk een langzaam dier, volgde heer Fulco, in een spiralende zuil van stijgend stof verscholen.

Nu wenkte de ridder den priester, met een wuiving van zijn bleeke, dorre hand, vorstelijk-rijk in een regenboog-straling van felle kleinodiênkleuren, en, naar voren getreden, sprak deze, dat zijns gebieders genade, gedachtig aan Gods heilig symbool der drievuldigheid, den veroordeelde vergunde, nog driemaal voor te verscheiden, de lippen te openen, en wel eenmaal om zijn jongsten wensch te openbaren, dan om te kussen het heilig kruisbeeld des verlossers, en eindelijk ten einde zijn laatsten snik te verzuchten.

De minnestreel, over de in middaggloed trillende vlakturend, waaruit vlinders, in bontfluweelen buiteling, spelende dwarrelden, en bijen, goudbestoven, wichtig gonsden, en naar den bladstillen tuin der boomen, zwaarrustend in groene festoenen, doorsneden van week te belooopen alleëen, die heenwezen naar een verre, lokkende ondoorgrondelijkheid, peinsde over het beeld zijner laatste begeerte. Te zwerven door de eindelooze domeinen, licht onder den klaarblauwen ether, te dwalen, gedachteloos, over de mulle boschpaden, in koelte van 't lommer, op de lippen een lustige voois, weer te leven, zorgeloos in het ruime, in den zomerroes zijner gestreelde zinnen, dát was de eenige wensch die hem lokte, verleidende wenkend in gebaren die hoog boven de heuvelen leken te wuiven. In een droeve illuzie gingen nog eens zijn bliken vragend, zoekend langs alle wegen en naar het verscheme-

rend einder, waar de vonk van vuur was uitgedoofd; hij dacht met weemoed aan zijn vader, en dan plots, met een sprankeling van hoop, aan zijn moeder, machtig en raadselachtig in den tooi van haar zwartvlammende lokken, gekroond door een diadeem van doornen en ros eikenloof. En over veel verborgen dingen in zijn herinneren droomde hij verder, en weifelde, vreemd bewogen door het hem toelachend verleden, met welke keuze hij het scheidend leven het liefst beschenken wilde. Een bang geklag, vermengd met dartele juiching, in zijn keel zwellend, drong zich te uiten; als stilgestold water blonk de gladde buik zijner vedel tusschen de klokjes der erica. En reeds had hij het gesproken, als laatste gunst, de maten van een liedje op zijn speeltuig te mogen begeleiden. De pater, het voorhoofd fronsend om zooveel verstokte zonde, reikte aarzelend strijkstok en vedel, en wijl de beul, aandachtig-waakzaam, de bengelende koordlus voor het gelaat van den zanger deed wiegen en wimpelen, volgde deze, triest en uitbundig, de gepaarde klanken van stem en snaren.

Het leek een schuchter wijsje eerst, dat zich simpel ontspon en als een vraag verruischte, het was geboren uit zijn prilste herinneren, en speelde met onnoozele wezens reeën, bijen en duiven, op het murwe, zon- en bloembeborduurde mos, dat de grot, waar hij woonde, omzoomde. De maten dreven op de vlucht van een stil windje dat van het bosch kwam loopen mede, als een geur bescheiden en doordringend, maar door geen gehoord. Doch allengs werden de tonen heller van tinten, wilder van buiteling, hij voelde zich groeien, en gloeien zijn bloed in de droomen van eerst begeeren en jonge levensliefde; er spreidden zonnige boomen hun tintelende kronen in zijn snarenspeel; er vlamden rood-gekamde sabbathvuren, die de nacht en begeerige, blinkoogende gezichten, in breede kringen flakkerend verlichtten; er gilde de schreeuw der mandragora, wanneer hij bij avond, met zijn moeder, sluipend onder de galg, alruinen uit de dorre aarde scheurde; er lonkte wenkend het gelaat der kleine, naakte duivelinne, van wier vleierende lippen hij het eerst het schoonst geheim van satan had vernomen; nog voelde hij de koele, wondere rilling van haar borstpunten tegen de zijne, hoe 'r vermete te tong, zijgstrookend langs zijn lippen streelde, en hoe zij dan, met

wulpsche woordjes, onderwijzend, en langzaam leerend, in aandachtig-onvertogen handgebaren, hem in nooit-genoten welbehagen had doen zuchten en zieltogen, zich verdoemd wetend voor eeuwig, maar voor eeuwig wuft en gelukkig. Zóo, naargelang het verleden teederlijk vleide of bliksemde, werd het een dans beurtelings week en geweldig. Voor die duizelend toelusterden weergalmden bogende zaalruimten van zang, bekers en wapenen, stroomden donker-bedwelmende wijnen in hooge, roode tonen, ratelden rustings en zwaarden in dronkene twisten, krijschten kreten van moord en verkrachting. Ook somwijlen konden de hoorders, als op luchtig-dansende passen, den droomer volgen, bij blije gangen, tot aan de voeten van maagd of edelvrouwe, zalig uit zoemende klanken de zoenen vangend, die in zoete ontroering op lippen en wangen bloesemden. Fel als vlammen, als lonkende oogen onvoegzaam, schamper en schimpend in snerpende slagen, juichend en boud in zonneklaar windgewaai, sprongen en woelden de maten in dwingenden rythmus, omzwierde muziek de willooze kijkers in warrelende ketens van onontkoombren kadans.

Het eerst verhief zich de groote grijsaard, hij rekte en wrong de armen, de handen opengespreid, het lijf zwart en schonkig, als een molen waar de wind in vaart, zijn gebrekkige beenen, eigenzinnig en stuurloos, zwankten en tolden in ijlenden tuimel, zijn baardvlok wapperde als feestelijke wimpels, wild wielde hij tusschen de dorpers, met glissende oogen, door het lied gezweept. Velen struikelden angstig terzijde, onder schemerige huiven, of sluike kaproenen, waanzinnig-vertrokken gelaten heffend; doch, als met grissende vingers, werden zij woest in de ronde geslingerd, hieven, op hun beurt, hun ongebreidelde leden, stampten en kringden in pijlsnellen wervel, leken dollen vastenavond-narren, in de bonte todden en flarden, van schamelen jekker en wambuis. Ook de wijven waggelden mede, drollig gedragen door den stolpenden hoepel van vliegende rokken, soms reuzige vogels gelijkend, pogend op te vliegen op de ontplooiing der witte wieken, die de breede muts boven hunne schouders spreidde. De kapitein der hellebaardiers, gevolgd door zijn trawanten, dreigementen schreeuwend en de speer geveld, zocht den vervaarlijken dwarrel te keeren; maar de schacht van zijn

wapen, hem tusschen de beenen gegleden, deed plotseling hem struikelen. In een stuipende pirouette, herwon hij zijn evenwicht; doch moest machteloos mede in de gierende ronde. Als vreemde marionetten, geel en oranje, in walsende wieging hun spiezen omklemmend, wonden zij een wemelende guirlande door den grauwwriemelenden klomp der dulle dorperslijven.

De pater, met stomheid geslagen, zich hopeloos betoomend, zag toe, dan eensklaps wipte een voet uit de plooiende toga, volgde dartelend zijn makker, in kluchtigen beurtsprong, totdat de venerabele gestalte, op den verborgen-stoeienden maatgang bewogen, terzijde de tierige bende, plechtig en ernstig zich wendend en keerend, in waijenden tabberd, vereenzaamden solo vertoonde.

Eerst, als schoongetoide, roerlooze idolen, hadden de ridder en zijn gemalin, op hun zetel van zoden, toegeschouwd, dan, elkander krampachtig bij de hand vattende, hunne onzekere schreden, vluchtend, naar den nabijden woudzoom gewend, waar de paarden, schichtig trappelend en op hun bitten schuimend, in de halsters stonden gekluisterd. Doch na weinige passen waren zij mee tot den doodsdans bezweken, hij in de kinderlijke sprongen zijner magere stelten, door nikkende baretpluim bewapperd, in schijnenden kleurgloor van kleederenpracht, diamanten-befonkeld, zonlicht-omsponnen, zij, als hoofsch in statie trippend, de goudelende lokken heur wrong ontwonden, darteldalend bij hare wangen, terwijl het moesselinen weefsel, van haar halsje geglipt, haar boezem ontblootte, en de zoetontknoppende bloem van een rozigen tepel. Als van een beeldje, broos en vol gratie, bang om zijn breekbare teerheid, was haar schemerende zweving, rank in de tierige woeling te volgen.

De minnestreel, vreemd door de grootsche vertooning bezeten, vedelde heviger, in schrille accoorden de dwarreling striemend en teisterend. Doch plotseling ontzonk het speeltuig zijn handgreep, de dansers alleen in den ban zijner zangen bedwongen; want de ladder feestte wel mede, schuddend en schokkend, in knarsing langs den galgpaal zich schurend, den beul, volumineus, op de gevaarlijke helling der sporten, als koddigen tol, balanceerend. De beide kadavers schommelden zacht heen en weder en schenen te willen zeggen wat zij vonden in hunne wijsgeerige peinzing van stille, bejaarde lieden; een wolk van insecten stoof op en gonsde, als een doffe snaar die trilt, hun

diepen deun van loomte en hitte. Met begeerige hand greep de zanger den beul in het weeke, wijkende vleesch, lillend in paffe spart'ling van maatkramp. Het open oog der koordlus loerde lokkend, kwam nader, en deinde terug weer. De dansers, waarvan reeds een enkele ziertogend nederzonk, zagen verblind een roode vlam om den galgtop kringelen, waarmee de naakte gedaante van satan spottend speelde. In een vluggen ruk was het touw om den welgemesten, vetten nek geslagen, en door een forschen duw, vloog kogelrond de zwaar gebuikte en -gebilde lijfklomp door de ruimte.

In snellen sprong was nu de minnestreel beneden, stapte haastig over starre, verdoofde ledematen, en ijldde sneller, totdat, onder de ruischende koep'ling der boomen, het stormend ruoer allengs verflauwde.

Duizelend en geweldig viel de kalmte over hem, van den bladstillen boogaard daalde een zwaarte van late middagbroeiing, dorstig en doovend; om zijn blinkende blootheid gleed de verglimmende zon een purpervervige wade; in kwijnende schakeering bloosde het rood van den avond met het verbleekende groen der bladeren tesamen. Klaar tintelde zijn turen de wemelende tinten tegen, rijp zwollen zijn lippen naar geuren, als smaken, open; hij leek een jonge boschgod wiens rijke nabijheid den vallenden nacht geheimvol betooverde. Een vogel, in hooge twijgen onzichtbaar genesteld, ving te tjuiken aan, het was of tusschen de stammen schreden en stemmen naderden, of allerwegen woorden, als droppen, door de struiken fluisterden. Hout kraakte, een breede schaduw schoof over het pad waar de zwerver luisterde, een vrouw, de elpen boezem blank onder den vloed van heur donkere haren, de oogen groot en tartend, breidde de armen wijd naar hem open, van een lascieven lach waren heur lippen vochtig, in welig-wulpsche rilling leek haar leest zich tot hem te ronden. Het was den minnestreel te moede of een spelende hand plotseling het klare glas van een spiegel hem voorhield, hij zag zijn gezicht, wat ouder, wat weeker, in een lijst van lokken, nevens hem en wyl hij dronken onder een vloed van gloeiende zoenen wankelde, groeide een vage gewisheid dat het zijn moeder was die hem kuste.

EEN DAG ZOMERLEVEN

DOOR

Is. P. DE VOOYS.

I

OCHTEND

Een nieuwe dag rijst over wijde morgenvelden
nu jonge zon haar gloed van gouden jeugd ontspreidt,
en als een schip dat over lichte waterrimpels glijdt,
zeilt blijde wil de wereld binnen.
't Is werkenswereld, waar een strijd van jonge helden
eens meer dan 't oude zwaardgevecht zal gelden,
een zware strijd van koel bezinnen,
die al de werkers van een dooden druk bevrijdt,
en, vaak gedooft, toch telkens weer gaat vurig herbeginnen.

Rivier, die stuwt der bergen watervloed uit verre landen
in strakken stroom, gevuld uit vlotte beek,
die dan langs grauwe rots en groene wijnberg spieg'lend streek,
'k duik in uw frissche diepten onder.
Wanneer het zongebliker straks mijn huid zal branden
op boomenloozen weg, in dorre zanden,
doet uw gemeenschap mij een wonder,
door kracht, die schaduwfrisch een jonge beuk gelek,
dien felle schijn op 't blad maakt in den wortelkern gezonder.

Een grove dagtaak, langgerekt, in maffe zalen,
maakt oogen star, jaagt rappe hand en voeten monotoon
door straf gebod, of door onzichtbaar strenger zweep van 't loon,
die al de werkers zwijgend dulden.

Maar zooals zon in 't ochtendgrauw zendt gouden stralen,
glanst nieuwe schijn in doffe oogenkralen
van wenschen, die ze diep vergulden.
Ziet, hoe zij pogen 't werk te ontdoen van vloek en hoon,
opdat in nieuwsten dag heel oude droomen zich vervulden.

Een blijde tocht langs heuv'len, reikend vergezichten
aan wien met vlugge stap de helling fier bestijgt,
wordt taak, die 't moeizaam werk van dag tot dag tezamen rijgt
in harteklop van doelvast leven.

Wekt niet elk nieuw ontwaken met de plichten
reismakkers, die in trouwe lust verrichten,
wat eeuw'ge wet heeft voorgeschreven?

Geen nood, dat beeft de moede hand, en sneller hijgt
de borst, die 't hart omsluit dat samenslaat met machtig

[wereldstreven.

II

MIDDAG

Langs hellingsakkers staan de schoven
in zonnegloed te stoven,
en wachten op den wagen,
die, tot in hoogen top geladen,
en krakend in de spakenraden,
de vrucht naar schuur zal dragen.

Ginds is een boer 't veld wéer aan 't ploegen.
Ziet hoe de paarden zwoegen

voor 't aard-doorwoelend kouter.
Vasthandig stuurt hij vóór na vóór
het tweespan rullen akker door;
hun spieren spannen stouter.

De hofstee, met gesloten luiken,
schijnt in het groen te duiken
van heuk en berkengroep.
In schaduw jonge kind'ren stoeien;
gedempt klinkt uit de staldeur loeien,
zacht ramm'len en geroep.

Ook op de wei ligt vee te rusten,
een veulen viert zijn lusten
met rennen heen en weer.
Door draaihek komen reeds de boeren,
het juk met emmers op de schoeren,
en melken hurkend neer.

Mijn weg gaat dan langs sparrenbosch,
groen over naald en mos,
waar 't masthout wordt geveld.
Door felle slag valt stam op stam.
Waar bijlslag dof in wortel kwam,
wordt spar tot paal ontpeld.

Zwaar werken op de dorre heiden,
die zij van ruigt bevrijden,
wie 't woest terrein ontginnen.
In barre zon wordt afgestoken
de plag, en 't kreupel hout gebroken,
om akkerveld te winnen.

Fabriekstad komt dan voor mijn oogen;
uit schoorsteen pluimen vlogen
van rook door blauwe lucht.
'k Hoor ver het raat'len der machienen,
die menschen dwingen hen te dienen,
te volgen domme vlucht.

Daar roept mij taak in wijde zalen,
die 't hemellicht vervalen
met snorrend riembeweeg;
waar zwatelt altijd zelfde galm,
en drukt een stoffig duffe walm
vreugd aan den arbeid leeg.

Hoe vreemd zijn mij die zwakke mannen,
met oog en oor gespannen;
zoo bleek en suf vermoeid.
Wel ver is 't vrij gewenschte leven.
Wel lang en zwaar is 't daarheen streven,
ziend hoe dit heden boeit.

III

AVOND

Het dichte loover van de lindenlaan
langs hoog bemuurden oever van de stroom,
geurt naar omlaag zijn zoet aroom.
En, wijl de stammen onbewogen staan
in 't scheem'rend avonduur,
is 't watervlak een spiegelbaan
van blanke glanzen, waar 'k op tuur.

Een donk're romp van schuit drijft naar beneê,
en tegen 't westerlicht buigt boog aan boog
van brug, waarover trein bewoog,
alsof door kooi een zwarte vogel glee.
Door laan dwaalt menig paar
naar schaduwbank, waar twee aan twee,
zij hem omarmt en hij kust haar.

Van verre tuinen ruischt een losse klank,
verwaaid uit zacht melodische muziek,
verdwaalde vogel's moede wiek,
weemoedig klagend, vragend wir en wank
naar 't weder zich vereenen.
Het eenzaam gaan maakt zwak en krank,
en droef om doelloos stil te weenen.

Door open tuindeur zendt een blonde vrouw
naar buiten út haar klare zangsterstem.
Is 't roep uit jonge ziel naar hem?
Dat zij haar vreugd en leed vertrouw'
aan wie ze onwetend wacht?
Haar lied wordt droomenlichte bouw
in 't naad'rend zwarte van de nacht.

In 't park verduistert zwaar geboomt het pad,
dat kronk'lend voert mijn loome stap naar huis.
Geen licht, geen klank, geen suisgeruisch
van 't onbewogen hangend blad
omgeeft mijn eenzaamheid.
Dat nu de nacht dit hart omvat,
gewillig tot de rust bereid.

IV

NACHT

Hoe gretig werd de taak aanvaard,
die jonge dag mij bracht.
Nu schijnt geen werk mijn ijver waard,
in waak van zomernacht.

'k Wensch van de nacht een wijde droom,
in zoete rust genoten,
als of in felle zon van boom
komt schaduw neer gevloten.

Met koelte, die mij ongestoord
laat vogelzanger luist'ren,
wier klankenstraal zoo klaar doorboort
het ruischend bladerfluit'ren.

Roep dan op eens, mijn nachtegaal:
„Weest stil, ik ga beginnen
mijn oud, maar al weer zoet verhaal,
zoet voor de moede zinnen.”

Is 't weemoed, van wie liefde meent
het tederst van al 't leven?
Zelfs in een traan, eenzaam geweend,
of wankel zielebeven;

een beven, zinloos, onberaad,
uit diepste ziel ontsproten,

als bloem met een teer schoon gewaad,
maar één uur vol genoten ;

om dan te welken zonder vrucht,
zelfs in herinn'ring bleekend,
gelijk een licht, hoog in de lucht
door wolkschakeering brekend.

't Is vaag en al te gauw vergaan,
maar met zoo zoet bekoren,
dat wie zulk leven heeft verstaan,
daartoe wil blijven hooren.

Weer wenkt gebiedend nieuwe taak,
die hart en hand verwacht.
De wereld roept uit droomenwaak,
en dag verdrijft de nacht.

OPENBARE LEESZALEN

DOOR

T. J. DE BOER.

Talrijk zijn, in den laatsten tijd, de klachten over onzedelijke literatuur. Van haar uitstalling en verspreiding vreest men gevaar voor de opgroeiende jeugd. Velen zinnen op middelen, ook van wettelijken dwang, om het kwaad te stuiten.

Ik laat het anderen ter beoordeeling of onze tegenwoordige wetgeving niet reeds aan de rechterlijke macht voldoende bevoegdheid geeft om tegen wat ergerlijk en zedenkwetsend is op te treden.

Een andere vraag zij gesteld.

Aangenomen dat er kwaad is of dat het kwaad verergert, zou het daar het beste zijn het te keer te gaan met nieuw verbod en zwaarder straf? Of zou het niet beter zijn eerst te overwegen wat er gedaan kan worden om aan de leesgrage menigte goede en gezonde lektuur te verschaffen?

Overwin het kwade door het goede! Zorg voor een gelegenheid, waar men, zonder onderscheid van partij of richting of gezindheid, van alles het beste kan vinden. En is dat geschied, laten we dan eerst over nieuwe strafbepalingen spreken.

* * *

Sedert eenige jaren worden er in ons land, in navolging van wat reeds meer dan een halve eeuw in Engeland en Amerika, in lateren tijd o. a. ook in Duitschland en Oostenrijk plaats heeft, openbare boekerijen en leeszalen opgericht. 1)

1) Wie hiervan meer wil weten, leze het belangrijk proefschrift van Dr. H. E. Greve, een artikel van A. J. v. Huffel Jr. in *De Vragen des Tijds* (1901) van mij in *De Gids* (Juni 1901) en van Mr. A. Meijroos in *De Gids* (Juni 1907).

Ze zijn er reeds te Dordrecht, 's Gravenhage, Groningen, Leeuwarden, Rotterdam en Utrecht. Oprichting ervan wordt overwogen of voorbereid te Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, Haarlem, Leiden, Tiel, Winschoten, Zutphen, Zwolle, en waarschijnlijk ook nog elders.

Wat willen wij met deze instellingen? Geen filantropie. Het zullen geen volksbibliotheken zijn in den zin waarin men dit woord gewoonlijk neemt. Wij willen boekerijen en lees-zalen voor min of meer ontwikkelden uit *alle* maatschappelijke kringen, zonder onderscheid. Wij denken ons deze inrichtingen als gelegenheden tot voortzetting van lager en middelbaar onderwijs vooral, zonder zelfs de allerhoogsten buiten te sluiten.

Tot nog toe wordt uit openbare middelen bijna alleen, door de universiteitsbibliotheken, voor de akademisch gevormden gezorgd. Wij wenschen nu niet alleen voor het zoogenaamde volk maar evenmin alleen voor geleerden de gelegenheid geopend om zich, met de minst mogelijke moeite en kosten, ontspanningslektuur en werken van studie te verschaffen. Een werk van beschaving en praktischen steun voor *heel ons volk*. Zoo velen mogelijk zouden we willen helpen in de opleiding tot hun beroep, sterken in den strijd om het bestaan, gewennen ook aan de edeler genietingen van den geest.

Om voor dit doel propaganda in ons land te maken is er 18 April j.l. te Utrecht een „Vereeniging voor Openbare Leeszaalen in Nederland” opgericht. Volgens haar Statuten stelt zij zich ten doel, de oprichting en het onderhoud van openbare leeszaalen te bevorderen, en, voorzover deze daarmede verband houden, de belangen van het bibliotheekwezen en der bibliotheekwetenschap in het algemeen voor te staan. Door welke middelen zij dit doel tracht te bereiken, zal elders worden besproken. Hier zij alleen, met warme aanbeveling, de belangstelling voor haar werk gevraagd. 1)

* * *

Over de vraag, wie de roeping heeft, deze openbare lees-

1) Wie lid wenscht te worden geve zich op aan het adres van den Secretaris Dr. H. E. Greve, Van Blankenburgstraat 29, 's Gravenhage.

zalen op te richten en te onderhouden, kan men verschillend oordeelen. Hier is een rijk en dankbaar terrein van werkzaamheid voor particulieren en gemeenten. In Engeland en Amerika worden ze veelal, ten minste voor een groot gedeelte, door vrijgevig en gesticht en verder door de gemeente onderhouden. Dit te doen schijnt ook mij in de eerste plaats een taak van gemeentezorg te zijn. Wij weten echter hoe treurig het met de financiën van vele gemeenten gesteld is. Bovendien breiden vele openbare leeszaal haar gebied van werkzaamheid buiten eigen gemeente uit. Ik heb o. a. voor mij liggen het jaarverslag van de vereeniging: Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Leeuwarden over 1907/8. Daaruit blijkt dat van het getal lezers ruim 76 0/0 in de eigen gemeente woonden, terwijl er bijna 24 0/0 uit de omliggende gemeenten kwamen. Het geldt hier dus meer dan een gemeentebelang; ook de provincie en het rijk mogen steunen. Steunen die ook niet landbouw cursussen, ambachtsscholen en dergelijke instellingen?

* * *

Op welke wijze het Rijk de Openbare Leeszaal het best zou kunnen steunen, zij onderwerp van latere discussie. Op dit oogenblik geldt het alleen het principieel in verband met de geldnood der bibliotheken. Voor dit jaar zijn aan de bestaande inrichtingen rijkssubsidies verleend, die echter op de begroting voor het volgende jaar niet voorkomen. Dit zal de leeszaal die ermee rekenden in verlegenheid brengen en het kan de goede zaak schade doen. Het gaat hier niet alleen om die enkele duizenden guldens, maar, naar het schijnt, om een principieel. Men wil, van de rechterzijde, het karakter van algemeen nut niet erkennen. Het schijnt dat ze niet wenscht te aanvaarden wat haar geestverwanten in Engeland en Amerika niet schuwen: de vrijheid, de openbaarheid. Daartegen dient geprotesteerd. De voornaamste bladen, tijdschriften, boeken van rechts liggen evengoed op de leestafels onzer boekerijen als die van links. Indien onder de voormannen onzer beweging de rechterzijde niet vertegenwoordigd is (het is mij niet bekend, maar iemand maakte mij die opmerking) dan is dit niet de schuld van hen die medewerken maar van

degenen die zich onthouden. Het is dan ook te hopen dat men in onze Tweede Kamer redenen moge vinden om alsnog een post op de begrooting te brengen tot steun van Openbare Leeszalen. Zij komen er toch. Maar het is in het belang onzer nationale ontwikkeling dat ze niet van het begin af den stempel der antithese dragen. Zij willen ernstig medewerken tot de ontwikkeling van *ons geheele volk*.

GEDICHTEN

DOOR

HENR. LABBERTON—DRABBE.

LENTE-HERINNERING

Heb ik dit meer gezien, die plek, dien gloed
Waar ik nu midde' in sta en om mij heen
De zoele lucht voel drijven als een vloed
Van teederheid om mijn zacht-warme leên?

Ik weet het niet, en toch: ik voel het goed
Hoe telkens weer 'k met stillen voet mocht treên
Hetzelfde land, dat mij soms beven doet
Van een geluk waar ik wel zacht om ween.

Weiden, waarlangs in zon ontluiken zal
Wit-geurge meidoorn, mosge boôm, waar bloeien
Ster-primula's en 't ruige braambosch groeit.

O fijne vreugd die uit mijzelve bloeit,
Die immer weerkeert met het lentegroeien,
Die 't zelfde mij doet vinden overal.

AVOND IN MAART

Lente, waar blijft gij, die mij hebt bekoord
In zooveel droeve dagen van mijn leven?
Het land ligt koud, en door de stilte boort
Lugubre windvlaag die het huis doet beven.

De lucht drijft als een grilge chaos voort
Door 't grondig grijs, aan vochtge stammen kleven
Wat oud verdorde blâren, vaal versteven
Als 'n doode ligt de tuin, het roestig koord

Waarlangs de zachte wingerd op zal drijven
In teere rankjes, striemt wat donkre strepen
Door 't naakt geraamte, waar de teere dracht

Aan groeien zal; in harde rechte reepen
Liggen de landestukken in den stijven
En koelen aanvang van den voorjaarsnacht.

NACHT

De aarde zwelt in stuggen, trotschen duister;
Over de waasombleekte manekreis
Trekken de wolken in hun kouden luister
Van nachtdiep water onder glanzend ijs.

De wereld staart in vreemde stilte, ik luister
En hoor alleen der zware dagen wijs,
Waarin 'k mij weet als in onbreekbren kluister:
Hoe kan ik gaan den weg dien 'k mij niet wijs?

Leven, dat tot mij komt als zware boomen,
Die m' in den avond langs de kaden velt!

Zie, hoe de sombre stammen lager komen
En 't breed getakte dreigt en wankt en helt,

Terwijl toch de avondzon de zachte zinnen
Wat streelt en ramen kleurt als brand van binnen.

ONMACHT

O eeuwge luwte die dit hart vervult,
Dat nimmer zeilt uit trage rustge haven;
O ziel, die dralen moet, het schoonst verhuld,
Die nooit zal kennen 't fiere, naakte draven.

Ik zie naar buiten, waar de roze' omhuld
En boomen staan in de aarde als zwarte staven,
Beteeknisloos als kinderprenten — vult
Dit dor gezicht mijn gansche levensgave?

Starre verijzing van den kleinheidsdwang
Knelt om mijn hoofd; zooals in nauwe bijt
Een zwaan, zoo kwijn 'k in deze wereld-kou

Van vaste stilte zonder stroom of gang.
Zal zoo dit leven welken door den strijd
Naar schoonheid, in 't verflenste nevelgrauw?

BLOEMEN IN DE KAMER

Bloemen, gij zijt overtogen
Als dagen die ik wel weet,

Met schoonheid, zoo onbewogen
Als een sneeuwblank doodenkleed ;

Als achtergrond 't diepe polijstsel
Van een kast van oud eikenhout,
De wanden met donkre lijsten
Om uw teere kleuren gebouwd.

Gij staat in die stille ronde
Als mijn ziel in het leven, zoo teer en
Zoo klein in het ondoorgronde,
Zoo kalm in geduldig ontberen.

Maar mijn ziel zal eenmaal doorgloren
De weerschijn van 't groote licht,
Mij zijn dan uw droomen verloren
Waar waarheid mijn oogen richt.

Toch zal ik u altijd minnen,
Want uw wondere kleurenfijn
Deed mij in mijmring bezinnen
Dat ik niet als bloemen kan zijn.

PIJPKRUID IN 'T BOSCH

De bloemen pralen op den groenen grond
Zoo sprankelwit als late sneeuwstof; daar
Fijn onderdoor het dun getakte, als bond
Een ijl spinrag ze bij elkaar.

Hooger en hooger stijgt die bloemgroei, zacht
En droomgelijk, alsof 't bosch overvloedt
Een waterdampge volheid, als een vacht
Doorzichtig gaas, zilverbesproeid.

Welig en zoet, met vagen geur belâan
Ligt in den diepen zonschijn de atmosfeer;
Mijn voeten die stil langs het paadje gaan
 Dragen mijn lichaam als een veer.

Hooger dan ik staan de gebloemde topjes,
Ik loop er tusschen, licht en leedbevrijd;
— Bloemen in Mei, met uw gespreide kopjes,
 Komt ge altijd weer in dezen tijd?

HEIMWEE

Nu breekt de dag weer aan, en alle dingen
Blinken in 't licht van zon en hemelblauw,
Wijd ligt het veld, en stille vogels zingen
De ruimte in uit een boom; zacht lenteflauw

Voel ik de plantengeuren mij doordringen;
De late nachtvorst liet nog ochtenddauw
Aan gele kelkjes hier en daar, als hingen
Er splinters diamanten, 't zijig blauw

Huift over de aarde, die zoo rustig staat,
Zoo kalm en vlak als lang, heël lang geleden:
O, 'k wou nog 't kind zijn dat zoo kleintjes gaat

Aan moeders hand en dat wat lacht en zingt
En slapen gaat, en als 't ontwaakt dan blinkt
De zon alweer en moeder wacht beneden.

WINTERLICHT

De luchten worden blank en door de ruiten stroomen
De glanzen als van zilverwitte zij,

Het groen is weg en door de naakte boomen
Drijven de klokketonen klaar en blij

De kamer in; de grauwe wanden komen
Nu hel vooruit en schieten dichterbij;
De meubels, plots verrijzend uit hun droomen,
Staan daar in scherpe omlijning rank en vrij.

Uw geest is als die enkle winterdagen
Die kort zijn maar in glazen klaarheid staan:
Hoe marmerzuiver wordt elk beeld gedragen

In fijnst geflonker voor uw scherp gezicht;
Zooals in lichte nachten soms de maan
In 't wolkenlooze ruim te blinken ligt.

DUBBEL LEVEN

De droefheid hangt mij aan met zachte draden,
Ook waar de vreugd me omvangt met goudgespin:
De rank van klimop hangt nog licht beladen
Van 't bruine loof in voorjaars vroeg begin;

De trage mist drijft om besloten paden,
Een teere bloem geurt als een droom er in. —
Diep onder de aarde zijn de zwarte zaden
Van telken jare 't nieuwe kleur-begin:

Zoo smeult er in mijn ziel de vonk van vreugd
Die uitslaat bij een klein gebaar, een woord;
Maar van der droefheid diep verscholen bronnen

Liggen de stille waatren onverstoord,
En stijgt een damp om al mijn lief geneugt,
Om al mijn fijnste en zachtste levenswonen.

IN ZAKE SPOORWEGPOLITIEK

DOOR

P. BAKKER SCHUT, *c.-i.*

In ons artikel in de September-aflevering spraken wij de overtuiging uit, dat de arbeid van een eventueele, naar aanleiding van de motie-Nolens, in het leven te roepen Staatscommissie, niet onvruchtbaar behoefde te zijn; dat integendeel die arbeid een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren tot een verbetering onzer spoorwegtoestanden. Onder voorbehoud evenwel van een in alle opzichten veelzijdige samenstelling en het voornemen tot een grondig en objectief onderzoek. Die verwachting van onpartijdigheid en objectiviteit is gebleken zeer optimistisch te zijn geweest.

Bij Kon. Besluit van 8 Sept. j.l. werd een Staatscommissie ingesteld om te onderzoeken en te beantwoorden de vraag „of en, zoo ja, op welke wijze in het thans gevolgde beleid betreffende de spoorwegen verandering ware aan te brengen.” Bij het bekend worden van de samenstelling dezer uit 15 leden bestaande Commissie, rees reeds dadelijk twijfel of de bedoeling, een objectief oordeel uit te lokken, bij de benoeming heeft voorgezeten.

Ziet men af van een viertal hoofdamtbenaren, wier speciale kennis van eenig onderdeel der in quaestie komende zaken blijkbaar onontbeerlijk werd geacht voor den commissie-arbeid, dan blijkt, dat van de elf overige leden vier met zekerheid of met zeer groote waarschijnlijkheid als principieele en felle tegenstanders van Staatsexploitatie aangemerkt kunnen worden: de heeren de Marez Oyens, Nierstrasz, Stork en van Doorn. Voorts is de katholieke partij zeer sterk vertegenwoordigd, n.l.

door de op spoorweggebied vrij onbekende heeren Truyen, Arriëns en Struycken. Vermoedelijk als verdedigers van de belangen van handel en industrie hebben zitting de op dit gebied evenzeer onbekende heeren Goudriaan en Roelfsema. En eindelijk, als voorstander van Staatsexploitatie, de heer Gerlings.

Naar men ziet een vrij zonderling allegaartje; tevergeefs zoekt men naar eenig systeem, dat bij de samenstelling heeft voorgezeten. Naast de ruime vertegenwoordiging van tegenstanders van Staatsexploitatie vindt men slechts één enkelen bekenden voorstander en deze is het nog geenszins om principiele redenen. Want wel heeft de heer Gerlings zich in woord en geschrift doen kennen als voorstander maar... met een bloedend hart: hij is op grond van zijn ondervindingen als spoorwegtechnicus en spoorwegbestuurder tot de conclusie gekomen dat ons spoorwegstelsel onhoudbaar is en alleen Staatsexploitatie uitkomst kan brengen, maar ongetwijfeld heeft 't hem moeite gekost om tot die overtuiging te komen. Intuschen zal ieder erkennen dat de heer Gerlings in deze Commissie volkomen op zijn plaats is.

Andere kundige mannen, die zich jarenlang met de spoorwegvraagstukken hebben beziggehouden en die men in de eerste plaats in de Commissie had verwacht, als: Treub, Pekelharing, van Bosse, Sanders, Lely, Bos moesten wijken voor specialiteiten als de heer Jan Truyen! Teekenend is ook dat als vertegenwoordiger van handel en nijverheid in het Noorden is aangewezen de heer Roelfsema, terwijl iemand uit diezelfde kringen, die zich voor de spoorwegquaestie zeer sterk heeft geïnteresseerd, de heer Schilthuis, werd gepasseerd. Maar... deze heer had een brochure vóór Staatsexploitatie geschreven en was *dus* onbruikbaar. De Amsterdamsche hoogleeraar Struycken werd wel benoemd, de Delftsche professor van Blom die speciaal spoorwegrecht doceert niet: omdat de heer Struycken katholiek is en de heer van Blom links-liberaal?

Sociaal-democraten werden natuurlijk zorgvuldig uit de Commissie geweerd: Zulke dwarskijkers konden niet worden gebruikt bij het onderzoek, dat men zich voorstelde. Even duidelijk is, dat naast Dr. Arriëns geen plaats was voor een vertegenwoordiger der moderne vakorganisatie van spoorweg-

arbeiders. En dat niettegenstaande de personeelquaestie een zoo belangrijk onderdeel van het spoorwegvraagstuk uitmaakt!

De Commissie verkreeg zodoende een sterk conservatief karakter en beantwoordt ten eenenmale niet aan den eisch van onpartijdige samenstelling. Dit klemt te meer, wanneer men bedenkt, dat aan de leden *niet* de bevoegdheid is gegeven om eventueel van een afwijkende meening bij afzonderlijke nota te doen blijken. Blijkt dus inderdaad een sterk behoudende meerderheid aanwezig te zijn, dan bestaat daarnaast de waarborg voor de Regeering, dat de stem der minderheid niet zal worden gehoord. Inderdaad een afdoende wijze om van deze Staatscommissie, die de Regeering tegen haar wil is opgedrongen, zoo weinig mogelijk „last” te hebben.

Nog in een ander opzicht is de opdracht aan de Commissie op merkwaardige wijze beperkt. Gewoonlijk wordt een dergelijke commissie uitgenoodigd de resultaten van haar onderzoek in den vorm van een wetsontwerp of andere voorstellen in concreten vorm te belichamen. Dit geschiedde hier niet en in de rede waarmede de Minister van Waterstaat de Commissie op 12 Sept. j.l. installeerde, werd nog eens aangedikt, dat zoodanige voorstellen niet gewenscht werden; als redenen werden daarbij door den Minister opgegeven... dat hij niet meer van den kostbaren tijd der leden wenschte te vergen dan bepaald noodig is, en dat hij de resultaten van den arbeid zoo spoedig mogelijk wenschte te ontvangen!

Uit een en ander rees dan ook gegronde twijfel of het onderzoek der Commissie ernstig bedoeld is: het vermoeden ligt voor de hand, dat de Staatscommissie werd ingesteld, omdat men na de aanneming van de motie-Nolens zulks bezwaarlijk kon nalaten, maar dat men in het minst niet dacht aan een objectief onderzoek en een ernstige overweging van de bij de spoorwegdebatten van Mei 1908 geoefende kritiek op het vigeerend spoorwegstelsel.

Dat inderdaad geen fair play gespeeld werd, bleek nog duidelijker uit de rede, 1) waarmede de voorzitter der Commissie, de oud-minister de Marez Oyens meende de installatierede van den Minister te moeten beantwoorden.

1) Afgedrukt in de Staatscourant van 13 Sept. 1908, No. 215.

Van dezen voorzitter zou een naief buitenstaander wellicht een onpartijdige leiding der werkzaamheden verwachten. Reeds de aanvang van die rede echter deed vreezen voor het tegendeel. Hij begon met de loftrumpet te steken over de spoorwegovereenkomsten van 1890, aanspraak makende op het vaderschap dezer wormstekige geestesvrucht, en herinnerde er aan dat door hem als departements-ambtenaar en minister gedurende 15 jaar aan de uitvoering dier overeenkomsten was medegewerkt. Na alles wat over dit onderwerp is gezegd en geschreven doet deze eigen lof wel eenigszins eigenaardig aan. Intusschen, het is een bekende vaderlijke eigenschap in den eigen uil gaarne een valk te zien. Men zou dus in de desbetreffende zinsnede een, hoewel niet begrijpelijke, toch vergeeflijke en onschuldige poging kunnen zien om miskend eigen werk te verheerlijken.

Maar uit hetgeen deze oud-minister deed volgen blijkt duidelijk dat de strekking zijner woorden niet zoo onschuldig was. Men oordeele:

„Dat de Regeering, door een ruime opvatting van Staatsbeleid beziel, zich naar den wensch der Tweede Kamer heeft kunnen voegen, zal velen in den lande een oorzaak van blijdschap zijn. Wel kan sommiger ijveren voor Staatsexploitatie bijwijlen een glimlach afdwingen, maar toch schijnt een grondig onderzoek naar de deugdelijkheid en houdbaarheid der bestaande spoorwegregeling een zeer wenschelijke zaak. Niet omdat dit onderzoek eene uitspraak over twee scherp onderscheiden stelsels: particuliere of Staatsexploitatie van spoorwegen, zou uitlokken. Die onverzoenlijke antithese kan, wel beschouwd, niet aangenomen worden hier te lande op hare plaats te zijn. Het is, na het Kamerdebat van Mei j.l., voor niemand meer een geheim, dat de vrijheid onzer spoorwegondernemers door bestuursmaatregelen en overeenkomsten, vooral sedert April 1903 zoo zeer beperkt is, dat de particuliere exploitatie gelijkenis met Staatsexploitatie begint te vertoonen. En aan de andere zijde bleek uit de zoeven vermelde Kamerdiscussie, dat Staatsexploitatie, indien zij naar den zin zelfs harer besliste aanhangers wordt ingericht, zich zal onderscheiden door zoo groote zelfstandigheid van het Staatsspoorwegbestuur tegenover het Rijksgezag, dat de voordeelen en faciliteiten

bestendig blijven, die de tegenwoordige spoorwegexploitatie — nog onlangs te Amsterdam door een buitenlandsch spoorwegdeskundige hoogelijk geroemd — tot nu toe aan het publiek verschafte.”

Of het van een breede opvatting getuigt voor zijn politieken tegenstander niet dan een glimlach over te hebben kan hier buiten beschouwing blijven: dat is een quaestie van smaak. Erger is het dat de „onpartijdige” voorzitter meende de quaestie Staatsexploitatie of particuliere exploitatie te moeten vermoffelen voor deze Commissie, die — althans zoo dacht men — in hoofdzaak werd ingesteld om na onderzoek tusschen die beide stelsels een keuze te doen.

Met welk doel echter, zal men vragen, moest het eigenlijke vraagpunt op den achtergrond worden geschoven? Het verder betoog geeft het antwoord zoo duidelijk mogelijk:

„Er is dus een andere overweging, die het wenschelijk doet achten dat eerlang met de spoorwegquaestie voor geruimen tijd worde afgerekend.

„In het meer aangehaalde Kamerdebat werd herhaaldelijk gesproken over het contractueele Damocleszwaard, dat onze spoorwegmaatschappijen boven het hoofd zweeft. Dit zwaard evenwel is, blijkens de ervaring sinds 1890 hoogst onschuldig, zoolang men er maar niet naar kijkt en er zoo min mogelijk over spreekt. Maar als er telkens naar gewezen en in de buurt daarvan met messen gespeeld wordt, die het koord, waaraan het is opgehangen dreigen door te snijden, of ook wanneer de balk, waaraan dat koord is bevestigd, gevaar loopt onder financieele lasten te bezwijken, dan, ja dan wordt dat zwaard hinderlijk.

„Voor de maatschappijen is de overweging, dat zij misschien binnenkort worden genaast, niet bevorderlijk aan het opgewekt en energiek beheeren hunner spoorwegen.

„Het Staatsbestuur zou zich gaandeweg belemmerd kunnen gevoelen bij het beramen van maatregelen, bijvoorbeeld het bevorderen van spoorwegwerken ten behoeve van de ontwikkeling van het verkeer, door den twijfel of de tegenwoordige indeeling van het spoorwegnet, met bedoelden aanleg van werken zoo nauw verband houdende, niet spoedig tot het verleden zal behooren.”

Dus naar de meening van haren voorzitter is de taak der Commissie niet te onderzoeken welke nadeelen voor den Staat, voor het publiek en voor het personeel aan onze tegenwoordige spoorwegpolitiek kleven, is het doel niet om na te gaan of die nadeelen alleen door Staatsexploitatie zijn te verhelpen of ook op andere wijze ondervangen kunnen worden. Neen, het hoofddoel is te zorgen dat een zekere, een aangename toestand wordt geschapen voor de spoorwegmaatschappijen, dat dezen niet meer het Damocleszwaard der naasting boven het hoofd hangt, maar dat zij in rustige rust hunne dividenden zullen kunnen zien groeien. Die, in het belang der maatschappijen noodige zekerheid, zal dan, naar zijne meening, tevens — maar dat komt slechts in de tweede plaats — den Staat ten goede komen.

Volgens den heer de Marez Oyens is dus de voornaamste taak der Staatscommissie: versterking van de positie der particuliere maatschappijen! De heeren te Utrecht en te Amsterdam kunnen tevreden zijn: wanneer zij zelf een commissie hadden benoemd om hunne gezamenlijke belangen tegenover den Staat te behartigen en Staatsexploitatie tegen te houden, hadden zij geen anderen voorzitter, geen andere openingsrede kunnen verlangen.

„Deze Staatscommissie heeft derhalve tot hoofddoel zekerheid ten opzichte van spoorwegbeleid te bevorderen”, luidt de eindconclusie, waartoe de heer de Marez Oyens komt. Wat deze zinsnede beteekent behoeft na het bovenstaande geen nadere toelichting.

Men kan voor de verbijsterende openhartigheid, waarmede de arbeid der Staatscommissie werd ingeleid en waarmede het belang der spoorwegmaatschappijen werd vooropgesteld, niet dan dankbaar zijn. Wanneer straks het rapport der Staatscommissie verschijnt, zal men zich de openingsrede van den voorzitter weten te herinneren.

Scheveningen, Oct. 1908.

MYTHEN EN GEDAANTEN

DOOR

P. N. VAN EYCK.

ORPHEUS' VAART LANGS DE SEIRENEN

(Een Vertelling)

... λιγυρῶν δ' ἤντυνον ἀοιδῶν
„δεῦρ' ἄγ' ἰὼν, πολύαιν' Ὀδυσσεῦ, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν
νῆα κατὰστησον, ἵνα νωπτέρην φοπ' ἀκούσῃς.
οὐ γάρ πώ τις τῆδε παρήλασε νῆι μελαίνῃ,
πρὶν γ' ἤμων μελίγηρυν ἀπὸ στομάτων φοπ' ἀκούσαι” ...
.....
„ὡς Ἰφίσαν ἰεῖσαι φόπα κάλλιμον· αὐτὰρ ἔμὸν κῆρ
ἤτελ' ἀκουέμεναι ...

Odusseia. Lib. XII.

Toen Argo nu, dien stillen blijden dag,
Die langs de mast niet ééne siddering
Van wind deed streelen, en voorbij ons ging
Gelijk een sprakelooze vroolijkheid
Om eigen stilte, naderkwam aan 't land,
Dat dien bij elk beroemden toover draagt
Van schoone vrouwen en van zoeten zang, —
De kust, waar de Seirenen hunnen droom
Van lieven haat doen lachen in de lucht, —
Toen vouwde de ernst zich om den strakken mond
Van mijne vrienden, en de mannen, bang

Voor wat zij raadden, bogen dieper zich
Ten nijvren arbeid, over riem en roer.
Maar ik, die heel mijn leven had gesnakt
Om ééns te mogen hooren naar dat lied,
Ik zette mij in ruchtlooze eenzaamheid
Vóór in het schip, nabij den steven neer,
En wiegde mijn verlangen in den zang,
Dat volgestemd en lokkend-rijk geluid,
Dat uit hun keel als leliën van klank,
Als lichte geuren bloeide naar de lucht,
Toen ook Odusseus, volgens 't oud verhaal,
Hoog aan de mast, in 't hartverbrijzlend zoet
Van' opgekropte wellust, langs hen gleeed,
En verder dreef... den schoonsten dood ontvlucht.
En zachtjes, wjl ik dat doorgloeide woord
Deed mijmren door de stilte, streefde ik langs
De glanzend-gouden snaren van mijn lier,
Als wilde ik rééds, vol angstig ongeduld,
Wat proeven van dien zwaar-bereiden drank.

Wij gingen de avond tegen; uitgegloeid
Tot breeder kring, hing Phoibos laag ter kim
En verfde 't schip en 't vlak der donkre zee
Met fijnen glans, en dieper geel, en rood. —
En heel de hemel was een zwijgend veld,
Met peinzensreede tinten teer bekleurd.

En nader, nader deinde ons blijde schip
Zijn zorgelooze vaart naar 't eiland heen,
Waar menig makker, oogbevreesd, naar keek
Als naar een vijand, maar waar ik, nog nooit
Door zulk een helle schoonheidswaan bekoord,
Alreeds, dacht ik, het vlelend blinken zag

Van Molpè, ginds, hoog op die verre rots,
Die zij gelijk een wacht beklommen had,
Om luidgestemd te melden met gejuich,
Wanneer een schip hun landen nadervoer.

En langzaam kwam hun schoone land nabij,
En zachtjes suisde een aarzelende toon
Den afstand door, naar mijn verlangensroes.
En avond reeds, en donzig deemstren was 't,
Toen wij die vreemde vrouwen konden zien.
Daar waren wijde weiden, eindeloos begroeid
Met bloemen, die nog kleurden door het waas
Van jonge dauw en vage scheemring heen.
— Het was, alsof een lauwe golf van wind,
Van al hun daglang saamgegaarde geur
Verzoet en zwaar, uitruischte naar ons schip
En ons reeds deed bedwelmen van genot. —
Het waren weiden, en daar midden in,
Elkander dicht nabij, -- en hing een glans
Van lichter schemer om hun leden heen? —
Daar zaten zij, hun speeltuig in de hand,
In rillend-wit en lucht-geplooid gewaad, —
Hun vingers tokkelden in 't donker goud
Der slanke snaren en hun monden zongen....

Heeft mijn verlangst niet iedre lust gekend?
En heeft mijn lijf niet elk genot geproefd,
En heeft mijn ziel zich niet bedronken aan
Den wijn van 't schoonste lied, dat immer zong?

En toch, geen zang, geen lust en geen genot
Was ooit zóó vol van schoonheid als dít lied,

Zóó vol van vreugde en dien gedempten gloed,
Dien enkel de vervulling van een wensch
Ons leven lang tèn hoog, tèn groot gedroomd,
Kan storten in ons wankelend gemoed.
O vrouw, het was het loklied van hun lijf,
Het was het noodend lustlied van hun ziel ;
Daar lagen saamgehuiverd en gesnoerd
Met flonkrend-gouden banden van gezang,
Al aardes rillingen van lust bij één
Te hunkren naar één heesche vreugdeschreeuw,
Daar vloeide ons al wat Liefde geven kan,
Glimlach en tranen en een vreemde schok
Door 't lijf, uit duizend liefden uitgepuurd,
Eén oogst van duizend jaren vreugde en leed,
In één geluid te zaam, en 't golfde uiteen,
Het stroomde naar mijn volgestort gehoor,
En iedere toon was als een hemelsch lied,
En schooner dan een gansche wereldzang.
Het was gelijk 't juweelen pronkgewaad
Van Aphroditè, dat een godheid spon,
Een zongelijke vlam, een hel gordijn,
Geweven uit milioenen draden licht,
En iedere draad een beek van glans, een blik
Van godenoogen, zóó glad-glinstrend goud,
Dat ons gezicht, voor altijd blind, daarvan
Zou droomen in een nooit-gevloekten nacht.
En ik, die schreide om zulke kunst, die niets,
Niets hoorde dan dat mateloos geluid,
Een heete drang brandde in mij, en mijn bloed
Dreunde hun leden tegen, en mijn armen
Verhieven zich en rekten zich naar dáár,
Opdat mijn mond, die van zoo rijke garf
Nog slechts verdwaalde droppels vong en dronk,

Zich nu mocht drinken aan den vollen bron, —
En 'k riep, met luide stem, doorsidderd van
't Begeeren, dat mij striemde: hunnen naam,
Hun naam, een lied: „Thelxiepeia! Molpè!
Aglaophèmè, kom!”, maar 'k bleef zoo ver,
En nader kwam mijn lijf hun lichaam niet.

Toen zag 'k ter zij: gebod ik sneller vaart? —
Daar stonden mijn genooten: roer en riem
Verlaten, en hun oogen naar het land.
Ik zag, hoe in hun blik, waar nòg de vrees
Voor 't wreede sterven loerde, een wilde gloed
Opflakkerde in 't verlangen van hun lust, —
Een vreemde glans, die als een afglans was
Der lichtende Seirenen, houde en wrong
Hun trekken tot een masker van den dood...
En 'k schrok omhoog, mijn eigen roes viel weg,
En met het eensklaps hel verklaard besef,
Dat dit gezang ons aller ondergang,
't Verscheiden van een lange vreugd kon zijn,
En dat maar één ding overbleef: een lied
Van de eigen stem, het spel van de eigen harp,
Nam ik mijn luit, die naast mij lag, ter hand
En tokte langs 't gesnaar, opdat ik nu,
Door 't zelfde zingen, dat een rots bewoog,
Dat vele wilde dieren schreien deed,
En meenge vrouw den waanzin gaf der vreugd,
Mocht strijden met hun wervelend gelok.
Ik zong. — Toen, vrouw, die schreiend reeds aanhoort
Het arme spréken van dit vreemd verhaal,
Toen zong 'k, als nimmer één gezongen heeft,
Toen zong ik, mensch, gelijk de goden zingen
In 't reien van hun schoongepaarde stem....

Ik weet niet meer, wat ik gezongen heb,
Ik heb geen heugenis aan woord of klank,
Maar sinds dien dag, is heel mijn kunst een strijd,
Een worsteling om één herinnering
Van wat mijn mond in dit gezang ontvloot,
Te vinden tot mijn eeuwig-schoon geluk.
Ik zong. Eerst stil. Het zacht geluiden zwol,
Het wies gelijk een rijk-beloofde boom,
Het zong zijn eigen blijdschap en den droom
Van nimmer door de lust verbrakt geluk,
Van lente en zonlicht, en ik zong den zang
Van al mijn Liefde, die in ù zich gaart.
En vreemd: zooals mijn zingen henenklonk
Naar 't hunne en hun gezang te mijwaarts kwam,
Gelijk twee stroomen, die met luid gebruis
Saamklotsen en verstillen, en dan vol
En breed voortwentlen door het groene land,
Zoo vloeiden zij te zamen ... en hun lied
Geruchtte met mijn stijgend juublen saam,
Geen valsche schrijning van verwarden klank,
Maar volle tonen van gestemd geluid.
Hun lied en 't mijne: een juichend godenkoor,
Waar in mijn àl te schelle blijdschap dempte
Door 't woeden van hun sombre lust, en 't zwaar,
Met koorden trekkend lokken van hun lijf,
Vervluchtte tot een klaren vreugde-zang,
Die, met de mijn vereend, me als balsem viel
In de open wonden van 't geritst gemoed,
En de andren ook hun zaalgen last van angst
Ontnam, zoo dat zij, luistrend naar een wijs
Als nooit een hoorde, bogen naar hun riem
En roeiden, 't reeds verdonkerd land voorbij.

Zoo, niet in 't zwoele dreunen van genot,
 Maar in een huw'lijk van ons beider kunst,
 Die elk aan de ander grooter schoonheid gaf,
 Heb ik die geur van bloemen, en die glans
 Van witheid in den schemer en de pracht
 Dier vrouwen als de mijne tóch gekend,
 Heeft mijne ziel met hunne ziel gefeest.

En nu nog, als mijn schoon herdenken sluipt
 Naar 't wonder van dien vreemden avond heen,
 Doortrilt een huivering mijn matte lijf,
 En twijf'len mijn gepeinzen, of zij ééns,
 In eene dronkenschap, die zij wel nooit
 Hervinden zullen vóór den laten dood,
 De draagsters waren van een godenvreugd,
 Als nooit een voor hen, nooit een na hen, vond.

PAN

... um einsam
 in öder Pracht
 schimmernd dort zu leben...

WAGNER, *T. u. I. 2e Akt*

Pan, herdersgod, die door de landen van Arkadia rond-
 dwaalde, een zegenend god, een schrikgod, een god vol liefde
 die geen liefde vond, misvormde god, die vol van schoonheid
 was, — vóór zich, dit zwervend leven vaarwel zeggend, bij
 den stoet van Bakchos aan te sluiten, spreekt:

Zoo waarlijk dan dit glansverzadigd land,
 Zoo waarlijk de aarde in haren roes van goud

En welig geurend groen, in haren droom
Van lente en herfst, van blinkend-blijden bloei
En teer-genoten sterven, niets meer heeft,
Niets, niets dan 't lachen van een ledig schoon,
Dan ijdlen pronk van zielverstorven praal,
Als waarlijk dan dit flonkerend bestaan
Mij niets meer weet te geven, mij, den god,
Die van zijn eersten tot zijn laatsten schrei
De tranen gaarde van een lang verdriet,
Dan spot en hoon en nauw verholen lach,
Dan dankbaarheid die bitter is van vrees,
Dan offers, wèl van vreugde, maar gebracht
In kille tintling van gespannen schrik,
Zoo dan die één'ge liefde, die mijn hart,
Dit loome hart, dat nu van wanhoop mort,
Moest voeden tot zijn eigen droefenis,
Den smaad ontmoette van een prille haat,
En niets mag doen dan zwellen van verdriet,
Zoodat mij ook die laatste hoop ontviel
Van, daar ik nergens vond dan leegen schijn,
Dan schoonheid zonder ziel, dan wat, gehuld
In weidsche wading, een belofte was
Van diepte en kracht, die 't nimmer geven kon, —
Nu in de *Liefde* nog het vol genot
Te vinden van een àl-doorgloedend goed,
Droom, de éénge die mij van de wereld bleef,
Droom, de éénge, die mij met dien grooten Waan
Verzoenen mocht, — maar de eenge, die geen wil
Mij kan vervullen, geene goddelijkheid,
Al waar die grooter dan ik zelf bezit,
Ter waarheid maken voor dit smaadlijk lijf, —
Zoo 'k dus, omschreeuwd door leugen, in den lach
Van zielverlaten rijkdom, de eenzaamheid

Van met mijn eigen ziel alléén te zijn,
Voor voortaan en voor eeuwig zal te kweeken,
Te omstreelen weten in mijn stil gemoed, —
Laat ik dan niet meer als voorheen, als thans,
Een god, die velen zegent, helpt, behoedt
Voor nood en onheil, dolen door dit land,
Mij zelf verblijdend in den frisschen glans
Van vrije stroomen, in den hellen zang
Der vogels, en den sluimerdeun van 't riet,
In 't vallen van den koelen lentenacht,
In 't klaatren van den luiden zomerdag,
In zachtbedauwde weiden en het waas
Van niet verworven vrede in boom en bosch,
Dat suizend zingt zijn herfstig doodenlied.
Want welk gewin geeft ons een rijkdom, die
Niet ééne ziel, maar 't vragend lijf gerieft?
En welke vreugde en diepe blijdschap draagt
Een schoonheid, die haar eigen ziel niet kent,
Een schoonheid, die geen eigen wezen hééft?
Laat ik nu heengaan naar een eenzaamheid
Grooter dan die ik dolend vinden kan,
Laat ik bij hen, die ganschen dag en nacht
Verteeren in een wilden zwijmelroes
Van dronken vreugde en blijde dronkenschap,
Die, dwalend door de landen, niet als ik
Al-zwijgend of in 't zingen van een lied,
Maar dansend, juichend, joelend ommegaan
In 't schelle schrijnen van een schorren schreeuw,
Nooit denken dan aan winst van lust alleen,
Nooit droomen dan van pasgenoten zoet
Of vreugde, die hierna weer komen zal,
En nimmer meerder vragen van den dag
Dan dit genot, en nimmer van den nacht

Dan die verdwaasde zoetheidsdroom alleen,
Laat ik nu heengaan naar den dollen stoet
Van Bakchos, laat ik, met hun lachen mee
Mijn lach doen schaatren, schreeuwen met hun schreeuw,
Mij wentlen in een lang-gerekte roes,
Mij reeden tot hun waanzinrijke dans.
Laat ik, een god van hoon en spot, met niets
Dan scherp-verbeten schimp op ieder ding,
In minzaamheid gesproken, tot hen gaan,
En zijn: een lacher méér dan één van hen,
Een ijdel lustbejager méér dan elk,
En zoo, in 't mom van levenslang geluk,
In 't valsch gewaad van onbedorven vreugd,
Waarvan mij nooit één oog ontdaan moog zien,
Dit leven maken tot een moeilijk spel,
Dat aan een ieder blijde scherts bereidt,
Door geen begrepen dan mijn ziel alleen.
Want dan zal die verlatenheid, die dus
Voor altijd nu mijn wezen kennen zal,
En die ik, vol tevreden droefenis
Zal koestren als een eenig schoon bezit,
Dan zal mijn eenzaamheid, een glanzend beeld
Van mat ivoor en glimmer-glanzend goud
Voor 't donker peinzen van een tempelhal,
Verrijzen in zijn vol ontloken naakt,
Dat nooit zoo zwaar van schoonheid, zoo vervuld
Van vreugde die alléén de schoonheid geeft,
Mijn ziel bedwelmt, als met den zoeten geur
Van overrijpe bloemen in den herfst.
Zal zij niet staan daar, vóór dit siddrend oog,
In 't schrille licht van kille daadlijkheid, —
Mijn spot, mijn hoon, mijn leugen-zwangre lach —
Dat zèlf ik schrijnen deed, -- een levend lijf,

Een ijlschreeuw naar hartstochtelijk genot,
Een mensch die gloeiende armen strekt, een vrouw,
Van lusten zwaar, die tot mijn lichaam heen
Haar leden branden doet, waaraan ik feest,
Ik, ik alleen, de dorsten van mijn oog,
Van mijnen mond en gansch mijn manlijkheid,
Eén oogenblik een eeuwigheid van rust?
Gij zult dan niet meer eenzaam zijn, mijn ziel,
Gij zult, daar ik mij schiep uit eenzaamheid
Mijn schoone beeld ten eeuw'gen vreugdedroom,
Voortdurend zwelgen in een gouden roes
Van nooit geweten of gedroomden gloed,
Die voor een elk, en zelfs voor Bakchos, dien
Juublenden lacher, in wiens oogen ik
Den vlam speur van een 't mijn gelijk geheim,
— Hoe zou hij groot zijn, doch niet gansch alleen? —
Mij zelven dierbaar, ongeweten blijft.

Zoo zij dan nu dit leed verbreed ten hoop,
Een hoop die niet te dooden is, maar vast
En hel en scherp schijnt aan de transen van
Mijns levens arm-beflonkerd firmament.
En eens, o goden, naar wier lach ik tracht,
Goden daarginds, in 't reinverzaligd blinken
Van zonomvloten bergen, zal ik, dwaas
Van lieve lusten, mèt dat lokkend lijf
In éénen zang van ongescheidenheid
Opstijgen naar uw toppen, en uw spijs
Met haar saam eten, drinken uwen drank,
Dan zal ik vieren, in den hoogen schijn
Die, om u allen bloeiend, mij ombloeit,
Mijn bruiloft met deze eigen eenzaamheid,
En met den twijfelglimlach om den mond,

Of dit het grootst en schoonst te vinden is,
Zal ik, bij u gezeten, maar niet hoorend
Naar uwen spraak en lachen, staren naar
Het huidrend lijnen van de verste kim,
Die niemand ziet dan gij, dan gij alleen, —
En in een nieuwen droom van eindloosheid,
Nimmer verzaad, vol vreemd geluk vergaan.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

IN HET RIJKSPRENTENKABINET 1)

I

JAN VAN GOYEN: *een Landschap*. Wie met potlood teekent heeft niet anders dan de schakeeringen die tusschen zijn zwaarste zwart en de tint van zijn papier liggen. En nu is het wonderlijk te zien hoe Van Goyen, met niet eens de uiterste van die *nuances*, alleen door het karakteriseerende betonen van een voorgrond en het fijn, maar helder, aanduiden van heuvel, vlakte, horizon en hemel, een landschap voor onze verbeelding oproept, zoo rijk en zoo wijd, dat het ons, bewoners van duin en veld, als een vertegenwoordiging van de aarde gelden kan.

II

Bij het *Gezicht op Amsterdam* dat aan JOHANNES SAENREDAM wordt toegeschreven, denkt men allereerst, niet aan de gravure — die een wonder is — maar aan den toestand van kunst en geest waarin zulk een werk mogelijk was. De stad, met haar torens en kaaien, haar havens, bruggen en kerken, achter het paalwerk dat haar van het IJ afzondert, beslaat — een enkele torenspits niet meegerekend — nauwelijks een

1) Opmerkingen — fantazieën, zoo ge wilt — bij het bezichtigen van de fraaie en belangwekkende uitgaaf: *Afbeeldingen van belangrijke Prenten en Teekeningen in het Rijksprentenkabinet, Amsterdam*, die J. P. van der Kellen Jr. bij A. L. Versluys te Amersfoort drukken en bij W. Versluys verschijnen deed.

derde, soms geen vierde van de papierhoogte. Het beneden-deel is golvend water, rijk gevuld met schepen: fregatten en korvetten, jachten en schoeners, alle vol stengen, vlaggen, bolstaande zeilen. De bovenrand is een ornament van wolken dat zich uitstrekt tusschen, aan weerszijde, schilden, wapens en bazuinengelen. En die wolken, tegelijk zwaarder en lichter dan al het andere, dragen één lang uitgespreide symbolengroep. In het midden de Stedemaagd met aan haar voeten den IJgod en de nimfen van de landrivieren. Aan haar rechterhand Mercurius, wereldontdekkers en inboorlingen van verafgelegen landen, met schatten en waren, tot haar voerend. Links van haar Neptunus, die even zulke inboorlingen, van andere wereldstreken, naar haar heenwijst. En zooals achter den eersten stoet de engel van de cijferkunst, zoo komt achter den tweeden die van de zeevaartkunde aangevlogen. De Eendracht met haar pijlbundel zien we nog zitten aan het eene, de Vrede met haar olijftak aan het andere eind.

Heeft de man die dit teekende bedoeld een gezicht op Amsterdam te geven? Ja en neen. Neen, want als de zinnebeeldige wolken en het sierkunstig behandelde en gestoffeerde water worden afgerekend, dan blijft er een stadsgezicht over dat, nu ja niet beslist bouwkunstig, maar toch ook in geen deele naar den indruk is voorgesteld. De volte van gevels en daken, de insnijdingen van dokken en grachten, de schoeiingen, molens, schuttingen en werven, al wat, en het is eindeloos, van onderdeel tot onderdeel valt waartenemen, is vóór alles motief voor den graveerder, die het wil doen dienen in het geheel van zijn figuurlijk gemeente prent. Neen, èn ja. Want wat die teekenaar bedoelt is wel Amsterdam, hoewel dan niet het zichtbare. Wat hij bedoelt is een Verheerlijkt Amsterdam, de Stad zooals zij leeft in de harten en hoofden van zijn medeburgers, en *deze* stad bestaat wel waarlijk uit deels een werkelijkheid, deels een zinnebeeld en een dekor. Een eigenaardige toestand van geest en kunst was noodig, een eigenaardig tijdperk van verheven beschaving, om de werkelijkheid te maken tot zulk een stededroom, zonder dat ze daarom ophield werkelijkheid te zijn. Want, evenals Vondels Geboort-klock, een gedicht van twintig jaar later, het heerlijkste huwelijk toont van hollandsche werkelijkheid met romeinsche

figuurlijkheid, zoodat de laatste kracht van werkelijkheid en de eerste dracht van figuurlijkheid gekregen heeft, zoo is het ook hier. Zie bij de zeevaarders in de wolkengroep de fiergesnorde punt-baard met den breedrandigen *sombrero* op: kon de hedendaagsheid van die eeuw ooit onromeinscher worden weergegeven? Zie tegelijk de Stedemaagd, die het schild met de kruizen in de eene, een schip in de andere hand draagt, en zeg me of ge ooit persoonlijker leven zaagt uitgedrukt dan in deze zinnebeeldige figuur. En zoo is het, waar ge ook heen wilt zien: er gaat door het meest gewone een adem die het ontdoet van al wat voor het heele werk te gemeen zou zijn; maar die het zijn wezen laat. Eveneens: er is in de meest algemeene gestalte van romeinschen oorsprong een hollandsch leven dat haar verwant doet blijven aan het andere.

III

LUCAS VAN LEIDEN: *David voor Saul harpspelend*. Een grootsche en aangrijpende gravure, maar waarvan de werking niet berust op een tegenstelling die — zooals bij Rembrandt — gewelddadig zou zijn uitgebuit. Veelmeer heeft Lucas het ware midden gehouden. In het oog van zijn Saul brandt niet het roode wereldleed en geen krampende hand grijpt een gordijn om er de smart van een koning mee te verbergen. Ook is zijn David niet het blonde kind op een afstand. Maar de tot waanzin toe met zwaarmoedigheid belaste zit daar op zijn stoel, in elkaar gezakt, klein geworden, — hij, de vorst die boven zijn volk uitstak van de schouderen opwaarts — de tulband diep op zijn starende oogen, de kaak neergetrokken en afhangend en vooruitstekend. Een vooruitstekende onderkaak was het erfteeken van Lucas' tijdgenoot, den Habsburger die regeerde over de Nederlanden, en wiens moeder in waanzin gestorven was.

Vóór hem staat David. Hij heeft iets boersch, maar ook iets verzorgds. Tegenover, in zijn pels, het schuingevallen, krachteloze lijf van den koning, is het zijne rustig en kloek, voornaam in het evenwicht waarmee hij de harp, voor zijn borst geheven, bespeelt. Zijn hoofd is klein, maar breed, en zacht, en luisterend, en misschien een weinig voorzichtig-

achtgevend op de speer in de hand van den Meester. Die hand, en arm, op de leuning zich steunend van den zwaren houten, gesneden gotischen troonstoel, houdt het lichaam op, dat anders — zie hoe de hand op het rechterbeen ligt — geheel in elkaar zou zinken. Zie ook hoe dat rechter gelaarsde been lomp zich schoort tegen de wreef van het doorbuigend linker. Hoe kloek en fraai daarentegen staat in zijn open-gewerkte stevels David. Hij is wezenlijk de herder van de koninklijke hofhouding en tegelijk de jonge koning. Vergelijk zijn gelaat en stand maar met de gezichten en lichamen van de raadslieden en wachters die de ruimte vullen achter hem en zijn harp en den zetel. Het is maar een kleine ruimte die naast den hoogen stoelwand overbleef, maar men ziet er toch een viertal figuren met voluit hun gezichten in, en bemerkt en vermoedt er wel eens zooveel.

Het is wonderlijk hoe krachtig deze prent in de voorstelling leven blijft. Waardoor? Door de volkomenheid van de uitbeelding. Men zou over den val van Saul's mantel, — zijn pels-rand en voering, zijn vlakken en plooiën — evenveel als over zijn gelaat kunnen schrijven. Trekken en uitdrukking van de bijstaanders zouden stuk voor stuk den lof van de bespreking waard zijn. Het snijwerk van den stoel is even levend en even lichamelijk als de bezielde gestalten.

Ja, de vergelijking ligt voor de hand: de kunst van het *haut-relief*, die zich in de nissen boven in den achterwand tot eene van volvormde standbeelden verdiept heeft, die kunst is dezelfde als in de heele gravure leeft. Als uit een rijk reliëf-paneel hebben zich de voorste gestalten geheel losgemaakt. In verschillende graden van afronding treden de andere figuren eruit naarvoren.

Het geeft een diepe voldoening zoo de eene kunst te zien overspelen in de andere. Lucas van Leidens prent is niet het eenige voorbeeld hoe de kerkelijke houtsnijkunst de ruimtevoorstelling en de beeldende kracht van de schilders bepaalde en opwekte.

IV

ALBRECHT DURER: *Placidus*. De indruk van deze prent is vooral die van een edele en bijzonder evenwichtige vor-

menspraak. De uitdrukking van dieren zoowel als planten is wel overal juist getroffen, zoodat een liefhebbende kennis van de werkelijkheid verondersteld moet worden; maar die kennis is beheerscht en de schoonheid, die ons ontroeren zal, is niet zoozeer de werkelijkheid. Zie de groep van drie honden op den voorgrond ter rechte, die van twee ter slinke, — stel de drie samen met het aan den boom aangebonden paard, de twee met den geknielden man, — voeg bij het geheel van die groepen het tusschen de boomen staande hert dat een crucifix tusschen zijn horens draagt, — in iedere groepeeringsvoelt ge opnieuw een levend en verplaatsbaar, maar toch onloochenbaar evenwicht. En als ge aan de eene zijde den met de sieraden van jachtgerei behangen ridder tegen den begroeyden berg ziet, waar eenden zwemmen op de steenoverboogde beek en al hooger de paden stijgen en de muren zich voortzetten tot waar de top door een kasteel gekroond wordt, — en ter andere de naaktheid van de dieren volgt tot waar de verweerde en gedraaide stammen hun hooge schaarse loof verheffen, — dan voelt ge ook in die tegenstelling — die nu tevens het zinnige van den duitschen geest verraadt — een evenwicht dat de aandoening vasthoudt en bepaalt. Een weelderige wereld aan den eenen, een naakter, soberder aan den anderen kant. En het kruisbeeld, dat in de enkele werkelijkheid licht belachelijk aan zou doen, krijgt in het gevoel van deze groepeerings een beteekenis. Ook de uitdrukking, zoo min als de houding, van den ridder, is niet die van onverschillig welken jagersman. Hij is die Placidus, die geknield voor het door hem nagejaagde hert, de woorden hoort: „Placidus, waarom jaagt gij mij? Ik ben Christus en heb u reeds lang nagejaagd.” Zoo is, wat zich als een tooneel in de natuur voordeê, een legende — de jager Placidus werd de Heilige Eustachius en uit het gevoel van vrome verzekerdheid dat bij de legende hoort, moet Dürer's gravure worden verstaan. Een vroom *kunstenaar*. Want dat inderdaad de werkelijkheid in ieder onderdeel door Dürer zoo werd liefgehad en gekend en weergegeven, dat maakt de vormenspraak waarin zijn geest en gemoed zich uitten zoo onfeilbaar, ook in haar verkondiging van het niet-zinnelijke.

V

Een schets van OSTADE. Met de pen geteekend en met oost-indische inkt een weinig aangezet. Een huis met vooruit-springende bovenverdieping, de helft van den voorsprong hooger beginnend dan de andere, beide gedragen door balken en klampen. Aan de eene zijde staat het huis vrij, aan de andere, waar het een laag afhangend dak heeft, is het verbonden aan een muurtje en deur waar een boom bovenuit komt. Een huis dat onder steen en boven hout is, met een pannendak, een stoepje voor de deur, en luikjes aan de vensters. Het geheel naar de vrije zijde overhangend. Het is niet dat de schilder zooveel eigenaardigheden van het gebouwtje heeft opgemerkt en die alle, even vlug aanduidend, even juist kenschetsend, weet weer te geven: zoo zelfs de tralietjes voor een raampje in de hoogte. Wel is dat een kunst: het vermogen alles vast te leggen wat de levende blik opvangt en saamvat. Maar er is in de teekening een belangrijker vraagstuk opgelost. Het is duidelijk dat het heele bouwsel, tot zelfs het tuinmuurtje dat eraan vastzit, angstwekkend overhelt. Toch staat het. En dit staan is niet alleen, als gevolg van een onzichtbaar houvast op de fundamenten, een feit dat men heeft aantemen; maar het is zichtbaar in het uiterlijk. Het staan is er even duidelijk in als het overhellen. Zie maar hoe de dwarsbalk van den laagsten voorsprong zwaar rust op den linkschen draagbalk, minder zwaar op den volgenden, heel niet meer op den derden. En zie nu verder: hoe juist de draagbalk waar zoo zwaar op geleund wordt, deel uitmaakt van een balkenraam dat den zijwand van het huisje schoort en den last draagt van het afhangende dak. Hoewel meegezakt zijn dus die muur en dat dak, met alles wat er aan vast is, in hun stand gebleven. Een blik op de teekening is voldoende om te zien dat in het geheele verband het staan even zeker als het vallen is uitgedrukt.

VI

Hoe komt het dat van twee teekeningetjes naar gestorvenen het eene mij zooveel meer treft dan het andere? Het eene is

van GERARD TER BÛRCH DE OUDE, en stelt zijn dochtertje Cattrineken voor in haar kistje. Het andere is van ADRIAEN PIETERSZ VAN DE VENNE, en verbeeldt Prins Maurits op zijn doodsbed.

Oppervlakkig is het al duidelijk dat het eerste veel grooter en vrijer behandeld is dan het tweede. Ter Borch heeft zijn kind natuurlijk gekend en kon veel vereenvoudigen dat misschien ook voor hem op het eerste gezicht verwarrend zou geweest zijn. Van de Venne daarentegen kreeg een studie te maken naar een doode dien hij zóó nooit, en bij zijn leven wel nooit zoo nabij gezien had. Men voelt dan ook dat hij er op uit is, eigenaardigheden die hem vreemd zijn en waar hij bijzonder belang in stelt, te benaderen. Hij is in zijn doen fel en voorzichtig. Het gebroken oog, de geopende mond, de vermagerde neus, de inzinking van de wang bij het oor, de ziellooze uitdrukking van het wezen, — alles wordt opgeteekend. Hij arceert zorgvuldig het kussen, ten einde den kop, waarom de muts gevoelig sluit, helder te doen uitkomen. Hij is de waarnemer die zijn vondst geniet en haar niet wil laten verloren gaan.

Van dat alles — en begrijpelijk — is niets in Ter Borch's portretje. Het zij dan doordat hij grooter van aanleg was dan Van de Venne, of doordat het hem niet mogelijk was zijn kind te bespieden met oogen op buit uit, zag hij in dat doode iets meer dan de uiterlijke eigenaardigheid. Het kind slaapt. Het slaapt dieper dan het ooit geslapen heeft. En van hem, den waarnemer, is er tot het schepseltje geen andere verhouding dan dat hij het rusten laat. Hij laat het zoo volkomen rusten, dat nergens, aan geen lijn, aan geen schaduw, zijn hand verraadt dat hij er iets aan zoekt of er iets van begrijpen wil. Het kind is zoo: het slaapt. Meer schijnt geen enkele trek uittedrukken. De wimpers zijn er, en het oortje, en de voetjes met rimpeltjes in het mollige, en hun teentjes; het handje houdt een pluim als waar het kort geleden meê speelde; het jurkje is aangeduid en de schaduw is heel vast en heel duidelijk die het hoofdje afrondt, toch wel een hoofdje van kind dat gestorven is; — maar in ieder onderdeel, tot in het kraagje onder het kinnetje is alles als lang geweten, zóó voor altijd, sober-gevoelig en opzettelijk-streng.

VII

HANS BALDUNG GRIEN: *De Heksensabbath*. Men zou kunnen zeggen dat er een poëzie van het *procédé* bestaat. De gevoeligheid van de ets, de weloverwogenheid van de gravure, de gebondenheid aan zware lijnen van de houtsnede, deze eigenschappen — gelijk die van iedere werkwijze — kunnen zich onder de hand van een kunstenaar met zulk een ongewoonheid en veelzijdigheid openbaren, zich ontplooiën tot zulk een volte van mogelijkheden, dat het is of door hen een eigen geest, een bijzondere poëzie tot uiting komt, een poëzie van het *procédé*, die de kunstenaar alleen maar in het aanzijn brengt.

In de Heksensabbath van Hans Baldung Grien voelt men het groteske wezen van De Houtsnede beeld geworden. Dáár is de zegevierende snit, het mes door het hout, eenmaai en andermaal, om den stoom te teekenen die uit den met hebreeuwse karakters gemerkten heksekettel opslaat. Dáár zijn de voorzichtige tikjes en prikjes waardoor de omtrek van padden en vorsch en dien damp is uitgespaard. Dáár is de kloeke draai of vaste inzet, waarmee mes of beitel de kronkelingen van dien smook afgrensden. En zoo houden zich om den pot de lompe naakten met hun breede zitvlak, hun platte of scherpe tronies, hun sliertharen en hun puntig-getepelde hangborsten, al de leden zwaar en vast van zwaai, bultig van ronding, gestrekt van beweging, een koor, een orgie van snit en kerf in vorm zooveel als schaduw. Zoo staat de knoestige doode tronk achter hen, toonen zich ronde kat en opgestulpte boks-snuit en vullen den voorgrond vork, bekkeneel en ander tuig. De duivel in boksgedaante achterwaarts door een vrouw bereden rent de lucht door, op den damp toe, waar een menschelijke gedaante in spartelt, terwijl heel omhoog iets als een hoef verdwijnt.

De karakteristiek van het groteske, zooals alleen het mes in het harde hout die kan uitdrukken, die gedwongen schijnt uittedrukken.

VIII

Wat is zulk een plaat — zwartekunstprent van SIMON MALCHO naar ANTON HICKEL — buitengewoon beschaafd en

wat weigert men iederen anderen lof eraan. Is dit de zachte en standvastige, de *Princesse de Lamballe*, die liever dan haar koningin, Marie Antoinette, te belasteren, op het schavot ging? Maar hoe zacht is tegen het fluweelzwart van haar oogen de blankheid van haar gezicht, van haar poederkrullen, van haar halsdoek en lijf weggeslepen, hoe volkomen plooit en schakeert zich de zij van haar rok en sjerp, hoe rondt zich haar arm waar de kant van afhangt. En het satijnhout van haar meubeltje, waaraan ze te schrijven pleegt, en de bloem in de vaas er op, en de figuren van het zacht-diepe vloerkleed, de omlijstingen van het effen houtwerk van haar kamer, dat gordijn, die buste, — hoe smaakvol is het alles afgewerkt. Dit zijn de genoegens van den man van de wereld die kunstenaar-werkman werd.

ALBERT VERWEY.

BOEKBEOORDEELINGEN

NINE VAN DER SCHAAF

Santos en Lypra, bij W. Verstuys, 1906.

*Aan de Overzij van den Zandzoom, in de Bew.
van Oct. en Nov. 1906.*

De Boodschap, in de Bew. van Dec. 1906.

De Stormfee, " " " " Maart 1907.

Een Haat (fragment), in de Bew. van Aug. 1907.

Amanië en Brodo, bij Maas & v. Suchtelen, 1908.

INLEIDING

Voor den ontwikkelden lezer van dezen tijd is het niet mogelijk, de werken van Nine van der Schaaf onvoorbereid, en onmiddellijk, mooi te vinden. De eenigen die ernstig over haar geschreven hebben, zijn Albert Verwey en Maurits Uyldert geweest. (De Bew., Juni 1906 en Jan. 1907). De toon van den eerste is bewonderend, maar hij erkent: „„Toen ik de eerste dertig bladzijden van het werk gelezen had, voelde ik me niet aangelokt. „Hoe barok!” dacht ik. Er was een besluit toe noodig met de lezing voort te gaan.”” De tweede schrijft waardeerend, doch kan niet nalaten een menigte bezwaren te uiten. Nu ik zelf de derde wil trachten te zijn, mag ik er mijn eigen bevinding wel bijvoegen. De twee eerste verhalen hebben mij bij eerste lezing wel geboeid, maar verbijsterd. Daar ik hun eenheid niet zag, trof mij bijzonder wat ik smake-loos of onbeholpen vond, en ik denk, dat de felste tegenstanders van dit proza zich verkneukelen zouden, als ik mijn toenmaals mondeling geuite invectieven herhalen wilde. Omdat ik hun bezwaren zoo goed begrijp, zal ik trachten aan te toonen, waarin hun vergissing ligt.

Welke zijn hun bezwaren, wat waren de mijne? In hoofdzaak twee: de schrijfster spot met de werkelijkheid, en zij

heeft geen stijl. Kan het erger? Ziehier verhalen, die deels op sprookjes lijken, deels de allergewoonste realiteit gebruiken; waarin spoorwegen, lucifers en hospita's voorkomen, maar die zonder de minste scrupules met die nuchtere zaken omgaan alsof het dingen uit een tooverwereld zijn. Een stoomboot wendt zich om, dwars tegen een storm in; er wordt een zeilwedstrijd gehouden zonder wind, de zeilen fladderen dan ook wel slap heen en weer, maar de schepen schuiven toch „moeilijk” vooruit, terwijl de gebruikte woorden („de rivier lag in een diepen slaap, de schepen beroerden haar oppervlak, — zij effende zich en sliep opnieuw,” — — „het water stoorde zich niet aan hun streven”) de veronderstelling onmogelijk maken, dat dit door de strooming zou zijn. Niet waar, dit is *spotten* met de werkelijkheid. Men kan sprookjes schrijven en zich aan haar niet storen, maar als men haar aanwendt, dient men haar ook te eerbiedigen. 1) „En zij heeft geen stijl”. Men sla er het opstel van Maurits Uyldert maar op na, die ettelijke voorbeelden geeft van zinnen die, zegt hij, uit „Hintertreppen-Romane” zijn.

Nu is „voor den ontwikkelden lezer van dezen tijd” niets vreeslijkers denkbaar dan juist deze twee gebreken. Hij gelooft niet dat een boek daarmee nog tot de letterkunde kan behoorren. Als wij door iets verwend zijn, dan is het door geraffineerde werkelijkheids-waarneming en geraffineerden stijl. Slechts in zeer enkelen komt de vraag op, of in die ook door hen, ook door mij, bewonderde werken niet een element gemist werd, dat juist hier tot buitengewone ontwikkeling kwam.

Ik zeg het niet voor het eerst, maar met bijzonderen nadruk: heel die schoone proza-litteratuur van de laatste 25 jaren is niet eene van geest en verbeelding. v. Deyssel zoowel als v. Looy, Ary Prins zoowel als Frans Coenen of Aletrino, wat deden zij? De dracht van gestalten boetsieren die in onnaspeurlijke geboorte ontstonden uit het leven van hun ziel: zoo geest als gemoed? Of schilderden zij wat zij zagen, in kalme waarneming of hartstochtelijke sensatie? Immers het laatste. Als zij het eerste soms ook bestreefden, — niet dáárin muntten zij uit. Alleen v. Eeden, vanaf het begin, en in de laatste jaren verscheidenen, richtten

1) Later kom ik op deze bewering en op de aangehaalde voorbeelden terug.

zich op dat andere. Want ook wat Ary Prins geeft, is niet zoozeer verbeelding als voorstelling. Hij *stelt zich voor* hoe het Middeleeuwsche leven was, en bewerkt al die brokjes met ongeëvenaarde zorgvuldigheid; maar als het plotseling, een innerlijk gezicht, voor hem opdoemde, zou zijn stijl een meeslepend-schilderende, en niet een van inleg-werk zijn.

Het werk van Nine van der Schaaf is een ramp voor al wie zulke verschillen wenscht weg te doezelen, want het is inderdaad precies het tegenovergestelde van al die werkelijkheids-kunst. De waarde ervan ligt in de grootheid van innerlijk leven, geest en gemoed; de schoonheid in het vorstelijke, en toch vaak zoo menschelijke, in het onberedeneerde, niet-waargenomen, maar vizioens-gewijs ontstane van haar gestalten, die zuivere scheppingen van de *verbeelding* zijn.

Men ziet, dat ik, ben ik in staat deze bewering te bewijzen, — en dat zal blijken, — tegenover het eerstgenoemde bezwaar: „de schrijfster spot met de werkelijkheid”, een deugd kan plaatsnemen die daar volkomen tegen opweegt. Prijst in naturalisten en sensitivisten zooveel gij wilt de waarde van hun werkelijkheids-weergave, maar erkent dat wat *zij niet* hebben: geest en verbeelding, in de hoogste mate het eigendom is van deze schrijfster, die in dat waar zij groot in zijn, voorzeker een kind is. Wat blijkt hieruit? dat zij minstens gelijk in waarde zijn, indien zij op hun eigen gebied evenzeer uitmunten. Hier komt het tweede bezwaar ter sprake: „zij heeft geen stijl”. Als dat letterlijk waar is, valt mijn geheele betoog. Evenals straks echter zeg ik nu: „het zal blijken”, dat, inderdaad, de geschoolde verfijndheid van ons moderne proza haar geheel vreemd is, maar dat zij een zeer oorspronkelijken, zeer sterken, zeer veelzijdigen stijl heeft, waarmee zij haar zieletafreen weet over te storten in den geest van wie haar verstaat.

Een tweetal hoofdstukken moet ik dus schrijven, een over haar innerlijk, een over haar stijl.

I

De hoofdtrek van de groote gestalten in *Santos en Lypra* is fierheid. Trots, die in een al te vast vertrouwen op eigen kracht tot schier dolzinnige grilligheid wordt, in Santos. Door

die grilligheid: het meevoeren van een menigte arbeiders naar het feest van zijn vrienden, en daarna het aannemen van Semgaarts uitdaging, om in de fabriek te gaan werken, — verliest hij zijn zekeren kans om de leider te worden bij een spoorwegbouw door de bergen: zijn levensideaal. Maar als hij dit hoort, en de onbeduidende Edwold, die de opdracht gekregen heeft, voor hem staat te pronken in een rooden koningsmantel en bluft „dat niemand wist, of Santos wel gekozen zou zijn, als hij, in plaats van te verdwijnen, in de stad gebleven was,” dan glimlacht de zwaar getroffenene wel om den wonderlijken dos van den gratie-looze, maar „z'n stem, toen hij begon te spreken, was zacht en rustig. „Edwold, omdat hij koning is, moet edelmoedig zijn. Hij moet mij een hand geven, als een pand van onze oude en onze nieuwe vriendschap.” — Het is duidelijk wie hier de koning is: hij, die de gevolgen van zijn gril waardig aanvaardt, die zich van een vroegeren vriend niet wil afwenden omdat deze gelukkiger was dan hijzelf, die diens laffe pocherij zelfs weet te verdragen en slechts met een fijne berisping beantwoordt.

Deze fiere wordt bemind door Lypra. Lypra is de zeer klare, zeer oprechte vrouw, die geen rouw wil dragen, als haar moeder gestorven is, maar in kant en zijde naar een feest gaat, omdat zij weet, dat haar bestemming is: schoon te zijn; die haar liefde voor Santos zelf aan hem openbaart. Heeft Santos haar ook lief? Hij zegt het: „ik moest wel dood zijn, als ik je niet liefhad,” maar hij bemint haar schoonheid, haar adel: hij begeert haar niet: „z'n kussen waren enkel een altijd nieuwe hulde.”

„Zij kuste hem nooit.” Haar liefde werd spoedig opgenomen in haar kunstenaarschap en daardoor overheerscht: „een oogenblik heb ik m'n bloed in me voelen woelen en bewegen, maar daarna luisterde ik naar een nieuw verrassend lied, waarin m'n ziel die liefde zocht uit te drukken. Ik heb er dagen naar geluisterd, ik heb het voorzichtig gespeeld. Het was troebel en vol geheimzinnigheid en ik wist, dat het m'n taak was, het te zuiveren en te volmaken. Ik minachtte de bekoring van dat geheimzinnige, ik heb alles ontleed en gezuiverd tot het goed was.”

Zij zegt dit, na de eerste worsteling tusschen haar trots en

haar menselijkheid. De hartstochtelijke vrouw van Semgaart is op Santos verliefd en hij wil haar afschrikken door haar de schoonheid te toonen der vrouw die hij liefheeft. Doch Lypra wil eerst niet met hem meegaan: „Waren de gevolgen van z'n dwaasheden niet voor hem alleen?” Toch dringt ten slotte haar liefde voor Santos haar tot toegeven. Niet haar medelijden: „„Ze is te ver van mij. Er is smart, de zee spreekt van smart, alle geluiden spreken soms van smart.”” Ook niet haar liefde alleen: „„Als ik je liet gaan, zou ik nog lang berouw en spijt te overwinnen hebben, ik zou niet kunnen scheppen, want al wat ik hoorde zou daarvan troebel zijn.”” Dat denkbeeld verontrust haar, die klare kunst wil, maar dat zij berouw zou voelen is immers omdat zij liefheeft: „„M'n liefde dwingt me dus om mee te gaan.”” — Somber zegt zij dit: dat haar menselijkheid haar te sterk is, vindt zij een zwakheid. Doch als *waarschuwing* aanvaardt zij het: „„Het was goed, dat dit gekomen was. Ze had niet meer gedacht, dat ze nog vatbaar zou kunnen zijn voor een ontroering en een onrust als deze. — — Nu was het voorbij, maar ze wist, dat ze nog te strijden had en dat was goed. Want ze moest vrij worden, geheel vrij van wat stoorde.”

Lypra streeft naar boven-menschelijke klaarheid, in kunst en karakter. „„Het is veel, als wij menschen doen denken aan goden,”” zegt ze.

„Lypra vond een heerlijk lied, een jubellied zonder troebelen.” Maar als het af is, na dagen van afzondering, komt de onrust weer. Zij verlangt dat Santos haar bezoeken zal en het verstaan. Als hij niet komt, is het of zij ziek zal worden. Hij verschijnt ten slotte, en verstaat het niet, zooals zij gewenscht had.

„Ze rilde van 't bewustzijn, dat het hoogtepunt van hun sympathie nu geweest was. Verlangen, verlangen greep haar aan, doch de maandenlange hoogheid bleef haar nog in houding, in gezicht, en beheerschte haar woorden.”

Santos gaat heen, en Lypra vindt na weinig dagen een nieuwe melodie.

„Ze moest scheppen, na het eene lied het andere, na het lied van klaarheid en jubeling, een lied, troebel van smart en liefde-verlangen! — — Maar de smart en het verlangen waren soms sterker dan de drang om te scheppen; dan kon

ze alleen maar klagen, stil in zichzelf, waarom ze dit moest lijden. — Waarom ze niet gestreefd had naar Santos' liefde, zooals ze die nu zou wenschen?"

Haar lang-bedwongen menschelijkheid breekt uit met verschrikkelijke macht: „En ze ging weer zichzelf beschouwen in den spiegel, en dan schrijnde haar 't zien van haar oogen, die niets meer konden dan gloeien van heftig, zinlijk verlangen, — van haar gesloten mond, die deed denken aan een diepte van donkerheid en onreinheid...

„En de ontbering lag als een vaalheid over haar tint...

„Haar instinct zei haar, dat Santos nooit met mannenhartstocht haar begeeren zou; hij had haar vereerd om haar hooge gratie; afkeer en medelijden zou hij hebben met haar schrille lijden, — bevredigen zou hij haar nooit... — Waarom had zij met haar schoonheid niet gestreefd de vrouw te worden, die Santos begeeren zou?"

Bijzonder aangrijpende bladzijden volgen dan: hoe zij in de weemoedstemming van een avondlandschap, waar de roode hemel in plassen spiegelt, een kortstondigen, droeven vrede vindt. „Dat genot was ook ijl en vluchtig... Want toen er een haarlok langs haar schouders gleed, en ze met haar hand de zachtheid ervan voelde en neerzag op het warme, donkere goud, toen ontwaakte de storende wensch, dat Santos hier was, om dien haarlok te kussen." De weemoed overmeestert haar: — „Een heel blanke, mooie vrouw, alleen op een avond, in een donker moeras, en niemand, niemand te weten, die oprecht haar liefde te geven had. Was het niet wonderlijk, heel wonderlijk?" En iets vroeger al: „Ze voelde nu geen brandend verlangen naar Santos' liefde; week en onbestemd was haar verlangen, het was heimwee, een ongekend heimwee naar menschen." — —

„Ruwe, onbekende menschen kwamen haar naderen langs den donkeren weg, zoo droomde ze, en bleven naast haar staan. Ze deden een licht over haar heen schijnen en beschouwden haar; zij hield zich slapende om hen niet te storen. Dan namen ze haar op en droegen haar eerbiedig; — ze bewonderden haar: 't was hun zoo nieuw, dat blanke en fijne en 't gaf hun genot, naar haar te zien.

En het ontstemde haar niet, dat ze haar aanraakten en

haar meevoerden als een eigendom naar hun woning, — ze vond iets van bevrediging in de gedachte, dat ze nog genot kon geven met haar mooiheid, aan menschen, die een blankheid en fijnheid, als de hare, niet kenden.”

Zoo is het allerminst een gril, dat zij kort daarna met het eerste het beste gezelschap dat aan de kust bij haar woning ankert, medegaat. Het is een wanhoopsdaad, maar een noodzakelijk noodlot. Zij die afgezonderd in eenzelvige kunstenaarshoogheid het menschelijke in haar liefde verwaarloosd had, moest zich in den drang van haar opstandige zinnen, in den weemoed om haar doelloosheid, wel prijs geven als de gevallen, die zij inderdaad wàs.

Als, aan het eind van het boek, Santos door zijn teleurstellingen cynisch dreigt te worden — de zeilwedstrijd zonder wind, waarvan ik in de inleiding sprak, is een beeld van zijn machtelozen geest, en reeds lokt de zinnelijkheid hem in den kring van den wijsgeer die een kort genotsleven aanbeval, — ontmoet hij daar plotseling Lypra, die hij dood waande. Onmiddellijk begrijpen beiden wat zij doen moeten en gaan zwijgend heen. Zij loopen een eenzamen weg op, snel, en spreken onbeduidende woorden, tot Lypra moe wordt en, zitten gaand, hem zegt dat zij moeder worden moet. „En Santos mompelde ontroerd haar naam . . .” Eenvoudige menschelijkheid vervult hem: hij gaat een rijtuig voor haar eischen bij een boer. Als hij terugkomt is hij somber. Lypra vraagt hem, waarom. „„Ik denk dat 't een verstooten schepseltje zal worden. Ik denk dat het veel ellende zal leeren kennen!”” Maar Lypra antwoordt: „„Zal m'n kind ongelukkig worden, omdat het geen vader heeft, omdat het tot moeder heeft een zonderlinge vrouw, omdat het geen geld heeft, omdat het misschien een vroeg, huiverig vorgevoel hebben zal? Of zal het gelukkig worden, omdat ik kunstenaress ben en omdat het van heel vroeg af m'n muziek kan hooren, of omdat een mooie vrouw z'n moeder is, of omdat z'n moeder het liefheeft? Weet je dat, Santos? Weet je dat?””

Trots en menschelijkheid worden hier verzoend op de ongedachtste, natuurlijkste wijze. Ziehier, nu haar liefde voor Santos een mislukking was, en blijft: „„Je zult mij in m'n liefde voor jou nooit verstaan”” zegt ze, de bevrediging van

haar dubbelen, tot nog toe strijdenden, nu verzoenden levensdrang, en het uitzicht op een nieuw, rijk leven in haar moederschap. Als moeder zal zij haar kind liefhebben, als kunstnares zal zij ervoor spelen. Haar kunst en schoonheid zullen haar teederheid wijden, en haar teederheid zal haar behoeden voor kouden trots. — Zoo eindigt de geschiedenis van Lypra. En Santos? Hij gaat tot zijn vrienden, stoot den cynischen Weringer uit hun kring en voelt zich ontroerd door een stem, door een herinnering. Hij óók is weer *mensch*. —

Het tusschenverhaal, dat van Ferie, vertoont ook deze machten: trots en menscheijkheid. Deze Ferie, het meisje uit de bergen, dat koningin wou zijn en werd, is vorsteljk en onweerdhoudbaar. Haar aansporing drijft een schaar veehoeders en houthakkers naar de plaats, waar de toebereidselen worden gemaakt voor den spoorweg. Zij wonden velen doodeljk met vergiftigde pijlen en bijslagen, ook twee vrienden van Santos: Randan en Beppo. Ziehier wederom twee typen van trots en kunstvereering-waar-de-liefde-voor-wijken-moet. De eerste is de onbuigbare, die Santos' vernedering niet dragen kon, die de onrechtvaardigheid van zijn dood vervloekt; de tweede schenkt het schoonste wat hij heeft, een kostbaar gewaad, niet aan zijn vrouw, doch aan Lypra, de kunstnares. — Dit schoone gewaad hecht opnieuw de lotgevallen van Ferie aan die van Santos. Zich als koningin vervelend en in het kamp spiedend, ziet zij het en wenscht het te bezitten, volgt Santos, die het aan Lypra brengen moet, tot de zeekust, op haar wild paard langs den spoorbaan en dwars door de Mirjastad, en krijgt het eindelijk, als Santos het huis van Lypra verlaten vindt. Bij haar terugkomst in haar rijk heeft de zwakke koning een andere, eezuchtige, vrouw. Op het oogenblik, dat Ferie den troon wil trachten te herwinnen, verschijnt Faar. Faar was, van dat zij een klein arm meisje was, de eenige geweest, dien zij liefhad. Toen zij koningin werd, wilde zij hem zeggen, dat „ze voor hem Ferie bleef, niet koningin Ferie, maar Ferie alleen.” Nu is hij bang, dat zij gedood zal worden en houdt haar tegen, dringt haar met kracht terug, als zij den koning naderen wil. „Ik zal wel den koning zeggen, dat hij een ellendeling is”, roept hij, en als hij om dat woord gevangen genomen wordt, denkt Ferie nog maar

aan één ding: „Faar te redden.” Doch daardoor is zij nu vrouw, geen vorstin, en verliest zij haar laatsten kans op gezag. Men ontruikt haar den dolk en doodt er Faar mee. Dan vlucht zij: „Ze had nog maar één gedachte, die haar redde voor het ontzettende: het zien van Faar's bloed. Ze wilde in het kleine bosch, waar Faar hout kapte, doodelijk-vergiftigde bessen gaan eten.” — Door menschen die haar vereerden, werd zij begraven in het gewaad, dat haar den troon had gekost. Is dit einde wel zoozeer een val, als het schijnt? Het koningschap kon haar niets meer geven, en is een sterven om menschelijk leed niet schooner dan een leven in onmenselijke hoogheid? —

Nog twee vrouwen kruisen Santo's leven: Donita, de harts-tochtelijke, en de ziekenzuster die hem niet aan durft zien, omdat zij dan ontrouw vreest te zullen worden aan een minder groot man, die haar genegenheid niet kan ontberen. Zij is de deernisrijke, onbaatzuchtige, — zij en Donita zijn warm-bezielde figuren van de twee uitersten van liefde, dat is van menschelijkheid.

Ik weet zeer wel — en men hoeft hiernaast ook maar de opstellen van Verwey en Uyldert te lezen, om het bewezen te zien — dat dit alles niet de gehéele inhoud van dit verhaal is, een verhaal, inderdaad verbijsterend door levensvolheid. Ik vind het echter zoo belangrijk, omdat deze trekken éven machtig in alle andere geschriften van Nine van der Schaaf terugkeeren.

Aan de overzij van den Zandzoom is de geschiedenis van de liefde van twee zusters: Nanka en Lore, voor den eierzuchtigen Syilva. Van die zusters is Nanka zwak en kinderlijk, Lore in trots aan Syilva gelijk. Als Syilva het voorname huis waar hij in zijn jeugd woonde, maar waaruit hij door den broer van zijn pleegvader na diens dood verdreven is, in brand gestoken heeft, en Lore zoo moedig is om hem op te zoeken, waar hij schuilt in het bosch daarachter, zegt hij: „„Lore, jij, je kent me en jou zeg ik 't, dat m'n eierzucht grooter is dan alle liefde in me!””

Nanka is zwak en kinderlijk. Als zij met hem gaat op den donkeren weg die de stad waar beiden 't laatst verblijf

hielden verbindt met die andere, waar het trotsche huis van zijn vijand hem tart tot een wraakneming — Nanka moet haar vader daarheen volgen —, spreekt zij wel van het dorpje Jeslo, waar zij als kind bij een tante woonde, en zegt zij wel hoe heerlijk het zou zijn, als zij samen daarheen gingen, — en hij wenscht wel dat zij zeggen zal: ga nu dadelijk mee, doch aan den anderen kant trekt hem de stad, nu hij al op weg is, te geweldig en groeit er in hem een verschrikkelijk plan, — maar zij zegt het alles als het ware spelenderwijs en is te zwak, te kinderlijk, om te doen wat hen beiden misschien gered zou hebben. Als zij de stad bereiken, is het te laat. Syilva gaat zijn eigen weg, en tot overmaat van smart bespeurt Nanka ook in Lore's oogen liefde voor hem.

Als Syilva, na de brandstichting, gevangen genomen is, ziet Nanka hem even terug, hij zag ook háár „en hij wendde zich om, zonder te groeten.” Zij kan het in de stad niet langer uithouden en vlucht naar Jeslo. Doch rust vindt zij er niet. Een schilder, Paul, die naast haar tante woont, bemint haar. Zij ontmoetten elkander op een wandeling: „En Nanka voelde dat 't hem vreugde gaf, zoo met haar te zijn, — daarom deed 't háár leed, als ze voor volgende tochten, verder dan den zandzoom, niet koos den tijd, op welken ze wist, dat hij ging.

„En ze voelde ook, dat z'n liefde voor haar, die ze wel lang begreep en die hem niets dan smart kon geven, aanwon als ze bijeen waren, — daarom was 't haar evenzoo leed, als ze toch soms hem te ontmoeten zocht.”

Tenslotte is zelfmoord haar eenige uitkomst. Alleen wil zij niet dat Paul om haar lijden zal, en gaat van hem de belofte vragen, dat hij zal trachten haar te vergeten. Hij beproeft haar te troosten, en een oogwenk verandert zij van voornemen. „En toen, elkaar aanziende, werd het hem vreemd-helder, wat het enkele was, dat haar redden kon.

„Dat zij gedragen had wel háár leed, maar dat zij niet dragen kon zijn leed om haar. Daarom móést zij zich offeren en de zijne worden . . .

„Maar hij wilde dat ze Syilva, dien ze zóó liefhad, zou trouw blijven. Hij beloofde haar, dat hij zou voortwerken en zich niet door liefde en droefheid z'n leven zou laten verstoren.”

Hij weet, dat dit haar doodvonnis is. Maar iets anders is

niet mogelijk. Hoe zou hij haar offer, zonder liefde, enkel uit medelijden, kunnen aannemen?

En zij verdrinkt zich. —

Lore's geschiedenis is niet minder aangrijpend. Zij wacht, met een vage hoop dat Syilva tot haar zal komen als hij ontslagen is, maar hij denkt er niet aan, hij denkt alleen aan zijn eerzucht. Zijn daad heeft hem de sympathie van velen bezorgd, en een aanzienlijke toekomst wacht hem. Lore is niet onder de menigte die hem begroet bij het verlaten van de gevangenis, — wel gaat zij op goed geluk de straten rondzwerfen, in de hoop, hem te ontmoeten. Langzamerhand wordt het duidelijk, dat zij krankzinnig geworden is. Ook zij heeft zich te verzetten tegen de liefde van een, die in zijn ruwheid wel het tegenovergestelde is van den zachten Paul. Zij weert dien Preier trotsch van zich af, en als hij haar waanzin merkt, laat hij haar met rust. Haar ronddolen, 's nachts en in den regen, is verschrikkelijk. Eén troost vond zij eens: het vioolspel van een ouden man, dat zij van uit den donkeren tuin beluisterde. Doch als het lamplicht plotseling haar gelaat verlicht en hij haar krankzinnige trekken ziet in bliksemhelle starheid, waant hij een schrikbeeld uit zijn jeugd-droomen herleefd, en zijn ontzetting is oorzaak, dat hij ergens anders gaat wonen, waar zij hem niet vinden kan. Toch ontmoet Lore hem, toevallig, op straat, en vraagt hem, waarom hij zijn viool niet bij zich heeft. De schrik doet hem dood neerstorten. Het volk omringt hen, denkt aan een moord, — doch daar davert uit een zijstraat het snelle rijtuig aan van een doldriesten rijkaard — van Syilva, denkt Lore, en gaat vlak voor de paarden staan. Die worden gegrepen, Lore ziet een vreemd man, en „zonk in diepe onverschilligheid omtrent de dingen, die verder gebeuren zouden.” —

Zij werd in een gesticht verpleegd en kwam na haar genezing in huis bij een bejaarde vrouw, die buiten de stad woonde en een grooten tuin had. Haar kleindochtertje is de hooghartige Elise, die het tuinmansjongetje tot diens groote verontwaardiging als knechtje gebruikt, en zegt, dat ze met een prins wil trouwen. Na een lange afwezigheid — in een badplaats, waarvan zij gauw genoeg heeft — komt zij terug, en de jongen, nu zelf tuinman, wreekt zich door haar te

kussen. Het eind is dat zij trouwen en in het huis der grootmoeder gaan wonen, die gestorven is, terwijl Lore een kleiner huisje aan den straatweg betreft, doch veel met haar jonge vrienden verkeert. Zij zijn gelukkig, doch als bij een groot feest, in de buurt te houden, scharen aanzienlijke stadsmenschen voorbijgaan, schreit Elise om de herinnering van haar kinderdroom. Lore denkt ook aan het verleden, aan Syilva, zij tuurt, of zij hem niet zien zal. En als zij hem ziet, gaat zij stilletjes ook naar het feest. Zij volgt hem, krijgt hem te spreken en verlangt maar éen ding van hem: dat hij met haar een eind den weg naar Jeslo op zal gaan. „Toen hij nog niet besloot, vervolgde ze even toonloos: „Dicht bij Jeslo ligt Nanka begraven.”

„Syilva werd in z'n droeve stemming niet getroffen door Nanka's naam. Doch hij stemde toe. Hemzelf deed een matte dorst naar diep verzonken ontroeringen dezen tocht naar Jeslo wenschen.”

Zij gaan 's avonds, in een dicht rijtuig: Syilva is bang voor schandaal, als hij zich openlijk met een minder aanzienlijke vrouw vertoont. Als Lore hem door 't raampje de boomen van Nanka's graf wijst, zegt hij: „'t Leven verwoest wel meer dan de dood.” Hij vertelt van zijn dochtertje „een rein kind nog” en dat hij zal maken dat het van Lore houden zal: „En ik zal haar, als ze groot is, spreken over jou en je liefde en je mooie kracht.” Zij wordt bitter. In het blanke vlak van het riviertje lag de zwarte schaduw van een schuur. „Zie die schaduw, zoo diep zwart en zoo scherp belijnd!” zegt ze, „zoo driest-somber in 't blanke water! Dàt is mooi. — — Mooier dan liefde en reinheid.”

Toch, ofschoon ze hem op dat oogenblik minachtte, was ze hem dankbaar, dat hij haar wensch had toegestaan. Zij beloofde, hem niet meer te zullen volgen.

Nu het verleden in haar herleeft is, zijn Elise en haar man, die daar niets van weten, haar vreemd geworden. Graag aanvaardt zij een verzoek van den schilder Paul, om bij hem te komen wonen. De twee gescheiden levenslijnen van Nanka en Lore worden zodoende weer saamgebracht. Paul heeft zijn belofte niet gehouden, hij tobt en verbeeldt zich het wezen van hem dien Nanka liefhad: het beter-ik van Syilva, dien

hij eens heeft gezien. Dit ideaal van menschen-adel tracht hij te schilderen, doch als zijn werk af is en hij het Lore toont, krijgt zij er niet den overweldigenden indruk van dien hij gehoopt had. Hij wist immers niet, dat zij óók Syilva-zelf had liefgehad, en dus om een welgelijkend portret van hem ontroerder geweest zou zijn dan om een schepping van Paul's verbeelding. —

Vinden wij dus in dit slot den strijd terug tusschen kunst en menschelijkheid, overigens is dit geheele verhaal de botsing van trots, in den vorm van eerezucht, en liefde, van een zwakke zoowel als van een sterke ziel. De idylle van Elise behelst de verzoening ervan, zij het er al niet een zonder schreien. De eerezucht zelf, in Syilva, eindigt met zwakheid en ontgoocheling.

Het korte sprookje *De Boodschap* is opmerkelijk om de algeheele vermenging van droom en werkelijkheid. De Dridenknappen krijgen elk een droom die het doel van hun leven aan hen openbaart. Indar, de koninklijkste van hen, ziet in zijn droom een smaragden vogel doch verstaat niet, wat die hem toefluistert. Hij wordt oud, wijs en koning der Driden, doch ziet langzamerhand al zijn jeugd-vrienden sterven en benijdt hun rust. Eindelijk ziet hij den vogel weer en hoort nu: dat hij nimmer sterven zal. „En de oude ontving de Boodschap, de lang verwachte, rustig en zonder morren: als een Koning.” Wat is dit verhaal anders dan de weemoed van een vorstelijke om hetgeen hem van de menschen onderscheidt?

Ook *De Stormfee* is een sprookje, en een van de schoonste die ik ken. Het is de geschiedenis van Einar, die als kleine jongen zwerfend aankwam in een lage landstreek achter een rivier, waar enkele dorpjes waren met één kerk. Hij wordt er verzorgd door een vrouw, maar liefde vindt noch zoekt hij: „Een verstooteling was hij en toch zoo trotsch, dat hij het medelijden, 't welk hem deed leven, haatte, en de vriendschap van andere kinderen, allen meer bevoorrecht dan hij, niet wilde zoeken.” Bij een storm die de vlakke bedreigt zoeken alle menschen in de op een terp gebouwde kerk veiligheid. Einar breekt er bij ongeluk een borstbeeldje van de stormfee: Ada,

de geëerde, zeer gevreesde. Doch dit brengt geen ramp, maar heil, want in een schaar witte meeuwen met vrouwenoogen komt Ada aanvliegen, „de lange haren sloegen langs al de kaarslichtjes in de kerk, raakten de vlammetjes aan en verbrandden toch niet, — en toen ze daarna rustig waren neergegleden langs haar rug en kronkelden als een sleep achter haar wit vederkleed, brandden de lichtjes vaster en helderder dan voorheen. — „Zoolang die lichten branden zal geen storm u bedreigen,” sprak ze” . . . Was zij daarom een goede fee? Niet om de menschen deed zij het, maar uit liefde tot Einar, den hooghartige als zij zelf. Zij zoekt met haar oogen den knaap, liefkoost hem en voorspelt, dat hij hun aller koning zal zijn en in een wit slot wonen, later.

Hierdoor wordt Einar voortaan met ontzag behandeld. Maar hij is en blijft „heerschzuchtig, norsch en plaagziek.” Eén verlangen bezielt hem: dat Ada terug zal keeren. Zij prikkelt zijn begeerte door tooververschijningen. In de kerk ziet hij achter al de door haar gewijde kaarsen vreemde schijnsels als golvende, blonde lokken, en wanneer hij, om helderder te zien, en zonder ook maar eenigszins te denken aan het gevaar, dat hij zoo over zijn medemenschen brengt, er een uitblaast, aanschouwt hij een witte meeuw met schoone vrouwenoogen. Alle kaarsen dooft hij — en steeds heftiger steekt de wind op, — doch als de laatste gebluscht is, hoort hij wel „Ada's korte lach, die weer als een schel vogelgeluidje klonk, — maar zijzelf verscheen niet; — wel verdwenen de meeuwen en het witte licht verdween en nog eens hoorde hij den korten lach, — buiten in 't geruisch van den wind, die gestadig aanwon in kracht.” Nu wordt Einar angstig en zoekt hulp bij den blinden organist die boven op het orgel zat te spelen, zacht voor zichzelf, maar ophield, verwonderd, toen het stormen ging. Toen deze het hoorde, stak hij de kaarsen weer aan — de wind gaat werkelijk liggen — maar weer ziet Einar de witte schijnsels en nu kan de oude hem niet helpen, want hij is blind. „„Ik wil, dat je zult zien,”” zegt Einar. Behaagt Ada zooveel koppige trots? Zij komt en legt de handen reeds op de oogen van den oude, — maar dan bezint zij zich: de lichten zijn gedoofd en door menschenhand weer ontstoken. Toornig slaat zij ze uit en de storm verheft zich opnieuw. Door

déze daad beseft Einar de liefdeloosheid der fee, en wordt in hem voor het eerst de menschelijkheid wakker: „„slechte fee!”” fluistert hij.

Doch zij neemt hem op en voert hem mee, — omlaag vlieden de menschen naar de kerk, breken de dijken, overstroomt het land —, doch Einar tracht zij te „herwinnen in haar betoovering.”

Zij brengt hem in een vreemd land, hij krijgt een groot huis en een tuin om in te wonen en te spelen, twee oude dienstboden verzorgen hem op bevel van een dame, die Ada's oogen heeft, „maar hij herinnerde zich de stormfee niet meer.” Deze dame verdwijnt den dag na zijn komst. Ook nu krijgt hij kameraadjes, maar vriendschap kent hij evenmin als vroeger. Alleen een blind meisje wekt eenige genegenheid in hem. Het is opmerkelijk, hoe het uitsluitend blinden zijn, tegenover wie Einar zich minder vreemd voelt. Dat zijn immers ook eenzelvigen, en zij hebben hem nooit gezien, nooit bespot, nooit geveid. — Dit meisje is bij hem, als op een keer witte donsveeren om hem neer komen dwarrelen.

„„Ik wil dat je zult zien,!”” zegt hij weer, met een „vage herinnering”. Het meisje denkt aan een spelletje en doet of ze zien kan, loopt met hem de vederen na, die steeds verderweg neervallen. Eindelijk wordt ze moe, blijft achter, en struikelt over een boomstronk. Einar snelt verder, en ziet op 't laatst witte meeuwen met vrouwenoogen boven hem verdwijnen. — Huiswaarts gaande, vindt hij het meisje, bloedend, en de haat van zijn makers — om zijn zorgeloosheid — doet hem het huis ontvluchten. Een vage somberheid is in hem: ook van veel vroeger herinnert hij zich hatende oogen. Hij komt in een zeestad, waar een tempel is, met prachtige lichtende schelpen overdekt. Hij denkt aan heel vroeger, toen hij wel mooie schelpen, die zijn vriendjes vonden, afnam of vernielde. Nu wil hij dat goedmaken en rooft van den tempel, „juist zooveel als hij dacht te kunnen verbergen in z'n kleederen, en toer deze, verzameld tot een kleinen stapel, naast hem lagen, was hij zeer moe en slaperig. Hij had ook vele nachten aaneen weinig geslapen en strekte zich nu uit op den grond, naast z'n buit, zoodat hij de schelpen voortdurend kon zien glinsteren, — want z'n oogen sloten zich niet spoedig,

al had hij slaap. Hij kon niet slapen van weemoed, van droefheid. Want zooveel dingen had hij in z'n vroeger leven aan z'n makkers afgedwongen en al vond hij ook al die dingen en gaf ze hen alle terug, — veel schooner dan hij ze had weggenomen, — zooals ook deze schelpen veel schooner waren dan die, welke de rivier gaf, dan bleven nog immer veel kwellingen, die hij hun had aangedaan en die hij niet kon herstellen.”

Dit is zijn tweede, sterkere, opwelling van menselijkheid. Hij wordt er slecht voor beloond, want men ontdekt zijn roof en sluit hem in de gevangenis. Daar wordt hij weer hardvochtig, en toen eindelijk de tijd van zijn heerschappij gekomen was, en Ada hem verlost en naar het lage land bij de rivier bracht, wilde hij een groote gevangenis doen bouwen en daar met al zijn makkers van vroeger gaan wonen.

Wéér bracht hij dus onheil, en had men hem niet lief. Doch eens bezocht hij, zelf niet wetend wat hij wilde, den blinden organist. Uit een raam ziend overschouwde hij zijn land, en zag zijn witte slot en het donkere huis dat men bouwen ging. Weer kwamen de meeuwen aanvliegen — „een geheimzinnige, schoone, blanke hand” bedekte de oogen van den oude — hij zag weer. Einar mompelde: „„Is zij nu goed geworden? Gaat zij geluk brengen van nu af aan?”” — Het slot verdween, de gevangenis verdween, „„en de oude zei jubelend: — Nu ben je niet slecht meer, nu ben je vrij!””

Maar het was een gril van de liefdelooze. De blindheid van den oude kwam terstond terug. Einar was woedend. Maar hij bedwong zich en fluisterde: „„Nu heb ik geen macht meer, — geen vrienden, — geen woning, en mijn taak is weggevallen. Ada, neem mij nu mee naar een wonderland waar enkel feeën wonen...”” Zij merkte zijn bedrog niet en kwam: „en beschouwde hem met haar schoone oogen. Doch hij trotste die oogen met de zijne, die spottend blikten. Want hij had nu den moed en den wil, zich vrienden te veroveren, zich een taak te zoeken en al wat hij meer begeerde, zich te erwinnen. Hij wist wel dat hij was in de macht van de stormfee, maar z'n blik bespote haar, omdat ze z'n laatste, smeekende woorden had geloofd.”

Haar betoovering is gebroken. „Nu hij haar niet meer lief-

had of vreesde, wenschte zij niet meer hem nabij te zijn met haar gunst of haar boosheid." De menselijkheid in Einar heeft gezegevierd.

Het fragment *Een Haat*, in vrijen versvorm geschreven, is het minst sprookjesachtige van al haar werk, waardoor het nog het dichtst bij „Aan de overzij van den Zandzoom" staat. Het bevat alweer de geschiedenis van door liefde overwonnen trots, trots, die zich hier uit als haat. Daar het verhaal zoo eenvoudig is, dat het geen verklaring behoeft, zal ik er niet over uitweiden.

Amanië en Brodo. Dit zijn twee rijken waartusschen een geweldige vijandschap bestaat. De inwoners zijn zoo verschillend van gelaatstrekken, dat hun landaard onmiddelijk daaraan wordt herkend. Het gedeelte van Amanië dat aan Brodo grenst, heet Tarkos en is een koninkrijk op zichzelf. De Broden worden altijd verslagen en daarom door de Amanen geminacht. Vroeger golden de bewoners van Tarkos niet veel méér, maar sinds den laatsten oorlog die door hun heldhaftigheid gewonnen werd, hebben zij de volle rechten der Amanen en is hun koning zelfs feitelijk de meerdere van den Amaanschen keizer, want Amanië is innerlijk zwak. De haat tegen de Broden wordt in Tarkos met de scherpste consequentie botgevierd. De koning die met een Brode gehuwd was, zendt haar terug naar haar land en verbant den kleinen kroonprins naar een afgelegen deel van zijn rijk waar hij, niet wetend wie hij is, als visscher zal worden opgevoed. — Doch in den tijd dat hij tot jongeling groeit, ontstaat er in Brodo een nieuwe godsdienst, die een ongekeerde kracht aan de inwoners geeft. Een priester die dat geloof in Tarkos zal gaan verkondigen, wordt de persoon die de verschillende figuren uit het verhaal met elkaar in aanraking brengt. Dit alles is dus maar de sprookjesachtige ondergrond.

Het verhaal heeft tot hoofdpersonen den kroonprins, den koning en een jonge gunsteling van dezen, wier naam Titarka aan dien van Tarkos herinnert. Belangrijke bijfiguren zijn de Broodsche priester en het meisje Majore, die in het begin van de geschiedenis met den visscher-kroonprins verloofd is. Ook

haar vader, een oude wijze, wordt in onze verbeelding een zeer levend wezen.

In de alleenspraak van den priester, als hij over de heuvelige hei naar Tarkos gaat, is een mengeling van weekheid en fier gevoel van roeping. Hij spreekt in droom zijn moeder toe en neemt afscheid van haar, weemoedige herinneringen overpeinst hij, ook verlangt hij wel naar den dood. Doch een andere droom schrikt hem op: hij ziet een der priesters die hem bekeerd hebben, en die hem rekenschap vraagt. Dan is er zooveel trots in zijn antwoorden, dat die verbeeldingsgestalte zich bevredigd toont.

Deze strijd is en blijft zijn wezen. Een andermaal droomt hij dat hij als Broodsch krijger de Amanen bestrijdt. „„Ook mijn kreten klonken strijdlustig — tot plots vóór mij werden wonderen der nieuwe wereld van verzoening en vreugd, die ons de boodschap Gods voorspelt; — met mijn oogen zag ik, met mijn ooren hoorde ik, — zoo had ik geen vriend, geen vijand meer, mijn wapen viel, mijn mond verstomde, mijn oogen staarden naar den hemel. Doch slechts een oogenblik dat verschijnen, — daarna, als met ruwen slag, terugkeer van het woeste omringende, — alleen, ik had mijn kracht en wil verloren.””

Dit zegt hij, biddend in de kapel van Titarka. Deze vindt hem daar, hoort, dat hij een priester is, hoont hem door haar armband te toonen dien zij van den koning kreeg omdat haar vader zooveel Broden verslagen had. Zij is hier de Amanen-trots verpersoonlijkt, — zij spreekt den koning ook van dien verwaten Broodsch priester, die het waagde, in een Amaanschen tempel te bidden, en het gevolg is dat er in het heele land naar hem wordt gezocht, om hem te straffen.

Hij is onderwijl afgedwaald naar de streek bij het Kaldenmeer, waar de kroonprins als visscher verblijf houdt. Ziek zijnde, wordt hij verzorgd in de hut van den ouden wijze. Hier ontstaat de heftigste wrijving tusschen zijn roeping en zijn menschelijkheid. Het wordt hem geopenbaard, dat hij gauw zal sterven in de vervulling van zijn priesterplicht, maar de oude en Majore trachten hem, uit genegenheid, of te doen blijven, of naar zijn land terug te doen gaan. Mooi is beschreven, hoe de priester, van zijn vaderland sprekende

waar hij komen zal — de hemelsche zaligheid — door den oude eerst niet, eindelijk wèl begrepen wordt; maar het mooist is de stille liefde voor Majore, die den Brood nog weifelen doet. Als hij is heengegaan en de oude hem heeft gevolgd en hem slapend vindt in een veld witte bloemen, erkent hij het in zijn droom. „„Zijt gij daar, Majore?“” vraagt hij. „De oude ontroerde eerst, glimlachte daarna een lachje van innige wijsheid”. Maar als hij ontwaakt is, weet hij weer zijn plicht: „„Mijn weg voert naar een der groote tempels in Tarkos, waar ik eenmaal wil prediken.“” — Hij volbrengt zijn plan, wordt gegrepen, en gedood. Maar de gevolgen van zijn kort verblijf in Tarkos zijn ontzaglijk. Men heeft in zijn plaats, om den prijs op zijn hoofd gesteld te verdienen, vele zwervende Broden naar de hoofdstad gebracht, waar Titarka moet aanwijzen wie de schuldige is. Hoezeer Titarka in de gunst van den koning staat, wordt duidelijk, als hij haar opdraagt een echtgenoot te zoeken, die zijn opvolger worden zal. Hoe trotsch zij is, blijkt uit het volgende:

„„Titarka's oogen schitterden met bijna woesten gloed.

„Ik zal koningin zijn” riep ze uit, — „en mijn man koning!”

„Kroonprins”, zei ze dan, de oogen neerslaande in diep beschamen. De koning beschouwde haar met kalmen glimlach en duidde haar niets ten kwade.””

Aan zulke trekken kent men de diepte van een schrijversgeest. Zij weidt er niet over uit, zij verklaart zelfs niet, zoodat een onoplettende er over heen zal lezen, maar als een bliksem vaart de gedachte door het brein van wie haar begrijpt en doet de gestalte beter kennen dan bladzijden psychologische beschrijving. Titarka's trots, en haar menselijkheid, die zich erover schaamt, zijn ons in deze weinige woorden geopenbaard.

De laatste is ook al iets verder gebleken, als zij zegt: „„Het berouwt mij dat ik u gesproken heb over de ontmoeting met dien man. Begrijpt gij niet —? elken keer dat men mij waarschuwt: de Brood is gevangen! voel ik een lust in me hem te herkennen en ben ik teleurgesteld als opnieuw de vergissing blijkt! En toch — denk ik aan de straf, de dood die dien man wacht, dan huiver ik en moet schreien van medelijden en zelfverwijt. Ik wil niet bloed-

dorstig zijn! — — — Niet door dien priester, maar door mijzelf is die kapel ontheiligd!”

De Amanentrots in Titarka gaat geheel onder als zij verliefd wordt op den werkelijken kroonprins, die ook, om zijn Broodsch uiterlijk, gegrepen wordt. Hij had wel gemakkelijk kunnen bewijzen, dat hij de priester niet was, maar de reis naar de hoofdstad lokt hem zeer aan, en ook wil hij Titarka zien, die het schoonste meisje van Tarkos geprezen wordt. Hij had al wel eens praatjes over zijn vorstelijken afkomst gehoord, maar iedereen geloofde ze behalve hijzelf. Op dezen tocht wordt hij zich de waarheid bewust. Hij ziet Titarka, — en deze, het geheim niet wetend, gaat den koning zeggen dat zij hem tot echtgenoot wensch. „„Vervuld van eigen zorg, verslagen en met bang voorgevoel de oogen afwendend, zag zij het gelaat van den koning niet bij deze woorden. Hij sprak, na een wijle zwijgens: „Ik zal nu uw bruidegom en den opvolger van mijn troon zoeken, en deze woorden gesproken als een koel bevel, wilden geen antwoord.”

Hijzelf is echter ook niet zonder strijd. Als de priester gevonden en gedood is, bevindt hij zich vermomd onder de toeschouwers. Een gunsteling van hem, dichter en schilder, was getroffen geworden door den ernst van den Brood en had zich daardoor den toorn van het volk op den hals gehaald. Niet dien van den koning evenwel, die tot hem zegt: „„Was ik niet koning van Tarkos, doch slechts wat gij zijt, ik zou met mijn wapen dien beul hebben aangevallen, die een mensch, zoo zacht en weerloos als deze Brood, kon dooden!”” Hij is een zachtmoedig mensch, die het wel zijn vorstenplicht achtte, om zijn zoon van de regeering uittesluiten, maar die hem niettemin niet veronachtzaamde, en goed vermomd, dikwijls met den schilder bij het Kaldenmeer vertoefde, om hem gade te slaan. Ontzettend hevig wordt de worsteling in hem, als zijn zoon, die nu weet wie hij is, zich van zijn kameraden heeft afgescheiden en als een verstootene leeft. De koning gaat naar hem toe, met zijn gunsteling, die dat heel gewaagd vindt. Het heet, dat de schilder den jongen man tot model wensch. Deze antwoordt op dat verzoek: „„Ja, gij deedt reeds vaak moeite daartoe, reeds toen ik nog een kleine knaap was, — ik herinner mij dat zeer goed. En

steeds waart gij vergezeld van een ander, — en steeds van denzelfden!” Hij beseft plotseling, wie dat is: „Toen tastte hij in zijn zak en wierp, bijna woest, een beeldtenis naar den zwijsenden metgezel. „Kent gij dien?” vroeg hij.

De toegesprokene raapte het vale voorwerp op, beschouwde, en antwoordde rustig: „Ja, het is de beeldtenis van den koning.”

Trotscher handelwijs is wel niet denkbaar. Maar de schilder houdt aan.

„Gij betaalt goede prijzen, nietwaar?” vroeg de visscher en zijn oogen schitterden hel. — — „Ik zou eischen, prins van Tarkos te zijn en de jonkvrouw Titarka te bezitten . . .”

Wat zal de koning doen? Dat iemand van Broodschen afkomst koning zou worden, is ondenkbaar. Maar is een leven zooals zijn zoon nú leidt niet erger dan de dood? Hij stemt toe: zijn zoon zál kroonprins worden en Titarka huwen, maar dan zal hij sterven. Hij wil het zelf — hij krijgt een jaar bedenktijd, maar verandert niet van begeerte. Hij wordt kroonprins — de onrust onder het volk wordt bedwongen.

Het vijfde Hoofdstuk, dat nu volgt, is het aangrijpendste. Het bevat een liefdemorgen van Titarka met haar geliefde — zij opgetogen, hij de ontmoeting hunner oogen ontwijkend, om de donkere doodsgedachten die zij in zijn blik zou kunnen lezen. Op het teederste oogenblik vraagt hij: „of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst. Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: „Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is.” — Daarmee heeft hij ontvangen wat hem was toegezegd: hij heeft Titarka bezeten. Hij weet, dat hij moet sterven en wil zijn vader voorkomen. Hij vertrekt plotseling naar een ver jachtslot: in de bergen daarbij wil hij den dood zoeken. Maar Titarka begrijpt niets van zijn weggaan, zij is er beleedigd door. Zóó beleedigd, dat zij aan twee Amaansche officieren opdraagt hem te gaan zeggen dat zij hun verloving verbroken wenscht te zien. Zelf kan zij niet gaan: de koning heeft het haar verboden. De koning is óók in de hoogste mate verontrust, hij gaat zijn zoon achterna. Titarka ontdekt dit en volgt eveneens, trots haar boodschap. Zij vindt den prins, maar waar de koning is, weten zij niet. Eén dag nog voor mijn liefde, denkt hij: Titarka heeft door

haar komst immers al bewezen dat haar boodschap een daad van overijlde drift was — zij bemint hem nog evenzeer. Als zij tezamen zijn in het bosch, valt zij van vermoeienis in slaap. „Ruim een uur slechts bleef zij slapen, haar slaap werd spoedig een zichtbare kwelling van angstig droomen en toen zij daaruit ontwaakte, zag zij hoe het gelaat van den geliefde bleek en ontroerd was, als ze hem tot nog toe niet gezien had.” Dan hooren zij gerucht — evenals tevoren ook al eens — en de koning verschijnt „een door leed verwonnen, grijs-harig man.” Het gezicht van de twee gelieven heeft zijn toch reeds zoo wankelen trots vernietigd: hij ontslaat zijn zoon van zijn gelofte. Dit alles is zóó dramatisch, zoo spannend, gevoelvol en zuiver uitgebeeld, dat alleen om dit hoofdstuk de schrijfster al waard is gehuldigd te worden. De rest van het werk blijft niet op die hoogte, maar is toch doorlopend belangwekkend.

In Titarka is de Amanentrots voor goed verslagen. Haar liefde is duurzaam, terwijl die van den prins kortstondig is, en menige treffende plaats is bezielde door den weemoed van haar ontgoocheling. In den koning daarentegen is de oude idee niet gestorven. Als zijn zoon, dorstend naar roem en dien in Amanië niet vindend, naar Brodo wil gaan, is er in den raad van zijn vader, om een anderen weg dan den gewonen te nemen, heimelijke arglist, want hij weet dat de prins daar niet levend vandaan zou komen. Deze merkt het, maar hij merkt ook den strijd, de zwakheid van den vorst, die zichzelf verraadt. De koning zegt zelf: „Eens kende ik mijn wil en was bij machte woorden te zeggen van heldere waarheid. Thans, thans . . .”

In den kroonprins is het de trots, die wint. Wel is er menscheijkheid in zijn telkens hernieuwd verlangen naar het Kaldenmeer, in zijn besef dat zijn nederige jeugd de gelukkigste tijd zijns levens was, in zijn toegeven aan Majore's kinderlijken wensch (hem door haar vader meegedeeld) om hem nog eens in vollen Amanendos te zien, en het is een fijne intuïtie in Titarka, dat zij niet jaloersch is van de vele vrouwen waarmee hij omgang heeft, doch alleen van Majore. Maar het streven naar roem doet hem eerst het rustige verblijf verlaten, waar hij met Titarka woont, om aan een oorlog van de Amanen

deel te nemen. Boodschappen van de Broden bereiken hem: dat men daar op zijne hulp vertrouwt, eindelijk dat men hem als koning wenscht. Die mededeeling is hem welkom, want de bewoners van Tarkos blijven hem vreemd: wel wint hij het vertrouwen van het leger, maar na de overwinning wordt er zoolang met naar huis gaan getalmd dat de bevolking van de hoofdstad hem de eereblijken niet geeft, waarop hij gehoopt had, omdat zij niet meer in de feeststemming is. Hij reist ten slotte naar Brodo, maar één ding belet hem, daar koning te worden: zijn eed aan Tarkos. Hij had gedacht, dat de priesters hem daarvan konden ontslaan. Treffend is zijn afscheid van Titarka. Hij zegt haar: „„Iemand bood mij den troon van Brodo en ik denk dat ik dien bestijgen zal. Maar of ik mijn Titarka dan later als koningin aan mijn zijde zou vinden, — dat was het wat ik weten wilde vóór ik zulk een gewichtigten stap doe. Ik heb voor u reeds een gelukkig lot prijsgegeven, — waarom geen koningstroon?“ ”

Wel berouwde hem terstond dit laatste honende gezegde, — haar bracht het tot woede — — In haar antwoord is plotseling weer de oude Amanentrots. Doch dit is niet wezenlijk, — alleen dat hij zijn eed zou schenden dunkt haar verachtelijk. Het komt tusschen hen echter niet tot een verklaring — en als hij weg is berouwt haar dat dubbelzinnig woord. Zij gaat hem achterna, om hem te zeggen, dat zij hem niet als koning van Brodo, doch alleen als eedschenner versmaden zal, — doch zij achterhaalt hem niet.

Hij heeft zijn weg genomen langs het Kaldenmeer. Daar hoort hij, dat de vader van Majore gevaar loopt om zijn hulp, indertijd, aan den Broodschen priester. Men verwacht, dat hij helpen zal, doch hij doet het niet. Trotsche redenen heeft hij voor deze onmenselijke weigering. Hij heeft den Brood, die hem de boodschap bracht, dat hij koning kon worden — een familielid van hem — niet van den dood gered, waarom dan wel dezen man? Het zou zijn reis vertragen, en hij heeft geen tijd te verliezen. Bovendien voelt hij zich niet meer aan Tarkos verbonden: maar banneling, en dit antwoordt hij den visschers die niet gelooven dat hij in ernst spreekt. Maar Majore beseft, dat hij een koninklijke reden heeft, en als Titarka, na zijn vertrek, het dorp bereikt en de liefdeloosheid

van den prins verneemt, uit Majore die overtuiging tegen haar en wint er haar vriendschap mee.

De prins kan door géén priester van zijn eed ontslagen worden. Koninklijk blijft hij dien dan ook trouw. Na veel omzwervingen in Brodo zegt een wijze hem wat hij doen moet: een goed koning van Tarkos worden, en na zijns vaders dood wordt hij dat ook. Doch zijn regeering is kort: de Amanen vermoorden hem. Dan wreekt Brodo zich en verslaat Amanië.

Wie dit overzicht gevolgd heeft, kan zien dat Nine van der Schaaf een groot aantal gestalten geschapen heeft, die alle op verschillende wijze uitmunten door *ferheid*. Haar koningen en vorstinnen zijn dat niet in naam, maar inderdaad. De prins van Tarkos bv. is allerminst in gewonen zin braaf of sympathiek, eer het tegendeel, maar hij is vorsteljk. Ik ken slechts één schrijver die haar in het uitbeelden van zulke persoonlijkheden evenaart, en dat is Jean Paul. Haar Lypra en de Linda uit diens „Titan” gelijken op elkaar èn door trots èn door hartstocht. Trots en menselijkheid zijn de groote machten, die in de werken van deze schrijfster aldoor weerkeeren, aldoor worstelen, zonder dat toch ooit de wijze waarop dat geschiedt, aan herhaling doet denken.

II

Men zou, zonder al te paradoxaal te zijn, kunnen beweren, dat iemand, waarin zooveel omgaat, geen onbeduidenden stijl hebben kàn. Wel een ruigen, onbeholpen stijl, maar wat zou dat, als die ruwe, linksche vormen bezield zijn door een leven dat aan verfijnde, gemakkelijke, zoo licht ontbreekt? Wat is stijl? Niet de vaardigheid, om alles op een aangenaam-klinkende, vlotte manier te uiten, met zorgvuldige vermindering van gemeenplaatsen. Dat is de saccharine die maar al te dikwijls de slappe thee van ziellooze beschrijvingen moet verzoeten — maar er is een bijsmaakje aan. De taal te keuren naar het al of niet aanwezig zijn van rhetorische zegswijzen, is verouderd, want hetzelfde slag menschen dat indertijd daarin zwelgde, heeft zich nu naar de kritiek gevoegd, en is wat voorzichtiger met zijn woorden geworden. Toch is dit maar een *schijnbare* vooruitgang. Het vrijzijn van een gebrek is

niet synoniem met het hebben van een deugd, een deugd is niet negatief maar positief. *De* deugd die een schrijver bezitten móet, is: levend te zijn. Dit is stijl: dat de levens-drang in de woorden voelbaar is. Gemeenplaatsen zijn niet mooi, maar de taal kan ook met gemeenplaatsen levend zijn. De stijl van Potgieter b.v. wemelt van uitdrukkingen, die de eerste de beste leuteraar van heden ten dage vermijden zal.

Stijl hebben is iets te zeggen hebben. Maar het innerlijk mag niet vaag en verward wezen, en de overstelpende volheid van N. v. d. Schaaf's werken heeft menigeen den indruk gegeven, dat haar geest en gevoel troebel zijn. Dat dit niet zoo is, meen ik in het voorgaande te hebben aangetoond. Iemand die met zoo vaste hand haar verbeeldingsgestalten bestuurt en een zuivere lijn behoudt in zoo verwickelde verhalen, is niet zonder bewustheid en klaar verstand. Dat haar schoonste tafereelen tevens zóó kenmerkend scheppingen van het onbewuste zijn, maakt haar kunst tot die verbintenissen van overleg en verbeelding, zonder welke geen groote poëzie ontstaat.

Door een kort citaat uit elk verhaal, zal ik een indruk trachten te geven van dezen stijl. Om te vermijden, dat men zeggen zal: nu ja, hij kiest natuurlijk het beste, wil ik het éérste het beste nemen, op gevaar af dat dit het eerste het minste is, want doorgaans komt de schrijfster pas in den loop van het verhaal op volle kracht. Daarom zal ik besluiten met twee aanhalingen die van het allermooiste geven, één voor het oog, en één voor de ziel.

Santos en Lypra begint als volgt:

„Wat men hoorde was uren lang niets dan razen, razen van golven, golven, die doldronken wegholden met de willige boot.

En kalm stond in z'n hooge huisje op het middendek de kapitein, rondkijkend, als een goedig vader zich verwonderend, dat z'n speelsche kinderen niet moe werden.

In de verte, verder dan de horizon, dieper in zee, loeide een storm, doch de koers van de boot was naar de kust, naar een kalme veilige haven, nog onzichtbaar.

De koers van de boot was naar 't Oosten, en in 't Westen loeide de storm...

Het water fonkelde en glansde in den vollen zomerdag, zoover men zien kon."

Mijn voornaamste indruk van deze regels is, dat er *gang* in zit. De herhalingen in den eersten zin zijn geen herhalingen uit machteloosheid, maar brengen een zeer sterk uitgesproken rhytme teweeg. „Golven, die doldronken wegholden met de willige boot” — zijn deze woorden niet, door rijmklank: *gol-*, *dol-*, *hol-*, en allitteratie: „*weg* met de *willige* boot”, maar bovenal ook door rhytme, bijzonder schilderend?

Maar de uitbeelding van het heele tafereel is niet die van den beschrijver, doch van den verbeelders. Niet wat de pas-sagiers zien en hooren, wordt uitsluitend beschreven: de schrijfster stelt dus niet zichzelf voor als verblijvende op de boot, zooals ieder werkelijkheids-kunstenaar zou doen, maar zij ziet de heele zee, waarin de horizon der menschen op het schip slechts een kleinen cirkel vormt. Voorbij dien cirkel stormt het, er binnen is de zee al onstuimig, maar terwijl hij zich voortdurend oostwaarts beweegt, doet de storm dat ook, en veel sneller. Heftiger wordt de wind al, maar toch zou de storm het middelpunt van den cirkel niet ingehaald hebben, omdat de haven nabij was, als het schip zich niet had omgewend, waardoor men den storm tegemoet voer en spoedig erdoor bereikt werd.

Deze voorstelling is op-zichzelf logisch, al blijkt er uit dat de schrijfster de werkelijkheid niet kent, of er zich niet aan stoort. Dat omwenden is onmogelijk, het redden van den man op zijn vlot, waarvoor het geschiedde, eveneens. Goed, maar dacht men dat alles wat vizioens-gewijs in ons ontstaat, overeenkomt met de wetten der werkelijkheid?

Arme sprookjesschrijvers, arme dichters, wat blijft er dan van u over? Weet men dan nòg niet, dat gij een nieuwe werkelijkheid scheidt, waarvoor gij de trekken der alledaagsche gebruikt, maar op ongedachte wijzen vermengt en verandert? Men geloove niet, dat ik het zinnetje in de „Inleiding” gemeend heb, dat luidt: „Men kan sprookjes schrijven en zich aan haar (de werkelijkheid) niet storen, maar als men haar aanwendt, dient men haar ook te eerbiedigen.” Iedereen wendt haar aan — hoe zou men anders één regel kunnen schrijven? Maar een wagen op de wolken laten rijden — dat mag, al

is het onmogelijk; met een kijker naar het andere eind van de wereld zien, kan er mee door; dat een kleed, met menschen er op, door de lucht vliegt — wij verbazen ons er zelfs niet over — — maar o wee als men een man op een vlot een touw toewerpt en redt, tijdens een storm! Dat kan niet! roept men dan. Kan het dan wel, dat paarden in menschenhouding in sleden zitten, zooals bij Swift, 1) of is het waarschijnlijk dat de engelen met kanonnen gevochten hebben, zooals Milton ons wijsmaakt? „Een droom duldt geen narekenen” en „Te wonderbaar is niets in onzer droomen rijk,” zei Potgieter. Of mogen in sprookjes alleen die dingen tegen hun aard in gebruikt worden, waarvan wij dat nu eenmaal gewend zijn? Wel wagens, maar geen stoombooten? O macht der conventie!

De vraag is maar, of de schrijfster in zich gezien heeft wat zij uitbeeldt, en of die uitbeelding het ons óók doet zien, d. w. z. of zij bezielt en zonder innerlijke tegenspraak 2) is. Het laatste betoogde ik reeds, het eerste moet ik verdedigen tegen Maurits Uydert die de geheele reddingsscene „vrij nuchter” noemt.

„Plotseling wendt de boot zich om, en snijdt zich een weg naar het Westen. De passagiers weten eerst niet wat gebeurt, begrijpen niet, voelen het teisteren van den wind en het

1) Ik heb dan ook in een moderne uitgave van den Gulliver de opmerking gelezen, dat dergelijke onzin alleen maar voor kinderen aantrekkelijk kan zijn. Gelukkig, dat ik nog tot de kinderen behoor:

„Wij groeten, als die drom, de ontzuivering wel grijzer
 Maar niet gelukkiger, wijl bij 't verspattend ijzer
 Haar zin zij dierf voor 't schoon dier spranken van metaal.”

POTGIETER.

2) Ik weet maar één plaats in deze boeken, waar de vrijmachtigheid van den droom de schrijfster niet voldoende verdedigt, omdat „innerlijke tegenspraak” daar onmiskenbaar is. Het is bij dien zeilwedstrijd zonder wind, die ik in de „Inleiding” aanhaalde. Reeds merkte ik op, dat deze als symbool van Santos' geestestoestand niet zonder zin is, maar men kan een gegrond bezwaar maken tegen het feit, dat de booten zich blijkbaar *vanzelf* voortbewegen (wat op zichzelf een sprookjesschrijfster zeer wel vergund zou zijn), terwijl de eenige stuwkracht bij een *zeilwedstrijd* immers het *zeil* mag wezen. De heele passage zou zonder schade voor het verband weggelaten kunnen zijn.

en gevolgd worden door zwaar-betoonde lettergrepen, geeft kracht; dat geen rust in het laatste gedeelte voorkomt, geeft vaart aan dit proza. Hoe schilderend is hier het woord „zwiept”, en, twee zinnen verder, b.v. de allitteratie: „de kolen knetteren.” Ik kan natuurlijk niets anders doen, dan hier en daar iets aanwijzen, maar ik zou werkelijk niet weten, wat er, behalve de genoemde gemeenplaatsen, op dezen stijl valt aan te merken.

Aan de Overzij van den Zandzoom. De aanhef ervan is zoo:

„De smalle weg, tusschen dubbele rij kleine boomen, was een onbeduidende, lange, kromme lijn, getrokken over heideveld, van de groote hoofdstad, naar eene, door speelhuizen beruchte, kleine stad: Sperië. Die weg was eenzaam, alleen in de nabijheid der steden, door enkele wandelaars begaan.

„De zon ging onder; de bleeke, stille, zoele zomerdag moest sterven en boven het heideveld groeide een ijle nachtschaduw, — maar in den blauwen hemel weerstreefde de dag en z'n straling keerde stoornis van dien schemer omlaag.

„De avond was daar en de dag leefde en de tijd wenkte den nacht tot heerschen, maar de nacht kon niet heerschen, zoolang de dag niet stierf.

„Een wijle nu, bleef de tijd stil het gebeuren aanzien: dat de dag voortleefde, bleek en hoog en prachtig in het blauw.

„Daarna doorspitsten sterren het wijde terrein van licht, groeiden stil-gloeïend, bleek-flonkerend, hóón-flonkerend. De nachtschaduw, snel, volgroeide, de dag stierf, de nacht heerschte.

„De eenzaamheid van den langen, smallen weg, breidde zich uit tot de einden.”

De toon hiervan is heel anders dan die van het begin van „Santos en Lypra.” Er is veel minder vaart in. De eerste zin vooral is door de vele tusschenzinnnetjes niet zonder matheid. Maar een zomeravond is ook iets anders dan een storm. En in dat verschil van toon ligt het hééle verschil tusschen de beide verhalen: het eene stormachtig-bewogen, het andere weemoedig. In den éérsten aanslag ligt hier al het wezen van het muziekstuk.

„De bleeke, stille, zoele zomerdag moest sterven” — pas op, dit is géén gemeenplaats. Wanneer de schrijfster dat „sterven” had neergeschreven zonder zich bewust te maken dat zij daarmee den dag personifieerde, zou zij dan die personificatie zóó hebben

volgehouden, door vijf volzinnen heen? Niet alleen met den dag, ook met den nacht en den tijd doet zij het, en scheidt daardoor een zeer eigenaardige dramatisering van den toestand. De dag moest sterven, maar weerstreefde; de tijd wenkte den nacht tot heerschen, maar dat kon niet zoolang de dag bleef leven; een wijle bleef de tijd het aanzien... is vooral dat laatste niet bijzonder? Is het niet, op mooie zomeravonden, alsof de tijd een poos stil blijft staan, den strijd tusschen dag en nacht blijft „aanzien”, zonder in te grijpen?

Verbeelding — dat is ook weer hier het wezen van haar kunst. Zij overziet de wereld, en schouwt den uren-langen weg beneden zich als een lijn tusschen twee steden. Menschen zijn er alleen aan de uiteinden van dien weg, dan, als het nacht is, wordt hij ook dáár verlaten. Welk een besef van eenzaamheid krijgen wij daardoor! Veel meer, dan wanneer de schrijfster, op den grond blijvende, beschreven had wat men als mensch kon waarnemen, wat dan natuurlijk maar een klein stukje van den weg zou zijn.

Het begin van „*De Boodschap*” luidt:

„Het Driden-volk was een gezegend volk. Verwonnen en verdrongen hadden ze menigen barbaarschen stam in hun nabijheid; vele hunner kinderen woonden in de veroverde streken, — en waar de Driden zich gevestigd hadden, werd de aarde schooner dan zij voorheen was.

„Onmetelijk strekte zich uit, vanaf rotsige kust: de Driden-zee. Bij nevelloozen hemel was daar in de verte zichtbaar een vage gouden schijn: dat was de weerschijn der gouden zetels van de Driden-goden.

„Van een der vele Golven, gedrongen in de openingen tusschen de onregelmatige rotsen der kust, was het water rustig en heerlijk van tint: een popelend meer van smaragd.”

Eigenaardig is hier de zinsbouw. „Verwonnen en verdrongen hadden ze menigen barbaarschen stam in hun nabijheid.” Dit lijkt onhandig: ze hadden — verwonnnen en verdrongen, — zoo zou men dat liever zeggen. Maar let eens op hoe N. v. d. Schaaf de woorden die het belangrijkste zijn naar voren schuift, zoodat er de meeste nadruk op valt. „Onmetelijk strekte zich uit, vanaf rotsige kust: de Driden-zee.”

Welk een klemtoon valt er zodoende op „onmetelijk”, hoe expressief is het, dat het werkwoord vlak bij zijn bijwoord blijft, en niet verbrokkeld wordt, zooals de school ons voorschrijft: „De Driden-zee strekte zich, vanaf rotsige kust, onmetelijk uit.” Zoo ziet men, dat schijnbare onbeholpenheid juist krachtige *stijl* kan wezen.

Zoo ook in het zinnetje: „Bij nevelloozen hemel was daar in de verte zichtbaar een vage gouden schijn” — *niet*: „in de verte een vage gouden schijn zichtbaar”, waardoor „in de verte zichtbaar”, feitelijk één bepaling, bij elkaar blijft. Opmerkelijk is ook het woord „popelend.”

Zoo, in den aanvang van *De Stormfee*, het woord: „woonoord.”

„Langs den dijkrand van een rivier lagen eenige dorpen en gehuchten dicht bijeen, — vormend tezamen één uitgestrekt *woonoord* van lage, eensoortige boerenhuisjes, los verspreid in vruchtbaar land.”

„*Een Haat*” is in vrije verzen geschreven. De scheiding van de regels is dikwijls nogal willekeurig, en het rhytme een enkele maal te zwak, maar dat sommige verzen er in *als vers* het onthouden waard zijn, en dat groote brokken een zeer sterk en innig bewogen rhytme bezitten, maakt deze proeve toch heel verrassend.

„Daar was één man, dien hij haatte . . .
 Hij had veel lief.
 Hij had de bloemen van het bosch lief
 Die geur verspreidden in z'n huis, in z'n klein huis
 Waar hij geboren was en woonde.
 Hij had de boomen van het bosch lief, de groote
 De oude boomen, die stonden in hooge rijen
 Langs de paden die hij beging, dagelijks,
 En die voerden naar de rinkelende tramwagens,
 Welke reden van stad naar bosch en van bosch naar stad,
 Naar de stad, waar hij z'n ziellooze kantoorwerk verrichtte.”

De laatste regel is mat, door de drie korte lettergrepen *waar hij z'n* (◡◡◡), maar overigens is dit heel verdienstelijk en *oorspronkelijk werk*.

Dat de scheiding der regels wel eens willekeurig is, blijkt niet hieruit, maar wel b.v. uit het volgende:

Nieuw-bekorende kleuren drongen van alle
Zijden, — hij staarde, en ze leken hem voorbij
Te glijen, in grootsche stoet.

Waarom niet:

Nieuw-bekorende kleuren drongen van alle zijden, —
Hij staarde, en ze leken hem voorbij te glijen,
In grootsche stoet.

Prachtige verzen zijn daarentegen:

„Geuren, die de winnende wind roofde,”
„En dan haar lenig lichaam rekkend, fier en dartel,”
„En vreemde rietpluimen, golvende, die zich hieven
„Hooger dan hunne hoofden en ruischten luide in hun vluchtig nabijzijn.”

De schoonheden, van rythme, klank, en allitteratie, die hierin zijn, hoef ik, dunkt mij, niet aan te wijzen.

Amanië en Brodo begint:

„Langs de boschrijke, heide-geurende heuvels, welker groepen het oppervlak waren van een lagen bergrug, die het groote en oud-machtige Amanië aan deze zijde ten zoom diende, daalde een man, afkomstig uit het overzijdsche Brodo, naar Tarkos, een grensland van dat keizerrijk Amanië.

„Hij leek zeer klein in het uitgestrekte, z'n tred was loom, van nabij bleken z'n oogen die van een droomer. Hij had zich het priesterschap van een nieuwen Broodschen godsdienst opgedragen en trok thans als zendeling naar den vreemde. Hij schouwde rond, in verwondering dat het hier, midden deze heuvels, zóó stil was.

„Hij schreed lang, peinzensmoe en met die ééne verwondering in z'n brein, voort. Hij wist hoe Amanië en bovenal Tarkos den Broden zeer kwalijk gezind was, en het gaan daarheen dus een groot waagstuk. Krijgshaftig was hij niet, maar vreezen deed hij in 't geheel niet. Bepeinsd had hij enkel: hoe hij z'n vaderland den vorigen dag verliet en mor-

gen, aan het einde van deze heuvels, de stemmen der onbekende Amanen zou hooren.

„Toen het nog langer geruischloos om hem heen bleef, hoorde hij de stem zijner moeder. Hij luisterde en prevelde spoedig ten antwoord: „Moeder, het is wel waarlijk mijn roeping om als zendeling naar Tarkos te gaan. Ieder mensch moet zijn roeping volgen.”

„Hij bereikte een hoog bloeiende struik met blauwe trosbloemen en plukte hiervan een paar frissche takken af. „Hier, mijn moeder,” prevelde hij voorts, „neem deze en versier er uw haar mee. Zij verwelken spoedig, maar één lange dag blijven ze toch wel levend en kleurig en dat is vreugd genoeg.”

„Hij liep weer verder en vervolgde op dezelfde eentonige wijs: „Vraagt gij waarom ik geen bloemen geef aan mijn liefste die ik nooit weerzien zal? Mijn laatste gift aan haar was een fonkelende steen en haar oog heeft gefonkeld toen ze dien beschouwde. Maar toen wij over het meer voeren en ik mij zalig voelde, wierp ze den steen weg in vreemde scherts en lachte. Laat zij den steen weerom zoeken van den bodem van het meer en ik zal haar met bloemen versieren.””

Ik heb gezegd, dat ik, door het eerste het beste te nemen, kans liep, dat dit het eerste het minste zou zijn. Dat N. v. d. Schaaf niet altijd terstond op dreef is, blijkt uit deze aanhaling. De eerste zin is aarzelend, misschien wat omslachtig. Doch geleidelijk wordt haar stijl vaster, en aan het eind van mijn citaat reeds van een ontroerende, teedere schoonheid. Dit is, vooral bij langere verhalen, volstrekt niet onverklaarbaar. De vizioenen die de schrijfster vervulden, konden niet verstaanbaar zijn, zoolang de lezer niet op de hoogte was van enkele, op zichzelf nuchtere, situaties. Vooral waar het een wereld uit de fantasie geldt, zijn uitleggingen soms noodzakelijk: de ligging der beide rijken Amanië en Brodo, hun onderlinge gezindheid, de nieuwe godsdienst van het laatste — — dit alles moest de lezer weten, wilde hij de figuur van den priester verstaan.

N. v. d. Schaaf beschikt niet over het gemak — door veel lectuur en scholing verworven — om alles, ook het nuchtere, sierlijk voor te dragen. Haar stijl is alleen mooi, als zij bezield is: een innerlijke mooiheid. De uiterlijke is haar geheel vreemd. Zoodra zij den priester zelf gaat uitbeelden, wordt haar taal

die duizenden riepen verrast den lof van hunnen milden koning."

Hier heeft haar rythme een statig-sierlijke deining gekregen, dat wij dáárhoor, meer nog dan door de schilderende woorden, het volk zien dansen om de vuren en de vorstelijke ruiters rijden door de menigte. En de opgooi dier kostbaarheden, vuurpijl-gelijk, is voor mijn verbeelding even onvergetelijk als een episode uit Villiers d' Isle-Adam, van een vrouw die een heerlijk juweel met een handboog in den sterrenhemel schiet, waar het één oogwenk, als zelf een ster, fonkelt, om dan voorgoed te verdwijnen. — Mijn tweede aanhaling is ook wel voor het oog, maar vooral voor de ziel. Men kent het verhaal: de kroonprins weet dat hij sterven moet, als Titarka de zijne geweest is.

„Naar een kleine groene korenweide, die lag neven de donkere dennebosschen van den koning verscholen, kwamen op een vroegen morgen van de rijpe lente, Titarka en de pas verheven koningszoon.

„Zij kwam in de jool harer listen, door-schrijdend lachend-snel, peinzend, blozend-beschroomd de lanen midden de hooge, rechte naaldboomen. Zij had haar wakende dienstvrouwen, wier zorg zij voor dezen tocht moest ontkomen, alle bedrogen en onder het gaan stuwde vroolijk de lust in haar, om ook hèn te bedriegen, door van de plek hunner samenkomst, zoo hij niet reeds dáár was, bij zijn nadering te ontvliesen.

„Doch hij was reeds dáár, toen zij kwam. Hij ging met haar naar den eenzaam-bloeienden loofboom in het midden der kleine weide, en voerde haar daar, zwijsend met trotschen lach, voor langen tijd in het groot geluk zijner eerste driftvolle omarming. Zij lagen op het bezonde groen, midden de verstoven bloemen van den boom, het was een morgen zonder wind of wolk, er gebeurde alleen dat langzaam enkele meerdere bloemen den boom ontvielen en de groote schaduw van dennebosch met den rijperen dag van de weide verdween. Zij bevrijdde nu en dan haar handen om te spelen met de schoone, goudgele boombloesem; zij fluisterde, maar hij hield haar zwijsend omklemd. Zij genoot dan schertsend en lachend en streefde, met wakkerenden ijver, naar de ontmoeting hunner oogen, die hij ontweek.

„Zij rees op eenmaal grillig overeind en wenschte met hem

te gaan, uit het overvloedige licht dezer weide, wandelen in de lommerige lanen der dennebosschen. Hij sprak toen ook een schertsend, plagend woord achteloos, weerhield haar en trok haar opnieuw tot zich. Kort daarop waarschuwde ze hem dat hun tijd voorbij was. En schalk telde ze hem haar laatste kussen toe.

„Nog niet voorbij!” antwoordde hij, donker-huiverend.

Toen wilde zij hem in haar schalkheid streelend troosten en beeldde hem met zoete stem en schitterende oogen de toekomst! Het wonen samen, ver van het hof, in het nieuwe, gereede lustslot, dat de koning bij hun huwelijk zeker schenken zou!

„Maar met nieuwen hartstocht dwong hij haar mond tegen den zijnen en zijn blik, die zij nu niet zocht, vestigde hij duidelijk zonder wijken op haar. En de toover van dat oogenvuur stroomde in haar, en vernieuwde haar tot gevoelens, die waren onuitsprekelijk en wonderlijk verrassend. Lang stoorde geen beweging, geen woord dit inniger samenzijn.

„Hij was de eerste die bewoog en sprak. Hij vroeg, of ze nog heengaan wenschte en droomen van toekomst.

„Zij antwoordde met zachte stem, die nauw de hare was: „Ik wensch niets nu, niets dan wat nu is.”

„Toen richtte hij zich op en haar met hem. Nog roerden haar zijn kussen. Zij stond, in weelde verloren tegen hem aangeleund en ontwaakte door zijn stem. Deze trof haar met vreemd, schokkend geluid; zich onwillekeurig losmakend uit zijn omarming, wankelde ze echter en duizelde van zon. Hij greep en steunde haar nog eens. Toen gingen ze eindelijk, langzaam heen, in de richting van de heimelijk verlaten woning.”

Wie hiervan de schoonheid niet voelt, mag zich amuseeren met den cinematograaf van den Heer van Hulzen.

ALEX. GUTTELING.

De Armenzorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw, door dr. Christina Ligtenberg, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1908.

Dit is een rijk boek, rijk aan onwankelbaar vaststaande feiten, waaruit de geschiedenis der middeleeuwsche armenzorg, te Leiden in het bijzonder, hecht en stevig is opgebouwd, maar dat ons bovendien in staat stelt de tot heden vage omtreklijnen van de algemeene geschiedenis der armenzorg in Holland met een gerust geweten eenige vastheid te geven. De groote gang dier geschiedenis was wel bekend: meestal particuliere of zuiver kerkelijke stichtingen, die direct of langzamerhand onder toezicht of beheer der stedelijke regeering komen, en dan aan het einde der middeleeuwen onder den drang der oeconomische en humanistische beweging een naief of achterdochtig gedeeltelijk aanvaardden van eenige beginselen, in het ver strekkende, hoog menschelijke stelsel van Vives voor het eerst luide verkondigd. Maar dit alles is hier met een overstelpende massa van feiten toegelicht, verklaard, in zijn geleidelijken ontwikkelingsgang geteekend en bovendien verrijkt met tal van gegevens, die ons de toestanden van allerlei armen, zwervers, zieken, weezen, proveniers of huiszitten, en de verhoudingen tusschen gevers en bedeeden helder voor oogen stellen.

Met wat een ijver, wat een zorg, wat een liefde vooral zijn ook de kleinste bijzonderheden verzameld en geschikt in dit groot mozaiek. Dat dit door de groote hoeveelheid van soms gelijksoortige feiten hier en daar wel eens wat een-tonig en grauw van kleur moest worden, ligt voor de hand, maar in sommige deelen van haar boek is het dr. Ligtenberg toch eenigermate gelukt in zich die voor den historicus noodzakelijke combinatie van den onverdroten, nauwkeurigen, scherpzinnigen archiefonderzoeker met den beeldenden, leven wekkenden kunstenaar te bereiken.

Zoo is daar de een goede twintig bladzijden beslaande beschrijving van het uit- en inwendige, heel het gebouwencomplex, de meubelen, kerksieraden, huisraad, gereedschappen,

het leven en bedrijf van het groote Katrijnegasthuis aan de Breestraat, waaraan de tegenwoordige Fransche kerk de eenige voor ieder zichtbare herinnering bewaart. „Aan de Breestraat, grote weg dwars door het oude Leiden, met kiezelsteen en harde steen bestraat, lopend tussen wijd uit elkaar gebouwde huizen met tuinen en erven: een oude huizing, groter dan de andere, klomp van gebouwen bijeengebracht tot een weinig samenhangend geheel. Boven al het andere uitstekend de kerk, klein stenen gebouw in vroeg-Gotiese stijl, met toren aan de Breestraat en koor naar de kant van de Rijn, leien dak en glazen venstertjes met ijzeren tralies. Van uit het stevige torentje met ijzeren binten, bekroond door het grote, verguld-ijzeren kruis met zijn weerhaan, waarschuwt het kleine klokje voor de dagelijkse dienst, en op hoge feestdagen klinkt er het beieren van de zware, aan Onze Lieve Vrouwe gewijde klok.” Ge doorwandelt al de gebouwen, van de kerk tot den bierkelder, ge wordt gewezen zoowel op het altaarkleed met geborduurd strook als op een groote ratteval, op de bedrijvigheid in de keuken, zoowel als op de varkens, wroetend in het slijk. Ge ziet de bonte, lugubere schare van armen zich verdringen, als straks naar den wensch van lang gestorven vromen aan de deur een uitdeeling van brood zal plaats hebben; ge haast u door de vertrekken, waar een luidruchtige bende van landloopers, afzichtelijke zieken, zwangere vrouwen, allen doellooze zwervers, voor een dag hier om het breede turfvuur een dak en eten vinden.

Tot de kleinste bijzonderheid toe is opgediept uit de dorre duffe papieren, tot zelf de adjectiva zijn verantwoord door een noot, heel die uitvoerige beschrijving is opgebouwd uit een goede vierhonderd simpele mededeelingen, uit oude rekeningen, memorieboeken, testamenten. Zoo ontstond een minutieuse, volkomen betrouwbare reconstructie van dat gebouw met zijn droeve leven en sterven, zijn ziels- en lichaamszorg, zijn naieven humor soms. 't Is, of ge eenige eeuwen terug leeft, een der gasthuismeesters u even meenam naar binnen en onderhoudend pratend, u alles uitlegt en verklaart. Deze beschrijving is geworden een groote, klare aquarel, blank, en vlak gehouden, waarin de conscientieuse artist alle details zorgvuldig hun eisch heeft willen geven, zonder de constructie

van het geheel uit het oog te verliezen; ze behoort in een historisch leesboek voor onze middelbare scholen te worden opgenomen.

En zoo is er meer, dat treft in dit boek. Die tal van Leidse stichtingen zien we ontstaan en groeien onder den egoïstischen drang van de gegoeden, die hunne toekomstige zaligheid en zielsrust denken te koopen voor het meestal toch nuttelooze geld, dat men nog niet geleerd heeft tot kapitaalvorming te gebruiken, of uit de mystieke behoefte zich aangenaam te maken voor God en de Heilige Maagd. We worden vergast op de rijke dagelijksche menu's voor de zieken in het Elisabethgasthuis; we lezen de reglementen voor de bewaking, verzorging, verbedding enz.

Knap is ook weer de meer vluchtige schets van het Le-prooshuis: „Een gebouw met als middelpunt de groote keuken, waar de vader en moeder huisden met de dienstboden, en waar ook de zieken aten en zich kwamen warmen bij 't vuur; op het erf een stal en een melkerij, daarnaast de boomgaard en verderop wat warmoesland; rondom het erf de kleine huisjes van de proveniers, min of meer weelderig ingericht met het door de bewoners meegebrachte huisraad; en dan de kapel van St. Antonius, middelpunt van het geestelijk leven in het huis.” Staat in die weinige trekken dat tooneel van de zwartste miserie niet scherp geteekend voor uw geest?

Dan de natuurlijke wording van een wees- en vondelinghuis uit het Heilige geest-huis, doordat de H. G.-meesteren, wien de zorgen voor vondelingen en weezen door het Gerecht waren opgedragen, als ze voor verpleging in het huisgezin geen geschikte gelegenheid vonden, er van zelf toe kwamen om de kinderen in het H. G.-huis te verplegen en op te voeden en ze onder toezicht van een „moeder” te stellen. En juffrouw Ligtenberg geeft u zelfs de papiertjes te lezen, die als herkenningsteeken of smeekbede met een speld op de kleertjes van arme kleinen waren geprikt, toen ze in weer en wind mischien, door de moeder aan het toeval werden prijsgegeven.

Daar nadert de moderne tijd, als aan het einde der 16e eeuw, ten minste eenige weeskinderen voor het eerst in dienst van de industrie worden gesteld en onder den schijn van vakonderwijs te genieten, gratis werken in een passementfabriek.

Maar dat is nog een zeldzaamheid, trouwens de gildewetten maakten den kinderarbeid onmogelijk en de H. G.-meesters waren volkomen te goeder trouw.

Ik wees slechts hier en daar een enkel punt aan in dit rijke boek, dat ons rustig, met het besef van het kalme weten door een wereld van ellende voert.

In een enkel opzicht ben ik het met dr. L. niet eens. Het bekende Leidsche rapport over Armenzorg vormt een mooi — laten we hopen slechts voorloopig slot voor haar werk. Dit rapport meende ik met eenige gerustheid te mogen toeschrijven aan Jan van Hout. Hiertegen oppert de schrijfster ernstige bezwaren (p. 3 vlg.), ja, ze komt in haar eerste stelling zelfs tot de meest absolute negatie. En nu zie ik den lezer reeds glimlachen, ik hoor hem mompelen van eigen godjes, waaraan niemand raken mag, maar ik acht me toch verplicht mijne meening te handhaven.

Laten we even zoo beknopt mogelijk de zaak overzien.

1°. Degene, die als sprekende persoon in het rapport wordt ingevoerd, — dat behoeft dus nog niet de man te zijn, die de stof bij elkaar bracht, zelfs het geheele rapport heeft geïnspireerd misschien, — beweert, dat hij uit een der vermaardste geslachten van drapenierders, de Garrabijnen, gesproten is, en erkent, dat zijn vader, grootvader en overgrootvader binnen Leiden „tambacht van weven hebben gedaen ende gebruyct gehadt”. Ik heb erop gewezen, 1) dat, als de genealogische band tusschen het geslacht Van Hout en dat der Garrabijnen wordt aangetoond, het onbetwistbaar vast staat, dat Van Hout de sprekende persoon en dat hij dan tevens vrij stellig de auteur van het rapport is. Die Garrabijnen heb ik vergeefs gezocht en dr. L. evenzeer. Dr. L. toont echter aan, dat Van Houts vader is geweest schoolmeester-schrijver-rentmeester-secretaris. Zelf heb ik bovendien aangetoond, dat hij „voorspraec” is geweest. Van den grootvader kan dr. L. geen beroep opgeven; de overgrootvader was vermoedelijk schoenmaker. Maar daarmee is nog niet aangetoond, dat deze menschen ook niet korter of langer tijd aan de weverij hebben gedaan, of tot een of ander onderdeel

1) Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, XXVI, 113 vlg.

van het vak in betrekking stonden, vooral in een tijd, waarin de meest zonderlinge combinaties van beroepen voorkomen. Was b. v. Van Houts buurman op de Breestraat, Van Aecken, niet zilversmid, oudheid- en penningkundige, muntsnijder, graveur en tevens kastelein in de herberg „De Wissel”? Maar nog eens: al was die „ik” uit het rapport een ander, al had Van Houts geslacht nooit iets met de weverij uit te staan, dan kan het rapport toch nog zeer wel het werk van Van Hout zijn.

2°. Het rapport is geschreven met Van Houts hand? Dr. L. en ik, beiden hebben we heel wat schrift van Van Hout onder de oogen gehad en we durven geen van beiden beslissen. Dit punt kan dus buiten beschouwing blijven.

3°. De geest en de vorm van het rapport.

a. Dr. L. laat mij zeggen, dat ik in Van Hout den auteur van het rapport zie, omdat uit zijn Deductie van de tiendplichtige warmoezeniers van 1603 evenzeer een „warm hart voor de minder bedeeden” spreekt. Maar in dat warme hart, dat zeer waarschijnlijk — ik geef het dr. L. gaarne toe — ook wel andere Leidsche burgers er op na hielden, zit het hem niet. Wel echter in het feit, dat in genoemde Deductie smalend van de geestelijkheid wordt beweerd, dat zij „van outs gewoon was altijts haer vinnen verder en meerder te verspreyen.” (Men voelt de kracht van die woorden eerst, als men bedenkt, dat *vin* hier wel hetzelfde woord is, dat voorkomt met de beteëkenis van *zweer*, *schimmel*, *ingewandsworm*). En verder, dat van de tiendheffers beweerd wordt, „datse in effecte trecken de Thienden van tswet ende bloet van den schamelen arbeitsman, diens kinderen menichmael zulx uit haren hollen buick zouden ontberen moeten, de thienden van alle de groote kosten diese daeraen leggen, zonder zelfs een stuiver uit te keeren. 't Welck voorwaer of wel eerlijk zijn zoude, willen de Remonstranten te examineeren geven de onbedriegelijke consciëntiën der geenre, die hen mitte voorschreven nieuwigheden zoucken te verrijcken.”

Ziedaar een paar sententies, die eigenlijk den grondtoon van ons rapport vormen en die de eerste de beste burgemeester of schepen, 't zij dan nog in zijn hart katholiek of reeds geloovig protestant, in 1577 niet zonder de suggestie van een geestdriftig

woord zou te berde gebracht hebben. Wanneer dr. L. ook van dit deel van mijn opmerking nota nemen wil, dan is dit mijn argument m. i. niet zwak.

b. Ik spreek van het letterkundig cachet van het rapport, de realistische schildering enz. Dr. L. laat dit punt onaangeroerd, ten onrechte. Bijzondere bewijzen behoeven hier niet gegeven te worden. Voor wie verstand van schilderijen heeft, behoeft men niet te betoogen, dat een schilderij van Breughel of Quinten Matsys werk van een artiest is. En heeft hij er geen verstand van, dan is alle betoog nutteloos. Zoo ziet ieder die van litteraire kunst verstand heeft, dat ook ons rapport werk is van een kunstenaar en hiermee is het dr. L. meen ik geheel eens.

c. En wat nu het detail-onderzoek betreft over punten van overeenkomst in taal en stijl tusschen het rapport en ander prozawerk van Van Hout, dr. L. verwijt me, dat ik geen vaste punten geef en ze heeft gelijk 1). Mag ik weer eens met schilderijen vergelijken? Wie vertrouwd is met schilderwerk, zegt, als hij op tien, twintig meter afstand voor een stuk komt, dat is een Jaap Maris, een Corot, een Fantin, een Goya. Ik hoop, dat men mij niet te pedant zal vinden, als ik precies op dezelfde manier van het rapport zeg: Dat is een Van Hout! 't Is niet altijd een Maris of een Corot. Zoo kan ook ik me vergissen. Zeker! En wanneer men nu gaat vragen: Beredeneer eens behoorlijk: Waar zie je dat aan, dat het een Jaap is enz. Ja, als het moet, dan is er wel een betoog te leveren, maar op mij maakt zoo iets, als eenmaal de direct in het oogvallende verschilpunten zijn aangegeven, vaak den indruk van gezochtheid, van een wanhopig speuren naar onvatbare futiliteiten. In het groot kan ik zoo wel een en ander beweren van een langen, soms een luttel gewrongen periodebouw, die wijst op een onder den invloed der Ouden zoeken naar het breede, forsche, van een soms onhandig afloopen van zinnen, zoowel in het rapport als in erkend proza van Van Hout. Ik zou

1) Naast de uitdrukking: Hac zoekt zijn gemac, waarop ik wees in de Bijdr. van het Hist. Gen. (120), noteer ik hier nog, dat de uitdrukking „hylene ende gylen” (Rapport, p. 134) ook voorkomt in Van Houts rapport over de Cellieten, Van Mieris. Leyden, 1 p. 141. Beide uitdrukkingen vond ik enkel bij Van Hout.

systematisch verscheidene zinnen met gelijke verschijnselen naast elkaar kunnen zetten en ik zeg niet, dat ik daartoe nog niet eens kom; misschien komen we tot aardige resultaten, maar ik ben een beetje huiverig voor die methode. De totaalindruk van het geheel is mij meer waard. In ieder geval is het hier niet de plaats voor een dergelijk onderzoek.

4°. Het Loterijspel en het Rederijkersfeest. Tot het plan van het rapport behoort een loterij met volksfeest om aan geld te komen. Twintig jaar later werkt Van Hout met alle kracht mee aan de uitvoering van dit onderdeel van het plan, zooals hij natuurlijk ook aan de uitvoering van de andere onderdeelen zal hebben meegewerkt. Maar wijst dit geestdriftig meewerken aan de rederijkerij, wat buiten de uitoefening van zijn ambt lag, niet op de verwezenlijking van een eigen, lang gekoesterd plan? En men verlieze niet uit het oog, dat er bewijzen te over zijn, dat de rederijkerij in het algemeen Van Hout allesbehalve sympathiek was.

Nu is het waar, dat het slot van het loterijspel een wereldbeschouwing huldigt, die hemelsbreed van de ideeën uit het rapport verschilt, maar men bedenke dat er twintig jaar tusschen beide liggen, dat we in de 16de eeuw zijn en dat datgene wat in de vroedschap kon gezegd worden, door Van Hout wel niet geschikt kan bevonden zijn om op Leidens straten aan burgers en buitenlui te verkondigen.

Nu is er ten slotte een punt door dr. L. aangevoerd, dat nog al van belang lijkt: Het rapport is in naam het werk van een commissie. Dr. L. deelt ons mee, dat haar veel voorbeelden van het instellen van zoo'n commissie uit oude Leidsche bescheiden bekend zijn en dat die commissies altijd gekozen werden uit burgemeesters en schepenen. Zij heeft nooit een voorbeeld gevonden en het lijkt (haar) ook niet waarschijnlijk, dat de sekretaris daarvan deel zou hebben uitgemaakt. Dat het niet *kon*, beweert dr. L. niet. Tot mijn spijt heb ik geen gelegenheid deze zaak behoorlijk zelfstandig te onderzoeken, maar heel de inrichting van ons regeeringsstelsel tijdens de Republiek overziende, komt het mij juist zeer waarschijnlijk voor, dat de sekretaris van alle eenigszins belangrijke commissies ex officio deel zal hebben uitgemaakt en als zoodanig niet behoefde benoemd te worden. Hij moet,

in naam als dienaar van de vroedschap de aangewezen raadsman zijn geweest in allerlei kleinigheden van den vorm voor onze misschien uiterst practische en doortastende, maar niet altijd in wet en keur ervaren burgemeesters en schepenen. En de geschiedenis heeft geleerd, wat het gevolg kan zijn van een dergelijke adviseerende macht in de handen van een bekwaam man, die wat heerschzucht had. Hoe het ook zij, het gelukt dr. L. niet uit die paar burgemeesters en schepenen van 1577 er een aan te wijzen, die het rapport zou hebben kunnen maken op grond van erkende gaven. Iemand uit dien beperkten kring, die het rapport zou hebben kunnen opstellen, zou sporen van zijn bestaan hebben achtergelaten, al was het dan eveneens anoniem. Zoo iemand is een te rijke geest, heeft te zeer begrip van het leven, kennis van wat geschreven was op oeconomisch gebied, is te zeer kunstenaar, dan dat hij spoorloos verdwijnt. De traditie van Van Hout is immers ook nooit verloren gegaan? Waar kan dr. L. dergelijke sporen aanwijzen? „Zeker is het alleen, dat in een stad, waar de burgerij nog geen drie jaar geleden zo zeldzame bewijzen van durf, volharding en inzicht in wat het meest belangrijke was, had gegeven, wel meer dan één mens geweest moet zijn, die zo iets had kunnen schrijven.” Aldus dr. L. Dit schrijven had echter met persoonlijk moed en volharding niets te maken, daar waren de kwaliteiten voor noodig, die ik daar even aangaf. Die *kunnen* er zijn geweest, zeker, maar waar? Dr. L. en ik zoeken vergeefs, als we niet naar Van Hout kijken.

Ik stel me de zaak derhalve zoo voor: Er is een commissie uit B. en S. benoemd. Van Hout zat er *ex officio* als adviseerend lid in en heeft door heel zijn persoonlijkheid, zijn ideeën over de zaak aan de commissie gesuggereerd, in de pen gegeven. De „ik” van het rapport schreef misschien onder zijn dictaat. En zelfs als Van Hout niet *ex officio* in de commissie zat, kon hij door zijn voortdurend verkeer in den kring van B. en S. zijn invloed hebben doen gevoelen in vriendschappelijke samenspreking.

Ik heb geen enkel wiskundig bewijs en heb ook nimmer van Houts auteurschap als iets onwankelbaar vaststaands voorgesteld, maar, wanneer binnen den kring van eenige menschen

een belangrijk stuk werk ontstaat, bij die menschen is niemand, van wien ik vermoeden kan, dat het grondidee van hem is uitgegaan, maar in hun kring verkeert iemand, in wiens geest dat werk volkomen past, dan waag ik het er op te veronderstellen, dat die ééne zeer veel invloed op het werk heeft gehad.

Op grond van het bovenstaande meen ik dr. L. het recht te mogen betwisten, beslist te verklaren, dat het rapport niet van Van Hout is. 1)

J. PRINSEN JLZ.

1) Ook over de bepaling in het rapport, dat wie geld aan de stad schuldig was voor dat bedrag loten kon nemen, ben ik het met dr. L. niet eens (zie haar boek, p. 302), maar dat is een kwestie van te weinig gewicht om hier uitvoerig besproken te worden.

HET AL-EENIG LEVEN

Een dichterlijk-wijsgeerige Geloofsbelijdenis

DOOR

NICO VAN SUCHTELEN.

3

ZIJN EN ZELFBEZINNING

Te crois-tu seul pensant
Dans ce monde où la vie éclate en toute chose?
GÉRARD DE NERVAL.

Reeds eens verscheen het verlossend licht der zelfbewustheid in Descartes' „Cogito, ergo sum” en thans voelt wederom de geest dat die zelfbewustheid ook het uitgangspunt moet zijn der nieuwe metaphysica. De geest is niet langer een kind dat verwonderd of bevreesd rondtast in een warling van ondoordachte veelheden en willoos voortdrijft op den onafgebroken stroom zijner gevoelens, waarnemingen, voorstellingen; maar hij zonderde zich zelf van hen af als hun omvattende, ordenende, begrijpende eenheid. Het doorleefde werd hem tot element van het eigen Ik; een middelpunt van schepping werd hij. Want scheppen is absorbtie der wereld door den geest, en wanneer het begrepene, in ons geaccumuleerde leven quantitatief zoo machtig is geworden dat de eigenwerking van dien groeienden geest niet meer tegenover de werking der buitenwereld te verwaarloozen is, maar integendeel bestendig wordt gevoeld, moet hij zich subjekt weten. De filosoof, met zijn reeds geschoolde zinnen, met zijn scheppende denken,

kan, wat hij ook verloochene, nooit het eigen, denkende Ik ontkennen.

Doch wat *is* dan dit Ik, dit bewust-Zijn, waarop de twijfel-zieke geest zich als op een laatste en eerste zekere werkelijkheid bezint? Een vraag die zinlooper wordt naarmate onze erkenningsphase hooger is en die geheel ongerijmd blijkt zoodra de ware zelferkenning is bereikt. Want bleek niet juist dit vraag-en-antwoord spel dat wij erkennen noemen een uitwerken, een ontvouwen, een ontwikkelen te zijn van bewustzijn-zonder-meer? Verklaren, het vaststellen van wat en hoe en waarom, is niet anders dan een naderen uitleg, een nauwkeuriger beschrijving geven van de genesis eener bewustheid. Maar hoe het bewustzijn zelf, „die eerste, einfachste Erscheinung des Geistes” (Hegel), de eerste *kennis* dus te verklaren! Het *kàn* niet verklaard worden, maar alleen doorleefd. Het wezen van het Ik-gevoel, de geest, is niet *iets*, niet een Ding voor het kenvermogen dat gedefinieerd kan worden, maar het is het voelende, kennende, denkende leven zelf. Hier is een wezen, noumenaal, onkenbaar, en toch voor den bezonnen denker het meest en diepst gekende, wijl eigen oerbewustheid waarin het Ik en zijn inhoud, de verschijning en het wezen . . . identiek zijn.

„Ik denk, ik ben”; niet als resultaat van logisch, methodisch erkennen, van denken dat op-weg is, weten wij dit, maar het is de onmiddellijk gegeven bewustheid van het oorspronkelijk, nog niet redelijk denken dat zijn tocht door de verschijnings-wereld nog moet beginnen en zijn weg en rede nog moet scheppen. Het is het *feitelijk* oerbegrip van elken denker, schoon eerst Descartes het tot een woord formuleerde, omdat zijn twijfel niets, ook niet het onbetwifelbare, langer *stilzwijgend* kon aannemen. Als woord lijkt het een conclusie, in werkelijkheid is het de wezenlijke waarheid die nog geen gedachte is maar alle gedachte implicite bevat. Geen begrip, geen categorie, die niet uit dit onmiddellijke, tweeledige levensgevoel van toestand en aktie, zijn en denken, is af te leiden. De bron is het waaruit alle begrip — letterlijk — voortvloeit.

Het Ik, dat zich wezenlijk existent weet, erkent zich nader als verschijning. Het Ik is ding onder dingen. Maar deze erkenning heeft thans een geheel anderen zin dan tot dusver

aan haar gegeven werd. Niet een ding is het Ik dat de eigenschap bezit te denken, zooals het hout de eigenschap bezit te branden — gelijk sommige filosofen, in een volslagen gemis aan besef van wat in beeldspraak oorbaar is, durven zeggen — maar elk ding is een verschijning *voor* het Ik van een wezen *als* het Ik, d. w. z. een verschijning waarin zich de geest als willend, voelend, denkend wezen openbaart. En dit is de grond van het mysterie der niet alleen immanente, maar ook trans-subjektieve geldigheid van ons denken: zoo goed als wij, subjekten, òók objekt zijn, zoe goed zijn de objekten zelf subjekten.

Voor ééne groep van voorstellingen is dit zonder meer duidelijk. Onze medemenschen, en evenzoo de dieren, althans de hoogere, houden wij voor op onbetwijfeld analoge wijze „bezield” als ons zelf. Moeilijker evenwel zal het velen vallen ook ieder ding als, hetzij in zijn geheel, hetzij in zijn samenstellende onderdeelen, bezielde te beschouwen. En toch is deze beschouwing logisch dwingend en kan alleen absurd lijken voor het in nog ondoordachte dwalingen bevangen intellekt dat de tegenstelling geest en stof nog niet heeft overwonnen. Niet te ontkennen valt dat onze voorstellingen omtrent de bezielde wezens, schoon uitsluitend bemiddeld door de heterogeene werkingen onzer zintuigen, geldig zijn. Maar waardoor zijn zij geldig? Doordat wij de zintuigelijk tot ons komende symbolen *terecht* naar den aard onzer eigen psyche interpreteren. Uit de analogie hunner verschijning met de onze concludeeren wij tot een analogie in wezen. Even onloochenbaar is het echter dat omgekeerd elk ander waargenomen objekt of gebeuren ons slechts begrijpelijk kan zijn wanneer een psychische interpretatie der zinnelijke waarneming *geoorloofd* is, wanneer dus in het objekt een psychisch leven, aan het onze analoog, zich openbaart. Kennen is het verstaan van symbolen; maar hoe zouden symbolen werkelijk symbolen, dat is verstaanbaar zijn indien er geen verstandhouding, geen wezensanalogie bestond tusschen den waarnemenden geest en zijn waargenomen objekt? Feitelijk vooronderstelt onze geheele terminologie deze wezensovereenstemming. Wij noemen de eigenschappen of betrekkingen der dingen met namen die eigenlijk niets anders dan een gevoel, een psychische beweging dus, uitdrukken.

„Warum gabst uns, Schicksal die Gefühle;
 Uns einander in das Herz zu sehn,
 Um durch all die seltenen Gewühle
 Unser wahr Verhältniss aus zu spähen?

Zoo vraagt Goethe, doch feitelijk zien wij in onze gevoelens niet alleen in het hart onzer medemenschen, maar in het hart der wereld. Doen wij, wanneer wij de dingen „kausaal” noemen, iets anders dan ons eigen continuïteitsgevoel op hen overdragen? „Spannung ist an sich oder ursprünglich der Name nicht für etwas Empfundenes oder Wahrgenommenes, sondern für ein Gefühl, speciell für das Gefühl der Willensspannung oder des Strebens.” (Th. Lipps, Das Selbstbewusstsein, pg 19.) En zoo zijn ook aktiviteit, beweging, aantrekken, afstooten, kracht, weerstand etc etc, oorspronkelijk uit innerlijke ervaring geabstraheerde begrippen die wij in de buitenwereld weervinden en dus op haar overdragen. Omgekeerd passen wij aan uiterlijke ervaring ontleende begrippen op ons innerlijk leven toe; de waarneming van physische dingen leert ons dikwijls tot dusver slechts als verschillend doorleefde psychische toestanden óók begrippelijk onderscheiden. Wij spreken van voorstellingen die elkaar verdringen, van botsing der motieven, van slijting van den gevoelston, van aandachtsveld, innervatiestroom etc. Hoe nu zou deze mechanisch-physische symboliek verstaanbaar kunnen zijn indien zij niet de uitdrukking ware eener werkelijke verstandhouding? Slechts de levende geest kan als verschijning door den levenden geest worden erkend, d. i. *herkend*. In zijn uiterlijke voorstelling herkent de geest het eigen innerlijk leven. Wie dit vreemd mocht vinden bezinne er zich toch op dat al het psychische buiten ons per se zintuigelijk, dat wil zeggen aan physische objekten (in dit geval de aanrakingen of uitstralingen der dierlijke lichamen) moet worden waargenomen, ja dat ook de innerlijke psyche niet alleen eerst na de zintuigelijke waarneming van het eigen lichaam haar denkvormen ontwikkelt en zich het Ik-gevoel tot bewustzijn brengt, maar zelfs als een materieel proces, in niets van andere materieele processen verschillend, verschijnt. De individueele geest *is* als verschijning het lichaam, materie; ergo: elk lichaam, elke materie is verschijning des geestes. „Ich habe nicht das gegebene Bewust-

sein nach Analogie der unbekanntten Aussenwelt, sondern ich habe die unbekanntte Aussenwelt nach Analogie des gegebenen Bewusstseins zu denken" (G. Heymans, *Metaphysik* pg. 302.) Welk een ongerijmdheid toch ware het aan te nemen dat wij in de kausaliteit, de ruimtelijkheid en tijdelijkheid der dierlijke lichamen terecht hun geestelijke continuïteit zouden herkennen, de zelfde begrippen, aan andere objekten ervaren, daarentegen niet als symbolen van eigen geestesleven zouden mogen interpreteren. Onze voorstellingswereld ware hiermede gesplitst in een alleen transsubjectieve, reële, menschen- en dierenwereld en een immanente droomwereld die alle andere ervaring omvatte. Droomwereld, die niettemin hetzelfde reële karakter vertoonde als de werkelijke wereld! Doch niet uit het ongerijmde wensch ik te bewijzen, eenvoudige bezinning volstaat reeds om die dwaling die tot dusver alle begrip verwarde te overwinnen; ik meen het dualisme van geest en materie.

Met de opheffing van het oer-realisme en de bewustwording van het Ik-gevoel is nog niet dadelijk het dualisme gegeven. Dit kan eerst optreden wanneer het Ik met bewustheid eenige ervaring omtrent de verhouding van het lichaam tot de buitenwereld en de eigen binnenwereld heeft verzameld. Zoodra de oer-mensch zich er over *verbaast* dat, terwijl hij toch zeker wist (in zijn droom namelijk) op jacht te zijn, zijn lichaam volgens getuigenis van anderen bewegingloos op den grond lag uitgestrekt; of dat een mensch dien hij zelf begroef en verdwenen waande hem toch (alweer in den droom) bezoekt en toespreekt, wordt zijn geestesleven hem tot een probleem. De waarneming dat bij den dood de adem het lichaam verlaat moet zijn plompe en trage fantasie wel als vanzelf sprekend de oplossing opdringen dat het eigenlijk bewegende, levende in den mensch iets is dat afgescheiden van zijn lichaam kan bestaan. Evenzoo de waarneming van spiegelbeelden en schaduwen en de verschijnselen der bewusteloosheid en hallucinaties. Hoewel hij voorloopig nog geen andere dan direkt konkrete voorstellingen kan vormen en hij zich dus ook die ziel stoffelijk denkt evenals het lichaam, ligt in deze relatieve onderscheiding toch de oorsprong der latere absolute tegenstelling in het principiele dualisme. Hoe meer toch het verstand zich ontwikkelde, hoe duidelijker dit onderscheid bemerkbaar werd. De normale

onzichtbaarheid der ziel, haar gelijktijdige aanwezigheid op verschillende plaatsen, al die raadselachtige eigenschappen die het zoo uiterst kortzichtige verstand van den oermensch uit zijn wel scherpe en hevige, maar toch onsamenhangende bijzonderheidswaarnemingen en zijn vage en doffe synthetische voorstellingen verzon, of waarvan het bij gebrek aan hulpmiddelen de werkelijke oorzaak niet kon erkennen, dragen er toe bij de onderscheiding tusschen de beide stofsoorten ziel en lichaam steeds te verscherpen. Vooral waar juist de raadselachtigheid dier eigenschappen aan het primitieve denken dien ontzettenden, door de uit hem geboren godsdiensten nog aangewakkerden en gefixeerden, angst voor het onbekende suggereeren die bijkans al het doen en laten van den wilden beheerscht en zijn geheele leven maakt tot één lange slavernij, een sidderende onderworpenheid aan het overal spokende doode. Die spoken-vrees, die nog tot in de hoogste kultuurfasen nawerkt, zoodat ook heden nog een belangrijk deel onzer zeden en rechten niet veel meer is dan een zinlooze dooden-dienst. Ook het ethisch dualisme van goed en kwaad dat ter zijner werkings-zekere geloofwaardigheid twee reële, maar geheel tegengestelde beginselen scheen te behoeven, verwijdde de kloof. Alle eenigszins ontwikkelde godsdiensten erkennen in principe een „geestelijken” God, hoezeer ook de voorstellingen die hun belijders zich vormen omtrent het wezen van dien god, zonder dat zij het zelf beseffen door en door materieel zijn. In elk geval, zij stellen den geest tegenover de stof. De filosofen verder, wier weetgierigheid door de ervaren ontoereikendheid der zintuigen telkens wordt teleurgesteld, maar wier fantasie schijnbaar zonder hun medewerking toch meer en hooger waant te bereiken, hebben eveneens neiging dien quasi vrijen geest als een in wezen anderssoortig iets zich te denken dan het gehaatte en verachte lichaam dat hen misleidt, tegenwerkt, bindt, gevangen houdt. In hun verlangen naar den Algeest miskennen zij diens eigen verschijning en verlagen haar tot een kerker, een omhulsel uit welks banden zij eens hopen verlost te worden. De onmogelijkheid om zich omtrent dit anderssoortige, die tweede substantie, een voorstelling te vormen die *niet* materieel is bezwaart allerminst het gemeene verstand dat

niet op inzicht doch op traditie bouwt. Nog thans denkt het vulgus der kultuurmenschen meer onder den ban van allerlei Schamanen dan uit eigen geestesmacht. Het neemt de immaterieele ziel aan en vormt er zich nogtans materieele voorstellingen over; hoogstens tracht het zich die immaterialiteit op naieve wijze wat te verduidelijken door aan de ziel enkele quasi aan het begrip stof tegengestelde eigenschappen toe te kennen zooals onzichtbaarheid en doordringbaarheid, zonder in het minst te beseffen dat eigenschappen, ook negatieve, toch eigenlijk „dingelijk” zijn. Des te meer hoofdbrekens en wanhopigen Danaïden-arbeid echter kost het vraagstuk aan de doordenkers die bij de eenmaal gemaakte onderscheiding toch op den duur niet kunnen blijven staan. Al dadelijk Descartes, die het eerst het dualisme absoluut meende te maken, moest, waar hij zich rekenschap trachte te geven van de werking der ziel op het lichaam, in de mechanische, materieele voorstelling van zijn, de levensgeesten richtend, Conarion vervallen. Tusschen twee totaliter verschillende substanties evenwel is iedere wisselwerking uitteraard een ongerijmdheid. Hoe *verwst* een stoffelijk proces voorstelling, hoe een geestelijk proces een stoffelijk feit? De Occasionalisten, die het scherpst en het meest consequent geest en stof scheiden, nemen aan dat beider bewegingen geheel op zich zelf staande kausaalprocessen zijn die slechts ten gevolge van een eenmaal door God vastgestelde wet bij gelegenheid van elke schijnbare wisselwerking samenstemmen. Spinoza ontkomt de moeilijkheid door beide, Denking en Uitgebreidheid, als attributen der ééne Substantie te definieeren, door geestelijk en materieel gebeuren op te vatten als parallelprocessen, als twee verschillende uitingen van éénzelfde kausale wezen. Zijn de Occasionalisten, door het stellen van hun, zij het dan ééns of telkens, intervenieerenden God eigenlijk inplaats van consequente dualisten . . . trialisten, Spinoza is veelmeer, niettegenstaande ook hij met zijn Substantie een derden onbekende invoert, monist. Want Spinoza's Substantie is niets anders dan het ééne, zich aan den mensch op twee wijzen openbarende Wezen. En evenzoo is Leibniz monist, die in het begrip der Monade, dier naar binnen voorstellende, dus wezenlijk in-zich-zelf levende *kracht*, naar buiten echter voorgestelde, aan de andere monaden

verschijnende *stof*, wel het duidelijkst symbool der gevoelde wezenseenheid van geest en stof scheidt. Wel maakt ook hij — klaarblijkelijk om het godsbegrip en het ontsterfelijkheidsdogma te redden, — onderscheid tusschen de lichaamsmonaden en de hen volgens algemeene Harmonia praestabilita beheerschende zielsmonade, zonder evenwel hen als twee geheel verschillende substanties te beschouwen. Wil men Leibniz, omdat hij naast de Monaden nog een God erkent, dualist noemen, dan is zijn dualisme toch geenszins het questieuze van geest en stof. Zoowel het Occasionalisme als ook het Spinozisme herleefden in dezen tijd in de leer van het psycho-physisch parallelisme, dat, oorspronkelijk de geestelijke en stoffelijke processen als parallel opvattend (zonder evenwel hun wisselwerking ook maar in het minst te verklaren) na als beider wezen één zelfde onbekend, noumenaal kausaalproces te hebben aangenomen, ten slotte, feitelijk monistisch, door het vooronderstellen eener „dubbele bestaanswijze” van het Eéne, zich tot een psycho-physische Identiteit ontwikkelde. Leibniz' monadologie eindelijk heeft, doordat zij als wezen aller dingen de „zelf-werkende kracht” erkent, overeenkomst met het psychisch-monisme zooals het door Heymans, en ook in dit werk, wordt verkondigd. Hoe hardnekkig ook het door zintuigelijken schijn geleidde denken aan een dualisme vasthoudt dat, gelijk hierboven reeds werd opgemerkt, eigenlijk nooit een zuiver dualisme is geweest, de geest moet ten laatste toch tot de monistische erkenning van zich zelf komen. En het is niet toevallig dat juist zij die het meest onder de suggestie van dien schijn leven, de materialisten, het dichtst bij de waarheid zijn en het monisme, zij het dan ook in den vorm eener naïeve dwaling, erkennen. De materialisten toch, die de zintuigelijke waarneming niet verachten, maar integendeel haar verscherpten, verbeterden, liefderijk cultiveerden, en toch niet een even onredelijk vooroordeel koesteren tegen den geest als de idealisten tegen de stof, worden niet door gemoedsbezwaren gehinderd in hun zoeken naar begrip. Al mist het materialisme de fantastische scheppingskracht van het grootscher strevend idealisme, het verricht het onmiskenbaar noodige analytische werk dat de eenige goede basis kan zijn waarop grooter denkers, voor wier volgroeide analytisch-synthetische geest de tegenstelling materialist-idealist niet meer

bestaat, de waarheid kunnen opbouwen. En vandaar dat, wanneer het goede materiaal eenmaal gevonden is, het materialisme niettegenstaande zijn grootere passiviteit, die dieper waarheid reeds kan voorvoelen, terwijl het eenzijdig idealisme eigenlijk steeds in dualistische vooroordeelen blijft bevangen en zijn synthetische kracht aan onwerkelijke verzinsels verspilt. Het idealisme scheidt, doch het scheidt maar al te dikwijls uit niets; het leidt, doch het leidt maar al te dikwijls in het moeras. Waar de materialisten nu, het rijk der materie „doorvorschend”, meenen inderdaad niets dan materie waar te nemen en energieën zich meenen te kunnen denken als „werkingen” dier materie, behoeft hun psychologische zelfkennis slechts evenredig te zijn aan hun kennistheoretisch inzicht om het mogelijk te maken dat zij niet alleen de innervatiestroomingen van zenuwen of ganglieven, maar ook de bewustzijnsinhouden als werkingen, ja zelfs als „produkten” der materie opvatten. Deze gedachten lijken barok, en zij zijn het ook; maar voor wie van materie een adaequater begrip heeft dan de materialisten zelf, bevatten zij toch meer waarheid dan de willekeurige vooroordeelen veler idealisten. Is immers eenmaal het konkrete, ondeelbare atoom als totaliteit van denkbeeldige krachtdifferentialen erkend en de kracht zelf als verschijning van het psychische krachtsgevoel geïnterpreteerd en daarmee als wezenlijk leven begrepen, dan is ook de materie opgeheven van een eigenlijk onvoorstelbare absurditeit tot een zinvol, een werkelijk doorleefd begrip. De materie, zintuigelijk erkende verschijning van den geest, *werkt* inderdaad geestelijk, *produccert* inderdaad geest. In dit licht beschouwd is het woord van Schopenhauer „Wie der Magen verdaut, die Leber Galle, die Nieren Urin, die Hoden Samen absondern, so stellt das Gehirn vor, sondert Vorstellungen ab” behalve een slordige en scheeve vergelijking, in zijn laatste zinsdeel toch een konkrete waarheid en evenmin materialistisch als bij voorbeeld zijn verklaring dat het lichaam de wil is. En ook Heijmans is geen materialist wanneer hij betoogt dat onze hersenwerking ons denken *is* voor zoover het aan onze en anderer uiterlijke waarneming verschijnt; noch Lipps waar hij zegt „Das reale Ich oder die Psyche ist dasjenige was den Sinnen des fremden Individuums im Bilde eines Gehirns und

materieller Hirnprozessen sich kund giebt (Selbstbewusstsein pg 40.) Want in het psychisch-monisme, waarin de materie de met het wezen identieke verschijning van den geest is, zijn alle dwaalleeringen, van af het primitiefste animisme tot aan het moderne phaenomenalisme, materialisme en psycho-physisch parallelisme tot een hooger waarheid opgeheven. Een hernieuwd Animisme? Zeker, maar de denker die dit spottend vraagt huivert voor dit hooger animisme toch alleen maar terug omdat hij nog te zeer bevangen is in het ... lagere. Wat anders is iemand die zijn lichaam voor „dooide” materie kan houden, welke door een geest of een kracht „bezield” wordt, wat anders is hij dan een bijgeloovig fetichist? Maar wij allen zijn nog in meerdere of mindere mate zulke fetichisten en niets valt ons moeilijker dan ons vrij te maken van de primitieve, grofzinnelijke schijnvoorstelling der materie die tot op het tegenwoordig kultuurtijdperk het menschelijk denken heeft beheerscht. Ten opzichte der materie zijn wij maar al te dikwijls en tegen beter weten in, naieve realisten.

Nog van een andere zijde is de waarheid van het psychisch-monisme te naderen. Aan de bezieldheid der menschen en hogere dieren twijfelt niemand. Volgens de meeste biologen evenwel is het een onafwijsbare eisch niet alleen de lagere complexe organismen, maar zelfs de ééncellige oer-organismen bewustzijn toe te kennen. Ook het oerprotoplasma heeft een ziel die bewust, uit eigen wil en macht werkt. Of het leven de individueele bewustzijns der meercellige wezens al door het vormen van pseudopodieën, zenuwen of hersenstof uit die der lageren concentreerde, of alleen nog maar intracellulair door middel van vrij circulerend lecithine en cholesterine, of wel door spontane polarisatie der plasma-molekulen zijn bewustzijn uit, bewustzijn blijft het. Hoezeer ook naarmate wij lager komen in de ontwikkelingsreeks het bewustzijns-*mechaniek* moge veranderen, nergens valt een omslag van bewust leven tot machinaal werken of zelfs maar onbewust leven vast te stellen; zoodat wij wel met Wundt het zich oogenschijnlijk willekeurig bewegende plasma als bewust moeten beschouwen. De irritabiliteit en de tropismen der planten, die evenals trouwens alle instinkten, ook geheel onnoodig en zonder eenigen zin kunnen werken zijn zeer zeker „reflexen”. Maar het is

volkomen onlogisch de „reflex” en het „instinkt” als uitingen van niët-bewust leven, of zelfs maar zooals Von Hartmann doet, als werkingen van het Onbewuste te beschouwen. Het eerste omdat zij kennelijk in het *algemeen* wel doelmatige mechanisaties zijn en dus op eene allerminst zinloos te noemen aktie van den geest moeten berusten; het tweede omdat toch het bewustzijn niet alleen wijzigenden invloed op hen heeft, maar hen ook oorspronkelijk moet doen ontstaan. Zoo goed als wij slechts met bewustheid piano spelen en schaatsenrijden kunnen leeren, schoon wij deze vaardigheden later geheel onderbewust uitoefenen, zoo goed moeten ook alle lagere organismen hun instinkten en reflexen eerst bewust hebben gewild en geleerd, om hen daardoor eerst vast te leggen in den bouw der hoogere of lagere zenuwcentra en tot onderbewuste handelingen te maken. Om gevaarlijke weifeling te verhoeden en de steeds scherper en vlugger waarneming door zekere en snelle bewegingen te kunnen doen volgen, werd schijnbaar het bewustzijn geëlimineerd; in werkelijkheid echter bleef het latent en kan wederom aktief te voorschijn treden zoodra de geest slechts zijn aandacht op het proces zelf richt. Niet alleen onze snel ontstane individueele gewoonten (die toch even machinaal verricht worden als reflexen en stam-instinkten) maar ook de overgeërfdde kunnen zeer dikwijls door den wil geheel of gedeeltelijk worden bedwongen of opgeheven; vele vegetatieve processen, die op oeroude phylogenetische aanpassing berusten, zooals het blozen en verbleeken, de afscheiding van tranen en speeksel, kunnen door den wil toch nog beïnvloed worden. Hoe dit te begrijpen als zij niet ook door den wil werden gevormd?

De onderscheiding die Reinke (Einleitung in die theoretische Biologie) in zijn Dominantentheorie maakt tusschen hoogere psychische processen die bewust en lagere die onbewust (niet onderbewust) zouden verloop, zoodat de lagere organismen weliswaar leven, maar toch slechts een „machineziel” hebben, is geheel onsteekhoudend en berust ten deele op die al te groote wetenschappelijkheid die alleen iets aanneemt — en dan nog wel liefst als Hypothese — wanneer het reeds lang evident is, ten deele op dien zeer onwetenschappelijken eigendunk die zich zelfs nog bij biologen dikwijls onbemerkt tegen evolu-

tionistische opvattingen verzet. Het begrip „Dominant” als vorm, als richting bepalende structuur, die tot ééne werking dwingt, moet, wil die werking althans een groei, een ontwikkeling zijn zooals ze bij alle organismen, ook de laagste, ontegenzeggelijk is, niet alleen het begrip „leven” in engeren zin, maar ook de begrippen „wülen”, „voorstellen”, kortom „bewustzijn” insluiten. De dominantenziel eener ijzeren machine heeft, juist omdat die machine maar een schijnbare eenheid is die in werkelijkheid uit toevallig saamgevoegde atomen bestaat, niet het vermogen om spontaan, door assimilatie van krachten, zich te ontwikkelen tot een hoogere machine; de dominantenziel van het oerslijm heeft dit vermogen echter wel. De machine heeft alleen „arbeidsdominanten” die haar, niettegenstaande zij niet bewust is, ja zelfs qua machine niet eens leeft, toch doelmatig en logisch doen werken. Waarom? Omdat *wij* menschen haar die ziel gegeven hebben. Het oerslijm daarentegen heeft bovendien nog „Gestaltungsdominanten” waardoor het zich uit eigen kracht kan ontwikkelen, en hierin ligt juist het principieele verschil dat eigenlijk een vergelijking tusschen organisme en machine volstrekt verbiedt. De machine werkt doelmatig door *ons* intellect, *wij* vormden een vast structuur van krachten volgens welke haar werking een streng, en door ons bepaald, verloop moet hebben; het organisme werk doelmatig door ... waardoor, zoo niet door zijn eigen immanente, scheppende ... intellect? Hoezeer ook ongetwijfeld de ontwikkeling van het organisme, wanneer eenmaal een bepaalde richting werd ingeslagen, in hoofdzaak automatisch, machinaal voortschrijdt, er zijn toch steeds momenten waarin die richting of haar wijziging moet worden gekozen en dus haar doelmatigheid moet worden voorgesteld, moge dan ook die voorstelling bij het oerslijm misschien wel in niets anders dan in „gewaarwording” (Empfindung) van een prikkel bestaan. Doch men trachte zich eens een gewaarwording zonder bewustheid en een doelmatige reactie zonder wil in te denken. Indien wij aan de laagste organismen wil en bewustzijn ontzeggen, moeten wij hen òf houden voor slechts doelmatig schijnende produkten van het toeval, òf voor machines, door een hooger en buiten hen staand intellect gemaakt, in stand gehouden en voortdurend gewijzigd. Het eerste is even absurd als het tweede naïef.

Wonderlijk, Reinke zelf zegt (pg. 576 zijner Einleitung) „Ich finde eine Vergleichsbasis für die von mir als Dominante bezeichneten zwecktätigen Kräfte des Elementarorganismus nicht in den Energieën, sondern in den nach allgemeinem Consensus als seelische Eigenschaften der höheren tierischen Individualitäten und des Menschen bezeichneten Kräften.“ Wat beteekent deze vergelijking zoo er zich niet eene gelijkheid in uit?

De laagste organismen zijn als uit eigen kracht en volgens zelf-bepaalde richting zich ontwikkelende, voelende, willende, denkende „levens” te beschouwen. Evenwel, de ééncellige organismen zijn klaarblijkelijk samengestelde wezens; hun kern zoowel als hun chromatophoren planten zich afzonderlijk voort, zijn dus eigenlijk zelfstandige, nog lagere organismen. Wat echter nu te zeggen van *hun* structuur en doelmatige levensrichting? En hoe de structuur van het ongedifferentieerde oerslijm te beschouwen? Want zeker is het dat het plasma, hoewel de biologie nog geen primitiever wezens kent, reeds een uiterst samengesteld organisme is welks deelen een mikroskopisch niet meer waar te nemen structuur bezitten. Hoe ontstaat die structuur? Toch wel alleen door de doelmatige assimilatie, den verstandig geleidden groei, kortom het intelligente leven van die deelen. Of zouden deze, toch op geheel de zelfde wijze werkende ten opzichte van de cel als de cel ten opzichte van het meercellige lichaam, „dood” zijn op zich zelf en eerst in hun verband qua oerslijm of oercel plotseling met het leven begiftigd worden en zouden later de uit hen ontwikkelde nog grootere complexen even plotseling het bewustzijn verkrijgen? Is het niet veel eenvoudiger, ligt het niet meer voor de hand aan te nemen dat het leven, het bewustzijn der cellen en van het oerslijm een complex, een organisatieprodukt is van de bewustzijns hunner deelen, zoo goed als ons menschelijk bewustzijn uit een verband onzer cel-bewustheden is ontstaan?

Maar niet genoeg dat wij de lagere, laagste en laagst-mogelijke organismen een bewustzijn moeten toekennen, wij moeten zelfs eigenlijk wel aânnemen dat naarmate een wezen lager georganiseerd is zijn bewustzijn een des te grooter rol speelt in zijn ontwikkeling en dat wel omdat de sfeer van zijn bewuste werking relatief van grooter omvang moet zijn dan die van zijn onderbewuste. Immers, zooals wij reeds

zagen, het onderbewuste, instinktieve, reflexieve leven kan, wil men niet zijn toevlucht nemen tot de blinde alwijsheid van von Hartmann's Unbewusstes, toch slechts begrepen worden als automatische werking eener organisatie, eener machinestructuur, welker vorming oorspronkelijk door een primitieve wilsaktie of voorstelling moet zijn te weeg gebracht, althans ingeleid. Waar nu de oer-organismen minder organen bezitten die onderbewust zouden kunnen werken dan de rijk-gemechaniseerde hoogere dieren, wier leven juist daardoor grootendeels onderbewust verloopt, moet wel bijkans hun totale energie bovenbewust werken en moeten zij zich dus van hun levenssfeer evengoed, relatief zelfs nog intensiever bewust zijn dan bijvoorbeeld wij menschen van de onze. De *absolute* armoede van dien primitieven bewustzijnstoestand der plasmazielen, die natuurlijk met den veelvuldigen inhoud van den menschengest niet valt te vergelijken, moet ons toch hun relatieven rijkdom niet over het hoofd doen zien. Het heeft werkelijk geen zin hun voorstellingen „dof” te noemen of hun wil een „blinden drang” te heeten. Voor hen is hun wil evenzeer een eigenrichting als voor ons en relatief volstrekt niet zwakker. In de beweginglooze onveranderlijkheid der diepzee konden de oerwezens ontstaan, niet omdat hun levenskracht te gering, hun bewustzijn te dof was voor een meer bewogen leven, maar eenvoudig omdat zij hun organen, hun machinestructuur van het eerste begin af moesten kunnen maken; de zoogenaamd anorganische stof moest geleidelijk uit haar ervaringen die dominanten kunnen construeeren volgens welke de oerwezens zich verder zouden ontwikkelen. En spreekt het niet van zelf dat die primitieve vorming, die eerste vastlegging, onvergelykelyk meer inspanning moest kosten dan de latere, voor veel grooter aandeel automatisch verloopende? Afwisseling en strijd zijn noodig om tot hooger ontwikkeling te kunnen stijgen en vandaar dat het hooger bewustzijn en het hooger intellect eerst later, toen het leven het veelstaltiger en gevaarlijker vasteland veroverde, zich konden vormen; maar elk leven dat daar zou trachten te beginnen ware spoedig in den kiem gedood. Toch is het allermint een bewijs van zwakte indien een organisme te gronde gaat door omstandigheden waartegen het zich eerst krachtens lange ervaring kan

wapenen. Integendeel, is niet het feit dat het telkens zijn nieuw rijk veroverft met de wapens die het in het oude leerde maken een bewijs van kracht? Ontstond de aapmensch in het warme en welige begin van het tertiaire tijdperk, zelfs in het koeler en kariger Pliocéen was hij nog maar weinig veranderd en eerst de ontzettende worsteling met den nood der ijstijden maakte hem eindelijk tot mensch. Zoo ook ontstaan de kultuurvolken in de tropen waar de natuurlijke tegenstanden het geringst zijn, het leven het gemakkelijkst is, om zich eerst later, wanneer zij reeds een basis er toe gevormd hebben, in ruwer en wisselvalliger klimaten, die de mogelijkheid van meer ervaringen bieden te volmaken. Toch is de energie, het bewuste streven dier volken in hun kultuur-voorbereidende perioden niet geringer te noemen. Neen, niet zwak en traag, maar juist sterk en hevig hebben wij ons de aktie der oerkracht in de oer-organismen te denken. Wie twijfelt herinnere zich dat eens een mikroskopische kiemcel den wil en de macht bezat hem zelf en heel zijn denken voort te brengen. Dat de bewustzijnsinhoud van die scheppende kiemcel voor ons gering, beperkt, mikroskopisch lijkt, neemt niet weg dat zij tegenover de bewustzijns harer cel-cellen rijk, machtig en makroskopisch is. Het leven der oercellen is anders dan het onze, ongetwijfeld, maar eenig wetenschappelijk recht om het anderssoortig te noemen hebben wij niet. En anderssoortig ware het wanneer het niet bewustzijn was, dat is bewust Zijn. Wij die ons vroegere bewustzijnstoestanden herinneren, kunnen deze in vergelijking met tegenwoordige dof en zwak noemen, wij kunnen ook spreken van een ontwaken des bewustzijns en daardoor voet geven aan de veronderstelling dat het bewustzijn uit... iets anders? zou ontstaan. Maar eigenlijk is, zoolang de geleidingen en het verband tusschen de deelen van een organisme nog onvolkomen zijn — zoo als bij de planten en bij de zich nog ontwikkelende hersenmassa — niet het bewustzijn zelf zwakker, doch slechts het individueele totaal-intellekt primitiever. Wat wij Ontwaken van het bewustzijn noemen is dus juist het worden van het verstand, het aangroeien onzer ervaring. Het Leven, het bewuste Zijn, is ten allen tijde even werkend en even wakker in het individu als in elk zijner hem onbekende atomen. God

leeft in mij niet meer en ook niet minder dan in de zon, een krab, een protoplast of een waterstofatoom. Want voor den continuen Logos bestaat noch oneindig groot, noch oneindig klein en daarom is hij geheel en onverdeeld in elk zijner creaturen.

Het bewustzijn werd nagespeurd tot in de cellen der cellen. Is het nu wel een gewaagde hypothese, en niet veeleer voor den onbevooroordeelden een denknoodzakelijkheid aan te nemen dat deze cel-cellen op hun beurt samengesteld zijn uit lagere levens en zoo voort tot in het oneindige? Angstvallige biologen die het „terrein der empirie” niet willen verlaten mogen hier een voorbeeld nemen aan de atoomtheorie. Is er thans eindelijk geen chemicus meer die twijfelt aan het bestaan van ééne oerstof en aan de oneindige deelbaarheid der... atomen, eens zal er geen bioloog meer twijfelen aan de alomtegenwoordigheid van het Leven. Andere angstvallige mannen der wetenschap zullen misschien meenen dat deze opvatting „anthropocentrisch” is en dus voor den waren man der wetenschap reeds van te voren veroordeeld. Maar niet de monist, die de bewustheid uitbreidt over de geheele schepping, doch juist hij, die zijn bewustzijn zoo al niet voor het eenigste, dan toch voor het hoogste houdt en het hoogere wederom voor anderssoortig dan het lagere, juist hij is het, die zich het lichtst goden naar zijn eigen beeltenis zal scheppen. En is dit niet het grootste gevaar eener anthropocentrische wereldbeschouwing?

Aanvaarden wij het Panpsychisme niet dan zijn er slechts twee oplossingen voor het levensprobleem denkbaar: òf wij nemen eene generatio spontanea aan met al haar absurde dualistische consequenties, nemen aan dat het leven op een gegeven stadium aan de stof werd... ingeblazen (om maar dadelijk den oer-menschelijken oorsprong dezer theorie aan te duiden), òf wel wij trachten het leven en het bewustzijn te verklaren als een „eigenschap”, een „energievorm” die de stof eerst in een bepaalde phase van anorganische ontwikkeling kan doen gelden. Met deze laatste voorstelling vallen wij terug in het naieve materialisme, dat het fundamenteele verschil niet ziet tusschen „eigenschappen” van „dingen” die „erkend worden” en een vermogen dat erkent en daardoor eerst eigenschappen

tot eigenschappen en dingen tot dingen maakt. „Doode” stof „kristalliseert,” of vormt zich, hoe dan ook, tot een organisme dat „leeft” . . . onder andere meteorologische, geologische of wat dan ook voor invloeden! In dit „andere” schuilt de verontschuldiging voor de anders helder denkende hoofden der geleerden die bij dergelijke hypothesen zich neerleggen kunnen. De vraag toch blijft: Wie of wat vormt? Vooronderstelt niet reeds „zich vormen” een richtingwijzend leven? Hoe zou iets doods kunnen werken, en nog wel werken volgens een logisch plan? En is niet „dood” een woord, een klank evenals materie, waarmede wel een oppervlakkige, grofzintuigelijke waarneming wordt aangeduid, maar waaraan toch eigenlijk geen begrip, geen inzicht is te verbinden? Wat leven is weten wij, en wij weten het absoluut, als het eerste gegeven van ons bewustzijn; van dood daarentegen kunnen wij ons ook niet maar het vaagste gevoel vormen. En dan zou doode stof — tweewerf verblindende schijn eener dubbele onbestaanbaarheid — toch het meest positieve, het eenig reële, den levenden geest, hebben voortgebracht als een harer eigenschappen? Zooals die doode stof in zekere omstandigheden gloeit, of licht geeft of elektrisch geladen is, zou zij onder andere omstandigheden gaan leven; en dat niet alleen, maar ook gloeiende, lichtgevende en elektrisch geladen stoffen gaan . . . erkennen? De moderne alchemisten mogen nog zoozeer pogen om met behulp van chemische, physische of radioactieve energieën eiwitten en wat nog meer mocht noodig zijn in levende materie omt te overen; zoo het hen lukt — en waarschijnlijk zàl het hen eens gelukken — hebben zij nogtans de vraag niet beantwoord: vanwaar het leven, vanwaar het bewustzijn? Ook de hypothese, dat levenskiemen door meteoren van ondergegene werelden op onze aarde zouden zijn overgebracht, lost niets op, zelfs al ware het niet reeds haast onaannemelijk dat bij de botsing van hemellichamen of bij de latere verhitting der meteoren in den dampkring de teere structuur van een organisme intact kon blijven. Het probleem wordt er slechts door verschoven. Evenzoo door de leer der Panspermie. Het is zeer wel mogelijk dat inderdaad, zooals Arrhenius meent, van eeuwigheid tot eeuwigheid latent-levende organische kiemen, door hunne elektriciteit uit den dampkring der hemellichamen

geslingerd en door den stralingsdruk voortbewogen, de ruimte doorzwieren (want de buitengewoon lage temperatuur der ruimte is voor het intact blijven der organische structuur gèèn beletsel) om ten slotte op andere planeten neer te vallen en daar op nieuw te ontwaken, de vraag blijft steeds: vanwaar hun leven, wàt heeft hen georganiseerd?

Er is maar één afdoend antwoord mogelijk: hun bestanddeelen, hun atomen, hun materie organiseerde zich zelf omdat zij in-zich-zelf kracht, leven, bewustzijn *is*. Deze oplossing zal velen dwaas voorkomen doordat zij meenen in de anorganische natuur toch zoo talrijke, oogenschijnlijk doode dingen waar te nemen. Zij vergeten echter dat de anorganische natuur slechts een fictie is in de leerboeken der scheikunde, maar in werkelijkheid ieder atoom ontegenzeggelijk een bepaalde structuur heeft en dus met het volste recht georganiseerd mag heeten. Verder ontgaat het hen dat de zoogenaamde doode dingen die zij waarnemen geen uit innerlijke kracht, door assimilatie van uiterlijke krachten gegroeide individuen zijn, aan wie als zoodanig een eigen leven en bewustzijn zou kunnen toekomen, doch evenals de menschelijke artefacta slechts toevallige samenballingen van atomen, wier leven en bewustzijn elk in zich zelf bleef besloten, althans onafhankelijk van het totale conglomeraat zich openbaart. Dit leven van bestanddeelen in-zich-zelf behoeft volstrekt niet meer te bevreedden dan het feit dat ook cellen of cel-complexen nog eenigen tijd na den dood van het organisme blijven voortleven. En zijn niet ook de cadavers van organismen in het oogenblik van den zoogenaamden dood eigenlijk niet meer dan zulke toevallige conglomeraten geworden wier deelen niet meer samenwerken en daarom de verschillende verwoestende invloeden van buiten niet kunnen weerstaan en overwinnen? Maar ook de bij die „ontbinding” van het lichaam nog voor-zich voortlevende cellen kunnen op den duur niet zelfstandig bestaan. Zòò athankelijk toch waren zij van het totale organisme dat zij vormden, dat zij buiten dit verband zich niet kunnen staande houden; de diep gaande verdeeling van arbeid heeft hun ontwikkelingskracht te eenzijdig gemaakt en ook zij moeten daarom . . . sterven, dat is hun innerlijk verband opgeven. Een splitsing die zich voortzet tot de weer zelfstandig leven kun-

nende molekulen toe. Of zou men willen aannemen dat dit uiteenvallen der levende cellen dan toch eindelijk het „ware sterven” is en hun laatste splitsingsprodukten, de molekulen, nu werkelijk dood zijn? De organische dood is het opgeven van een verband van levens en slechts daar noodzakelijk waar bij stoffelijke of funktioneele verbreking de gescheiden deelen, of de niet meer verbandhoudende funkties, tengevolge van hun in het organisme bepaalden *te* specialen aard niet langer zelfstandig kunnen verder werken. Met andere woorden: alle hogere, gecompliceerde levens moeten sterven, hun leven kan zich alleen verjongen van uit minimale deeltjes van het oude, eicel en sperma, terwijl de lagere, ongedifferentieerde levens, wier deelen op dezelfde wijze kunnen werken als het geheel, onsterfelijk zijn en slechts door toeval vernietigd kunnen worden. Na de celdeeling assimileert elke levende helft zich nieuwe krachten en groeit zodoende tot een volwassen cel aan die gelijk is aan de moedercel. Die twee nieuwe cellen bevatten dus dezelfde hoeveelheid levende stof als reeds in de moedercel aanwezig was en hebben bovendien nog eens diezelfde hoeveelheid... geschapen? geproduceerd uit „dode” stof? Of zou niet veelmeer die quasi levenschenkende assimilatie daarin bestaan dat een reeds levende kracht door de opname in de cel en de invoeging in haar bepaalde dominantenstructuur zich nu op andere wijze openbaart dan in haar in-zich-besloten-zijn, om bij een uiteenvallen of bij een gewelddadige verwoesting der cel haar vroegere moleculaire bestaanswijze weer te hervatten?

Wanneer men vooropzet dat een ijzeratoom of een elektron, om als levend erkend te mogen worden, op dezelfde wijze als wij menschen zou moeten kunnen denken, is het Panpsychisme zeker gemakkelijk belachelijk te maken. Maar het is voldoende dat wij ook maar één enkel elementair gevoel uit ons zelf op hen kunnen overdragen om hun levendzijn onweersprekelijk te bewijzen. En inderdaad, als wij vaststellen dat twee ijzeratomen elkaar „aantrekken” of dat twee elektronen elkaar „afstooten” doen wij niets anders dan ons in hun psyche inleven, dan hun leven volgens het bewustzijn van ons eigen leven interpreteren. Ware het niet zoo, wij konden nooit iets anders zeggen dan: de ijzeratomen naderen elkaar, de elektronen verwijderen zich van elkaar.

Men zou nu, het criterium van leven — zooals vele biologen doen — in de willekeurige, doelmatige beweging stellend, zulk een beweging, en dus op grond daarvan ook het leven, aan de atomistische stof kunnen ontzeggen. Dat artefacta en toevallige, ongeorganiseerde stofcomplexen die, zooals wij hierboven reeds opmerkten, in zeker opzicht, als onwezenlijk „ding” namelijk, dood zijn, zich ook niet als ding-in-zijn-geheel willekeurig en doelmatig kunnen gedragen, is duidelijk. Doch voor de atomistische stof geldt dit allerminst. In den geest der hoogere en lagere cel-organismen zijn — wat bijvoorbeeld Reinke en von Hartmann breedvoerig aantonen, — causaliteit en finaliteit onafscheidelijk verbonden. De melkvorming voor anderen, de ophooping van voedingsstoffen in wortelknollen en zaadkorrels, de vorming van autoxydatoren in het protoplasma, die door hun spontane verbranding de zuurstof atomistisch maken waardoor deze op haar beurt de moeilijker oxydeerbare stoffen kan verbranden, het voortbrengen van veel meer zaad dan in een gevaarlooze wereld zou noodig zijn voor de voortplanting, het bestuiven met hulp van insekten, etc. etc., ja eigenlijk, zooals von Hartmann nadrukkelijk betoogt, het zich ontwikkelen van elk organisme zelf reeds, zijn de onweerlegbare bewijzen van een samengaan van kausaalwerking en doelstelling. En hoe zou het ook anders; zijn niet causaliteit en finaliteit identieke momenten dier ééne logische continuïteit die het leven zelf is? Maar volgt dan niet ook hieruit dat de physische wereld zoo zij kausaal is — en dit stellen wij daadwerkelijk — tevens finaal moet zijn? Ook in de zoogenaamd physische natuur is het waar dat „nirgens Kausalität und Teleologie einander als ein Entweder-Oder gegenüberstehen, sondern dass vielmehr überall die letztere der ersteren sich restlos ein und unterordnet” (Heijmans, *Metaphysik* pg 318.) Hoe wil wie dit loochent begrijpen dat die doode, willooze, doellooze materie juist diè innerlijke structuur aannam die haar later als materiaal voor doelstellend leven zou kunnen doen dienen? Waarom toch zouden wij van de zoo bij uitstek doelmatige symbiose van planten- en dierenrijk het minerale rijk, dat hun bestaan toch eerst mogelijk maakt, uitsluiten? Is het verwonderlijker dat elementen zich vormen, atomen zich groepeeren om op bepaalde wijze ééns een cel te kunnen bouwen,

dan dat de eellen op bepaalde wijze willen om een organisch lichaam te eonstrueeren? Waarom is het lichaam het doel der eellen en zouden de eellen niet het doel zijn der molekulen die hen vormen en deze op hun beurt het doel der vóór-elementaire stofvormen die zieh in de nevelvlekken samenballen? Heeft niet veeleer klaarblijkelijk die zelfde doelmatige wil die in de organismen nieuwe organen of orgaanverbindingen sheept, wier bestaan eerst later, of zelfs dikwijls eerst voor hun nageslacht, van belang wordt, heeft die vooruitziende Intelligentie niet ook de geheele zoogenaamd anorganisehe natuur gesehapien en vervormd, ontwikkeld, om haar bruikbaar te maken voor haar hoogere bedoelingen? Wie vermeet zieh de wereld zinloos te noemen, zinlooser althans dan zieh zelf? Wie durft in ernst beweeren dat de Logos, die zich uit in den bouw van zijn eigen lichaam, vreemd is aan dien van een kristal, van den benzolkern of van een zonnestelsel?

Hem die meent dat er bij de analyse der levensversehijnselen na abstraheering van alle meehanisehe en physische proessen toch steeds nog een onbegrepen rest overblijft, in welke rest dan eigenlijk het principe der willekeur en doelmatigheid zou werken, zij er op gewezen dat preeies die zelfde rest òók overblijft bij de analyse der meehanisehe en physische verschijnselen. Namelijk het proces zelf. De ongewone reductie van koolzuur door de levende chlorophylkorrels heet door dien onbegrepen rest, de „levenskaecht,” bewerkt. Het zij. Maar waarom is eigenlijk het feit dat het zeer ingewikkelde organisme soms de stoffen, die het — voorgoed of voorloopig — in zich opneemt, anders kan laten reageeren dan zij in hunne natuurlijke vrijheid of zelfs in onze laboratoria doen, verwonderlijker dan het zuiver ehemische feit *dat* koolstof en zuurstof zich verbinden of elkaar loslaten? Waarom is voor het eene raadsel die bijzondere kraecht, het leven noodig, voor het andere, waarlijk niet geringere, eehter niet. Maar, merkt weder een ander op, elk levend organiseh lichaam is toch ontegenzeggelijk meer dan de som zijner physische deelen en funkties. Zeker, maar elke anorganiseh ook. Of is zoutzuur niet iets geheel anders dan de som van bepaalde hoeveelheden ehloor en waterstof en de som der ehemische eigenschappen dezer elementen? De eel heeft den wil krachten te assimileeren, een nieuw wezen

met nieuwe en andere eigenschappen te vormen. Maar wat „bezielt” het chloor en de waterstof toch om elkaar aan te trekken? Doen zij dat zomaar, zonder . . . neiging? Of is soms het woord „chemische affiniteit” een geheel zinlooze klank?

Men noemt andere specifieke „levensverschijnselen”, herinnering, heriditeit. Herinnering, en ook heriditeit, als stamherinnering die niet alleen in het vergankelijke individu, maar ook in zijn kiem als herinnering zijner totale voorgeschiedenis gefixeerd werd, zijn levensverschijnselen waarin zich het leven als bindende, mechaniseerende aktie uit, terwijl aanpassing en variatie uitingen zijn van het leven als vrije, schepende aktie. Welnu, waar treedt juist de gebondenheid des levens, de herinnering en de heriditeit, duidelijker op den voorgrond dan in de „mechanische” en conservatieve anorganische natuur? Niet alleen dat haar machinale werkingen, evenals een voorstellingsproces, gemakkelijker in hun vroegere banen verlopen, wat toch eigenlijk het karakteristieke der Herinnering is, maar bovendien bleven haar elementen door aeonen heen zich zelf gelijk, schoon zij toch òòk wel degelijk variabel zijn en ééns ongetwijfeld uit andere stofvormen ontstonden. En de voortplanting. Inderdaad, oogenschijnlijk planten zich de atomen niet voort, altans niet in dien zin dat zij zich in deelen zouden splitsen of kiemen zouden afzonderen, welke deelen of kiemen dan weer door assimilatie tot een dergelijk atoom als het oorspronkelijke zouden aangroeien. Doch wel beschouwd *is* de voortplanting geen noodzakelijk levensverschijnsel, wat al dadelijk daaruit blijkt dat volstrekt niet ieder levend wezen zich voortplant of zelfs voortplanten *kan* (sterielen, werkbijen). De voortplanting is een beveiligingsmiddel der soort dat de „organische” organismen, wier ingewikkeldheid hen aan zoo talrijke, ook inwendige gevaren blootstelt en wier kans op individueele, toevallige vernietiging zooveel grooter is dan die der atomen, voor verdwijnen moet behoeden. Wel is ook het atoom slechts relatief onsterfelijk en eens eindigt zijn individueel leven in een algeheele emanatie, maar toch heeft zijn veel meer in zich zelf besloten, door zoo weinig omstandigheden bedreigde leven geen eigenlijke voortplanting nodig. De soort blijft in voldoende hoeveelheid bestaan en de atomen die sterven gedurende den tijd dat de

geest de soort voor zijn hoogere mechanisaties noodig heeft, behoeven niet te worden aangevuld. Toch is het niet onmogelijk dat zij wel degelijk worden aangevuld. Zèker geschiedt dit in de verre nevelvlekken waar nog steeds de genesis der elementen niet is voltooid. De daar nieuw ontstaande atomen kunnen evenwel de op onze aarde uitstervende soort niet vervangen, en wij moeten dus wel aannemen dat dit uitsterven den geest werkelijk onverschillig is omdat hij, vòòr dit proces zich geheel voltrokken heeft, reeds hooger vormen heeft geschapen, die de lagere niet meer noodig hebben tot hun materiaal. Of zouden misschien de emanatieprodukten van een ondergaand atoom de kernen vormen, die aangroeien kunnen tot nieuwe atomen, zij het ook voorloopig van andere elementen, zoo als het bij de uiteenvalling van radium in lood en helium het geval schijnt te zijn? Het is gewaagd over de veelal nog bovenzinnelijke levensuitingen der atomen te willen oordeelen, doch waar wij zagen dat om het leven der materie te bewijzen het niet strikt noodzakelijk is dat zij zich in eigenlijken zin „voortplant,” is het reeds voldoende te hebben erkend dat die voortplanting, althans de in stand houding der soort, toch denkbaar is.

Maar men spreekt van „natuurwetten”, waaraan de doode materie is onderworpen en die geen willekeur toelaten. Een woord dat een tweeledig misverstand aanduidt. Immers ten eerste bedóelt men met een natuurwet een soort van regelmatigheid, kausaliteit, noodzakelijkheid, die buiten het psychisch leven zou bestaan, maar niettemin wijst het woord „wet”, zoowel als het er algemeen aan verbonden besef van „gehoorzamen moeten” ten duidelijkste op den anthropomorphen, om niet te zeggen religieuzen oorsprong der geheele abstraktie. Ten tweede is werkelijk een natuurwet de formuleering van een psychisch gebeuren, evenwel volstrekt niet van een gedwongen, maar integendeel van een uit-zich-zelf-werkend gebeuren, dat zijn karakter van noodzakelijkheid ontleent aan juist die zelfde vrijheid waarmee de geest ook in ons zijn quasi willekeurigheden schept „Geschehen und notwendig Geschehen ist eine Tautologie” zegt Nietzsche (Wille zur Macht § 639) en dit slaat zonder onderscheid op physisch zoowel als op psychisch geschieden. Dat de mensch schijnbaar gaat waar

hij wil, dat de bacil *kíest* tusschen het hem aangeboden voedsel en eerst dan glycerine assimileert wanneer hij geen druiven-suiker meer vindt, neemt niet weg dat hun relatief willekeurig handelen absoluut noodzakelijk is. Maar waarom is dan niet een of ander absoluut noodzakelijk chemisme evengoed willekeurig? Dat de physische kausaliteit zoo eenzijdig-gedwongen, de psychische finaliteit zoo veelzijdig-vrij lijkt, ligt hieraan dat de hogere organen der zoogenaamde levende organismen meer individueele ervaring en dus strijd van wilsmotieven en dus een schijnbare vrije willekeur mogelijk maken, terwijl de slechts qua molekulen of atomen georganiseerde stof alleen volgens de eene oogenblikkelijke ervaring dier verbandlooze, onderling gelijke deelen schijnbaar eenduidig reageeren moet. Daardoor alleen is het werken der anorganische materie voor *onze* waarneming regelmatig en berekenbaarder, omdat de Logos in ons de materie die — zou men niet haast zeggen: volgens de eerste denkwet, het principium identitatis? — in gelijke omstandigheden gelijk werkt, naar zich zelf beoordeelend, gemakkelijker voor h aar werking een formuleering vindt dan voor de eigene meer ingewikkelde. Het anorganisch leven is eenvoudiger, of liever wij maken dat het ons eenvoudiger verschijnt. Want men vergete niet dat wij bij het zoeken naar natuurwetten zeer dikwijls bewust — en waarom niet in nog veel hooger mate onbewust — tal van bijomstandigheden extrapoleeren, zoodat tenslotte de natuurwet slechts voor een onbestaand ideaalgeval geldt, dat is dus eigenlijk in het geheel niet. Onze natuurwettige beschouwingwijze is feitelijk een nog zeer oppervlakkig schematisme, dat ons ons heelal in ruwe lijnen verbeeldt, wijl een fijner weergave  f onmogelijk is voor onze beperkte vermogens,  f overbodig voor ons beperkt doel. En het laatste zal wel doorgaans de oorzaak zijn van het eerste. Doet zich dus de eenvoudiger anorganische natuur als in meerdere mate gedetermineerd aan ons voor dan de organische, zoo is hiermede nog geenszins bewezen dat zij niet „vrij” is. Wel ziet men van het organisch leven het willekeurige dadelijk, het noodzakelijke eerst bij nader onderzoek; terwijl men van het anorganisch gebeuren het eerst de noodzakelijkheid erkent — omdat men juist uitsluitend die noodzakelijkheid terwille van zijn noodige berekeningen zoekt —

en meent dan verder den wil wel te kunnen missen. Doch vanwaar de diepgaande analogieën in physica, biologie en sociologie, indien niet physische, biologische en sociologische „wetten” de logisch voortvloeiende formuleeringen zijn der eene alomvattende continuïteit welke vrijheid en gedetermineerdheid eigenlijk identiek zijn? De wet van Avogadro wijst in het geheel niet op een bepaald, voor zich zelf werkend principe in de natuur dat naast bijvoorbeeld de wet van Boyle of de wet van Gay-Lussac gehoorzaamheid eischt. Maar alle drie deze wetten wijzen elk op een door *ons* logisch afgescheiden, onwezenlijke, uiterlijke verschijning van één onscheidbaar functioneel verband, dat in de toestandsvergelijking van Van der Waals zijn uitdrukking vindt. Die vergelijking bevat alle voor onze kennis belangrijke ervaringsfactoren die op den wil der atomen in gegeven omstandigheden van invloed zijn en wier wijze van samenwerking dus hun gedrag, voor zoover het door ons wordt opgemerkt, noodzakelijk bepaalt. Zijn deze factoren eenmaal bekend en in de formule gesubstitueerd dan is ook het zoogenaamde natuur-„wettige” proces door ons . . . logisch beschreven, dat is op precies dezelfde wijze erkend als elk biologisch of sociaal proces waarvan wij al naar gelang van het aantal der ervaringsfactoren dat wij er van kennen, de „wettelijkheid” min of meer duidelijk inzien.

Ook de heerschappij der natuurwetten is dus niet bij machte een scheiding tusschen levende en doode stof te rechtvaardigen.

Tot dusver spraken wij van den geest der dingen als van een aan de onze *analoge* psyche. Na de uitbreiding der bezieldheid over de geheele materie en de gelijktijdige opheffing dier materie zelf zal het niet moeilijk vallen als de ware reden en rechtvaardiging onzer analogieconclusies de wezenlijke *identiteit* van allen geest te erkennen. Niet omdat de dingen mijn voorstelling zijn leeft in hen een wil die analoog is aan de mijne, maar de wil, het leven der wereld is dezelfde wil, hetzelfde ééne en onverdeelde leven dat zich ook in mijn zoogenaamde individualiteit openbaart. Wanneer in het kind een ander *wezen* leefde dan in de moeder hoe ware het dan

mogelijk dat de kiemcel ééns in het moeder-ik begrepen was? Hoe ware de natuurlijke cel-splitsing in twee ikheden te begrijpen, of de afsplitsing van zelfstandig voortlevende organen; hoe de gewelddadige deeling van wurmen en mieren, waarbij elk der helften als een afzonderlijk Ik blijft leven? Hoe zou groei en versmelting van bewustheden tot een nieuw Ik door assimilatie van stof mogelijk zijn als die stof niet wezenlijk met het assimileerende Ik identiek ware?

Voor zoover het Al-éénig leven zijn eerste gedachte, de negatie van het continue, wil, schept het uit en in het ééne continue de vele diskontinue krachtcentra die, uit gecontraheerde kracht bestaande, een bepaald innerlijk verband vormen. Als zulke op zich zelf staande eenheden zijn zij de eerste subjekt-objekten die, het eigen wezen als Ik *doorlevend*, door de continue relatie met het afgescheiden Niet-ik diens objektieve verschijning als voorstelling *belevén*. Er is niet langer wil alleen, er is ook een wereld, dat is voorstelling. Hiermede is de geest qua wezen begrepen als ééne continue wils-voorstelling van diskontinue veelheden, maar tevens zijn verschijning in elk dier veelheden als diskontinu fragment van het ééne. De oer-atomen, die als eerste bepaalde, gemechaniseerde wil werken, zijn daardoor voor elkaar objektieve materie geworden. Maar, heeft zich de oerkracht in hen bepaaldelijk *verbonden*, *gebonden* tot een absoluut inwendig evenwicht is het leven in hen allerminst. Als zelfwerkende voorstellingen moet hun zelfwerkende kracht zich steeds naar buiten openbaren. Het „vrije” leven in hen zet zijn verband en eenheid zoekend streven voort en vormt, doch thans werkend volgens de zelf geschapen structuur zijner gebondenheid, de telkens hogere verbanden en daarmee telkens nieuwe... individuen die, hoezeer ook een feitelijke veelheid, toch naar buiten als een eenheid, een ik, werken. Een hooger Ik, maar dat de integriteit der het samenstellende lagere ik-heden niet vernietigt, doch alleen hun zelfstandigheid opheft en hen omvat als een nieuw verband van nieuw, zelfwerkend vermogen.

Hier blijkt ten volle de betrekkelijkheid van het ik-begrip. Want is inderdaad een individu dat deel uitmaakt van een ander — en waarom niet van meer andere tegelijk, zooals ééne factor kan voorkomen in meerdere afhankelijke funkties — is

zulk een individu wel een . . . individu? Is de geest, uit het verband van ontelbare andere geesten geboren en door hun ongeweten werking gevoed, die zelf op ongeweten wijze werkzaam is voor een onbekend hooger complex, is die geest een individualiteit? En nog meer: waar is de positieve grens die een Ik van zijn niet-ik scheidt? Voortdurend toch streeft het Ik, assimileert het, onderwerpt het zich nieuwe kracht, maar wanneer is een ervaren relatie tot vastgelegd Ik-element, tot medewerkend deel van het reële Ik geworden? Welke relatie is een „duurzaam” verband? Vormt niet het Ik telkens en telkens andere verbanden met telkens andere dingen, wordt het niet voortdurend doordrongen, doorkruist, doorleefd door ontelbare andere levens die het nu eens als vluchtige, dra weer los gelaten gewaarwordingen in zich opneemt, dan als onuitwisbare herinnering vasthoudt of zelfs als aangeboren idee erfelijk fixeert? Is het Ik, dat zelfvergeten verzonken is in de beschouwing van objekten, wel hetzelfde verband als wanneer het wereldvergeten slechts tot zich zelf inkeert? En blijft het zich zelf wel wanneer in zijn verband series van processen door veelvuldige herhaling zich fixeeren tot een subverband dat, afzonderlijk in het aandachtsveld tredend, aan het Ik zich voordoet als Dubbel-ik? Voelt de veelbewogen geest van den denker wien niets menschenlijks vreemd is zich eigenlijk wel ooit één oogenblik een standvastig Zijn? Noch enkelvoudig, noch dubbel is hem het Ik, hem die door legioenen demonen wordt beziel of bezeten, in wiens wezen van oogenblik tot oogenblik een ander heelal verschijnt. Waarlijk, de waarheid van Herakleitos' πάντα ῥωρῆι 1) ervaart hij wel het diepst door in den stroom van het eigen leven te dalen. „Könnte der Mensch sich nur gewöhnen, in dem Wort, womit er seit mehr als tausend Jahren spielt, dass er in Gott lebt und webt und ist, mehr als ein Wort zu sehen” mijmert Fechner (Das Büchlein vom Leben nach dem Tode, caput 11.) Den zelf-bezonnen denker wordt dit woord een waarheid zò zeker en zò diep begrepen als geen andere. Het altoos strevende, altoos veranderende, rusteloos verbandzoekende Ik, dat noch in den elektronen-chaos der atomen,

1) alles wijkt.

noch in het bewegelijk plasma der cellen, noch in den stabielen vorm van het menschenlichaam ook maar één enkele tijdsdifferentiaal zich zelf gelijk kan blijven, is niet meer dan één oogenblikkelijk moment, één bepaalde gedachte-verhouding in het ééne oneindige verband van den goddelijken geest. Is het niet als een mathematisch punt dat terzelfdertijd deel is van een oneindig aantal denkbare lijnen, vlakken, lichamen?

En toch is ons Ik werkelijk, toch zijn wij steeds één bepaald voelen, denken, leven. Maar dit oogenblik waarin het Ik is, dit heden, dat, hoelang geleden? toekomst was, is thans verleden. Het is niet geweest, want ons wezen is continue evolutie die alleen als „worden” bestaat. Wat *zijn* wij dus? Ons eindeloos verleden, alle betrekkelikheden die ons mogelijk maakten; onze eindeloze toekomst, alle mogelijkheden die ons volgen. Het Ik is in werkelijkheid niet een deel van het Al, maar het is het Al zelf door welks continue betrekking het... wordt. Want „das Wahre ist das Ganze, das Ganze aber ist nur das durch seine Entwicklung sich vollendende Wesen” (Hegel, Phaenomenologie des Geistes, Vorrede). In zijn hoogste zelferkenning heft het Ik zich zelf op en het wordt wat het is, God, het Al-eenig leven. En met deze opheffing der Individualiteit is die phase van zelfbewustheid bereikt wier adaequate uitdrukking niet meer luidt: „Cogito et sum” maar „de Geest is.”

Zoo werd de eenheid van Solipsisme en transcendentiaal Realisme verwerkelijkt. Er is niets buiten het Ik en zijn illusie, luidde eens de waarheid; want het iets is gedachte en het buiten is gedachte en het zijn is gedachte. Thans echter luidt zij „Er is niets buiten den Geest” want al zijn gedachten zijn ware werkelijkheid. Het Zijn is de Zelfbeziging Gods.

ELEMENTEN

DOOR

ALBERT VERWEY.

IV

DE BERGBRIES

De bergbries rilt door 't water voort
Dat rint door beek en rotsge spleet,
Mos groeit op blok en vochtge boord,
De varen wiegt, de spar stijgt heet
In zon: haar wortel, kronklend, schoort
De rechte stam, het naaldrijk groen,
En eik en beuk hun weidscher dracht
In 't bosch blinken en welken doen,
Tot waar in dag-doorschimde nacht
De drop weer glinstert en de vaart
Van 't water vonkt plast en bedaat
En schiet langs gladbegroende steen,
Licht in, licht uit, door weiden heen.
En waar de boomen schaduw wuiven
En als kwikzilver 't razend nat
De wiegelende bloem bespat,
Buigt zich de wandlaar warm en mat
Van 't stijgen, knielt en drinkt zich zat

Aan 't leven dat de stroom bevat,
 Dat vóór den stroom de wind bezat,
 Dat uit den ether hem gegeven
 Een vlaag is van het eeuwig leven,
 Verschonken voor den moeden mond
 Van mensch die het, verdorstend, vond
 En altijd weer en altijd meer
 Begeert — wat niemand ooit ontbeert' —
 Den etherdronk, die ziel van 't Al,
 Die bries, die drop, die water-val,
 Die vonk van zon-gelijke koelt
 Die zilvrig door de wereld spoelt
 En kelen trekt en krachten wekt
 In 't lichaam dat langs de aarde trekt
 En op zijn eeuwig-vreemde reis
 Begeert dat hem die vloeistof spijz'
 Die meer dan vaste vrucht en dier
 Hem vult met aardsch, en hemelsch, vier.

VII

VONDEL

o Mijn Meester, o mijn Dichter!
 Niemands liedren vallen lichter
 In het oor dan die gij zongt,
 't Zij gij Dianier liet roeien
 Of de roodste rozen bloeien
 Of Vorst Lucifer bedwongt.

Aardsche en hemelsche tafreelen
 Weet uw stem met zwier penseelen:
 De aarde groen en rijk-beblomd,

En door alle heemlen 't helle
Stralen of het bliksem-felle
Als uw donder dieper bromt.

Als vizioenen voor den donkren
Einder uw gedaanten flonkren,
Godlijke of verheven stoet:
Vorsten, martlaars en aartsvaders,
Al de aanbiddelijke Daders
Blank van deugd en rood van gloed.

En als volken op bebloemde
Landen 't door uw woord beroemde
Heir van helden, kunstnaars, al
De bezielden van de tijden
Die wij luistrend nog belijden
Hoogst en schoonst van schal en stal

Gij hun Meester, gij hun Koning!
Maar die needrig u een woning
Onder hen als mindre koos,
En aan 't leven dat elk leidde
Zulk een glans en schoonheid wijdde
Dat het voortaan tijdeloos

Als een eiland ligt te blinken
Tusschen de eeuwen die verzinken
En geslachten trekt en wenkt
Op-een-nieuw tot daar te komen
Waar de hemel van hun droomen
Hun een aarde als de uwe schenkt.

Maatloos nooit, maar zacht bezonnen,
 Vloeide uw zang uit diepe bronnen
 Flonkrend tot een hoogen boog,
 En uw stem was zonder hijgen,
 Mocht ze dalen, mocht ze stijgen —
 Of ooit zóó de mijne 't moog'? —

IX

LOF VAN MIJN LAND

Nu is de dag klaar en speelt de koelte
 Door alle blaadren: de helm beweegt.
 Maak nu van een top aan zee uw gestoelte,
 Zie hoe een kraalrand strandzand veegt.

Niemand is bij mij die niet zal hooren
 Hoe ik den lof van mijn land begin:
 Ik ben er getogen, ik ben er geboren,
 Ik vond er de Vreugd en de Roem en de Min.

Mijn drie gespelen zijn al die jaren
 Nabij mij geweest: geen mensch geloov'
 Dat ik ooit klaagde, al moest ik sparen
 Voor maagre maand overschaarge schoof.

En was ik een dichter, mijn droomen gloeiden
 Meer dan de matige menschlijke daad
 Mijn atmosfeer door: mijn liedren boeiden,
 Zij boeiden ombloed door liefde en haat.

Uit zilvren luchten zijn alle kleuren
 Mij opgegaan: het teedre blauw,

Het vochtge rood dat zon doet fleuren,
Groen frisch en rijp, en 't avondgrauw

Dat alle verven, alle tinten
In zich verdrinkt: het paars, citroen,
Goudgeel, de wapperende linten
Van rose en room en vermiljoen.

Dat rijkst palet hangt onverdroten
Boven ons horizon —
Het is van land, wolken en sloten
Spiegling en neevling in de zon.

Daaronder wij, die in ons harten
Den gouden gloed
Van 't Licht en 't donderende tarten
Bewaarden van den grooten Vloed,

Dien wij bevoeren, schommelingen
Verdurend niet, maar ondergaand
Met zoo graag lusten, dat ons zingen
Het want door zich een uitweg baant

Naar lucht en einder, — en de storm
Wakkerde joligheid tot schaatren:
Dáár vonden we onzen waren vorm:
In zijn juichend-begroete klaatren.

Ons land, dien poel, hebben wij behouden
Toen andren het wilden nemen,
Brandstapels schroeiden en rouwden,
Maar van matheid in ons geen zwemen.

Wij zongen alweer, in de pijnen,
Een harden, opwekkenden zang:
Slechte rijmen en maat-stugge lijnen,
Maar elk woord als een held in zijn rang.

En wij zongen: triomfied van geuzen
— En een vijand de voeten gespoeld —
Wie het doen missen ooren of neuzen,
Hun spieren hebben folters blootgewoeld.

En wij zongen: — De kunst van het zuiden
Kwam: haar dansende maat,
Haar schred en het koninklijk luiden
Van haar rijm als het wacht of gaat.

Wij penseelden: de heele wereld,
Grootsch of geestig, al naar het viel;
Alles klaar, maar doorgloed en doorpereld
Van een licht dat èn licht was èn ziel.

Wij regeerden: een deel van de aarde
Zoo groot dat elk vroeg hoe het kon
Dat van plek zóo klein, licht klaarde
Zóo wijd, en die plek geen zon.

Wij bewoonden: jaren en eeuwen,
Dit laag land aan de zee —
Wat leef tusschen lachen en geeuwen
Ik met mijn genooten mee . . .

Groot waren zij eens die klein werden,
Leven deden zij tot den dag

Dat verlangen hun harten zou herden,
Hun oogen doen wenschen naar een nieuwe vlag.

Houd uw oogen nu klaar, uw gebeente
Zij sterk in den blauwen tijd,
Mijn nieuwe, mijn blijde gemeente,
Die opnieuw wordt, omdat gij zijt.

SHELLEY'S PROMETHEUS ONTBOEID

Een Lyrisch Drama, in vier Bedrijven.

VERTAALD DOOR

ALEX. GUTTELING.

Dramatis Personae.

PROMETHEUS.	ASIA	}	DOCHTERS DER ZEE.
DEMOGORGON.	PANTHEA		
JUPITER.	IONE	}	
DE AARDE.	DE SCHIM VAN JUPITER.		
OCEANUS.	DE GEEST DER AARDE.		
APOLLO.	DE GEEST DER MAAN.		
MERCURIUS.	GEESTEN DER UREN.		
HERCULES.	GEESTEN, ECHO'S EN FAUNEN.		
	FURIËN.		

EERSTE BEDRIJF.

PLAATS: *Een ravijn van ijsrotsen in den Indischen Caucasus. Prometheus is zichtbaar, aan de steilte gebonden. Panthea en Ione zijn aan zijn voeten gezeten. Tijd: nacht. Gedurende het tooneel breekt langzaam de morgen aan.*

PROMETHEUS. Monarch van Goden, Demons, alle Geesten —
Op Een na — waar die werelden van weemlen,
De stralend-wentlende, door u en mij
Alleen van al wat leeft met slaaplooze oogen
Aanschouwd! Zie hoe deze aard krielt van uw slaven,
Die gij beloont voor knieval en gebed,
Prijs, arbeid, offrand van gebroken harten,
Met vrees en zelfverachting, hooploosheid;
Terwijl gij mij, uw vijand, blind in haat
Deedt heerschen, triomfeeren, u tot hoon,
Over mijn eige' ellende, uw ijdele wraak.

Drieduizend jaar in slaap niet schuilende uren,
Seconden ja, gekliefd door felle pijnen,
Elke als een jaar, foltring en eenzaamheid,
Verachting, wanhoop — die zijn mijn gebied: —
En 'k prijs 't roemruchtger dan dat gij beschouwt
Van onbenijden troon, o Machtge God!
Almachtig, had de schande ik willen deelen
Dier snoode tyrannie, hing ik niet hier
Genageld aan dees bergwand aadlaar-tergend,
Zwart, wintersch, dood, onmeetlijk; zonder kruid,
Insect of beest, vorm of geluid van leven.
Wee mij! helaas! pijn, pijn, eeuwig, voor eeuwig!

Geen wissling, rust noch hoop! Toch houd ik vol.
Ik vraag aan de Aard, voelden de bergen 't niet?
Ik vraag den Hemel, heeft de alziende Zon
Dit niet gezien? De Zee, in stilte of storm,
's Hemels nooit eendre schaûw omlaag-gespreid,
Hoorden haar doove golven niet mijn nood?
Wee mij! helaas! pijn, pijn, eeuwig, voor eeuwig!

Gletschers, aansluitende, doorboren mij
Met speren van kristal in maan bevrozen;
De helle keetnen eten me in 't gebeent
Met kou die brandt; 's Hemels gevlakte hond,
Met gif niet van hemzelf, van uwe lippen,
Zijn bek bezoedelend, verscheurt mijn hart;
En vormlooze gezichten zwerven aan,
Spookge bevolking van het droomenrijk,
Spottend met mij; de Aardbeving-demons zijn
Belast, de nagels uit mijn trillende wonden
Te wringen, wen de rots splijt en weer sluit;
Wijl uit hun luide afgronden huilend zwermen
Stormgeesten, 't razen van den wervelwind
Opzweepend, treffend mij met scherpen hagel.
En toch, hoe welkom zijn mij nacht en dag,
't Zij voor den een de morgenrijp verdwijnt
't Zij sterrig, donker, langzaam, de ander stijgt'
In 't loodblauw Oosten; want dan leiden zij

De wiekloos-kruipende Uren, waarvan een —
 Gelijk een sombre priester 't weigrig offer —
 U, wreede koning, sleuren zal om 't bloed
 Te kussen van dees voeten bleek, die dan
 U trappen konden, als zoo'n slaaf in 't stof
 Niet werd veracht door hen. Verachten! Neen!
 'k Heb medelij met u. Welk een verwoesting
 Jaagt onbeschermd u dan door wijden hemel!
 Hoe zal uw ziel, van schrik ten kern gespleten,
 Hel-gelijk in u gapen! 'k Spreek in leed,
 Niet juichend, want ik haat niet meer, als toen,
 Eer 'k door ellende wijs werd. 'k Zou den vloek,
 Dien 'k eens over u aemde, oproepen willen.
 Gij Bergen, wier veelstemmige Echo's wierpen
 Door mist van cataracten 't dondrend doemwoord!
 Gij ijzge Bronnen, stijf, rimplig bevrozen,
 Die trildet toen gij 't hoordet en dan kroopt
 Siddrend door Indië! Gij ijlste Lucht,
 Waardoor de Zon schrijdt brandend zonder stralen!
 En snelle Wervelwinden gij, die hingt
 Op evenwichtge vlerken stom, beweegloos,
 Boven verstilden afgrond, toen een donder
 Luider dan die van u, de ronde wereld
 Schokte! Als mijn woorden toen een kracht bezaten, —
 Schoon 'k zoo veranderd ben, dat in mij stierf
 Iedere kwade wensch, en 'k niet meer weet
 Wat haat is, — laat hen thans niet krachtloos zijn!
 Hoe was die vloek? gij allen hoordet mij.

EERSTE STEM, VAN DE BERGEN.

Driemaal drieduizend keer honderd jaren
 Staande boven Aardbevings bed,
 Trilden onze tallooze scharen
 Vaak als menschen vrees-ontzet: —

TWEDE STEM, VAN DE BRONNEN.

Bliksemstralen zengden ons water,
 Door bitter bloed werden we ontwijld,
 Tusschen moordkreten zweeg ons geklater
 In een stad en een eenzaamheid: —

DERDE STEM, VAN DE LUCHT.

Ik die sinds de Aard verzezen is klee­
de
Verwoesting in kleuren, haar eigen niet,
Voelde dikwijls mijn zuiveren vrede
Splijten door scheurende kreet van verdriet: —

VIERDE STEM, VAN DE WERVELWINDEN.

Ons die beneden dees bergen vlogen
Rustlooze eeuwen, hadden de dondren,
Vulkanen die vlammenfonteynen spogen,
Of welke macht ook van boven of ondren,
Nimmer verstomd in verwondren: —

EERSTE STEM.

Maar nooit, nooit boog onze sneeuwige kam,
Als toen ze de stem van uw smart vernam.

TWEEDE STEM.

Nimmer tevoren droegen wij
Naar de Indische golven zulk een schrei.
Een loods in slaap op het huilende diep
Sprong op van het dek in wanhoop en riep
Toen hij het hoorde: „o wee mij, wee!”
En stierf ontzind als de wilde zee.

DERDE STEM.

Nooit mijn stil rijk zoo vreeslijke kreten
Van de Aarde tot den Hemel doorspleten:
Toen de wond was gesloten, stond er een gloed
Duister over den dag als bloed.

VIERDE STEM.

En wij schrikten terug: verwoestingsvizioenen —
Wij vliënd naar ijsholen — vervolgden ons toen en
Deden ons zwijgen — zuchten — zacht —
Zwijgen, door ons een hel geacht.

DE AARDE. De tonglooze Spelonken rotsger heuvlen
Schreeuwden toen: „Wee!”, de holle hemel riep

Tot antwoord: „Wee!”, der zee purperen golven
Bestegen 't land, huilden 't zweepende winden
Tegen, de bleeke volken hoorden 't: „Wee!”

PROMETHEUS. 'k Verneem geluid van stemmen, niet de stem
Die klonk uit mij. Moeder, gij en uw zonen
Hoont hem zonder wiens al-doorstaanden wil
Onder de wreede almacht van Jupiter
Niet zij alleen, ook gij vergaan zouden zijn
Als dunne mist, op morgenwind ontrold.
Kent gij mij niet, den Titan? hem, die tegen
Uw anders al-veroverenden Vijand
Zijn lijden slagboom zijn deed? O in rotsen
Schuilende weiden, sneeuw-gevoede stroomen, —
'k Zie u heel diep dwars door bevrozen dampen —
Door wier beschaduwende wouden 'k eens
Met Asia liep, het leven drinkend uit
Haar dierbaar oog; waarom versmaadt de geest
Die u bezielt, nu het verkeer met mij,
Met mij alleen die intoomde, als wie demon-
Getrokken voerman stuit, de kracht en valsheid
Van hem die oppermachtig heerscht, en vult
Daldiepte en waterige wildernissen,
Met kreten van rampzaalge slaven. Broeders,
Antwoordt gij nóg niet, hoe?

DE AARDE. Zij durven 't niet.

PROMETHEUS. Wie durft? Ik wil dien vloek weer hooren. Ha!
Welk een verschrikkelijk gefluister stijgt!
't Lijkt nauwlijks klank: het tintelt door het lijf
Als bliksem tintelt, aarzlend eer hij slaat.
Spreek, Geest! want door uw lichaamlooze stem
Weet ik alleen dat gij mij nader komt,
En liefde. Hoe vervloekte ik hem?

DE AARDE. Hoe kunt gij,
Die niet de taal der dooden kent, het hooren?

PROMETHEUS. Gij zijt een geest die leeft, spreek zooals zij.

DE AARDE. 'k Durf niet als 't leven spreken, want des hemels
Grimmige Vorst zou 't hooren, aan een rad
Van pijn zou hij mij kluistren, foltrender
Dan dat waarop ik wentel. Gij zijt wetend

- Zowel als goed, en schoon de Goden niet
 Deze stem hooren — gij zijt meer dan God :
 Vriendlijk en wijs zijnd, — hoor aandachtig nu.
- PROMETHEUS. Donker gaan door mijn brein, als doffe schaduwen
 Verschriklijke gedachten, snel en dicht
 Opeen. Ik voel mij zwak, als wie in liefde
 Vereenend zich omstrenglen, maar geen vreugd is 't.
- DE AARDE. Neen, gij kunt niet verstaan : gij zijt onsterflijk,
 Dees taal is enkel stervlingen bekend.
- PROMETHEUS. En wat zijt gij, o weemoed-volle Stem ?
- DE AARDE. 'k Ben de Aard, uw moeder, in wier steenen aadren
 Tot 't laatste nerfje van den hoogsten boom,
 Wiens dun geblaart trilde in bevrozen lucht,
 Vreugd stroomde, als bloed stroomt in een levend lijf,
 Toen gij haar schoot gelijk een gloriewolf
 Ontreest — een wezen van geweldge vreugd!
 En bij uw stem hieven haar kwijnende zonen
 't Gebogen hoofd op van 't bezoedlend stof ;
 En onze almachtige Tyran werd bleek
 Van felle vrees, — totdat zijn donder hier
 U vastklonk. Toen, — zie die millioenen werelden
 Rondom ons brandend, wentlend, — hun bewoners
 Zagen mijn ronde licht in wijden hemel
 Slinken ; de zee hief zich in vreemden storm ;
 Nieuw vuur uit helle sneeuwgebergten, die
 De aardbeving spleet, schudde zijn dreigend haar
 Onder gefronsdén hemel ; bliksem, vloed,
 Kwelden de vlakten ; blauwe distels bloeiden
 In steden, voedsellooze padden krogen
 Zuchtend in weelderige kamers rond,
 Toen Pest en Honger mensch, beest, worm beviel ;
 En zwart bederf planten en boomen ; 't koren,
 De wijnstok, 't weidegras, kriede van onkruid,
 Ondelgbaar, giftig, en hun groeikracht zuigend, —
 Want mijn vervallen borst was droog van leed ;
 De dunne lucht, mijn adem, was bezoedeld
 Met de besmetting van een moeders haat,
 Dien ze op den pijniger aemde van haar kind.
 Ja, 'k heb dien vloek gehoord, dien, moog dan gij

Hem kwijt zijn, mijn tallooze zeeën, stroomen,
 Bergen, hollen en winden, wijde lucht,
 En 't onverstaanbaar doodenvolk, bewaren, —
 Gelijk een schat is die bezwering ons.
 Wij overpeinzen in geheime vreugd
 En hoop die vreeselijke woorden, maar
 Durven ze niet te spreken.

PROMETHEUS.

Waardge Moeder!

Alle anderen die leve' en lijden, krijgen
 Van u eenge vertroosting; bloemen, vruchten,
 Blijde geluiden, liefde — al vliedt die snel.
 Dit 's niet voor mij — mijn eigen woorden, — 'k smeek u,
 Weiger die niet aan mij.

DE AARDE.

Gij zult ze hooren.

Eer Babylon tot puin verging, ontmoette
 Mijn dode zoon, de Magiër Zoroaster,
 Zijn eigen beeltnis wandlend in den tuin.
 Hij enkel zag van 't menschedom die verschijning.
 Want weet, twee werelden bestaan, van leven
 En dood: — een, die ge aanschouwen kunt, maar de andre
 Is onder 't graf, daar, waar de schimmen wonen
 Aller gedaanten met gedachte en leven,
 Tot dood hen eent en nimmermeer zij scheiden;
 Droomen, lichte verbeeldingen der menschen,
 Al wat geloof scheidt of wat liefde hoopt,
 Vreeselijk, vreemd, verheven, schoon van maaksel.
 Daar zijt ook gij, en hangt, wringend een schim,
 In wervelwind-bevolkte bergen. Al
 De Goden zijn daar; al de Machten van
 Naamlooze werelden, reusachtge schaduwen,
 Geschepterd, en heroën, menschen, dieren;
 En Demogorgon, een schrikwekkend Duister;
 En hij, de Opper-Tyran, zit op zijn troon
 Van brandend goud. Zoon, een van hen zal uiten
 Den vloek dien ieder kent. Roep wien gij wilt,
 Uw eigen geest, den geest van Jupiter,
 Hades of Typhon, of wat machtger Goden
 Uit over-vruchtbaar Kwaad, sinds uw verderf,
 Ontstonde' en traptten op mijn knielende zonen.

Vraag, en zij moeten antwoorden: de wraak
Des Hoogsten raze dan door holle schaduwen,
Als regenwind door de verlaten poort
Van een verwoest paleis.

PROMETHEUS.

Moeder, dat niets
Van wat misschien verkeerd is weer mijn lippen
Ontga, of die van iets dat mij gelijkt.
Schaduw van Jupiter, verrijs, verschijn!

IONE.

Mijn wieken vouwde ik voor mijn ooren,
Mijn wieken kruiste ik voor mijn oogen, —
Toch zie 'k door zilveren schaduwbogen,
Toch kan ik door sussende veedren hooren, —
Een Schim, een klankenzwerm.
Nadere u geen onheil nu,
O veel-doorwonde, ocharm,
Bij wien we, ons Zusterlief ten troost,
Slapeloos waken onverpoosd.

PANTHEA.

't Geraas is van vuur, van wervlend geblaas
Onder de aarde, van bergen die scheurend beven,
De schim is vreeslijk als 't geraas,
In donker purper, sterren-doorweven.
Een schepter van bleek goud,
Die zijn stappen schraag', trotsch over wolken traag,
Zijn hand, de dooraderde, houdt.
Wreed, maar toch kalm en sterk hij ziet,
Als wie onrecht doet, maar lijdt het niet.

SCHIM VAN
JUPITER.

Waartoe werd ik, een broze en ijle schaduw,
Door dezer vreemde wereld geheime machten
Hierheen gedreven op de wildste stormen?
Wat ongewone klanken zweven er
Op mijnen mond, een andre stem dan die
Waarmee ons bleeke ras spookachtig spreekt
In duister? — Trotsche lijder, wie zijt gij?

PROMETHEUS. Ontzachtelijke verschijning! gelijk gij zijt

- Moet hij zijn dien ge afschaduw. 'k Ben zijn vijand,
De Titan. Spreek de woorden die 'k wou hooren,
Schoon geen gedachte uw leege stem beziel'.
DE AARDE. Luistert! wel moet uw echo stom zijn, grijze
Bergen, en oude wouden, geestenbronnen,
Stroomen rond eilanden, orakelholen, —
Verblijdt u hoorend wat gij niet kunt spreken!
DE SCHIM. Mij grijpt een geest, die binnen in mij spreekt:
Hij scheurt me als vuur een donderwolk verscheurt.
PANTHEA. Zie hoe zijn machtge blik zich heft! de hemel
Donkert omhoog!
IONE. Hij spreekt! Wil mij beschermen!
PROMETHEUS. Ik zie den vloek, in trotsch en koud gebaar,
Blikken van vaste uitdaging, kalme haat,
Wanhoop die met zichzelf glimlachend spot,
Geschreve' als op een rol. Maar spreek, o spreek!

DE SCHIM.

„Duivel, ik daag u uit! kalm, vast van geest, —
Zooveel gij slaan kunt bid ik u te slaan;
Booze Tyran, door god en mensch gevreesd,
Eén éénig wezen zult gij niet verslaan!
Regen uw plagen altemaal,
Krankzinnige angst, spookachtge kwaal,
Op mij, laat wisslend vorst en gloeden
Knagen in mij, en zij uw woede
Weerlicht, snijdende hagel, tallooze vormen
Van Furiën drijvend aan op wonden-slaande stormen!

„Ja, doe het ergste, almachtige! over 't al
Behalve uzelf en mijn wil gaf 'k u macht!
Zend uit dien hemeltoren 't talloos tal
Onheilen snel, verzegend 't menschgeslacht.
Dat uw boosaardge geest omzweef'
In daister wie 'k mijn liefde geef:
'k Wil dat gij mij en de mijnen slaat
Met de uiterste pijniging van uw haat;
Zoo wijd 'k aan foltring, door geen slaap verdoofd,
Wijlgij moet heersche' omhoog dit nimmer-zinkend hoofd.

„Maar gij, die God en Heer zijt! Gij wiens ziel
 Vervult dees weerld van wee, Vijand die heerscht: —
 Buigt niet in eerbied of in bang gekniel
 Voor u elk ding van heem'l en aarde om 't zeerst?
 Ik vloek u! Als berouw omgrijp'
 Eens lijders vloek zijn beul, en nijp'
 Totdat uw eindloosheid een kleed
 Gelijke van vergiftigd leed,
 En tot uw almacht zij een kroon van pijn,
 Klemmend als brandend goud rondom uw smeltend
 [brein!

„In naam van dezen vloek staaple gij tal
 Van zonden op uw ziel, wees 't goede ziend
 Verdoemd dan, bei oneindig als 't heelal
 Gij en uw eenzaamheid, zelf-pijnging biënd!
 Nog zit ge, een vreeslijke figuur
 Van kalme Macht, maar kome 't uur,
 Waarin zal blijken wat gij zijt
 In allerdiepste inwendigheid,
 En, na veel zonden, valsche en vruchtelooze,
 Hoon volge uw tragen val, eeuwig, door 't eindeloze!”

PROMETHEUS. Sprak ik zoo, moeder Aarde?

DE AARDE. Zoo spraakt gij.

PROMETHEUS. 't Berouwt me: ijdel en haastig woorden zijn:
 Smart is een wijle blind, en zoo was mijn':
 Niets wat er leeft wensch ik dat lijdend zij.

DE AARDE. Wee mij, wee,
 Dat Hij u eindlijk buigen deê!
 Klaagt, huilt luid, Land en Zee, —
 Aarde's gescheurde hart krijt mee!
 Geesten der levenden en dooden, schreit!
 Uw toeverlaat en steun thans overwonnen leit.

EERSTE ECHC. Thans overwonnen leit?

TWEDE ECHO. Verwonnen leit!

IONE.

Vrees niet: die huivring zal niet duren, —
 De Titan is niet overmand. —

Maar zie omhoog waar door de azuren
 Spleet van dien sneeuwtop scherp-getand,
 Op hellende winden tredend zijn voet
 In gouden sandaal — hij straalt
 Onder veeren gekleurd in purpergloed
 Ivoor gelijk door een roos bebloed —
 Een Gedaante daalt, —
 Uit zijn rechterhand oprijzend blinkt
 Een staf door een slang omkringd.

PANTHEA. Mercur, Jupiters boô, die 't al doordwaalt.

IONE.

En wie zijn die met hydraharen,
 En vlerken van ijzer, den wind bestijgend?
 De God, gefronsd, weerhoudt hun scharen
 Achter hem stoomenden damp gelijkend,
 Met luid geroep, een eindlooze troep — —

PANTHEA.

't Zijn Jupiters honden die hij met krijten
 En bloed verzaadt, zij bezweven de' orkaan,
 Wen zijn raadren op zwaavlige wolken gaan
 En de grenzen der hemelen splijten.

IONE.

Of van de ijle doôn zij gezonden zijn,
 Zich te voeden met nieuwe pijn?

PANTHEA. De Titan ziet als steeds vast, niet hoovaardig.

EERSTE FURIE. Ha! ik ruik leven!

TWEDE FURIE. Laat mij in zijn oog maar zien!

DERDE FURIE. De hoop van hem te foltren ruikt gelijk een stapel
 Van lijken na den slag voor een doodsvogel!

EERSTE FURIE. Durft gij nog treuzlen, o Heraut? Verheugt u, honden
 Der Hel! Hoe, als de zoon van Maia dra
 Tot voedsel en vermaak ons strekken zou?
 Wie kan den Oppermachtge lang behagen?

MERCURIUS. Terug naar jullie ijzren torens, knarst
 Met voedsellooze tanden, naast de stroomen
 Van vuur en weeklacht! Geryon, verrijs!

Gorgon, Chimaera, Sphinx, de meest verfijnde
 Duivel, die 's hemels gifwijn reikte aan Thebe:
 Ontaarde liefde, en meer ontaarde haat! —
 Die zulle' uw taak volvoeren.

EERSTE FURIE.

Medelij!

O medelij! wij sterven in ons smachten:
 Jaag ons niet weg van hier!

MERCURIUS.

Neer dan en zwijgt! —

Ontzachtbre Lijder! Willens niet, onwillens
 Nader ik u: de wil des Grooten Vaders
 Dreef mij omlaag, dat ik een doem volvoer'
 Van nieuwe wraak. Helaas! 'k bemeelij u,
 En 'k haat mij zelf, dat ik niet meer kan doen.
 Ja, als ik weerkeer, nadat ik u zag,
 Schijnt voor een poos de hemel mij een hel,
 Zoo achtervolgt me uw magere gedaant'
 Des daags, des nachts, en glimlucht een verwijt.
 Wijs, sterk en goed zijt gij, maar woudt vergeefs
 Alleen weerstaan de' Almachtge; gindsche lampen,
 De heldre, die de moede jaren meten
 En scheiden, die niet een ontkomen kan,
 Leerden 't reeds lang en moeten 't lang nog leeren.
 Ook op dit oogenblik wapent uw foltraar
 Met vreemde kracht van nooitgedroomde pijnen
 Machten die in de hel langzame ellenden
 Beramen, en aan mij werd opgedragen
 Hen hier te voeren, of wat wreeder, wilder,
 Verfijnder duivels in den afgrond huizen,
 Dat zij hun taak volbrengen! Zij het niet zoo!
 U, en van al wat leeft anders niet een,
 Is een geheim bekend, — den schepter van
 Den wijden hemel kan het overdragen, —
 De vrees daarvoor verbijstert de' Oppergod.
 Kleed het in woorden, vraag of het zijn troon
 Bemiddelend omgrijp'; buig in gebed
 Uw ziel, laat in uw trotsche hart den wil
 Kniele' als een smeekling in een prachtgen tempel:
 Weldaân, deemoedige onderwerping stemmen
 Den meest vertoornde en machtigste tot zachtheid.

PROMETHEUS. Kwade naturen wijzigen het goede
 Naar eigen aard. Ik gaf al wat hij heeft;
 En tot belooning ketent hij mij hier,
 Jaren, neen eeuwen, nacht en dag; hetzij
 De zon mijn droge huid doet barsten, 't zij
 In maannacht de kristal-gewickte sneeuw
 Kleeft rond mijn haar; wijl mijn geliefd geslacht
 Vertreên wordt door wie zijn gedachte doen.
 Zoo is 't dat de Tyran vergeldt. 't Is recht:
 Hij die niet goed is kan geen goed ontvangen
 En voor een weerd geschonken of een vriend
 Verloren kan hij haat, vrees, schaamt' gevoelen;
 Geen dankbaarheid. Hij loont mij enkel voor
 Zijn eigen misdaad. Vriendlijkheid is fel
 Verwijt voor zulk een, dat met scherpen steek
 Den lichten sluimer afbreekt van de Wraak.
 Gij weet, dat 'k mij niet onderwerpen kan:
 Welke onderwerping dan dat noodlot-woord,
 Doodszegel van des menschdoms slavernij,
 Als 't zwaard des Siciliaans, dat aan een haar hangt
 Bevend boven zijn kroon, zou hij aanvaarden,
 Of kon ik afstaan? Maar ik wil 't niet afstaan.
 Laat andre. Misdaad vleien waar hij troont
 In oogenbliklijke almacht! Veilig zijn zij:
 Want wen het Recht verwint zal 't meelij reegnen,
 Geen straf, op 't onrecht dat het leed, en dat
 Te over geboet werd door wie dwalen. 'k Wacht,
 Dus duldende 't vergelding-brengende uur,
 Dat sinds wij spraken zelfs iets nader kwam.
 Maar luister, de Helhonden razen. Vrees
 Uitstel! want zie! de hemel donkert onder
 Uws vaders frons!

MERCURIUS. O bleve 't ons bespaard —
 Mij 't leed doen, u het lijden! Antwoord me éens nog:
 Kent gij het eindperk niet van zijn gezag?

PROMETHEUS. Ik weet slechts dat het eind eens komt.

MERCURIUS. Helaas!

Gij kunt de jaren die uw pijn nog dure
 Niet tellen!

- PROMETHEUS. Zoolang Jupiter regeert,
Houden zij aan, niet meer noch minder hoop
Of vrees ik.
- MERCURIUS. Denk eens na, en duike uw geest
In de eeuwigheid, waar tijd dien ge u herinnert —
Zelfs al wat we ons verbeelden, eeuw op eeuw —
Een punt maar schijnt, en het weerstrevende
Gepeins verslapt, moe in de oneindige vlucht,
Tot duizlend, blind, verloren, onbeschermd,
Het zinkt. Misschien telde 't de trage jaren
Nog niet, die gij in foltring zonder uitstel
Doorleven moet?
- PROMETHEUS. Misschien kan geen gedachte
Ze tellen. Evenwel, zij gáán voorbij.
- MERCURIUS. Als gij mocht wonen bij de Goôn dien tijd,
In wellustvreugd gekoesterd?
- PROMETHEUS. Toch zou 'k niet
Willen verlaten dezen zwarten afgrond,
Noch deze pijnen, wien geen pijnendoen rouwt.
- MERCURIUS. Helaas! 'k verbaas mij, maar beklaag u toch.
- PROMETHEUS. Beklaag des hemels slaven, die zichzelf
Verachten, maar niet mij: in mijnen geest
Zit heldre vrede, als in de zon het licht,
Ten troon. Hoe doelloos is dit spreken. Roep
De duivels op.
- IONE. O zuster, zie! Wit vuur
Spleet dien geweldgen sneeuw-beladen ceder
Tot aan den wortel. Hoe ontzettend huilt
Gods donder 't achterna!
- MERCURIUS. Ik moet zijn woorden
En die van u gehoorzamen! helaas!
Hoe hangt zich zwaar de wroeging aan mijn hart!
- PANTHEA. Zie waar het Hemelkind, gewiekt van voet,
Omlaagsnelt langs het schuine daagraad-zonlicht.
- IONE. Dierbare zuster, sluit uw veedren nu
Over uw oogen, anders ziet ge en sterft,
Zij komen, komen, zwartend dags geboorte
Met vlerken zonder tal, waaronder 't hol is
Gelijk de dood!

- EERSTE FURIE. Prometheus!
- TWEEDE FURIE. Kampioen
Van 's Hemels slave!
- DERDE FURIE. Onsterfelijke Titan!
- PROMETHEUS. Hier is hij dien een vreeselijke stem
Aanroept, Prometheus, de geboeide Titan.
Gruwbare vormen, wat en wie zijt gij?
Nimmer nog kwamen zoo afgrijselijke
Droombeelden door de hel die monsters teelt
Uit Jupiters alles wanscheppend brein.
Wijl 'k zoo verfoeilijke wezens zie
Is 't me of ik lijken ga op wat ik schouw
En lach en staar in walglijke gemeenschap.
- EERSTE FURIE. Wij zijn de dienaars van ontgoocheling,
Pijn, vrees, wantrouwen, haat, klemmende zonde;
Als ranke honden die door woud en meer
Een jeugdig hert, geraakt en snikkend, volgen,
Gaan we alles na wat weent en bloedt en leeft,
Wanneer de groote Koning hen verraadt
Aan onzen wil.
- PROMETHEUS. O veel vreeselijke wezens
In éenen naam! ik ken u; en dees meren
En echo's kennen 't duister en 't gedruisch
Van uwe vlerken. Maar waarom verrijst gij
Leelijker dan uw walgingwekkend wezen
Vergaderd in legioenen uit den afgrond?
- TWEEDE FURIE. Dat wisten wij nog niet. Verheugt u, Zusters!
- PROMETHEUS. Kan iets om zijn wanstaltigheid verblijd zijn?
- TWEEDE FURIE. Schoonheid van wellust maakt verliefden blij,
Starende naar elkaar, zoo zijn ook wij.
Als van de roos, die knielend plukken wil
Voor feestelijken bloemkroon de priestres,
De bleeke, 't hemelsch rood vallend haar wang
Doet blozen, zoo omkleedt ons onze vorm:
De schaûw van smarten die ons offer wachten, —
Anders zijn vormloos we als ons' Moeder Nacht.
- PROMETHEUS. 'k Bespot uw macht en die van wie u zond,
In diepsten hoon. Giet leeg uw kelk van pijn.
- EERSTE FURIE. Bedenkt gij dat we u zullen scheure' uiteen,

Zenuw voor zenuw, been voor been, als vuur
Vretend in u?

PROMETHEUS. Pijn is mijn element,
Als haat het uwe. Gij verscheurt mij nu,
Het raakt mij niet.

TWEDE FURIE. Stelt ge u wel voor, dat we in
Uw lidlooze oogen zullen lachen?

PROMETHEUS. 'k Schat
Niet wat gij doet, maar wat gij lijdt, kwaad zijnde.
Wreed was de macht die u, of wat dan ook,
Zoo slecht, in 't licht riep.

DERDE FURIE. Denkt gij hier wel aan,
Dat we in u zullen leven, een voor een,
Als dierlijk leven, en ofschoon wij niet
De ziel die in u brandt kunnen verduistren,
Dat wij daarneven zullen wonen, als
Een ijde luide menigt, folterend
De zelftevredenheid der wijste menschen;
Wij zullen zijn ontzettende gedachte
Onder uw brein, en leelijke begeerte
Rond uw verbaasde hart, en bloed dat kruipt
In doolhof van uw aadren als ellende.

PROMETHEUS. Wel, nu reeds zijt gij zoo, toch ben ik vorst
Over mijzelf en heersch over die volten
Die in mij worstlen en me inwendig martlen,
Gelijk over uw menigt Jupiter
Regeert, wanneer de Hel aan 't muiten slaat.

KOOR VAN FURIËN.

Van de einden der aard, van de einden der aard,
Waar zijn graf heeft de nacht en de morgen klaart,
Komt, komt, komt!
Wier vreugdkreet de heuvelen schokkend doorvaart
Wen steden zinken in puin met gesteen!
Wier vlerklooze voetstappen treên op de zeên,
Die snatert — Schipbreuk en Hongersnood vlak
Op het spoor — van pret op het voedselloos wrak,
Komt, komt, komt!
Laat het bed, laag, bloed-besmet

En koud, onder een volk verplet;
 Laat de haat, want in de sintels
 Bleef nog vuur dat straks moog' flakkeren :
 't Zal opvlammen in bloediger kinkels
 Als, spoedig terug, gij 't aan zult wakkeren;
 Laat de zelf-walg die veroverd
 Jeugdige zielen zinnen-betooverd,
 Nog onontstoken hard van leed;
 Laat het Hel-geheim, half onthuld
 Den waan-bevangen droomer, — wreed,
 Meer dan gij dien de haat bewoog,
 Werd hij door vrees voor schuld.
 Komt, komt, komt!
 Uit den wijden hellepoort stoomen we omhoog,
 Wij bezwaren de vlagen van de lucht,
 Maar ons doen is vergeefsch totdat gij tot ons vlucht!

IONE. Zuster, 'k hoor 't donderen van nieuwe vlerken.
 PANTHEA. Dees sterke bergen trillen van 't geluid
 Gelijk de sidderende lucht: hun schaduwen
 Doen 't zwarter zijn dan nacht tusschen mijn veedren.

VIERDE FURIE.

Uw roep was als een gewiekte wagen,
 Op wervelwinden snel en ver gedragen,
 Hij kwam van rooden krijgskolk ons verjagen;

VIJFDE FURIE.

Van wijde steden waar de honger woedt,

ZESDE FURIE.

Van klachten half-gehoord, en ongedronken bloed;

ZEVENDE FURIE.

Vorstlijke Raden, barsch en koud,
 Waar bloed verkwanseld wordt om goud;

ACHTSTE FURIE.

Van den oven, wit en heet,
 Waar —

EEN FURIE.

Spreek niet, daar 'k alles weet
 Wat gij woudt zeggen — wil niet fluistren —
 Breken mochten de tooverkluistren,
 Waardoor straks buig' de strenge van gedachte,
 Dien niets nog buigen deed:
 De diepste macht der Hel blijft hij verachten.

EEN FURIE.

Scheur het floers!

EEN ANDERE.

Het is door.

KOOR.

't Bleek gesternt van Auroor
 Schijnt op smart zwaar te dragen. Bezwijmt gij erdoor,
 Machtge Titan? Wij lachen spot-schaatrend in koor!
 Roemt ge op wetenschap klaar, die den mensch gij deedt dagen?
 Toen ontgloeide er een dorst in hem, nimmer verslagen
 Door die stervende waatren, een koortsdorst verterend,
 Liefde, twijfel, hoop, smachten, hem eeuwig verheerend.
 Een verscheen van zachte waarde,
 Lachend op de bloedroode aarde:
 Zijn woorden duurden, snel venijn
 Gelijk, verdelgend waarheid, deernis, vrede.
 Zie! langs de wijde kimmelij
 Rondom, veel dichtbevolkte steden,
 Braaksels rookend in de heemlen klaar!
 Hoor dien kreet van wanhoop zwaar!
 't Is zijn zachte en teedre geest die treurt
 Om 't geloof door hem ontstoken.
 Zie opnieuw! de vlam die hoog zich beurd'
 Tot een glimworm-lamp ineengedoken:
 De overlevenden rondom de kolen
 Verzaamelen zich ontzet.
 Vreugd! vreugd! vreugd!
 Het Verleên overstelpt u, maar iedere eeuw heugt;
 En het Heden — de Toekomst blijft duister verholen —
 Is voor 't sluimerloos hoofd u een dorenenbed!

HALFKOOR I.

Droppen van bloedige ellende leken
 Van zijn voorhoofd, 't sidderend bleeke.
 Gun een kort veraadmen thans.
 Zie een volk zijn ban verbreken,
 't Springt uit moedloosheid als morgenglans;
 Aan Waarheid wijdde het zijn staat
 En Vrijheid leidt het voort, haar maat; —
 Een legioen aaneengesloten broeders,
 Die Liefde kindren noemt —

HALFKOOR II.

Van andre moeders

Zijn ze, zie hoe verwanten magen moorden!
 Het is de wijnoogst-tijd voor Zonde en Dood.
 Bloed schuimt als nieuwe wijn zoo rood.
 Straks wordt, wanneer haar wanhoop smoorde,
 Die worstelende wereld prooi van slaven en despoot.

(Al de Furiën verdwijnen, op één na.)

- IONE. Hoor zuster! wat een diep maar wreed gekreun,
 Gansch onweerhouden, dat het hart verscheurt
 Van de' eedlen Titan, gelijk stormen 't diep,
 Wanneer de dieren hooren hoe de zee
 Huilt in de holen onder 't binnenland!
 Durft gij te zien hoe hem de duivels martlen?
- PANTHEA. Helaas! Ik keek tweemaal, doch doe 't niet meer.
- IONE. Wat zaagt ge?
- PANTHEA. Een smartlijk schouwspel: een geduldig
 Starende jonkman aan een kruis genageld.
- IONE. Wat meer?
- PANTHEA. De hemel in het rond, en de aard
 Omlaag, was dicht bevolkt met vormen van
 Menschlijken dood, alle verschriklijk, en
 Gewrocht door menschenhand; en enkle schenen
 Het werk van menschenharten, moordend traag
 Door frons en glimlach. Andere gezichten,
 Te schandlijk om te noemen en te leven,
 Dreven voorbij. Laat ons niet ergre vrees

Verzoeken, door te zien: voldoende smart
Is dat gekreun.

FURIE.

Zie een symbool: dat zij

Die voor den mensch diep onrecht lijden, hoon
En keetnen, enkel duizendvoudge foltring
Wentelen op zichzelf en ook op hem.

PROMETHEUS.

Verzacht den doodsnoed van dat stralend staren;
Sluit nu die lippen bleek, doe 't doorn-doorwonde
Voorhoofd van bloed niet stroomen: met uw tranen
Vloeit het ineen! Stil, stil 't gefolterd oog
In vrede en dood, — dat niet uw kranke weeën
Schudden dat kruis, — dat niet die vingren bleek
Met uw geronnen bloed meer spelen! O,
Afgrijslijke! Uwen naam wil ik niet spreken:
Hij is een vloek geworden! 'k Zie, ik zie
De wijzen, zachten, eedlen en rechtvaardgen, —
Uw slaven haten hen, die zijn als gij —
Enklen verdreven uit huns harten huis,
Een vroeg-gekozen, laat-bejammerd huis,
Door vuile leugens: panters die geblinddoekt
Een opgejaagde hinde dicht vervolgen;
Enklen in giftge kelders saamgeketend
Met lijken; enklen — hoor 'k de menigt daar
Niet lachen luid? — gespietst in talmend vuur;
En machtge rijken drijven aan mijn voet,
Gelijk eilanden door de zee ontworteld,
Wier zonen zijn gekneed in één plas bloed,
Bij rooden brandgloed van hun eigen huizen.

FURIE.

Bloed kunt gij zien, en vuur, en kreuning hooren, —
Ergere dingen resten, ongehoord
En ongezien.

PROMETHEUS.

Ergre?

FURIE.

In elk menschenhart

Wordt de verzaadde roofzucht overleefd
Door schrik. De edelsten vreezen dat wat hún
Te laag schijnt om te denken waarheid zij;
Gewoonte, Huichlarij maken hun geest
Tempels van meengen thans versleten godsdienst.
Zij durven voor den toestand van den mensch

Geen heil beramen, en zij weten niet
 Dat zij 't niet durven. Zij die goed zijn hebben
 Geen macht, en kunnen enkel vruchtloos weenen;
 De machtgen missen goedheid — dat gebrek
 Is erger; wijzen missen liefde; en wie
 De liefde hebben missen wijsheid; zoo
 Is al 't uitmuntendste verkeerd in kwaad.
 Velen zijn sterk en rijk, wilden wel goed zijn,
 En leven toch midden hun medemenschen
 Die lijden, of er niemand iets gevoelde:
 Zij weten zelf niet wat zij doen.

PROMETHEUS.

Uw woorden

Zijn als een wolk gevlerkte slangen; toch
 Heb 'k medelij met wie zij niet doen' lijden.

FURIE.

Medelij hebt gij? 'k Spreek niet meer!

(verdwijnt).

PROMETHEUS.

Wee mij!

Wee mij! helaas! pijn, pijn, eeuwig, voor eeuwig!
 Ik sluit mijn traanlooze oogen, — o verfinde
 Tyran! uw werken zie ik klaarder in
 Mijn leed-verlichten geest. In 't graf is vreê:
 Het graf verbergt al schoone en goede dingen.
 Ik ben een God, en kan haar *daar* niet vinden —,
 Noch zou 'k haar zoeken: want, schoon wreede wraak,
 Dit is verslagen zijn, niet zegepralen,
 O felle Koning! De gezichten die
 Gij mij doet foltren, sterken mijn gemoed
 Met meer volharding, tot het uur verschijnt
 Dat zij geen beeld meer zijn van wat bestaat.
 Helaas! wat zaagt gij?

PANTHEA.

PROMETHEUS.

Er is tweeërlei

Ellende: zien, en spreken: — spaar me er een.
 Namen, die 't heilig wachtwoord der Natuur zijn,
 Droeg men omhoog in blinkende blazoenen;
 De volken wemelden in 't rond en riepen
 Eenstemmig luid: „Waarheid, Vrijheid en Liefde!”
 Plotseling viel er van den hemel wilde
 Verwarring: er was strijd, bedrog en vrees:
 Tyrannen stoven aan, deelden de buit.

Dit was de schaduw van de waarheid die
'k Aanschouwde.

DE AARDE. 'k Voelde uw foltring, zoon, met zoo
Gemengde vreugd als pijn en deugd kan geven.

Nu, om uw toestand te verheldren, vraag ik
Die fijne en 'schoone Geesten op te stijgen,
Wier woonstede in de donkere gewelven
Der menschgepeinzen is en die, als vooglen
Den wind bezeilen, thuis in dier gedachten
Wereld-omcirkelenden ether zijn.

Zij zien achter dat schemerig gebied,
Als in een spiegel, dat wat komen zal:
O dat zij spreken om u troost te schenken!

PANTHEA. Zie zuster, wáar zich zaamlen geestenscharen,
Als wolkenkudden in der Lente klaren
Hemel, verruklijk blauw!

IONE En zie! meer komen,
Als bronedampen 't dal uit opwaarts stoomen,
Wen winden zwijgen, in verspreide lijnen.
En hoor! is het de ruisching van de pijnen?
Is 't van het meer? Is het de waterval?

PANTHEA. 't Is iets veel droeвер, zoeter dan dat al.

KOOR VAN DE GEESTEN DER ZIEL.

Wij zijn 't die van de oudste tijden
Teer beschermen en geleiden
't Menschdom dat de Goôn doen lijden.
We aadmen — nooit kon het ons krenken —
De atmosfeer van 't menschlijk denken,
Zij ze ook donker, nat en grau
Als een dag door storm gebluscht,
Nog doervloed van glanzen flauw,
Zij ze stralend als wat rust
Tusschen wolkenlooze lucht
En rivieren zonder zucht,
Lieflijk, stil, in klaar genucht.
Als de vooglen in den wind,
Als de visschen in den vliet,
Als wat 's menschen ziel verzint

Vloeit door 's levens licht gebied,
 Leegren wij daar vlot en vrij:
 Als de wolken onweerhouden reizen wij
 Door die sferen die geen grens verkleint:
 Daaruit dragen wij de profetsij,
 Die in u begint en eindt!

IONE. Meer komen, een voor een: de lucht in 't rond
 Ziet schittrend als de lucht rondom een ster.

EERSTE GEEST.

Door een krijgstrompet met kracht
 Opgestooten in den nacht,
 Kwam 'k hierheen in snelle jacht.
 Uit het stof van eeredienst versleten,
 Van Tyrannenvaan uiteengereten,
 Klonken daar vermengde kreten,
 Die rondom mij medestegen:
 't Luidde: Vrijheid! Hoop! Dood! Zege!
 Tot ze omhoog versuizlend zwegen,
 Eén geluid klonk voor mij uit:
 Liefde's ziel, en 't ruischte en deind'
 Onder, boven, rondom mij:
 't Was de hoop, de profetsij
 Die in u begint en eindt.

TWEDE GEEST.

Een regenboog stond op de zee
 Die woelde omlaag, in vreemde vreê,
 Waardoor, alsof veroovraar toog
 Onder triomfpoort trotsch en snel,
 De stormwind, zegevierend vloog,
 Meevoerend veel gevangen wolken:
 Vormlooze, donkre, vlugge volken, —
 Elke gekliefd door 't weerlicht schel.
 'k Hoorde 't dondren: schor geschater —
 'k Zag beneên, als kaf uiteen
 Verstrooid, verspreid op 't witte water,
 Machtge vloten — een hel van dood.
 'k Daalde er op een groote boot —

Bliksem spleet haar romp vaneen —,
Op de zucht vlood ik hierheen
Van een die aan een vijand schonk
Zijn plank, en zijwaarts dook en zonk.

DERDE GEEST.

'k Zat naast eens wijzen legersteê,
Een rosse schijn van 't lamplicht gleê
Langs 't boek dat straks hem peinzen deê, —
Toen een Droom — als vlammen straalde
Zijn gevedert — nederdaalde.
En ik wist in hem verschenen
Wat ontstak eeuwen voorhenen
Deernis, eedle taal, en pijn;
Korten tijd droeg schaduw-schijn
Van zijn luister 't aardeduister.
't Dreef mij hierheen met den spoed
Van Begeerte's bliksemvoet:
Dat ik 't wederbreng' voor morgen,
Of de wijze ontwaakt in zorgen.

VIERDE GEEST.

'k Sluimerde op een dichtermond,
Droomend als wie liefde vond
In zijn aêm geluid nog suizend, —
Aardsche vreugden zoekt noch vindt hij,
Hemelsch kust hij en bemint hij
Wezens in de wouden huizend
Der gepeinzen. Van het dagen
 Tuurt hij soms tot 's avonds duister:
 O van gele bijen ruischt er
't Bloesemen der klimophagen,
 't Gouden zonlicht hoogt hun luister,
 't Weergekaatste door het meer;
Wat hij ziet, hij weet het niet,
Maar herschept het in zijn lied
 Tot gestalten werkelijk, méer
Dan de mensch die levend heet:
 Kindren der Onsterfelijkheid.

Een van dees me ontwaken deed:

'k Ging u troosten, daar gij lijdt.

IONE Ziet gij niet naadren van het Oost en 't West
Twee wezens? glijden tot één dierbaar nest
Duiven niet zoo, een tweelingpaar gevoed
Door de atmosfeer die alles leven doet,
Op snelle, stille vlerken naar omlaag?
En hoor! die stemmen zoet, toch vol geklaag:
't Is leed vermengd met liefde tot één lied.

PANTHEA. Spreekt gij nog zuster? Woorden vind ik niet.

IONE. Hun schoonheid geeft mij stem. Zie hoe zij drijven:
Op wieken rusten zij van hemelsch weefsel,
Oranje en hemelsblauw verdiept tot goud:
De lucht straalt van hun lach als van een ster.

KOOR DER GEESTEN.

Hebt gij de Liefde-zelf aanschouwd?

VIJFDE GEEST.

Toen 'k over wijde landen

Haaste als de vlugge wolken die de luchtwoestijn bevaren,

Vloog die gestalte ster-gekroond op vleugelen die brandden

Van weerlicht aan en schudde heil uit ambrozijsche haren;

Haar stappen spreidden licht op de aard. Maar dra verdween dat

[stralen,

Verwoesting gaapte: waanzin bond wie hooge wijsheid zeiden;

Helden verdwaasd, jonglingen bleek die stierven zonder smalen,

Zag 'k in den nacht. En ik ging voort, tot gij, o vorst van Lijden,

Glinlachend wreedste Erinnerung verkeerdet in verblijden.

ZESDE GEEST.

Verwoesting is iets zeer verfijnds, o Zuster! weet waarom:

Het wandelt niet op de aard, het zweeft niet in de heemlen,

Maar het vertreedt met stap die moordt en 't koelt met vlerken stom

De teedre wenschen die in 't hart der besten, eêlsten, weemlen;

Die door het waaierend geveêrt in valsche rust gewiegd

En door 't bewegen melodieus dier zachte en snelle voeten,

Droomen van vreugden bovenaardsch en noemen 't monster Liefd'

En, wakker, zien zijn schaduw: Pijn, als hij dien thans wij groeten.

KOOR.

Schoon nu Verwoesting schaduw zij
 Der Liefde, volgend haar nabij
 Op 't witte Doodspaad, dat gevleugeld
 Als een stormwind onbeteugeld —
 Ook de snelste ontvliedt het niet —
 Trapt op onkruid en gebloemt,
 't Slechte en schoone saâm verdoemt,
 Menschen en gediert vertreedt —
 Eens stuit gij dien ruiter wreed,
 Hart en lichaam ongedeerd.

PROMETHEUS.

Geesten, zegt wie u dit leert!

KOOR.

Zijn dan niet in onze luchten
 (Evenals wen de sneeuwstorm vluchtte
 Voor de Lente en knoppen gloeien, —
 't Vlierbosch trilt in winden mild, —
 Ook de herders dolend weten
 Dat de meidoorn gauw zal bloeien)
 Recht en Vrede, Liefde en Weten:
 Glans die worstlend wijder schijnt, —
 Als de winden zacht en blij
 Den herdersknaap, de profetsij
 Die in u begint en eindt?

IONE.

Waar vloôn de Geesten heen?

PANTHEA.

Niets blijft er over

Dan het gevoel van hen, gelijk de toover
 Van tonen, wen bezielde stem en luit
 Verruischen, eer het antwoordend geluid
 Nog zweeg, dat in de diepe ziel blijft dolen
 Als echo's winden door oneindge holen.

PROMETHEUS. Hoe schoon dees lucht-geboren wezens! Toch
 Voel 'k alle hoop vergeefs behalve Liefde!
 En gij zijt ver, Asia, die wen mijn wezen
 Overliep, als een gouden beker waart

Voor heldren wijn, anders in dorstig stof
 Vervloeid. — Alles is stil. Helaas! hoe zwaar
 Weegt deze rustge morgen op mijn hart!
 'k Zou kunnen slapen met mijn leed, ofschoon
 Ik droomen zou, waar' slaap mij niet ontzeid.
 'k Zou willen zijn wat ik eens wezen zal,
 De redder en de kracht van 't lijdend menschdom,
 Of in de oer-baaiert van 't heelal verzinken.
 Er is geen smart, geen heul die nu nog rest:
 Aard heeft geen troost, Hemel geen foltring meer.

PANTHEA.

Hebt gij vergeten een die bij u waakt
 In kouden duistren nacht, en nimmer slaapt,
 Dan wen de schaduw van uw geest haar aanroert?

PROMETHEUS.

'k Noemde alle hoop vergeefsch, slechts liefde niet,
 En gij hebt lief.

PANTHEA.

Innig voorwaar. Maar zie,
 De ster van 't Oosten is verbleekt, en Asia
 Wacht in dat ver-verwijderd Indisch dal,
 't Oord van haar droeve ballingschap; eens ruw,
 Eenzaam, bevrozen, gelijk dit ravijn;
 Doch nu gehuld in schoon gebloemde en kruid,
 Vol zoete winden en geluiden zwevend
 In 't woud en langs den vloed, door de atmosfeer
 Van haar herscheppend bijzijn, die zou kwijnen
 Als zij niet één met de uwe waar'. Vaarwel.

TWEEDE BEDRIJF.

EERSTE TOONEEL.

Morgen. Een liefelijk dal in den Indischen Caucasus.

ASIA, *alleen.*

ASIA.

Uit al des hemels vlagen daaldet gij!
 Ja, als een geest, als een gedachte dringt
 Naar hoornige oogen ongewone tranen,
 En het verlaten hart met kloppen kwelt,

Dat rust moest leeren, zijt gij neergedaald,
 Gewiegd in stormen; wordt gij wakker, Lente,
 O veler winden kind! Zoo plotseling
 Komt ge als de erinring van een droom die nu
 Verdrietig is omdat hij eenmaal zoet was;
 Gelijk bezieling, gelijk vreugde, oprijzend
 Van de aarde als 't ware, kleedend in goudwolken
 De leegheid van ons leven. —
 Dit is het jaargetij, de dag, het uur;
 Bij 't rijzen van de zon zoudt, zoete Zuster,
 Gij komen, kom, te lang verwacht, nu!
 Te lang vertoeft gij! Hoe de vleugellooze
 Seconden traag gelijk doodswormen kruipen!
 Nog steeds trilt van één witte ster de stip
 Diep in de' oranjen lichtschijn van den morgen,
 Die zich verwijdt voorbij de purpren bergen:
 't Donkerder meer weerkaatst haar door een spleet
 Van wind-gedeelde mist. Nu flauwt zij heen,
 Maar blinkt weer, wyl de golven bleeker worden
 En wyl de gloënde draën geweevner wolken
 Verrafelen in bleeke lucht. Ze is weg!
 En door dier toppen wolk-gelijke sneeuw
 Trilt het rozige zonlicht. Hoor ik niet
 De Aeolische muziek van haar zeegroen
 Gevedert, dat de roode daagraad klieft?

(Panthea verschijnt.)

Ik voel, ik zie die oogen brandend door
 Geglimlach dat in tranen flauwt, als sterren
 Half uitgedoofd in mist van zilvren dauw.
 Beminde en schoonste, die de schaduw draagt
 Dier ziel waardoor ik leef, — wat zijt gij laat!
 De ronde zon beklom de zee; mijn hart
 Was ziek van hoop, voor de indruk-looze lucht
 Het naadren voelde van uw late veedren.

PANTHEA. Vergeef mij, groote Zuster! maar mijn wieden
 Waren zoo traag door zaalge erinnering
 Van wat ik droomde, als 's middags het gevêert
 Van zomerwind, verzaad met zoete bloemen.
 Ik was gewoon aan storeloózen slaap,

En ik ontwaakte steeds verfrischt en kalm,
 Eer 's heiligen Titans val, uw droeve liefde,
 Door wat ik deed voor u en leed met u,
 Bei liefde en smart mijn hart gemeenzaam maakten,
 Gelijk ze uw hart al werden. 'k Sliep voorheen
 In grotten blauw van de' ouden Oceaan,
 In scheemrige prieelen, waar het mos
 Groen was of purper, — onzer jonge Ione
 Teedere en melkwitte armen sloten zich
 Toen, gelijk nu, achter mijn haren donker
 En vochtig, wjl 'k mijn wangen en dichte oogen
 Drukte in gevouwen diepte van haar boezem,
 Die leven ademde; maar niet als nu, —
 Sinds ik de wind ben, zwijmend onder tonen
 Die 'k draag van woordeloos verkeer met u;
 Sinds, opgelost in het gevoel waarmee
 De liefde spreekt, mijn rust onrustig was
 En lieflijk toch, en de uren die ik waakte
 Te vol van zorg en pijn.

ASIA.

Licht óp uw oogen,

Dat ik uw droom daar leze.

PANTHEA.

'k Zeide reeds,

Hoe 'k aan zijn voeten sliep met ons Zee-zuster.
 De neevlen van 't gebergte, op onze stem
 Onder de maan verdichtend, hadden wijd
 Hun sneeuwge vlokken uitgespreid, beschermend
 Onzen vervlochten slaap voor 't snijdend ijs.
 Twee droomen kwamen toen. Een is me ontgaan.
 Maar in den ander vielen van Prometheus
 Zijn bleeke, wond-verminkte leden af;
 De azuren nacht werd stralend van de glorie
 Van die gestalt' die onveranderd leeft
 In hem, en o zijn stem viel als muziek,
 Die duizlen doet het donkre brein, bezwijmd
 Door de bedwelming van zoo helle vreugd:
 „Zuster van haar wier stappen de aard bespreien
 Met lieflijkheid — schoonste behalve haar
 Wier wederschijn gij zijt — zie op tot mij.”
 Ik hief mijn oogen. 't Overweldigend licht

Van die onsterflijke gestalte zag 'k
Gansch overschaduwd door de liefde die
Zijn zacht-vloeiende leên, lippen half-open
In hartstocht, vurige doch droomrige oogen,
Ontstoomde als dampend vuur; een atmosfeer
Die in haar al-versmeltende geweld
Me omwikkelde als der morgenzon warme ether
Hult eer hij drinkt een wolk zwervende dauw.
Ik zag niet, hoorde niet, bewoog mij niet;
Maar voelde alleen zijn tegenwoordigheid
Vervloeien en vereenen met mijn bloed,
Tot het zijn leven werd, en 't zijne mijn.
Zoo was 'k als opgeslorpt, — maar 't ging voorbij;
En, als de dampen, wen de zon verzinkt,
Zich weer in dropplen zaamlen op de pijnen,
En sidderend als zij, verdichtte zich
Mijn wezen in den diepen nacht; en wijl
De stralen der gedachte langzaam weer
Verzameld werden, kon 'k zijn stem nog hooren,
Wier tonen talmden voor zij henenstierven
Gelijk voetstappen van een zwak geluid.
Uw naam hoorde ik alleen, in tal van klanken,
Van het misschien-verstaanbre, ofschoon 'k bleef luistren
In 't duister, toen er geen geluid meer klonk.
Ione ontwaakte toen, en zei tot mij:
„Kunt gij soms raden wat mij verontrust
Vannacht? Ik wist voorheen steeds wat ik wenschte
En vond geen vreugde ooit in vergeefschen wensch.
Maar nu kan ik niet tolken wat ik zoek:
Weet ik het zelf? 't is zoet, want zoet is 't al
Om te begeeren. 't Is, trouwlooze zuster,
Een spel van u; ge ontdekte een ouden toover,
Wiens ban mijn geest stal toen ik sliep en met
Uw geest vereende: want, toen straks wij kusten,
Voelde ik de zoete lucht die mij deed leven
In uwer lippen kier, en o de warmte
Van 's levens bloed, door wier gemis ik zwijm,
Beefde in den boog onzer vervlochten armen.”
'k Antwoordde niet, want de Oosterster werd bleek,

- Maar vlood tot u.
- ASIA. Gij spreekt, maar ach, uw woorden
Zijn als de lucht: ik voel ze niet. O! licht
Uw oogen op, dat ik zijn ziel, daarin
Geschreven, leze!
- PANTHEA. 'k Hef ze, schoon zij zinken
Onder de zwaart' van wat zij spreken wouden:
Wat kunt gij zien dan uw lieflijkste schaduw
Daar afgebeeld?
- ASIA. Uw oogen zijn gelijk
De diepe, blauwe, grenzenlooze hemel,
Tesaamgedrongen tot twee cirkels onder
Hun lange fijne wimpers: donker, ver,
Mateloos, kring in kring en lijn in lijn
Vervlochten.
- PANTHEA. Waarom kijkt ge, of er een geest
Voorbijging?
- ASIA. Anders wordt het: achter 't diepst
Dier diepte zie 'k een schaduw, een gestalte:
't Is Hij, gekleed in van zijn eigen glimlach
Het zachte licht dat om hem henen spreidt
Als straling van de wolk-omkringde maan!
Prometheus, het is de uwe! Vlied nog niet!
Zegt niet die glimlach dat we elkander eens
Weer zullen vinden in die heldre tent
Die zijn gestraal bouwe op verwoeste wereld?
De droom is uitgezeid! — Wat schim is dat,
Tusschen ons? Zijn ruig haar verruwt de wind
Die 't optilt, wild en levend is zijn blik,
Toch is 't een wezen van de lucht: er schijnt
Door zijn grijs kleeed de gouden dauw wiens sterren
De middag niet gebluscht heeft.
- DE DROOM. Volg, o volg!
- PANTHEA. Het is mijn andre droom.
- ASIA. Zie, hij verdwijnt.
- PANTHEA. Hij komt nu in mijn geest. 'k Verbeeldde mij,
Wij zaten hier, en open sprongen al
De knoppen, bloem-omwikklend, van daarginds
De' amandelboom dien bliksem heeft verzengd,

- Toen snel van witte Scythische woestijn
 Een wind aanvlaagde, rimplend de aard met vorst.
 Ik keek, — al bloesems waren neergewaaid,
 Maar op elk blaadje stond, — verhalen zoo
 De blauwe hyacintheklokjes niet
 Apollo's daar geschreven leed? — „Volg, volg!”
 Terwijl gij spreekt, vullen uw woorden, poos
 Na poos, ook mijn slaap dien 'k vergeten was,
 Met beelden. 't Scheen me of wij tesamen schreden
 Onder de jonge grijze dageraad
 Over grasperken, en een menigte
 Van zware, witte, wolge wolken dreef
 In dichte kudden langs de bergen heen,
 Geherderd door den trage' onwilgen wind.
 De witte dauw op 't nieuw-ontsproten gras,
 Even de donkere aard ontschoten, hing
 Heel stil. En er was meer dat 'k niet meer weet:
 Maar op de schaduwen der morgenwolken,
 Dwars op de purpren helling van 't gebergt,
 Stond ook geschreven: „Volg, o volg!” en wijl ze
 Verdwenen, en op elken halm waarvan
 De dauw des hemels neergevallen was
 't Zelfde gedrukt werd als met welkend vuur,
 Rees wind tusschen de pijnen; die ontschokte
 Gerank van melodieën aan hun twijgen,
 En toen hoorde ik geluiden, laag, zoet, zacht,
 Als het vaarwel van geesten: „Volg, volg, volg!”
 Toen zei 'k tot u: Panthea, zie mij aan:
 Maar in de diepte van die dierbare oogen
 Zag ik nog altijd: „Volg, o volg!”
- ECHO. „O volg!”
- PANTHEA. De rotsen, op dees klaren voorjaarsmorgen,
 Spotten met onze stem, als sprake' er geesten.
- ASIA. Het is een wezen zwevend rond de rotsen.
 Wat fijne heldere geluiden! Luister!

ECHO'S (*onzichtbaar*).

Echo's wij, luister!
 Wij wijlen niet:

Als dauwdrups luister
Ge kort maar ziet —
Zee-geboorne!

ASIA. Hoor! Geesten spreken! Vloeiende echo's klinken
Nog van hun hemelstemmen na.

PANTHEA. Ik hoor.

ECHO'S.

Volg, o volg!
Wen ons lied dreigt te zwijgen,
Waar een grot ons verzwolg —
Waar wouden stijgen —
(meer verwijderd)
Volg, o volg,
Waar een grot ons verzwolg.
Ga ons na als 't lied versuist,
Waar de wilde bij nooit ruischt;
Door het diepe middagdonker,
Langs het nachtgebloemde loom,
Geuren aadmend in zijn droom,
Langs de golfjes, waar geflonker
Van een bron in holen blinkt
Wijl onstuimig en toch zoet
Ons gezang speelt met uw voet
Die zoo zacht ter aarde zinkt,
Zeegeboorne!

ASIA. Zullen wij 't zingen volgen? Zachter wordt het
En verder.

PANTHEA. Hoor! het koor komt nader nu.

ECHO'S.

In het onbekende
Slaapt een ongesproken stem,
Slechts als gij u daarheen wendde,
Wekt gij hem,
Zeegeboorne!

ASIA. Hoe op den wind die ebt de tonen zinken!

ECHO'S.

Volg, o volg,
 Waar een grot ons verzwolg!
 Ga ons na als 't lied verflauwt;
 Door het dauwig middagwoud,
 Langs de meren en fonteinen,
 Bosschen door, en grilge lijnen
 Van gebergten, naar de spleten,
 Diepten, scheuren, waar 't vaneengereten
 Lijf van de Aarde rustte van zijn lijden
 Op den dag toen Hij en Gij
 Zijt gescheiden —
 Paar dat nu hereenigd zij; —
 Zeegeboorne!

ASIA. Lieve Panthea, kom, geef mij uw hand,
 En volgen we, eer de stemmen zijn verruischt.

TWEEDE TOONEEL.

Een bosch, afgewisseld door rotsen en holen. Asia en Panthea gaan het binnen. Twee jonge faunen zitten luisterend op een rots.

HALFKOOR I VAN GEESTEN.

Het pad waarlangs dat lieflijk paar
 Schreed onder ceder, taxis, pijn,
 Al donkre boomen die er zijn,
 Scheidt van den hemel wijd en klaar
 Een ondoordringbaar loofgordijn.
 Wind, regen, zon- noch maneschijn
 Vindt zich een weg door die geweven
 Prieelen, slechts een wolk van dauw
 Drijft somtijds langs de stammen grauw
 Op winden mee die de aard bezweven,
 Doet overal een parel beven
 In bloesems bleek, opnieuw ontbloeid,
 Van 't lauwergrœn, en buigt de kroon

Van een teer-lieflijke anemoon,
 Waarna ze stil vervloeit.
 Of wen een ster, van velen een,
 Die stijgt en drijft in steilen nacht,
 De eenige kloof vond waardoorheen
 Nog dalen kan der stralen pracht, —
 Voordat zij vliedt voorbij, voorbij:
 De heemlen, nimmer rusten zij, —
 Sprenkelt zij droppend gouden schijnen
 Als nooit vereenende regenlijnen: —
 En 't heilig duister is in 't rond;
 Omlaag is de bemoste grond.

HALFKOOR II.

Daar zijn den heelen heldren noen
 Verliefde nachtegalen wakker.
 Wen een bezwijmt van heil of smart
 En zinkt door 't windloos klimopgroen
 Stervend van zoete liefde op 't hart,
 Het toon-doortrilde, van zijn makker;
 Verheft een ander die daar wachtte,
 In bloesems heen en weer bewogen,
 Het kwijnende eind der laatste klachten
 Om in te vallen, plots ten hoogen
 De wieken van den weeken zang, —
 Tot eigen lied uit nieuwen drang
 Van voelen rijst, — en 't woud wordt stom;
 Men hoort alleen door donkre lucht
 Van vlerken 't ritselend gerucht,
 En evenals fluiten, wen rondom
 Een meer zich spreidt, bedwelmen 't brein
 Klanken zoo zoet dat vreugde zweemt naar pijn.

HALFKOOR I.

Spelen daar tooverkolken niet:
 Zoet-stemmige Echo's die er tijgen
 Door Demogorgons machtge wet,
 Smeltend verrukt of zoet ontzet,
 Al geeste' in dat geheim gebied;

Als stroomen die van bergdooi stijgen
 Schepen uit land naar zee toe voeren?
 Tot wie door slaap of zacht gepraat
 Geboeid zijn eerst een fluistren gaat,
 't Wekt de verkoornen; zacht ontroeren
 Trekt hen en stuwt hen voort. Ja, zwoeren
 Niet zij die 't zagen dat een wind
 Achter hen stoomt van de aadmende aard,
 Die veedren optilt en wiens vaart
 Hen verder drijft gezwind,
 Terwijl zij denken dat hun voet
 En eigen vleuglenpaar zoo snel
 Gehoorzaamt aan hun wenschen zoet.
 Zoo drijven zij — tot, lieflijk wel
 Nog steeds, maar krachtiger en luid
 De storm van klank zwelt voor hen uit,
 Haastend, als opgeslorpt; zij volgen,
 En weer verzaamlen zich zijn golven,
 Die naar den berg van 't noodlot dragen
 Als wolken de wijkende lucht doorjagen.

EERSTE FAUN. Kunt ge u verbeelden waar die geesten leven,
 Die in het woud zoo fijne melodieën
 Doen klinken? In de minst bezochte holen
 En dichtste lommerlegers wonen wij
 En kennen deze wildernissen wél,
 Doch hen ontmoeten nooit we, ofschoon wij vaak
 Hen hooren: waar toch, denkt ge, schuilen zij?

TWEEDE FAUN. 't Is zwaar te weten. Wel heb ik gehoord,
 Dat andren meer ervare' in geesten zeiden:
 De bellen die de zonnetoover zuigt
 Uit bleeke, teere waterbloemen die
 Den slijkgen bodem van de heldre meren
 En plassen overspreiden, zijn de tenten
 Waarin die wezens wonen en doorzweven
 De groene en gouden atmosfeer, ontstoken
 Door 't middaguur onder het blaadrenweefsel;
 En wen die barsten en de dunne lucht,
 De vuurge, die zij aêmden in die helle

Gewelven, stijgt om meteoorgelijk
 Te vliegen door den nacht, rijden zij dáarop
 En sturen hun onstuimge vaart en buigen
 Hun flonkerende kuiven, en in vuur
 Glijden zij weer onder der aarde waatren.

EERSTE FAUN. Als zulke zoo bestaan, leven dan andre
 Weer andre levens, onder anemonen,
 Of in de klokjes van de weidebloemen,
 In de gevouwen diepte van viooltjes,
 Of op hun stervende zoetgeurigheid
 Wanneer zij sterven, of in 't zonlicht van
 De ronde dauw?

TWEEDE FAUN. Ja, velen, wel te raden. —
 Maar als wij praten bleven werd het middag,
 En knorrige Silenus zou zijn geiten
 Nog ongemolken vinden, en ons brommend
 Die wijze en liefelijke zangen weigren,
 Van Noodlot, Toeval, God, en ouden Chaos,
 Liefde, en den droevgen doem van den geboeiden
 Titan, en hoe die eens, bevrijd, heel de aard
 Eén broederschap zal maken: Schoone liedren,
 Die onze eenzame schemers blij doen zijn,
 En die tot luistrend zwijgen zelfs bekoren
 De niet najverige nachtegalen.

DERDE TOONEEL.

Een rotspunt tusschen bergen. ASIA en PANTHEA.

PANTHEA. Hier droeg 't geluid ons heen, naar het gebied
 Van Demogorgon, en de machtge poort,
 Gelijk van een vulkaan de meteor-
 Aadmende spleet, waaruit de orakeldamp
 Opwervelt, dien de eenzamen in hun jeugd
 Rondzwerwend drinken, en zij noemen hem
 Waarheid of deugd, liefde, bezieling, vreugd, —
 Die levenswijn die als ontzind doet zijn,
 Wiens droesem zij tot diepe dronkenschap
 Gansch leedgen, en dan heffen zij de stem,

Gelijk Maenaden luidkeels „Evoë!”
 Uitgalmend, die de weerld besmetting dunkt.
 ASIA. Waardig een troon voor zulk een Macht! Hoe schoon!
 Wat zijt gij grootsch, o Aarde! En als gij zijt
 De schaduw van een Geest, nog lieflijker, —
 Schoon kwaad zijn werk bevlekt, en of ook hij,
 Gelijk zijn schepping, zwak doch heerlijk zij, —
 Dan zou ik kunnen knielen en u beiden
 Vereeren! Ja, ook nu aanbidt mijn hart.
 Hoe wonderbaar! Zie, zuster, eer de damp
 Uw brein beneevle. Omlaag is een wijd veld
 Golvende mist, gelijk een meer, plaveiend
 Onder de morgenlucht met blauwe golven,
 Barstend in zilverschijn, een Indisch dal.
 Zie hoe het rolt onder de stollende winden,
 En hoe 't den bergtop waar we in 't midden staan
 Aan alle zijden tot een eiland maakt,
 Omkringd door wouden, donker en in bloei,
 Scheemrige weiden, stroom-verlichte holen,
 Zwervende mist-gestalten: winden-toover;
 En ver omhoog werpen de scherpe bergen,
 Den hemel splijtend, van hun ijzge spitsen,
 Stralend als zonneschijn, den dageraad,
 Als der geheven zee verblindend schuim
 Omhooggespat tege' een Atlantisch eiland,
 Den wind bestert met lamp-gelijke dropplen.
 Het dal is door hun muren als omgordeld,
 Gehuil van cataracten, uit ravijnen,
 Door dooi gekliefd, verzaadt den wind die luistert,
 Aanhoudend, wijd, geweldig als de stilte.
 Hoor! 't stuwen van de sneeuw! de zon-ontwaakte
 Lawine! wier drievoudig door den storm
 Gezifte massa vlok bij vlok verzaêmd was,
 Gelijk in geesten die den hemel tarten
 Gedachte wordt gestapeld op gedachte,
 Totdat een groote waarheid losraakt, rondom
 Weergalmen dan de volken, tot hun wortels
 Daavrend geschud, als thans de bergen doen.
 PANTHEA. Zie hoe de onstuimge zee van neevlen breekt

In purper schuim, en juist aan onzen voet!
 Zij rijst als de oceaan bij manetooover
 Rondom schipbreukelingen zonder voedsel
 Op een laag, slijkg eiland.

ASIA.

De wolklarden
 Verspreiden zich naar boven. 'k Voel den wind
 Die ze optilt warren in mijn haar; de golven
 Drijven over mijn oogen nu, mijn brein
 Wordt duizlig: 'k zie gedaanten in de mist.

PANTHEA.

't Is een gelaat — zijn glimlach wenkt — er brandt
 Azuren vuur in zijn goudlokken. Zie!
 Nog een en nog een! Luister! zij gaan spreken!

ZANG VAN GEESTEN.

Naar omlaag, naar omlaag,
 Daal, daal!
 Door de schaduw vaag
 Van den Slaap, en de dampen
 Waar de Dood en het Leven kampen;
 Door den slagboom van 't zijnd'
 En het waas van wat schijnt,
 Naar de treden van troon in den versten zaal,
 Daal, daal!

Wijl 't geluid kolkt in 't rond
 Daal, daal!
 Als het hert trekt een hond,
 Als den bliksem de damp,
 Als een vlinder de lamp,
 Wanhoop dood, liefde zorgen,
 Tijd beî, heden morgen,
 Als de geest van den steen doet gehoorzamen 't staal,
 Daal, daal!

Door het grijs leeg ravijn
 Daal, daal!
 Maan noch sterren er zijn,
 Geen prisma de lucht is,
 Om de rotsen geducht, is
 Geen hemelsche luister

Noch aardeduister, —
Doordrongen van Een is het t'eenemaal —
Daal, daal!

Naar het diepst van den kolk,
Daal, daal!
Als bliksem in slaap in een wolk,
Als de in kolen gekoesterde vonk,
Als, door Liefde herdacht, een laatste lonk,
Als van een edelen steen de schijnen
Op den donkeren rijkdom der mijnen,
Wordt een toover gezwegen, die voor u zich vertaal' —
Daal, daal!

Wij bonden, wij leiden u,
Daal, daal!
Met de heldre gestalte bezijden u;
Schuw niet dat ge ontkracht zijt:
Zoo machtig is zachtheid,
Dat de Eeuwge, de Onsterflijke,
Door de poort van het Werklijke,
Moet loslaten den Doem, die beneên zijn troon slaapt in
[slange-spiraal,
Alleen om haar.

VIERDE TOONEEL.

De grot van Demogorgon. ASIA en PANTHEA.

PANTHEA. Wat voor gesluierde gestalte zit
Ginds op dien ebben troon?

ASIA. De sluier viel.

PANTHEA. 'k Zie een geweldig Donker, 't vult den zetel
Der macht; stralen van duister schieten rond
Als licht van middagzon, door geen beschouwd,
Zonder gedaante. Leden, vorm, noch omtrek;
Toch voelen wij: het is een Geest die leeft.

DEMOGORGON. Vraag wat gij weten wildet.

ASIA. Maar wat kúnt
Gij openbaren?

- DEMOGORGON. Al wat gij durft vragen.
- ASIA. Wie schiep de weerld die leeft?
- DEMOGORGON. God.
- ASIA. Wie schiep al
Wat ze in zich sluit? gedachte, hartstocht, rede,
Wil en verbeelding?
- DEMOGORGON. God, de Almachtge God.
- ASIA. Wie schiep 't gevoel, dat bij het ongemeenst
Bezoek van Lentewind, of bij de stem
Van een beminde alleen in jeugd gehoord,
Tranen 't verflauwende oog ontwellen doet,
Die, vallend, van 't gebloemt dat niet beklaagt
Den hellen blik verduistren, — dat deze aard,
De dicht-bevolkte, als eenzaam achterlaat,
Wen het niet weerkeert?
- DEMOGORGON. De barmhartge God.
- ASIA. En wie schiep schrik, waanzin, berouw en zonde,
Die, van de schakels van den grooten keten
Der dingen, tot de nietigste gedachte
In 's menschen geest, regeeren en zwaar sleepen,
En iedreen wankelt naar den kuil des doods
Onder dien druk; hoop die men opgaf; liefde
Verkeerd in haat; en zelfverachting, wranger
Een drank dan bloed; leed, wiens geluid, gemeenzaam,
Onopgemerkt, luid huilt en heftig krijt
Dag in dag uit; en Hel, of voor de Hel
De hevige angst?
- DEMOGORGON. Hij heerscht.
- ASIA. Zeg hoe hij heet!
Een weerld in pijn verkwijnend vraagt zijn naam
Alleen: haar vloek zal hem zijn troon af sleuren.
- DEMOGORGON. Hij heerscht.
- ASIA. Ik voel, ik weet het: wie?
- DEMOGORGON. Hij heerscht.
- ASIA. Wie heerscht? In 't eerst was er de Hemel, de Aarde,
Het Licht, de Liefde; dan Saturnus, van
Wiens troon, als een najverige schaduw,
De Tijd viel. De eerste schepselen der aard
Leefden, toen hij regeerde, als in de vreugd,

De kalme, van gebloemt en levend loof
Voordat de wind of zon het welken deed,
En half-levende wormen. Maar hij wilde
't Geboortrecht van hun wezen hun niet geven:
Kenniss en macht, de kunst die de elementen
Handelbaar maakt, gedachte die als 't licht
Dit donker al doordringt, zelfheerschappij,
En majesteit van liefde; en zij verkwijnden
Van dorst daarnaar. Toen schonk Prometheus wijsheid,
Dus kracht, aan Jupiter, en met deze eisch
Alleen: „zij 't menschedom vrij,” bekleedde hij
Hem met de macht over den wijden Hemel.
Te kennen trouw noch wet noch liefde, almachtig
Maar zonder vriend te zijn, is heerschappij.
Jupiter heerschte nu; want op 't geslacht
Der menschen viel eerst honger, toen gezwoeg,
Toen ziekte, strijd en wonden, en de dood,
Spookachtig, en voorheen nimmer aanschouwd;
De ontijdige getijden dreven toen
Met wisselende schichten: ijs en vuur,
Hun onbeschutte bleeke benden heen
Naar bergspelonken; in hun leege harten
Zond hij heevge begeerten, zinlooze onrust,
Ijdele schaduwen van onwerkelijk goed,
Die onderlingen oorlog stichtten, 't leger
Verwoestend waar ze in raasden. Maar Prometheus
Zag het, en deed der hoop legioene' ontwaken,
Die in 't gevouwen elyeesch gebloemt,
Bloesems die nooit verwelken, amarant,
Nepenthe, moly, slumiren, dat hun dunne
Regenboog-wieken Doods gedaant' verborgen;
En Liefde zond hij dat zij binden zou
De uiteengescheurde ranken van dien wijnstok
Die 's levens wijn doet rijpen: 't menschenhart;
Hij temde 't vuur dat als een roofdier speelde,
Vreeslijk doch lieflijk, onder 's menschen frons;
En naar zijn wil martelde hij het ijzer
En 't goud, de slaven en 't symbool der Macht,
Juwelen en vergiften, al 't verijndste

Dat onder bergen en in golven schuilt.
 Hij gaf den Mensch de taal, taal schiep gedachte,
 Die van 't heelal de maat is; kennis schokte
 De tronen van den hemel en van de aard,
 Die trilden maar niet stortten; en de ziel
 Vol harmonie uitte zich al-profetisch
 In zang; muziek hief, tot hij zorg-bevrijd,
 Godgelijk schreed over de klare golven
 Van zoet geluid, den luisterenden geest;
 En menschenhanden bootsten na, bespotten
 Ten laatste, met gestalten geboetseerd
 Lieflijker dan hun eigne, 's menschen vorm,
 Totdat het marmer godlijk werd, en moeders
 Die het beschouwden er de liefde dronken
 Die menschen in hun kroost weerspiegeld zien
 En 't ziende sterven. Van gewas en bronnen
 Zei hij wat kracht zij bergen, en de ziekte
 Dronk en vond slaap. De Dood werd slaapgelyk.
 Hij onderwees de veel-ervlochten banen
 Geweven door 't wijd-zwervende gestarnt,
 En hoe de zon van plaats verandert, hoe
 De bleeke Maan, door een geheimen toover,
 Wisselt van vorm, wen haar breed oog niet staart
 Op de onverlichte zee. Ook leerde hij,
 Als 't leven ledematen stuurt, te heerschen
 Over de storm-gewiekte zeeëwagens,
 En Kelt en Indiaan kenden elkaar.
 Steden verrezen toen, en door hun sneeuw-
 Gelyke zuilen vloeiden warme winden,
 En scheen de azuren lucht en zag men 't blauw
 Der zee en schaduwige heuveln. Dit
 Werd door Prometheus aan den mensch geschonken
 Tot een verlichting van zijn toestand, daarvoor
 Hangt hij en kwijnt in opgelegde pijn.
 Maar wie regent het Kwaad neer, de ongeneesbre
 Plaag, die wyl godgelijk de mensch zijn schepping
 Beschouwt en ziet haar heerlijkheid, hem voortjaagt,
 't Wrak van zijn eigen wil, de spot der Aarde,
 De eenzame, de verlaten uitgestootne?

Niet Jupiter. Terwijl zijn frons den hemel
 Nog schokte, — en hem zijn tegenstander vloekte,
 In diamant geketend, trilde hij
 Gelijk een slaaf. Zeg mij, wie is zijn meester?
 Is hij een slaaf, ook hij?

DEMOGORGON. Al geesten zijn 't,
 Die 't slechte dienen: en of Jupiter
 Zoo'n geest is, ja of neen, dat weet gij zelf.

ASIA. Wien noemt gij God?

DEMOGORGON. Ik sprak slechts gelijk gij,
 Want Jupiter is de opperste van al
 Wat leeft.

ASIA. Wie is de meester van den slaaf?

DEMOGORGON. Als de afgrond zijn geheimen uit kon werpen . . .
 Maar er ontbreekt een stem, de diepe waarheid
 Is beeldloos; wat zou 't helpen of 'k u 't wentlen
 Der wereld aanschouwen deed? of spreken liet
 Lot, Tijd en Kans, Toeval, Verandering?
 Aan deze is alles onderworpen, enkel
 De eeuwige Liefde niet.

ASIA. Zoo veel vroeg 'k reeds
 Voorheen, en 't antwoord dat gij gaaft, gaf ook
 Mijn hart; van zulke waarheden moet elk
 Zichzelf 't orakel zijn. Nog één ding vraag ik;
 Antwoord gij mij gelijk mijn eigen ziel
 Antwoorden zou, wist zij maar wat ik vraag.
 Prometheus zal verrijzen en voortaan
 De zon zijn van deze opgetogen wereld,
 Wanneer zal de bestemde stond verschijnen?

DEMOGORGON. Zie!

ASIA. De rotsen spleten, door den purpren nacht
 Zie 'k wagens, regenboog-gewiekte paarden
 Trekken ze en treden op de duistre winden:
 In iedren staat een voerman wild van blik,
 Hun vlucht aanhitsend. Enklen zien naar achter,
 Of duivels hen vervolgdén, toch zie 'k niets
 Dan 't schitterend gestarnt: met brandend oog
 Buigen zich andren over, die den wind
 Van de eigen vaart met greetge lippen drinken,

Alsof dat wat zij minden voor hen vlood
 En nu, juist nu, zij 't grepen. Heldre lokken
 Ontstroomen hen gelijk het flikkrend haar
 Van een komeet: zij allen haasten verder.

DEMOGORGON. Dit zijn de onsterflijke Uren waar ge om vroegt.
 Eén wacht op u.

ASIA. Een Geest, vreeslijk van aanblik,
 Beteugelt bij de rotsge krocht zijn wagen,
 De donkre. Uw broedren ongelijke voerman,
 Spookachtige, wie zijt gij? Waarheen woudt gij
 Mij dragen? Spreek!

GEEST. Ik ben de schaduw van
 Een vreeslijker noodlot dan mijn aanblik.
 Eer gindsche ster verzonk, zal 't met mij stijgend
 Duister des Hemels koningloozen troon
 In eeuwen nacht omwikklen.

ASIA. Wat bedoelt gij?

PANTHEA. Die vreeselijke Schaduw vliegt omhoog
 Van zijn troonzetel, als de doodsche damp
 Van steden die de aardbeving heeft verwoest
 Over de zee. Zie! Hij bestijgt den wagen;
 De paarden rennen als ontzet! Aanschouw
 Zijn pad tusschen de sterren, nacht-verduistrend!
 Zoo word ik beantwoord: vreemd!

ASIA.

PANTHEA. Zie, bij den zoom
 Een andre wagen, — een ivoren schelp,
 Doorvloed van purper vuur dat komt en gaat
 Binnen haar rand, gebeeldhouwd vreemd en fijn
 Van lijnensier. De jonge Geest, haar sturend,
 Heeft de oogen van de hoop, de duif-gelijke.
 Hoe haar zacht lachen lokt de ziel! als 't licht
 Vliegende insecten door lamplooze lucht.

GEEST.

Mijn renpaarden voedde het weerlicht,
 Zij drinken van 's wervelwinds vloed,
 En zij baden in 't purperen meer zich, 't
 Frisch meer van den morgenzon-gloed.

Hun sterkte volstaat voor hun spoed; —
Stijg dan op met mij, Zeegeboorne!

Ik verlang, — door den nacht vaart een lichtschijs; —
Ik vrees, — zij ontvlieden de' orkaan;
Eer de wolken om de' Atlas gezwich zijn,
Omcirklen wij de aarde en de maan.
Dat wij rusten wen 't werk is gedaan: —
Stijg dan op met mij, Zeegeboorne!

VIJFDE TOONEEL.

*De kar houdt stil in een wolk op den top van een sneeuwigen berg. Asia,
Panthea, en de Geest van het Uur.*

GEEST.

Op de grens van den daagraad en 't duister
Zijn mijn paarden veraadming gewend;
Maar van de Aard hoorde ik juist een gefluister
Dat sneller dan 't vuur dient gerend:
Drinkt verlangen en vaart ongekend!

ASIA. Op hun neusgaten blaast gij, maar mijn adem
Zou hun meer snelheid geven.

GEEST. Kon dat maar!

PANTHEA. O Geest! vertoef, zeg, waar is 't licht vandaan
Dat de wolk vult? De zon verrees nog niet.

GEEST. De zon zal niet verrijzen voor den noen.
Verwondring houdt Apollo in den hemel,
En 't licht dat dezen damp doorvloeit, niet anders
Dan van de rozen die een bron aanstaren
Hemelsche kleur het water vult, ontstroomt
Uw machtge Zuster.

PANTHEA. Ja, ik voel 't —

ASIA. Wat is er,

Zuster? Gij zijt zoo bleek.

PANTHEA. O hoe veranderd

Zijt gij! 'k durf u niet aanzien, ik gevoel

Maar zie u niet. Ternauwernood doorsta ik
 De straling van uw schoonheid. Zeekre goede
 Verandering werkt in de elementen, die
 Uw tegenwoordigheid ontsluierd dulden.
 De Nereïden zeggen, op den dag
 Toen 't heldre zeekristal bij uw verrijzen
 Spleet, en gij stondt in een dooraârde schelp,
 Die aandreef op den kalmen zeeëspiegel
 Tusschen de Egeïsche eilanden en langs
 Den oever die uw naam draagt, — barstte er Liefde,
 Als de atmosfeer van zonvuur 't levende al
 Vullend, uit u, dat aarde en hemel straalden,
 De diepe zee en de zonlooze holen,
 En al wat daarin woont; tot leed verduïstring
 Wierp op de ziel waaruit dat schijnsel kwam.
 Zoo zijt gij thans; en ik ben 't niet alleen —
 Uw zuster, gezellin, eige' uitverkoorne —
 't Is heel de wereld, die uw liefde zoekt.
 Hoort gij geen klanken in de lucht die uiten
 Liefde van al wat stem heeft? Voelt gij niet
 Hoe de onbezielde winde' op u verliefd zijn?
 Luister!

(*Muziek.*)

ASIA.

Uw woorden klinken zoeter mij
 Dan wat ter wereld ook, behalve zijne,
 Wier wederklank zij zijn: doch alle liefde
 Is zoet, of men haar schenke of zelf ontvang'.
 Liefde is als 't licht voor iedereen en al,
 En haar vertrouwde stem verveelt niet, immer.
 Gelijk de wijde hemel en de lucht
 Die alles voedt, maakt zij het kruipend dier
 Den God gelijk. Zij die haar 't meest doen voelen
 Zijn zalig, gelijk ik thans, maar wie 't meest
 Haar voelen, zijn nog zaalger, na lang lijden, —
 Als ik gauw zijn zal.

PANTHEA.

Luister! Geesten spreken.

STEM IN DE LUCHT, DIE ZINGT.

Levens Leven! doen uw lippen
 Niet van liefde uw adem gloeien?

Van uw lachjes, voor zij glippen,
 Brandt de koude lucht, — dan vloeien
 Ze in die blikken heen wier mazen
 Zwijmen doen al wie er lazten.

Kind van Licht! Uw leden schijnen
 Door de plooiën die ze omspreiden,
 Als de helle morgenlijnen
 Door de wolken ongescheiden,
 Deze hemelsch-teedre glans,
 Waar ge ook blinkt, omhult u gansch.

Schoon zijn andren; geen aanschouwt u.
 Maar uw stem zacht-lieflijk ruischt er
 Als de schoonste, — hij onthoudt u
 Aan 't gezicht, die vloeibre luister, —
 Ieder voelt, maar ziet u nimmer,
 Als thans ik, vergaan voor immer!

Lamp der Aarde! Uw stralen doopen
 Oovral donkre vorme' in klaarte,
 Zielen die gij liefhebt loopen
 Op de winden zonder zwaarte.
 Tot zij zwijme' als ik, verslagen,
 Duizlig, zwijm, doch zonder klagen!

ASIA.

Mijn ziel is een bekoorde kaan,
 Die als een sluimerende zwaan
 Drijft op de zilverzee van uw zoet kweelen;
 Engelgelijk zit de uwe daar
 Neven het roer geleidend haar,
 Wijl melodiën door alle winden spelen.
 Zij drijft, naar 't schijnt, immer, voor immer:
 De waatren staken 't kronklen nimmer
 Tusschen ravijnen, bergen, wouden —
 't Wildst paradijs dat 'k ooit aanschouwde!
 Tot, als een die slumring bond,
 Naar de' oceaan gedragen 'k neerdrijf in het rond,
 In diepe zee van klank die eindloos opwaarts bront.

Nu heft uw geest in reinste rijken
 Van zang zijn vleuglen, en zij grijpen
 Winden, die in dien zaalgen hemel beven;
 Wij zeilen voort, ver weg, zoo ver,
 Zonder een koers, zonder een ster,
 Slechts door den drang van zoeten klank gedreven;
 Tot ge eindelijk door eilandgaarden,
 — O schoonste loods! — te schoon voor de aarde,
 Waar nooit een sterflijk scheepje glijdt,
 De boot van mijn begeerte leidt;
 Liefde is wat we aadmen hier, liefde volkomen,
 Bewegende in den wind en op de stroomen,
 Makend deze aard gelijk aan 't geen we omhoog ons droomen.

Ouderdoms ijzge holen varen
 Voorbij we, en ruwe donkre baren:
 Volwassenheid; en de effen zee der Jeugd,
 Glimlachend maar bedrieglijk; langs den spiegel
 Der Kindsheid vlieden wij, vol schaûw-gewiegel,
 Door Dood, Geboorte, naar volmaakter vreugd: —
 Daar welven zich prielen tot een Eden,
 Verlicht door bloemen starend naar beneden,
 En waterpaden die zich windend spoên
 Door wildernissen kalm en groen,
 Bevolkt door wezens, al te stralend klaar
 Om aan te zien, onverontrust, — bijna als gij voorwaar —
 Die schrijden op de zee, en zingen wonderbaar!

(Slot volgt).

DE POSITIE VAN NEDERLAND IN DE INTERNATIONALE POLITIEK

DOOR

L. L. C. M. VAN OUTHOORN.

Revue de Paris, livraison du 1er août 1908
Victor Bérard: L'oeuvre d'Edouard VII, troi-
sième partie, pages 663 et 670.

Van tongen en pennen gesproken, wij gaan er druk over en langs. Het begint er naar uit te zien alsof men beproeven wil ons uit ons hoekje te lokken. Geen wonder: daar zijn wereldbelangen mede gemoeid. En het is des te meer te bejammeren dat eenerzijds de wereld zoo weinig van ons afweet — en dat weinige vaak uit zoo troebele bron te putten krijgt — anderzijds onze ijver om de bestaande verhoudingen, ter nauwkeurige bepaling onzer handelwijze, te leeren kennen, de grens van het gematigd-onverschillige nadert. Zijn het dusver haast uitsluitend Britsche en Duitsche persstemmen geweest, die zich ons toekomstig heil aantrokken, thans openbaart zich ook bij Fransche aanvoerders der publieke opinie de neiging om de macht, die Nederland op den aardbodem vertegenwoordigt, mede in rekening te nemen. Dit moge al op hoofschier en minder indringerige wijze geschieden dan wij van onze oostelijke naburen gewend zijn, toch laat zich niet ontkennen dat er een duidelijke toeleg uit spreekt. Frankrijk heeft er, evenzeer als Engeland, belang bij dat wij in staat kunnen geacht worden onze neutraliteit in alle opzichten buiten schot te houden. Daarom is er genoemden aanvoerders zoo oneindig veel aan gelegen hoe wij onze defensie inrichten, welk *leitmotiv* onze buitenlandsche staatkunde beheerscht, of

en zoo ja in welken geest de Nederlandsche troonsopvolging definitief staat geregeld te zijn.

Dit eenmaal vooropgesteld, zou het van weinig doorzicht getuigen indien wij maar steeds ongevoelig bleken voor het oordeel, dat de buitenwereld over ons velt. Wij hebben aan dat oordeel evenzeer waarde te hechten als zij aan het onze. Dat wij onze belangen op eigen wijze meenen te mogen behartigen is nog geen reden om die „eigen wijze” zoo te verstaan dat wij er niemand rekenschap voor schuldig zouden wezen. Wij maken, evengoed als andere mogendheden, deel uit der volkerengemeenschap en mogen ons deswege niet onttrekken aan zekere verplichtingen.

Zoo de buitenwereld zich met ons bemoeit, bestaat er allicht eenige aarleiding toe. Of deren de fouten, die wij begaan, ook anderen niet?

Bij het voeren eener tegelijk krachtige en behoedzame buitenlandsche staatkunde mag een oog in 't zeil niet gemist worden. Het is van overwegend belang volkomen ingelicht te zijn omtrent de stemming, die, zoodra onze toekomst op het spel staat, bij onze machtige naburen de heerschende is. Te meer daar uit velerlei gebleken is dat reeds geruimen tijd op hetgeen te onzent voorvalt elders nauwkeurig wordt gelet.

Dit vinden wij alweer bewaarheid in het onlangs verschenen opstel van de hand van Victor Bérard, den kundigen diplomatieken penvoerder van de *Revue de Paris*. Wanneer men weet dat hij met André Tardieu en Francis Charmes een trio vormt, steeds er op uit Frankrijks buitenlandsche staatkunde in banen van bezadigde doortastendheid te leiden, geen lettergreep uitsprekend of hij is weloverwogen en hoogstwaarschijnlijk in overeenstemming met hetgeen de Quai d'Orsay voor de juiste opvatting houdt, dan behoeft men zich niet af te vragen of hier een gezaghebbend schrijver aan het woord is.

Het opstel van Bérard draagt tot opschrift *L'oeuvre d'Edouard VII*. In het eerste en tweede gedeelte, 1 en 15 Juli verschenen, wordt diens diplomatieke figuur ten voeten uit afgebeeld; in het derde en laatste krijgen wij de treffende resultaten van dit koninklijk streven in hoofdzaak te aanschouwen. Spannender lectuur is niet denkbaar. Met korte trekken doet

de scherpzinnige schrijver al wat sedert de troonsbestijging van den Britschen monarch voorgevallen is, voor onzen blik herleven. Naar hij, haast overduidelijk, aantoon, heeft Eduard de Zevende in de meeste dier gebeurtenissen de hand gehad, is het dien schranderste onder de schrandersten ten minste gelukt zoo te manoeuvreren dat Duitschlands hegemonie in Europa verbroken, althans verminderd is. De wereldstrijd is er, volgens Bérard, een tusschen Eduard en Bülow.

Laat het zijn dat de opzet van Bérard's beschouwing eenig optimisme verraadt, dat hij zich wellicht te vroeg in Bülow's nederlaag verheugt, dat het in elk geval den Franschen geraden blijft niet al te zeer op hun financieelen voorrang te vertrouwen, toch laat zich de kern van dat betoog niet wegredeneeren.

Er is, sedert den aanvang dezer eeuw, waar het om de wereldheerschappij gaat, een merkwaardige verandering ingetreden. En bij dien ommekeer mogen wij, Nederlanders, ons niet ontveinzen nog al geen kleinigheid gewonnen te hebben.

Doch hebben wij eensdeels de handen vrijer — immers geen Duitse alliantie zou ons thans opgedrongen kunnen worden — anderdeels zijn onze internationale verplichtingen aan ernst en zwaarte toegenomen. Wat Bérard beweert dat in 1903 geschied is, toen wij, naar zijn zeggen, op het randje eener Duitse interventie stonden — hij geeft zelfs te verstaan dat het krachtig ingrijpen der Nederlandsche Regeering bij het uitbreken van de tweede spoorwegstaking, door beduchtheid voor zoodanige interventie ingegeven was — zou thans wel tot de onmogelijkheden behooren. Maar nu schijnt vast te staan dat het voor een aanzienlijk deel ons te wijten, of te danken is, zoo de *Entente cordiale* tot stand kwam 1), spreekt het als een boekje dat wij flinker en behoedzamer dan ooit hebben op te treden. Is het waar dat Engeland èn in de gebeurtenissen

1) Reeds kort na het sluiten dier *Entente* is mij hetzelfde verzekerd door niemand minder dan Frankrijks tegenwoordigen Premier. Strikt genomen had hij er over moeten zwijgen, daar het de *Entente* slechts bevordert wanneer wij voortgaan met onze van-den-dag-op-den-dag-politiek. Maar wellicht is bij Britsche en Fransche staatslieden het vermoeden gerezen dat Nederland er juist baat bij vindt de *Entente* hechter te maken.

Of dit evenwel voor ons een reden mag zijn om maar op zien komen te spelen, is een andere vraag.

van 1903, èn in onze economische verhouding tot het Duitsche rijk, èn in de troonsopvolgingsquaestie aanleiding vond tot koersverandering en scherpe resoluties, dan mogen wij driedubbele waakzaamheid betrachten.

Of moeten wij Bérard gelijk geven, die zoowel uit het feit van de *Entente cordiale*, kort na onze spoorwegstakingen gesloten, als uit den val van Dr. Kuyper de gevolgtrekking maakt dat er voortaan geen economische toenadering tusschen Nederland en Duitschland te duchten is, terwijl interventie van Duitsche zijde, wat er ook binnen onze landpalen gebeuren moge, voortaan buitengesloten is?

Het zij zoo, maar dan blijft er één zaak niet uitgemaakt, een zaak waarbij, gelijk Bérard met sobere vingerwijzing aantoonst, gansch Europa belang heeft n.l. de regeling der Nederlandsche troonsopvolging. Hier valt het eenigszins moeilijk de gedachte van den anders zoo helderen schrijver te doorgronden. Immers, waar hij van de bange dagen van April 1902 gewaagt, daar laat hij er onmiddellijk deze veronderstelling op volgen:

La succession de Hollande va peut-être s'ouvrir: les querelles entre les vingt ou trente prétendants donneront belle carrière au courtier allemand (pag. 663).

Deze zin heeft geen zin, of er zou dit moeten staan:

La succession au trône de Hollande va peut-être s'ouvrir: comme il n'y a rien de définitivement réglé et que des divergences se sont déjà produites au sujet de la désignation de l'héritier présomptif, il est à craindre que, le cas échéant, l'Allemagne n'intervienne dans cette question.

Trouwens, veel beter dan zes jaar geleden zijn wij er thans niet aan toe. Zoo er werkelijk een troonsopvolgingsquaestie bestaat — en mogen wij Mr. de Beaufort gelooven, dan zou het overweging verdienen dienaangaande tot klaarheid te komen — maakt het weinig uit of bij gebrek aan een definitieve regeling de ééne groep mogendheden dan wel de andere zich tot ingrijpen geroepen acht. Gebeten wordt men van de kat evengoed als van den kater.

Betekenis heeft het echter dat van onbetwist-gezaghebbende zijde gewezen wordt op het verband tusschen de Nederlandsche troonsopvolgingsquaestie en de wereldpolitiek. Eindelijk zien wij het geheim der *Duplicé* onthuld, en of wij het weten willen of niet, aan onze hoogste belangen zijn zoowel oorsprong als bestemming van den Tweebond ten innigste verwant.

Het lijdt geen twijfel of deze onthulling zal niet zonder reden geschied zijn. Vermoedelijk hebben wij hier met een weloverlegd plan te doen. Bérard is geen man om er maar losjes over heen te praten. Hij moet, sedert jaar en dag, een vaste lijn gevolgd hebben. 1) Zoo het hem thans goeddunkt een tipje van den sluier, die het werk der *Duplicemakers* bedekt, op te heffen, tien tegen één dat het de *Duplicé* niet schaden zal.

Of het ons evenzeer tot voordeel zal strekken, hangt grootendeels van onszelven af. De kennis, die wij thans opdoen, mag ons, in elk geval, niet koud laten. Want het is niet langer de vraag of wij ons geheel kunnen afzonderen. Wij hebben thans in de eerste plaats en bovenal toe te zien dat wij door te veel talmen niet voor gesloten deuren . . . of voor een afgrond komen te staan.

Dusver gingen wij monter en onbezorgd de toekomst te gemoet. Een handvol *Schwarzseher* buiten rekening gelaten, doorleefden wij de donkerste dagen zonder ook maar eenig besef te toonen van het roekeloze spel dat wij speelden. Luchthartig als geen Franschman ooit was, meenden wij ons te kunnen vermeien in allerlei vreemdsoortig geknutsel, ons kittelend met 't afgesleten refrain dat het wel los zou loopen.

1) Voor degenen die zich op de hoogte wenschen te stellen, volge hier de volledige lijst van Bérard's politieke geschriften.

La politique du Sultan. — La Macédoine. — Les affaires de Crète. — L'Angleterre et l'impérialisme. — Questions extérieures. — Pro Macedonia. — La Révolte de l'Asie. — L'Empire russe et le Tsarisme. — L'Affaire Marocaine. — La France et Guillaume II.

In dit laatste werk, verleden jaar bij Armand Collin uitgekomen, treft een uiterst belangwekkende — en voor ons bij uitstek actueele! — schildering van Venezolaansche toestanden, met en benevens een sprekend portret van Cipriano Castro (pag. 109—145).

Ja, los was er wel iets geraakt, doch het bleken niet de gevaren te zijn, die aan het dunnen waren gegaan: juist wat meer stabiel, veerkrachtiger ook had moeten voor den dag komen — ons waardigheidsgevoel — drukte slechts volharding uit in het verslappen.

Een opflikkering van nationalen trots, een wederopleven van het nationaal bewustzijn, zietdaar wat de Transvaalsche oorlog bij ons volk te weeg bracht. Met eenig beleid ware die verhoogde geestesstemming op banen van klimmende expansie te voeren geweest. Daar zit nog pit genoeg in de diepste schuilhoeken onzer volksziel om de beste verwachtingen te rechtvaardigen. Het ongeluk is echter dat nog steeds dezelfde regeermethode als die waaraan onzer vadersen republiek haar verval te danken had, wordt toegepast.

Benepen en kortzichtig: zoo moet het oordeel luiden over de Hoog Mogenden, die er niet tegen opzagen een De Ruyter het bevel te geven met een minderwaardige vloot zee te bouwen. Eigenzinnig en pietluttig: zoo stelden zich de oligarchen aan, die ons in weinige jaren, langs een duizelingwekkende afdalende reeks, van Nijmegen naar Rijswijk en van Rijswijk naar Utrecht brachten.

Geen vaste, scherpomlijnde, doelbewuste buitenlandsche politiek was de hunne: zij waren nu eens vermetel door het dollen heen, dan weer bedeesd tot weewordens toe. Daarbij misten zij den ondergrond eener verlichte of blindelings volgzame openbare meening. Waar zij er toe gedwongen werden in dit — ook destijds merk- en voelbaar — gebrek te voorzien — door het deelen van de feitelijke, zoo al niet soevereine macht met de populaire Oranjevorsten — daar geviel het dat 's lands belang eveneens letsel, en onherstelbaar letsel bekwam. Immers, tegen te spreken is het niet dat het zich wegcijferen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden — hetwelk reeds einde der XVIIde eeuw aanving — zoo niet enkel en alleen, dan toch voornamelijk als een niet te ontwijken gevolg van de geslaagde landing te Torbay moet worden aangemerkt. Zoowel uit het verdwijnen van den prikkel, kort te voren nog in het antagonisme met Groot-Brittanje gelegen, als uit de tweederangsrol, die er voor de Republiek, naast haar nieuwen, tot krachtigen opbloei bestemden bondgenoot,

was weggelegd, laten zich èn de moreele achteruitgang èn de slinking van prestige, welke haar in den ruggegraat troffen, zeer goed verklaren.

Over hetgeen nadien voorgevallen is, over de nietswaardigheid van de eens om de wereldheerschappij dingende, halen wij, in den regel, maar liever de spons. Het is zooveel vleien-der voor onze eigenliefde groote wapenfeiten te herdenken! Dat verval, nu ja, daar moeten wij in Godsnaam maar in berusten! De hergeboorte van Nederland in 1813 was immers zoo mooi!

Oppervlakkiger kan het al niet. Ligt de schuld aan de, toch meestal kundige, beoefenaren der vaderlandsche geschiedenis, of zijn onze regeerders er steeds op uit geweest de waarheid te verbloemen? Hoe het ook zij, wij zitten nu eenmaal met die door en door valsche begrippen en averechtsche opvattingen. Waar het, ook in den gloriëtijd, bij de leiders onzer buitenlandsche staatkunde aan gehaperd heeft, dit zoeken wij ons ternauwernood te verklaren.

Een boek als dat van Ellis Barker over de redenen van ons verval ¹⁾ lokt zoowaar niet eens vluchtige discussie uit. Wij hebben wel gewichtiger onderwerpen uit te pluizen. Wij hebben groot te zijn tot in de kleinste dingen toe, of andersom, weet ik het?

Doch scherts ter zijde. Wat zouden wij, die zoo onbarmhartig over naburige volken den staf kunnen breken — hoe grenzenloos onze *Schadenfreude* zoodra het in Engeland, Frankrijk of Duitschland spookt! — wat zouden wij er sarcastisch over uitpakken indien er bij de eene of andere natie zooveel bots en zots, zooveel tekortkomingen in ieder opzicht aanwezig waren als bij ons!

Waar ziet men ééne staatsgemeenschap, die nog een zweempje van zelfvertrouwen en zelfbewustzijn bezit, zoo bedroefd onpolitiek handelen als wij?

Laat het wezen dat het herboren Nederland van 1813 zich niet in staat mocht rekenen de eens ingenomen plaats op de voorste rij der toonaangevende volksstammen te bezetten.

1) The Rise and Decline of the Netherlands bij Ellis Barker.

Laat het zelfs zijn dat die hergeboorte geen uitzicht gaf op het in volle vrijheid nastreven van praktische idealen, dus alleen datgene na te jagen viel, wat bij de overige medestanders in de Heilige Alliantie geen afgunst mocht verwekken. Dan nog blijft het een raadsel hoe wij ons ooit hebben kunnen voorstellen dat er toch niets boven dat zalig vegeteeren ging, blijft het een onoplosbaar vraagstuk hoe wij het in zulk een bedompte atmosfeer zoolang hebben kunnen uithouden. Want heeft het haast geen volle eeuw geduurd, dat bekomen van de schokken, ons door Revolutie en nasleep toegebracht? Een volle eeuw van louter tijd winnen, van met-moeite-het-hoofd-boven-water-houden, een volle eeuw van achteraan-sukkelen!

Taaï zijn wij zeker, anders waren wij al een poosje geleden in totale versuffing terneer gesmaakt. Maar of het pas geeft de proef tot in het oneindige voort te zetten, is een tweede. Wij zouden dan, wel is waar, het nooit vertoonde beeld opleveren van een volk, dat zijn eigen aard verloochende, dat, schoon vervuld van rechtmatigen trots bij het memoreeren der voorvaderlijke stoutigheden, niets ervoor over bleek te hebben om zich uit het kleinburgerlijk bestaan, dat het zijne is, op te heffen. Een curiosum te meer in dit éénig, honderdvoudig stapeloord van vreemdelingentrekkende curiosa!

Waar het echter volkomen buitengesloten is dat een ernstig en in den grond degelijk volk als het Nederlandsche zich uit pure paradoxenliefde zoo kinderachtig zou aanstellen, daar moet wel aangenomen worden dat het in gemoede overtuigd is geweest den zekersten weg te hebben betreden.

Dit kan evengoed stelselmatig als instinctmatig geschied zijn. Ook nadat Nederland, krachtens het verdrag van Londen van 1839, niet langer aan de besluiten van het Congres van Weenen gebonden was, mochten de redenen, die er voor het voeren eener zelfstandige, meer gekleurde buitenlandsche politiek gepleit zouden hebben, het nog niet winnen van de overweging dat het rijk over geen genoegzaam weerstandsvermogen beschikte. Uit die overweging vloede natuurlijk voort dat er aan de ontwikkeling van handel en nijverheid meer dan gewone energie dienstbaar moest worden gemaakt. Zoo geschiedde dan ook, al was het op geheel onvoldoende schaal, en wel met

zoodanigen uitslag dat Nederland zich van lieverlede eenigszins vrijer, ja bijkans ongedwongen is begonnen te bewegen.

Van een goed in elkander getimmerd diplomatiek systeem, met er bij behorende, op deugdelijken grondslag rustende weermiddelen, is evenwel nog geen sprake. Daar had, in éénen adem met de ontwikkeling van de „bronnen der volkswelvaart”, aan gewerkt kunnen worden. Wat zeg ik? Het behoorde voldongen te zijn! Dat het nagelaten werd, opzettelijk en moedwillig nagelaten, is een zware debetpost op de rekening der achtereenvolgende regeeringen.

Hoe zij het dorsten te bestaan? Eenvoudig omdat zij stoelden op een dubbelen wortel: kleinburgerlijke *negotie* en *emotie*. Zeker iemand, wiens kijk en tong even scherp zijn, gaf mij eens 'n niet onvermakelijk staaltje van zijn speelsch vernuft door het boudweg karakteriseeren van den gemiddelden machthebber onzer dagen, op Nederlandschen bodem wel te verstaan, als het meest geprononceerde type van den sentimenteelen grutter. Nemen wij aan dat hij een weinig oneerbiedig sprak — het staat altoos leelijk een categorie menschen, die eerlijk hun brood verdienen, in het zonnetje te zetten — geheel ongelelijk had hij toch niet.

De geest, waar onze dirigeerende standen van doortrokken zijn, is er een van de uiterste bekrompenheid, gepaard met een kortzichtig, aan allerlei invloeden onderhevig, allerminst harmonisch gedacht en gevoeld rechtsbegrip. Dat zij te goeder trouw dwalen en falen, staat voor mij vast; eveneens dat het bij het licht van zoo menige veelbeteekenende gebeurtenis mogelijk ware hun streven op een duidelijk omschreven en kennelijk verheven doel te richten. Maar wie zal die taak op zich nemen?

Daar is nog iets meer dan kleinburgerlijk vooroordeel te overwinnen. Toen ik voor het eerst de positie van Nederland in de internationale politiek ter sprake bracht, 1) herinner

1) Het was tegen den afloop van het maandenlang met hartstochtelijkheid gevoerd debat over de Duitsche-alliantie-quaestie (Sept. 1902). In een drietal, onder de redactioneele rubriek van Het Vaderland verschenen artikelen, „Uit ons hoekje”

ik mij van meer dan ééne zijde dit vernomen te hebben:

„Hoe wenschelijk het ook ware in dezen tot klaarheid en bewustheid te geraken, ontveinzen mogen wij ons niet dat er psychologische redenen kunnen zijn, die het ons volk moeilijk maken zich op het gebied der internationale politiek naar behooren te doen gelden.”

Welke zijn die redenen dan?

„Eerstens onze traagheid in het besluiten, zooals, meenen wij, Chailley-Bert heeft opgemerkt.”

Toegegeven dat er iets van aan is, hoe zou daarin de verklaring opgesloten kunnen liggen van de algeheele onbeslistheid onzer buitenlandsche politiek? 1) Al mogen wij, in ons gewone, en soms ook in ons buitengewone doen, langer weifelen dan noodig of plichtmatig is, wij staan toch steeds voor de vraag of een veranderde gedragslijn ons beterschap zou kunnen aanbrengen, terwijl *in casu* van eenige

betiteld, brak ik de stelling af, door het Utr. Dagbl. verdedigd, dat er geen andere uitweg dan de allernauwste aansluiting aan Duitschland te bedenken was, liet ik het licht vallen op zekere „uitnoodigende” wenken der Fransche officieuze pers, ten bewijze dat wij een vrije keuze hadden en onze condities konden stellen. Uit ons hoekje, goed! niets liever dan dat, maar op de door ons bepaalde ure en op de gunstigst mogelijke te verkrijgen voorwaarden! Dit noemde ik, in tegenstelling met het aan banden leggen van onzen wil — door het onderschrijven van deze bewering dat wij ons maar steeds door moesten afzonderen, dan wel van gene dat wij het buiten de vrijwel opgedrongen Duitsche alliantie niet konden bolwerken — de politiek van de vrije hand.

Het is wel opmerkelijk dat het debat juist daarop een geheel anderen keer nam: de Duitsche pers bakte zoete broodjes en er kwam meer zelfbewustheid over de onze.

Feitelijk is de afzonderingspolitiek, ook door de regeering, losgelaten. Het is echter nog niet *impliciter* geschied. Alleen mag uit de belangrijke bijdrage van de Nieuwe Courant over dit onderwerp (Febr. 1907) opgemaakt worden dat in officieele kringen de politiek der vrije hand de bovenhand behouden heeft. Een uiting van Minister Cohen Stuart, bij de behandeling zijner laatste begrooting, kwam zulks bevestigen.

1) Het woord is van Dr. Kuyper's tweelingbroeder, den diestarman, in zijn schitterend betoog over de erfopvolging, naar aanleiding van het zooveel indruk gemaakt hebbende artikel *Succession de Hollande* in de *Revue de Paris*. (Zie De Standaard van 7 November 1908).

leidende gedachte, die wijziging zou moeten of kunnen ondergaan, schijn noch schaduw te bespeuren valt. En die nevelachtigheid nam, in de laatste zes jaren, eer toe dan af. Doch hierover straks.

„De temperamentsquaestie daargelaten,” — zoo luidde het tweede psychologische bezwaar, dat den weg heette te sperren voor het inrichten eener doelbewuste buitenlandsche staatkunde — „mag wel ernstig bedacht worden hoe de democratische strooming van onzen tijd zich blijkbaar verzet tegen het opdrijven der defensieuitgaven niet alleen, maar ook tegen al wat tot internationale verwickelingen zou kunnen leiden.”

Hier paste geen ander antwoord op dan een verwijzing naar democratisch geregeerde staten, die alle, zonder onderscheid, èn voor de best mogelijke weermacht, èn voor een consequent doorgevoerde buitenlandsche staatkunde zorg hebben gedragen. Trouwens, zoo schrander zijn de democraten wel, dat zij hebben leeren inzien hoe het juist de gebrekkige, verwaarloosde buitenlandsche politiek is, die verwickelingen in het leven roept.

En nu, tot besluit, de derde psychologische reden die, naar men meende, ons er van weerhield op eigen diplomatieke wieden drijven.

„Zelfs al waren wij van nature niet tot eindeloos be raad geneigd, en al bleek onze democratie lang niet van kloeke decisie en precisie op dit punt afkeerig, dan nog heeft het wellicht bezwaren in, zoo steile breuke met het nu eenmaal gangbaar vertrouwen op het evenwichtssysteem te bewerkstelligen”.

Dus omdat het der massa behaagt zich gruwelijk te bedotten, omdat zij moeilijk te overreden is haar verkeerde inzichten tegen betere in te ruilen, omdat het bij Jan en alleman vaststaat dat de groote antagonist, in stêe van ons in hun twist te betrekken, elkander wel tot den eeuwigen dage in toom zullen houden, gaat het niet aan verder op „het scheppen van meer klaarheid en bewustheid in dezen” aan te dringen?

Het behoeft geen betoog dat ik gemakkelijk werk had

dergelijke objecties te ontzenuwen. Of er nog velen zijn, die er waarde aan toekennen? 't Is te hopen van neen, maar mocht er in de loopende discussie om psychologische redenen vertraging of afstel aanbevolen worden, dan weet men vooraf met gezochte motieven, *alias* uitvluchten, te doen te hebben!

Is hiermede de lijst der bezwaren tegen het in overweging nemen van een meer besliste houding, waar het de buitenlandsche aangelegenheden betreft, volledig uitgeput? Hoe ongelooflijk het ook schijne, nauw komt de positie van Nederland in de internationale politiek op het tapijt, of er treedt, onder zekere invloedrijke elementen, een bepaalde onwil aan den dag. Moest ik niet van een hoogaangeschreven Kamerlid — geen diplomatieke specialiteit wel is waar! — bij wijze van dooddoener de verzekering aanvaarden dat het buitenland zich meer met ons bemoeide dan hem lief was? En hij meende het!

Anderen weer vinden het onraadzaam het land te alarmeeren door speciaal erop te wijzen hoe het thans in de officieuze pers allerwegen doorsijpelt dat het onze *situation précaire* is geweest, die voornamelijk tot het vormen der tegenwoordige Europeesche machtsverhoudingen heeft bijgedragen. Nog al vreemd, die erkenning van het met de waarheid niet aan te durven, vooral wanneer men bedenkt dat ons publiek ook buitenlandsche bladen en tijdschriften leest!

Hoeveel ruiterlijker ware het niet, en meer overeenkomstig 's lands belang tevens, ronduit van de begane fouten belijdenis af te leggen!

Daar is — zeide ik zooeven — op het gebied der internationale politiek, nog al geen geringe verandering ons ten gerieve ingetreden. Of die verandering ook te onzen behoefte, minst genomen uit beduchtheid voor zekere eventualiteiten — waardoor het gebrekkige van de regeling der troonsopvolging schel in de oogen stak — heeft plaats gegrepen, zij in het midden gelaten. Zoowel bovengenoemde Fransche publicist als de *mystérieux anonyme*, van wiens hand onlangs in dezelfde *Revue de Paris* een zoo vriendschappelijk gesteld ultimatum aan ons adres verscheen, schuiven het onder geen stoelen of banken dat de nauwe verbintenis tusschen de beide groote

Westersche mogendheden, in Mei 1903 gesloten, naar hun informaties luiden, aan den gemeenschappelijken wensch ontsproot Nederland tegen al te vleiende attenties van hoogduitsche zijde te beschermen. Dit kan zoo begrepen worden dat Engeland en Frankrijk er niet bijster op gesteld zouden zijn onze havens door expansiezoekende Teutonen bezet te zien.

Maar ook de kans op een Duitsche interventie voor het immers niet ondenkbare geval er moeilijkheden over de regeling der troonsopvolging zouden ontstaan, zullen de *Duplicemakers* niet licht geteld hebben.

Intusschen, daar mogen de opinies over verschillen, één ding staat vast: wij leven, zoo niet bij de genade van de groote geallieerde Westersche mogendheden, gelijk de heer de Koo in zijn Mei-ontboezeming maar al te onbewimpeld beweren dorst, dan toch zeker niet door eigen, zelfbewuste kracht. En de onbeslistheid onzer buitenlandsche politiek laat niet af dezen toestand met den dag twijfelachtiger en drukender te maken.

Immers, wij wandelen in raadselen. Het geeft niets of wij al onze wandeling telkens onderbreken om nu en dan op den uitkijk te gaan staan. De geluiden, die wij vernemen, brengen ons geen kondschap aan.

Ik gaf reeds te kennen dat de toestand, sedert 1902, er niet op verbeterd is. Stond toenmaals onze buitenlandsche politiek in het teeken van algeheele afzondering — maar het was geen *splendid isolation!* — thans heeft, al geruimen tijd, de mogelijkheid, ja, de wenschelijkheid van een samengaan met andere landen een punt van overweging, ook in regeeringskringen, uitgemaakt. Zeer stellig moet er, bij het toestaan der kredieten voor oorlogschepenbouw, aan eventueele bondgenooten gedacht zijn. Minister Cohen Stuart wond er geen doekjes om. Maar iets naders lekte niet uit. Dies had ik het recht te spreken van het eer toe- dan afnemen der nevelachtigheid te dien aanzien.

Vermoedelijk zal er, al die jaren, gemijmerd zijn over de vraag of het wellicht niet raadzaam ware te onderzoeken aan welke zijde de beste waarborgen te vinden zouden wezen. Ik matig mij hier geen oordeel, nog veel minder een aanbe-

veling aan. Het is mij genoeg de politiek der vrije hand ingeleid en ingeluid te hebben. Maar het wil mij toch voorkomen dat er thans voldoende gemijmerd is. Als wij nu niet weten hoe wij te handelen hebben, dan weten wij het nooit!

Waar wachten wij eigenlijk op? Vergeten wij niet dat wij het voorwerp zijn van allerminst belanglooze liefde. Duitschland heeft onze havens broodnoodig — zoo leerde ons de bestingelichte Germanenkenner van ons land, mr. Valckenier Kips — zou onze bezittingen aan den Evenaar ook goed kunnen gebruiken: van daar die telkens terugkeerende insinuaties dat wij de aangeboden schuilplaats onder de vleugelen van den Duitschen adelaar niet langer moesten versmaden.

Zoo stout — en zoo wijs! — waren wij echter tot heden. Alsof wij naar een vast, weloverwogen plan handelden, lieten wij — hoe menigmaal reeds! — stormen, die anderen zouden hebben meegesleurd, over onze hoofden heen loeien. Dit hebben wij dan met zekere acrobaten gemeen, die er in uitmunten, ook te midden van het roerigste tumult, ongedeerd te blijven. Zoolang het duurt. . . .

En wij zijn niet eens acrobaten. Wij zijn boffende stumperds. Die wijsheid, die stoutigheid zelfs van ons, er is niemand in de gansche wereld, die er iets om geeft. Waarom? Wel, het loopt nogal in de gaten, om het zoo maar 's familiaar uit te drukken. Wij staan bekend als leepe broeders, die voor een appel en een ei — liefst zelfs voor een appel of een ei — aan het allerhoogste, dat een volk met waardigheidsgevoel maar bevredigen kan, trachten te komen, n.l. eervol behoud van het vaderlijk erfgoed. Deswege genieten wij — het krasse woord moet er uit — maar een minimum van consideratie. Wij tellen eenvoudig niet mede, ook waar ons lot op het spel staat. Ja, het is zelfs pijnigend voor den buiten 's lands vertoevenden, in regeeringskringen elders vertrouwd geraakten Nederlander, aan te zien hoe ironisch beleefd over onze impotentie wordt gemeesmuild.

Dat er besluiteloosheid — laat staan gematigde — wordt getoond, is op zich zelf geen zonde. Indien maar zekerheid bestond dat er onder het mom dier besluiteloosheid een steeds wakende en wakkere kracht verscholen lag. Zoodanige zekerheid nu missen wij te eenenmale.

Heeft de Regeering soms een gloednieuw diplomatiek systeem ingewijd? Zoo neen, waar doelden dan de, van tamelijk veel zelfbewustheid getuigende, doch in het buitenland geen indruk gemaakt hebbende woorden van minister De Marees van Swinderen op, dat Nederland voortaan geen stof meer voor een *vexirbild* zou opleveren? Zoo ja, mogen wij, mondig volk van Nederland, er niet mede kennis maken?

Vreemd is het overigens hoe dr. Kuyper, die toch het naadje van de kous dient te weten, zoo openhartig durft gewagen van de onbeslistheid onzer buitenlandsche politiek. Of maken die kostelijke contradicties soms deel uit van één en hetzelfde *plan de campagne diplomatique*?

Mogelijk wel, doch dan zij de vraag gesteld of het bepaald onvermijdelijk is dat Nederland, uit alle staten de éénige, niet weet waar het heen gaat, op een zelfs bescheiden *Quo vadis*? geen bescheid kan geven. Niet onbelangrijk zou het dan tevens zijn te vernemen welke personen, buiten den zelfbewusten minister, te dier zake de verantwoordelijkheid op zich durven nemen.

Misschien zal het debat over hoofdstuk III der staatsbegrooting omtrent al die punten eenig licht brengen. Zoo het mocht blijken dat wij niet alleen met een zelfbewusten minister van Buitenlandsche Zaken, maar ook met een doelbewuste buitenlandsche politiek gezegend zijn, er ware reden tot verheugenis. Want dusver heeft het ons aan beslistheid te dien opzichte maar al te zeer ontbroken.

SOCIALE HYGIËNE

Internationale arbeidswetgeving.

De 5e Vergadering der Internationale Vereniging voor Wettelijke Bescherming der Arbeiders, gehouden Sept. 1908 te Luzern.

De arbeidswetgeving staat in een onmiddellijk verband met de sociale hygiëne. De maatregelen ter voorkoming van gezondheidsgevaaren in fabrieken en ter bevordering van ruime, goed geventileerde, zindelijke werkplaatsen behooren tot het gebied der arbeidswetgeving. Maar ook bepalingen die verbieden om lichamelijk zwakke personen voor zeer inspannend werk te gebruiken. En al is het doel der arbeidswetgeving met bepalingen tot verbod van kinderarbeid en tot beperking van den arbeidsduur niet uitsluitend om te zorgen voor een gezond en sterk toekomstig geslacht, toch is een hygiënische strekking duidelijk aanwezig. De arbeidswetgeving is daarom ook een sociaal-hygiënisch onderwerp. En waar de economische doch vooral de politieke kant ervan al te vaak het belang van een lichamelijk gezonde arbeidersklasse overschaduwet, heeft een zuiver hygiënische beschouwing reden van bestaan.

* * *

Ondanks de vrees die van verschillende zijden voor arbeidswetgeving gekoesterd werd, is bewezen dat de industrie er wel bij vaart en dat de vakbeweging er geen schade van ondervindt. Te gelijk werd gegaan in de richting ter geleidelijke verheffing van de arbeidersklasse tot hooger peil van welvaart, gezondheid en ontwikkeling. Nu de invloed der eerste Engelsche wet tot beperking van den arbeidsduur in

de textielindustrie zich na een halve eeuw vertoont in een nijverheidstak nergens ter wereld overtroffen, mede in een voorbeeldig georganiseerde fabrieksbevolking, die productiever is dan ergens elders; nu verder de Deutsche verzekeringswetgeving samengegaan is met een groei der vakbeweging even krachtig als uitgebreid, en een industrieontwikkeling die eer te welig dan achterblijvend genoemd kan worden; nu is het ontkennen der beteekenis van de arbeidswetgeving voor het algemeen belang evenzeer als voor het arbeidersbelang niet goed meer mogelijk. Het is dan ook niet zoozeer de principieele weerstand die de ontwikkeling der arbeidswetgeving tegenhoudt, — ofschoon die nog steeds aanwezig is — als wel de aard der moeilijkheden die uit den groei der verschijnselen zelve voortkomen. Daarom is er wel een voortdurende ontwikkeling der arbeidswetgeving in alle moderne staten waartenemen, doch is die ontwikkeling onregelmatig en onlogisch. Wie de onderscheiden wetten in verschillende landen overziet, vindt niet alleen allerlei uiteenlopende wetsvormen, — deze zijn gewoonlijk verklaarbaar uit historische omstandigheden en uit de staatsinrichting van elk land — maar hij vindt ook dat aan de onderdeelen — zooals verzekering, arbeidsduur-bepערking, verbod van kinderarbeid, bestrijding van industrieele vergiften enz. een zeer ongelijkmatige ijver is besteed. Dit werkt remmend op verdere ontwikkeling. Allereerst omdat de arbeidswetgeving weliswaar *op den duur* de industrie geen schade veroorzaakt, doch bij het eerste ingrijpen toch de fabrikanten in hunne internationale concurrentie kan belemmeren. Daarnaast echter omdat de arbeidswetgeving bijna zuiver empirisch te werk gaat. Ervaring en voorbeeld zijn de eenige betrouwbare wegwijzers. Het achterblijven van eenige landen kan ook andere noodzaken een wenschelijke wettelijke regeling uittestellen. Ten slotte is er nog een belangrijke reden, waarom de zeer ongelijke wetgeving van verschillende landen de goede ontwikkeling ervan in bijna alle staten tegenhoudt.

Het zoo gunstig werkend gebleken verschijnsel der arbeidswetgeving is door de maatschappelijke ontwikkeling bijna als een noodzakelijk kwaad ontstaan. Een theoretische grondslag daarvoor ontbrak. Zelfs zou gezegd kunnen worden dat het een middel is, toegepast ondanks theoretische veroordeeling.

Daaruit blijkt dus dat de theorie fout was. Niet echter dat het verschijnsel van theoretische leiding verschoond behoort te blijven. Een grondige bestudeering ervan is noodig.

Wie zich even voorstelt van hoe groot belang voor de erkenning der beteekenis van het vakvereenigingswezen en voor de goede ontwikkeling ervan de boeken van Brentano en de Webb's geweest zijn, zal de waarheid dezer stelling aanvaarden.

Aan de studie van het onderwerp arbeidswetgeving lagen echter voor den enkelen geleerde onoverkomelijke moeilijkheden in den weg, doordat het verschijnsel zich in elken staat weer anders vertoonde.

Het is dan ook geen wonder dat er zoowel in de kringen der staatslieden, die de arbeidswetgeving hadden voor te be-reiden, als in die der sociaal-ekonomen, welke het maatschappelijk verschijnsel wenschten te bestudeeren, gezocht werd naar middelen om deze gebreken te herstellen.

Uit dit streven is ontstaan de internationale vereeniging tot wettelijke bescherming der arbeiders, wier beteekenis naar dat bijzondere doel te beoordeelen is.

Wie de vereeniging beschouwt als een politieke kracht, die door motie's, conclusie's en dergelijke op internationale wijze de rol vervult van de politieke partij in eenig land, 1) doet haar onrecht en toont niet te begrijpen waaruit zij is ontstaan en welk doel door haar bereikt kan worden.

Juist de emancipatie van de politiek maakt het mogelijk de arbeidswetgeving te zien als een algemeen maatschappelijk en daarom internationaal verschijnsel, welks ontwikkeling niet anders kan zijn dan geleidelijk, maar daarbij waarborg geeft voor een invloed van vergaande beteekenis.

* * *

Het is bekend dat de internationale vereeniging niet zoo gemakkelijk is ontstaan. Het initiatief van keizer Wilhelm II in 1890 bracht al evenmin een resultaat als het samenbrengen van alle elementen uit de internationale arbeidersbeweging in 1897 te Zürich. Op een tweetal congressen te Brussel in 1897

1) Zooals b.v. geschiedde in Het Volk van 6 Oct. j.l.

en te Parijs in 1900 was men weerloos tegen het opdringen eener breede discussie over voor- en nadeelen der arbeidswetgeving in 't algemeen.

Pas toen in 1901 te Bazel een vereeniging gesticht was die een dergelijke principieele discussie voor goed buitensloot door alleen voorstanders toetelaten, en die het gebrek aan richting en continuïteit, aan congressen eigen, trachte te voorkomen door scherp geformuleerde statuten, pas toen kon er sprake van zijn om internationale overeenstemming in nationale arbeidswetgeving natestreven. In 1902 te Keulen werd onmiddellijk die richting ingeslagen. Doch reeds in Bazel was een organisatie ontworpen, die het vervolgen van die richting mogelijk moest maken. Die organisatie moet men kennen om het werk der internationale vereeniging goed te begrijpen. De vereeniging is samengesteld uit nationale sectie's, die haar organen zijn in elk land. Deze sectie's of nationale vereenigingen kunnen echter tegelijkertijd op eigen initatief in hun land de arbeidswetgeving bevorderen.

Het internationaal verband wordt verkregen door een centraal bestuur dat in Zwitserland zetelt en door een permanent bureau — het internationale Arbeitsamt — te Bazel gevestigd. Elke twee jaar zenden de nationale vereenigingen gedelegeerden naar een vergadering, — die ook bijgewoond wordt door afgevaardigden der regeeringen van meerdere staten. Deze vergaderingen, die zorgvuldig voorbereid worden en waarvan de agenda zes maanden te voren reeds wordt vastgesteld, nemen de besluiten, die het geheele leven der internationale vereeniging verder moeten leiden. Over de 5e vergadering in Sept. 1908 te Luzern gehouden, gaat deze bespreking.

* * *

In een deel van haar taak, het opwekken en bevorderen van de studie der arbeidswetgeving, van haar ontwikkeling en uitbreiding, alsmede van haar vormen en uitwerking, is de vereeniging vrij goed geslaagd. Een „Bulletin”, gedrukt in 't Fransch, Duitsch en sedert 1907 ook in 't Engelsch, geeft een geregeld overzicht van alles, wat op 't gebied der arbeidswetgeving voorvalt. Het „Arbeitsamt” is een instelling ge-

worden, die door den steun der sektie's zoowel voor regeeringen als voor particulieren betrouwbare gegevens verzamelt. Door uitbreiding van het aantal der nationale sectie's, werd de organisatie der vereeniging steeds meer versterkt, terwijl ook de inwendige samenhang door verschillende maatregelen is vooruit gegaan.

Veel moeilijker bleek echter de taak om overeenstemming in belangrijke maatregelen tusschen de verschillende landen te bevorderen. Hoe zou dit moeten geschieden? De Vereeniging deed aldus. Zij koos enkele onderwerpen, wier regeling een duidelijk uitgesproken sociaal-hygiënisch karakter had. In 1901 te Bazel werden daarvoor aangewezen: de nachtarbeid door vrouwen, en de bestrijding van 't vergiftigingsgevaar door witte phosphor en loodwit. Uitvoerig werd nagegaan wat voor maatregelen in de verschillende landen daarover bestonden. Daarna is in 1902 te Keulen aan een kleine internationale commissie opgedragen om nategaan welke maatregelen voor een algemeene internationale invoering vatbaar zouden zijn, m. a. w. een minimum doorvoerbaar peil vast te stellen.

Om de invoering daarvan te verkrijgen, konden twee wegen gevolgd worden. Allereerst kon aan de nationale sectie's opgedragen worden, elk in 't eigen land de invoering te bewerken. Stonden daaraan echter bezwaren van internationale concurrentie in den weg, zoo zou de tweede weg gevolgd moeten worden, dat nl. verschillende staten zich door een internationaal verdrag verbonden tot de invoering. Zoo werd in 1904 te Bazel besloten, en het prestige en vertrouwen door de vereeniging reeds gewekt, bleek voldoende om een gedeeltelijk succes te bereiken.

In allerlei landen werden door de nationale vereenigingen pogingen in 't werk gesteld om de regeeringen te bewegen tot verbod van loodwit. En in 1906 kwamen twee verdragen tot stand tot verbod van witten phosphor en tot afschaffing van vrouwennachtarbeid.

Dit resultaat was slechts gedeeltelijk. De strijd tegen het loodwit was aangevangen, maar bleef voortzetting en voortdurende ondersteuning eischen. En tot de verdragen hadden zich lang niet alle toongevende landen aangesloten. Zelfs werd

in één land n.l. Zweden de aansluiting tot het verdrag voor afschaffing van vrouwennachtarbeid door het parlement verworpen. Maar de wegen waren gebaad en de werkwijze was door het voorloopig resultaat doeltreffend gebleken.

Behalve dus dat na voltooiing van het deels bereikte met kracht gestreefd moest worden, kwam het erop aan de taak voort te zetten door uitbreiding van het in behandeling genomen aantal onderwerpen. Die uitbreiding heeft stellig plaats gehad op een wijze die de krachten der Internationale Vereeniging en der sektie's te boven bleek te gaan. Uit de bestrijding van het loodwitgebruik kwam logisch voort een bestrijding van loodvergiftiging in allerlei soort industrieën: als b.v. de loodgieterijen, waar 't lood uit de ertsen wordt gewonnen, de loodwit- en meniefabrieken, de aardewerkindustrie, de drukkerij-bedrijven, accumulatorenfabrieken, vijlenhouwerijen, het electriciens-, loodgieters- en gasfittersbedrijf enz. Dit gebied was reeds zeer omvangrijk en maakte een keuze noodzakelijk. Toch werd de bestrijding van alle industrieele vergiften aan de orde gesteld. Een rondschrijven aan de regeeringen, dat eenige algemeene wenschen kenbaar maakte, had zoowel door de wijze waarop als door den vorm waarin dat geschiedde zoo goed als geen resultaat. Een terug gaan tot de meer bescheiden taak zich slechts met enkele loodindustrieën te bemoeien bleek noodzakelijk. Door de regeling der afschaffing van den vrouwennachtarbeid was voor de vereeniging ook een direkte taak aangewezen.

Allereerst deze zeer belangrijke opgave om na te gaan hoe de arbeidswetgeving in de verschillende landen werd gehandhaafd. Bij het sluiten van het verdrag was n.l. de vraag aan de orde gekomen, welke waarborgen voor de naleving van 't verdrag gegeven konden worden. Ofschoon op deze moeilijke vraag het verdrag in Bern van 1906 niet was afgestuit, zou bij gewichtiger onderwerpen zeer zeker de moeilijkheid in verscherpte mate terugkeeren. De Vereeniging had tot taak dit te voorkomen. Zij behoorde met behulp der sektie's te trachten ook op dit gebied een minimum doorvoerbaar peil vast te stellen. Een uitvoerig onderzoek behoorde daaraan vooraf te gaan.

Een zeker niet moeilijker punt was de regeling der huisindustrie. De afschaffing van den vrouwen-nachtarbeid gold

alleen werkplaatsen en fabrieken. In hoeverre zou door huisindustrie die afschaffing ontdoken worden? Oorspronkelijk werd alleen deze vraag te berde gebracht. Doch spoedig werd het onderwerp uitgebreid tot dat zeer omvangrijke en uiterst moeilijke vraag hoe de ellenden der huisindustrie op te heffen.

Met dit alles was de taak voor een volledig detail-onderzoek breed uitgebakend. Toch werd meer ondernomen. Afschaffing van nachtarbeid voor jeugdige personen was nog een verwant en reeds gedeeltelijk bekend onderwerp. Met het verbod van kinderarbeid was reeds een gebied betreden eng samenhangend met vragen van onderwerp en vakopleiding, tevens voerende naar de gezinnen der ergste armen en naar die van kleinen middenstand en zelfstandige boeren. Door de wettelijke regeling van een maximum arbeidsdag voor volwassen arbeiders werkzaam in handel en industrie, in haar werkkring te betrekken, stond de internationale vereeniging volop in de moeilijkste en uitgebreidste opgaven welke aan de ontwerpers der arbeidswetgeving worden gesteld.

De vergadering, die in 1906 te Genève werd gehouden aanvaardde de breede uitbreiding van de taak der vereeniging met opgewektheid. Enkele dagen te voren toch waren de Berner verdragen voor arbeidswetgeving gesloten. Dat maakt het begrijpelijk en zelfs te prijzen in de Geneefsche bijeenkomst, dat de vereeniging zich een toekomst zocht, waarin de verdragen een waardevoller inhoud zouden hebben dan die voor afschaffing van vrouwen-nachtarbeid en verbod van witten phosphor. Toen dan ook eenstemmig de noodzakelijkheid van de arbeidsduurbepanking voor volwassenen werd aangenomen, mocht daaruit afgeleid worden dat alle practische werkers in de arbeidswetgeving inzagen hoe de ontwikkeling daarheen moest leiden. De fout echter om onderwerpen, die hetzij in hun geheel of gedeeltelijk reeds voor de nationale regeling moeilijkheden van uitvoering opleverden, in vollen omvang te betrekken in het streven naar internationale overeenstemming, deed zich het sterkst gevoelen bij de bespreking der huisindustrie.

De vergadering kon het niet verder brengen dan tot het aanbevelen van maatregelen, die meer een onderzoek bevorderen zouden dan de toestanden verbeteren.

De fouten vooral in Genève gemaakt zouden zich wreken op de vergadering die einde September 1908 te Luzern samen kwam. Moeilijk valt te beweerden dat door centraal bestuur, Arbeitsamt en nationale sectie's te weinig verricht was. Belangrijke onderzoeken waren geschied. En toch was de voorbereiding der vergadering beslist onvoldoende. Voor geen enkel onderwerp was een volledig materiaal van gegevens voorhanden. Bovendien was er geen stuur naar eenige richting waar een onmiddellijk resultaat te bereiken zou zijn. Zelfs voor den nachtarbeid van jeugdige personen, die door een speciale internationale commissie zou voorbereid worden op gelijke wijze als vroeger met vrouwen-nachtarbeid, witten phosphor en de loodwitkwestie was geschied, kon geen werkplan opgemaakt worden, doch moest een vernieuwd onderzoek worden aanbevolen.

De vergadering moest daarom voor alle onderwerpen een afwachtende houding aannemen. Ofschoon dit uiteraard teleurstellend werkte, kwam deze houding toch eenigszins gelegen. Want de kans om binnenkort de verschillende regeeringen te bewegen tot het overwegen van nieuwe verdragen, was uiterst gering, daar eerst af te wachten viel hoe het zou gaan met de twee die reeds waren aangenomen.

Toch ontbrak het niet aan enkele lichtpunten. Voor het verbod van witten phosphor bestond goede kans dat Oostenrijk en Engeland zich bij het verdrag zouden aansluiten en het loodwitgebruik nam dank zij de gevoerde actie af, waar Frankrijk en Oostenrijk het verbod ervan voor binnenwerk wettelijk geregeld hadden. Ook overigens was het werk door de vergadering in Luzern gedaan niet vergeefs. Om dit in het licht te stellen zouden alle behandelde onderwerpen tot in details besproken moeten worden. In 't algemeen kan ervan gezegd worden dat alle conclusie's strekten om een voortgezet onderzoek te vergemakkelijken. Er werden op elk gebied enkele breede lijnen getrokken, die te beschouwen zijn als het peil dat voor de verschillende regelingen mogelijk bleek, of dat peil doorvoerbaar zou zijn en op dien grond kon worden aanbevolen, het zij voor een krachtige actie door de nationale vereenigingen, het zij voor verdragen, moet door nauwgezet onderzoek worden nagegaan.

Het is echter duidelijk dat zoo'n onderzoek houvast heeft aan de algemeene conclusie's, in Luzern gesteld.

Omdat die conclusie's dus een voorloopig karakter hebben, heeft een uitvoerige bespreking ervan weinig zin. De beteekenis zal pas duidelijk worden door het verdere werk wat ermee zal te verrichten zijn. Dit is echter jammer van de vergadering in Luzern, dat ook ten opzichte hiervan in de afwachtende, eenigszins matte houding werd volhard.

Bij den aanvang der vergadering werd er door den voorzitter aan herinnerd, dat de Vereeniging geen congres was, dat zijn doel bereikt had door eenige conclusie's aantenemen. Voor de internationale vereeniging zijn de besluiten harer vergadering of beslissingen die voor de arbeiderswetgeving een direct gevolg zullen hebben, door bij de regeeringen aantedringen op maatregelen, of wel aanwijzingen voor de organen der vereeniging: centraal bestuur, arbeidsamt of sectie's wat zij in de eerst volgende twee jaar te verrichten hebben aan onderzoek en verslagen.

Dat de Luzern'sche conclusie's niet van de eerste soort konden zijn was door de omstandigheden geboden. Maar dat zij niet duidelijk van de tweede soort zijn was een fout, die het streven der vereeniging tot stilstand zou kunnen brengen.

Waar tusschen 1906 en 1908 de krachten niet toereikenden om een te breede taak te vervullen, had of die taak moeten worden ingeperkt of de organisatie der vereeniging versterkt om tot meer en vollediger werk te kunnen geraken.

Dat dit in Luzern niet is geschied moet geweten worden aan de veelheid der onderwerpen, die het voor de gedelegeerden onmogelijk maakte in den korten tijd van samenzijn alles te overzien. Mede aan het feit dat nergens haast bij was.

Ongetwijfeld zullen in de jaren voordat in 1910 de vereeniging haar 6e vergadering te Lugano gaat houden, zoowel het centraal bestuur als de nationale vereenigingen trachten aan te vullen wat er aan de verschillende onderzoekingen ontbrak. Daarvoor zijn de voorbeelden gegeven, alsmede een duidelijke richtlijn.

Dit is echter duidelijk, dat de internationale vereeniging

van groot belang voor een doeltreffende ontwikkeling der arbeidswetgeving zal worden, indien zij er in slaagt de aanvaarde taak naar behooren te vervullen. Naast een krachtige en werkzame leiding van het centraal bestuur is daarvoor noodig een ijverige en inzichtsvolle ondersteuning door alle nationale vereenigingen.

IS. P. DE VOOYS.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

DR. J. PRINSEN JLz.: *JAN VAN HOUT.*

Er is in de breedschouderige onvervaardheid van Dr. Prinsen, in het opbruisende, in het kleur-schietende en toch ook goeddelijke, in het kinderlijke en overstelpende, het vormgevende en het vorm-verwoestende, in zijn voorkeur voor karakter en zijn afkeer van begrenzing, in den heelen stroom van onderling botsende en toch nooit gestremde, nooit zelfs haar golfslag afbrekende tegenstrijdigheid die zijn stijl is, — er is daarin een vorm van leven die ik, en menigeen met mij, in de scherper omlijnde literatuur van onze dagen noode missen zou.

Maar Dr. Prinsen is meer dan die stijl — indien het waar is dat de mensch diens de stijl is meer kan zijn dan die persoonlijke uiting. De lezers van dit tijdschrift hebben hem leeren kennen uit opstellen als: „Sir Philip Sidney—Jacques Perk”, „Multatuli en de Romantiek”, en ook uit het werk over Jan van Hout, dat het vorige jaar als boek verscheen. Uit die geschriften is het duidelijk dat hun maker niet alleen een karakter heeft als het boven-omschrevene, maar dat hij daarmee tevens de nederlandsche vertegenwoordiger is van een beweging in de kultuur van ons werelddeel.

Die vrije, voor alle werkingen van de Natuur openstaande geest, die in de Grieken de openbaring ziet van een machtige menscheijkheid, die in de Renaissance het Griekendom opnieuw uitbottend en in de Romantiek de doorbraak van een andere Renaissance waarneemt, — die geest, die vóór alles den drang en de ontplooiing, en de opheffing tot kunst van alle levenskrachten bewondert en aanwakkert, — die geest

die in Michelet een geweldigen mond en demon zich verwekt heeft — de Logos van zijn chaotischen aandrang, — die geest is ook werkzaam in dezen schrijver.

Wie het opstel over Sidney en Perk gelezen heeft, weet hoe hij Romantiek en Renaissance gelijkelijk in het hart greep en er onzen tijd aan trachtte te verbinden. In het artikel over Multatuli beproefde hij hetzelfde nogmaals: wat dien held van onze jeugd als een held van de Romantiek kon doen voorkomen, wordt door hem bijeengebracht, en met een geestdrift die ons beschaamde — zoozeer was hij den gloed van onze jeugd gelijk gebleven — vereenigt hij een belezenheid die een beschaming van onzen ijver is.

Ik zeg niet dat de onstuimigheid van zijn bewondering voor fransche en engelsche dichters geen afbreuk deed aan zijn rechtvaardigheid jegens onze burgerlijker letterkunde. Ook geloof ik zeker dat een vaderlandsch en plaatselijk element in Multatuli door hem werd voorbijgezien. Maar wordt de zijdelingsche blindheid van den klepper niet vergefelijk waar hij met zóó fraaie vaart en ongeteugelde hartstochtelijkheid zijn doel nader en nader schoot?

Voorbij schoot — moogt ge glimlachen. Ik zeg: neen. Immers, als het waar is dat het doel van den hartstocht altijd even verder ligt dan dat van de bezadigdheid. Op het oogenblik toch van het voorbijschieten, blijkt ook de laatste aanwezig en toont wèl te weten waar het voor háár juiste punt van aankomst lag.

Zoo ook in dit werk over Jan van Hout. Er was geestdrift noodig om een arbeid aantevangen, waarvoor zooveel stof, en dikwijls van de droogste soort, uit archieven moest opwaaien. In de zonnestralen van die geestdrift alleen, kon het vormen aannemen, die, zich verdichtend, toch wel wezenlijk een bestand toonden van verleden leven: een groot en waardig geheel van mensch- en tijds-bestaan. Dr. Prinsen heeft den arbeid aangedurfd, en den man dien hij als dichter een plaats wenschte aantewijzen naast zijn dichterlijkste tijdgenooten, kan hij in alle bezadigdheid handhaven als een mensch en een karakter naast de karaktervolste menschen van zijn eeuw.

Het is ook waarlijk zijn schuld niet dat uit Van Houts

dichterlijke nalatenschap, grootendeels zoekgeraakt, zoo weinig werd teruggevonden. De vertaler van Horatius, die de regels:

Van al tgeboomt, bij u gepoot,
En volcht niet een u in de doot.
U, haren corten heer, dan druvige cupressen —

zoo bevallig en krachtig, schrijven kon, — heeft zeker door sommige oorspronkelijke strofen aan zijn dichterschap vorm gegeven. Toch zouden die verzen, als we ze vonden, niet gelijk komen aan werk van Spieghel, Coornhert of Marnix. Nog minder zouden zij iets hebben van het bloeiende dat ons verheugt in Van Mander. Aan de kunst van Van der Noot zouden zij blijken nauwelijks verwant te zijn.

Maar als wegbereider voor een soortgelijke kunst in Noord-Nederland, kan zijn waarde moeilijk overschat worden. Het leidsche vrinden-koor — zegt Spieghel, en de volgende loopend gedrukte woorden zijn Van Hout's lijfspreuk — „*hout en wint 's dichts rechte mate.*” De vlaamsche rijmers en niets-zeggers zullen door hem tot gezond verstand en tot de ware maat terugkeeren, — schrijft in een sonnet de brugsche F. Modde. 1) Twee bewijzen — die met vele kunnen worden vermeerderd — hoezeer het invoeren van de „fransche dichtmaat” bewust werd doorgezet; en waaruit tevens blijkt hoe Van Hout bij menschen die het weten konden, voor een apostel van die nieuwe verskunst gold. Dank zij een door Dr. Prinsen gevonden proza-betoog van 1576: „Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem in de nieuwe universiteyt der Stad Leyden ouffenende zyn in de Latynsche of Nederduytsche poëziën ende allen anderen lief-hebberen der Nederlandsche sprake”, — en een door M. Rudelsheim uitgegeven dichtbrief van eenige jaren later, kennen wij hem als zoodanig volkomen. Vooral de brief is een prachtige saamvatting van alles wat hier, gelijk elders, de kracht van de Renaissance uitmaakte: de fontein-gelijke opstraling van een nieuwe menscheijkheid, de bewondering en vereering van de Grieken en de Romeinen, de genieting en waardeering van

1) In dit gedicht van 1578 verschijnt het Bartasiaansche woord „guide-danse”, ater door Vondel vertaald met „dans-beleider.”

italjaansche en fransche dichters, en eindelijk dat nieuwe gevoel: de vaderlandsliefde, die het niet lijden kon dat de landstaal langer achterbleef. De Landstaal-zelve is aan het woord, en wel in verzen die werkelijk beter zijn dan de rijmelarij waarop zij bij minder aandachtig toezien lijken.

De naersticheyt ziet van dItalianen,
 Die eeuwen drie hier hebben in gewaect
 En haerluy muederstael zoo groot gemaect,
 Dat zij by hulp van dees die naerstich screven,
 Dezelve tael zoe hooch hebben verheven,
 Tot dat haer hoofd den hemel const deur strijcken,
 Zoe dat zy nu dies derren wel gelijkcken
 tLatyn en Griex, die deen den ander brueder zyn
 En van de rest der ander tongen mueder zijn.
 Ziet haer Petrach', Bocacio en Dante,
 Haer Ariost, — lees Bembo, Cavalcante
 En Artinum, — Messire Sannasaer.
 Haer zuete pen aenmerct, nu licht dan zwaer ;
 Aenziet, hue haer zuet vlueyende funteynen
 Nu maken vreucht, dan dat de ogen weynen.
 Haer hoofden zach men nu eerelic verchieren
 Mit Phobos croon, den telgh van Lauweiieren,
 Den schoonsten crans van alle dander cranssen.
 Naer dees, tgezicht wilt keeren opten Franssen
 En ziet, hue zij haer tael in weynich jaren
 Verbeterden en consten zeer vermaren.
 Marot, die sluuch den gront van dit gebout ;
 Daer op dat voorts gesteenten, zilver, gout
 Ronsard, Bayf, D'Autels, Des Portes, Mans,
 Jodel, Garnier en menich ander Frans
 Hebben gewracht, in consten alzo aerdich
 Dat zij den crans der zonnen ooc zyn waerdich.
 Dit ziende, wert mit weemuet mynen crop
 Zwanger gemaect. Daeromme hout doch op
 T'ontchieren my mit ander vogels pluymen,
 — — — — —
 Dan zult gyt zien, eer dan gys had gelooft,
 In heerlicheyt um hooch my dragen thooft.

Wat een volledig overzicht. Maar Van Hout had, bij even prijselijke volledigheid, een schoolmeester kunnen zijn die niemand en vooral niet de dichters onder zijn tijdgenooten in

geestdrift bracht. De verzen getuigen van iets anders. Wie dit schreef:

Haer zuete pen aenmerct, nu licht dan zwaer ;

en:

Aanziet hue haer zuet vlueyende funteynen
Nu maken vreucht, dan dat de ogen weynen —

die had van de italyaansche kunst zoowel de menschelijkheid als de schoonheid gevoeld. En die schoonheid met haar trotschen naklank, evenzeer als zijn vaderlandsliefde, is in sommige verzen:

Dan zult gyt zien, eer dan gys had geloofd,
In heerlicheyt um hoog my dragen thoof.

Uit zulk medeleven, meer dan uit leeren — ik spreek in den geest van Dr. Prinsen — is de invloed van Van Hout verklaarbaar. Om dat medeleven is het voor den schrijver van dit boek, en voor ons, een lust geweest, hem ook in zijn anderen veelvoudigen arbeid nategaan.

Altijd wanneer met een overlevering gebroken wordt, komt er plotseling ontzettend veel te doen in de wereld. Het geslacht van Humanisten dat Paus en Kerk opzij zette, kreeg nu ook eensklaps eigen zaligheid te bewerken. Het zelfgevoel werd er te grooter door en de aarde, toch al uitgebreider dan in vroegere eeuwen, moest naar de nieuwe verhoudingen worden ingericht. De enkeling arbeidde van zich zelf uit, en had de kunst-van-het-doen te leeren. Er zijn toen menschen geboren die ongelooflijk veel en goed gekund hebben. En zulke voorbeelden herhaalden zich. Na Leonardo, den al-kunner, was een van de veel-kunners, in kleiner omgeving, Jan van Hout. Het moet voor Dr. Prinsen geen gering genoegen geweest zijn, te zien duidelijk worden, dat deze secretaris van curatoren, door de studenten in het water gejaagd terwille van de onsympathieke politie-verordeningen die hij had opgesteld, eigenlijk, als geschiedkundige, de voorlooper van professor Fruin was. Tegelijk het model van alle latere archivarissen, en de eerste inrichter van de leidsche universi-

teits-bibliotheek. Stads-secretaris was hij, maar welk een! De opsteller van een „onderrichtinge” betreffende de „geregelykheid die van nu voorts-aen ter secretarye of schrijfcamer deser stadt Leiden zal werden onderhouden,” hoedanige de wanhoop van alle stads-klerken geweest moet zijn. Tevens toezicht houdend op geldmiddelen en rioleering, armenzorg en landmeting, bordeelen, kerken en opgeheven kloosters. Neven dit alles vol liefhebberij voor wetenschap: wis- en sterrekunde, lijfrente, taalstudie, „in het bijzonder voor de ontluikende germanistiek”.

Hoe dieper zijn levensbeschrijver ons in de leidsche doening voert, des te duidelijker zien wij de gestalte van den werkzaam man zich afronden. De vriend van Janus Douza, die met dezen en Van der Werf, de zenuw was van de Magistraat tijdens het beleg door Valdez, — de schotschrijver tegen de katholieken, — de handhaver van het gezag tegen de Calvinisten, die onder de preek zijn pistool voor den dag haalde, en den burgemeester, naast hem in de bank, voorstelde of hij den stouten predikant even van den stoel zou lichten, — de inrichter en eigenaar van de stadsdrukkerij, — de belegger van loterijen en feesten, — de arbeidzame en zuinige, die bij zijn loon van de stad het laken voor een tabbaard krijgt, maar het uitspaart en er drie gulden, zes stuivers en tien penningen boven de waarde voor bedingt.

Zoo arbeidend en zoo sparend, is Van Hout een rijk man geworden, en niet het minst aardige onder de geschriften die Dr. Prinsen gevonden heeft, zijn de briefjes, waarin de burger, huisvader en voogd zich onbewust afbeeldde.

Geboren te Leiden in 1542, wordt hij in 1562 klerk bij den stads-secretaris, dien hij na twee jaar opvolgt. In '69 op aandrang van Bossu uitgebannen, is hij een tijdlang notaris te Embden, zamelt daarna met Van der Werf gelden voor den Prins in, wordt in '73 in zijn ambt hersteld. Maar, slecht beloond, moet hij de eerste jaren als notaris den kost winnen. Toch laat hij bij zijn dood, in 1609, een groot vermogen na, waaronder acht huizen in Leiden, een flinken boomgaard met boerenwoning in Leiderdorp, en verschillende landerijen in de naburige polders, verder een rijken inboedel. Of hij, die in zijn testament zegt nooit erfenissen te hebben genoten, dit

alles aan vlijt en zuinigheid te danken had? Het laat zich aanzien dat, voor en na het beleg, vooral voor een notaris, de gelegenheid om zich onroerend goed te verwerven niet ongunstig geweest moet zijn.

Hoe dan ook, in de briefjes waarvan ik sprak, ontmoeten wij hem als den man dien hij geworden is. Hij is de oom en voogd van Jan Orlers, den lateren burgemeester van Leiden, en saamsteller van de bekende stede-beschrijving. Als deze te Amsterdam in de leer is bij een boekhandelaar en uitgever, maar meer dan eens lust heeft ervan door te gaan, houdt oom hem gedurende vijf jaar aan 't lijntje, totdat neef trouwt.

Oom is dan een kloek verstandig man, die het druk heeft en niet onnoodig gestoord wil worden. Als hij raadt is het tot volharding, eerlijkheid, zuinigheid, maar ook tot menschevendheid: „past op u hant, die te zwaer es, leert se verlichten.” Evenveel als vermaningen, stuurt hij bestellingen: kachel, klavecimbel, koffers, spaansche wijn „van de beste ende lieflicste.” Zooals regel was bij onze voorouders gaat trouwens altijd de zorg voor gemoed en geest met die voor het lijf samen. „Aan de winterbroek van zijn pupil wijdt hij evenveel aandacht als aan zijn nachtmaal.” En als hij, in gevoelige, maar rustige bewoordingen den dood van zijn ouders heeft meegedeeld, laat hij erop volgen: „Ik hebbe Pieter Janssen belast u een daelder te verstrecken tot betalinge van u schoen.”

Diezelfde dubbel-zorg in zijn testament: alles wordt beschikt, alles wat bloedverwanten, en armen zelfs, hem schuldig zijn, wordt opgenoemd, maar om dan te worden kwijtgescholden. Vroomheid en familiezin houden tenslotte de voorzorg van den rijken burger in evenwicht.

Dr. Prinsen heeft ons in Jan van Hout een leidsch burger van na de Hervorming geschilderd, die tevens een humanist van de zestiende eeuw was. Hij teekende zichzelf, zoo-doende, als een humanist van de twintigste.

ALBERT VERWEY.

BOEKBEOORDEELINGEN

Arnold van Gennep: Religions, Moeurs et Légendes, Essais d'Ethnographie et de Linguistique. Paris. Société du Mercure de France 1908.

Het boekje bevat een schat van belangwekkende kundigheden, beknopt gesteld, in ruim twintig kleine opstellen. Hun doel is nieuwe vrienden te winnen voor de wetenschap van de volkenkunde. De schrijver beschouwt zich als de apostel van die wetenschap en niet het minst aantrekkelijke in zijn artikelen is de hartstochtelijke ijver waarmee hij het aantal van haar aanhangers tracht uit te breiden. „Et je voudrais qu'on comprit” — zegt hij — „en parcourant le présent volume, l'intérêt passionnant et la portée pratique des sciences qui ont pour objet l'humanité vivante et agissante, tout entière.” Er blijkt uit dezen zin tevens dat hij niet alleen haar verbreiding zoo wijd, maar ook haar inhoud zoo ruim mogelijk wenscht. Die inhoud is de heele menschheid, al wat leeft en handelt, en de gedachte die in zijn boekje telkens naar voren komt, is deze: dat hij die een deel bestudeert verkeerd doet als hij niet acht blijft geven op het geheel. Hiervan overtuigd te zijn en toch tegelijkertijd te trachten naar een volledige kennis van elk onderdeel, is het dubbele kenmerk van alle geleerden die levende krachten zijn willen, en tot deze behoort ook de schrijver.

Waar mogelijk aan eigen waarneming, maar meer aan geschriften is de stof ontleend voor de artikelen: „La Ceinture de l'Eglise” — de ketting rondom kerken die aan den heiligen Leonard gewijd zijn —, „Lucina sine Concubitu” — het geloof aan een ontvangen zonder bijslaap —, „A propos des

Rites Phalliques" — een klein opstel naar aanleiding van het beroemde werk van Dulaure, door Van Gennep voor eenige jaren opnieuw uitgegeven —, „Le Mécanisme du Tabou" — het door zedelijke en godsdienstige opvoeding verbodene —, „Les Principes du Totémisme" — het geloof aan verwantschap tusschen een bepaalde menschengroep en een van dieren, menschelijke wezens of voorwerpen —, „De Quelques Coutumes Malgaches Comparées aux Nôtres" — een naschrift op de verzameling van legenden die de schrijver vóór twee jaar in zijn *Tabou et Totémisme à Madagascar* verschijnen deed —, „Christianisme et Bouddhisme" — evenals het volgende: „Le symbole Chrétien du Poisson" — handelende over de bronnen van het Christendom; — terwijl in de opstellen: „Survivance et Invention dans le Christianisme Populaire", „Ex-votos Bavaois et Tyroliens", „Les Légendes des Saints" en „L'action Individuelle et l'Action Collective dans la Formation du Culte de la Sainte Vierge", de innerlijke groei van het Christendom ethnografisch behandeld wordt. Hierbij sluit zich aan „Le Rite du Refus". Van de weigering-voor-den-vorm — „parce qu'indigne" — waarmee de Paus zijn verkiezing beantwoordt, wordt uitgegaan om in dat „refus" het overblijfsel van een ouden ritus te vinden: de koningen van Loango, Chinsala, Boma, de kaliefen Abu Bekr en Omar, de imams van de secte der Ibadhiten in Noord-Afrika, tot aan den Oudste bij een stam in Nigerië, die drie jaar en negen dagen na den dood van het opperhoofd moet worden ingehuldigd, maar die dan verdwijnt in het kreupelhout, gezocht en gevonden wordt, doch eerst na acht dagen den tempel betreden mag, een en ander in aandenken aan een vroegeren Oudste die ook eens in het kreupelhout zich verscholen had, toen men hem tegen zijn zin tot koning wilde uitroepen: — al deze vorsten worden bevraagd en de oorzaken voor hun weigering nagegaan. Weigeren de Mohammedanen, alleen omdat Mohammed het deed toen de engel Djibraïl hem verkondigde dat Allah hem had uitverkoren? Weigeren de Christenen, alleen uit een gevoel van hun onwaardigheid? Of ligt — vraagt Van Gennep en zoo doen wij met hem — in die weigering een terugwerpen van de keus op hen die haar doordrijven, en daarmee een zich vrijwaren voor kwade gevolgen? En dit niet, uit persoonlijke

voorzichtigheid, maar als een door de gemeenschap zelve voorgeschreven voorbehoud: in die huivering om te aanvaarden ligt de verklaring dat het ambt den aarzelende opgeladen wordt door de gemeenschap die hij dienen zal. — Is dit niet een boeiende uitbreiding van het kranten-bericht betreffende 's Pausen weigering? C'est pourquoi" — eindigt de schrijver — „il est de bon ton que tout élu, maire, député, président de société, président des Chambres ou de la République, affirme en quelques mots son „indignité" et s'excuse d'accepter un honneur qu'il a cependant tout fait pour se voir „imposer"”. -- Door „La Légende de Polyphème" — de zin van die legende naar het werk van O. Hackmann — wordt het eerste deel van het boek afgesloten.

Het tweede deel bestaat uit een vijftal meer algemeene opstellen: „La Situation Internationale des Études Ethnographiques", — „Climat, Migrations de Peuples et Civilisations", „De Quelques Cas de Bovarysme Collectif" (Bovarysme is het vermogen zich anders te zien als men is), „Les Débuts de l'Etat et ses Rapports avec les Groupements Sexuels", „Le Rôle des Germains dans la Renaissance Italienne." Het eerste van deze artikelen bevat een plaats die ook voor Nederlanders belangrijk is. Nadat hij de grootere waarde van amerikaansche, engelsche, en ook belgische ethnografische bijdragen besproken heeft, noemt de schrijver — zelf oprichter van *La Revue des Etudes Ethnographiques et Sociologiques*, die bij Paul Geuthner in Parijs wordt uitgegeven, in de volgende bewoordingen Nederland.

„Parmi les autres pays qui occupent encore une place honorable, on citera la Hollande. Ses savants se cantonnent pour la plupart dans l'étude des Indes Néerlandaises. A première vue, il semble que cette spécialisation soit un avantage; car on suppose que les générations accumulées de chercheurs ont fini par donner un tableau complet de la vie indigène. A consulter cependant de près les publications hollandaises, on constate que tel n'est pas le cas. Ni l'enseignement général dont profitent les colons actuels ou futurs, ni l'enseignement spécial destiné aux fonctionnaires coloniaux ne donnent aux habitants européens des Indes Neerlandaises le goût des recherches ethnographiques, encore bien moins les connaissances fonda-

mentales nécessaires ou la méthode à suivre en vue d'enquêtes approfondies. Il est arrivé alors que des esprits plus éveillés, comme G. A. Wilken, ont dû se donner seuls une instruction générale, laquelle n'a pas suffi pourtant à leur faire concevoir, au fur et à mesure de ses progrès, le but profond de l'ethnographie. De plus, il semble que pour les Hollandais les races n'existent plus dès qu'est franchie la frontière politique: sauf rares exceptions, et toutes d'ailleurs récentes, les explorateurs hollandais dédaignent les populations indigènes non-hollandaises et ne consultent pas les travaux qui les concernent. Ceci est frappant pour des populations coupées en deux ou en trois par suite d'arrangements diplomatiques (Bornéo, Nouvelle-Guinée, Malais des îles et Malais de la presque-île etc.).

„Or, et c'est là l'un des principaux écueils des études ethnographiques: dès lors qu'on se spécialise à outrance, on est perdu. Non seulement les populations des Indes Néerlandaises doivent être étudiées dans leur rapport avec toutes les autres populations austronésiennes; mais, de plus, si on se cantonne dans la description en ignorant la synthèse et la théorie, on fait de mauvaise description, par ignorance de ce qu'il faut voir et chercher. La nécessité de ce va-et-vient incessant du détail au général et du général au détail est bien connue des ethnographes anglais et allemands. C'est à le rendre à quelque degré moins malaisé qu'est destiné par exemple le guide-questionnaire de M. von Luschan, de Berlin. La spécialisation des Hollandais diminue progressivement grâce aux publications du Musée Ethnographique de Leyde, principalement des *Archives Internationales d'Ethnographie*, fondées et dirigées par J. D. E. Schmelz. De plus les *Bijdragen* de la Société de la Haye et la *Tijdschrift* de celle de Batavia sont une mine très riche de renseignements spéciaux. Je citerai encore *l'Encyclopédie* des Indes Néerlandaises de Wilken et celle de Snelleman et Van der Lith, puis les *Rapports* du Musée de Harlem. Ainsi ce petit pays témoigne d'une activité scientifique bien supérieure à celle de la France: ce qui manque, ce sont les grandes enquêtes systématiques.”

De vier onderwerpen van het derde en laatste deel zijn taalkundig. Eerst: „Le Sexe des Mots”, dan „Genres et Classes Linguistiques”, daarna „Un Système Nègre de Classification”, —

dit opstel is, meen ik, ook bij nederlandsche taalgeleerden bekend: ik zag indertijd, toen het in den *Mercure de France* was afgedrukt, de aandacht erop gevestigd in *Wetenschappelijke Bladen* en *De Nieuwe Taalgids* — eindelijk „Internationalisme et Particularisme Linguistiques”. Dit stukje is meer een prikkelende toespijs dan een voedzaam gerecht. Het vertoont de ernstige vermogens van den schrijver tot spel verheven. Maar aantrekkelijk als uitval onthult het toch tevens de scherpte en buigzaamheid van het wapen dat deze strijder voor een rijke wetenschap tegen onwetenschappelijke verarming wendt.

Ik veroorloof mij het in niet al te strenge vertaling aan deze aankondiging toe te voegen.

„Het denkbeeld van een algemeene taal, dat een tijdlang geestdriftig besproken werd, prikkelt al minder de belangstelling.

„Het vertrouwen in een kunstmatige algemeene taal is geringer geworden: noch het esperanto noch het volapük noch eenige andere taalkunstige monsterlijkheid, gekweekt op willekeurig gekozen wortels, verdrong haar mededingsters. Het is dan ook onnoodig, geloof ik, de bezwaren te herhalen die bij ieder eenigszins taalkundig beschouwer opkwamen, wanneer hij van een dier verbazingwekkende wanspraken kennis nam. Hoogstens kan nog eens gezegd worden dat een taal geen dood ding maar een levend wezen is, en dat zelfs indien het *espéranto* erin slaagde alle bestaande talen te verdrijven, het zelf zich binnenkort in een groot aantal dialecten verdeelen zou, van elkander niet minder verschillend als het hollandsch van het duitsch en het spaansch van het portugeesch.

„Ook zijn die wijzigingen niet zóó dat zij door het regelend verstand kunnen voorzien worden. De wetten waarnaar zij optreden werken onbewust, zooals zij het sinds het begin van de wereld doen, en zeker zullen zij niet na een besluit van taalgeleerden hun werking inbinden.

„Ook niet zoozeer taalgeleerden, als wel onkundige liefhebbers maakten die proeven van kunsttaal. Zij verbeeldden zich dat men een taal knipt als een stofpatroon, en alleen als pogingen, niet als vondsten hebben hun proeven beteekenis.

„Een andere vraag is evenwel: is er kans dat een van de

bestaande talen de andere opzij zal dringen? Het engelsch het fransch, het fransch het duitsch? De schrijver Wells voorspelt, in zijn *Anticipations*, dat het fransch het winnen zal. Het is vleierend, maar ik vrees dat de heer Wells geen gelijk heeft.

„Het engelsch, met zijn eenvoudige spraakkunst, en zijn neiging naar het monosyllabische, heeft, geloof ik, alles voor, — zelfs al houdt men geen rekening met de talrijke en over de heele aarde verspreide plaatsen waar het gesproken wordt. Maar — juist deze verspreidheid is oorzaak dat het zich veelvuldig wijzigt en als éene, algemeene taal allerminst bruikbaar wordt.

„Eenige tientallen van jaren waren voldoende om het engelsch zich te doen verdeelen in duidelijke gewestsspraken. Er zijn er verscheidene in America en Australië; er vormen er zich in Indië; en er is een plat, levenskrachtig en groeizaam, in tallooze havens waar engelsche schepen dagelijks matrozen en kooplui landen.

„De groei van deze afwijkingen neemt toe naarmate de betrekkingen tusschen engelschspreekende vreemden (niet noodzakelijk van engelschen oorsprong) en inboorlingen enger worden.

„Al die plat- en krom-spraken — negerspraken zelfs — hebben vrij andere levenskansen als volapük of esperanto, omdat zij niet kant en klaar uit een geestdriftig geleerde-hoofd voortkomen, maar uit het levensspel zelf: — verschillende bloedmenging, tongval, klemtoon, klankkleuring en woordschikking werken onophoudelijk tot hun vorming en vervorming mee. Om ook eens vooruit te loopen, beweer ik dat er tegen het jaar 2000 verscheidene engelsche talen zullen zijn, in oorsprong en wijzen van ontwikkeling vergelijkbaar met de latijnsche talen die de legioenen invoerden.

„In Europa zelf, wordt de bewering dat er in de toekomst een algemeene taal zal zijn door de waarneming geloochenstraft. Op de eenmaking van staten door onderdrukking van kleinere is een versterking gevolgd van zulke die een kans kregen niet te worden opgeslokt.

„Wat gelukt is met Bretagne en Provence is mislukt met Polen en Finland, Bohemen en Triëst. Zoo heeft ook het verkeer dat eenzelfde wijs van voortbrenging bevordert, de

letterkundige voortbrenging het tegendeel van eenvormig gemaakt.

„Men moet, inderdaad, bekend zijn met een meerderheid van de europeesche talen, om op te merken wat op dit oogenblik gebeurt en hoe literaturen waarvan men in Frankrijk of Engeland weinig weet, bedrijvig en krachtig zijn.

„De nieuw-grieksche, tsjechische, klein-russische, finsche, roemeensche, bulgaarsche, turksche letteren, door hun meer plaatselijke beteekenis minder bekend dan de skandinavische, zijn ternauwernood geboren. Dat zij voorloopig onderworpen zijn aan stroomingen die van Parijs of Berlijn, van Londen of München komen, doet niets ter zake: er is een geregeld verkeer van jonge schrijvers die onze zaden mee nemen en ze in hun anderen grond tot variëteiten kweeken.

„Ziet men, van de letterkundige naar de wetenschappelijke geschriften, dan wordt de verbijzondering nog treffender. Persoonlijk ben ik in de gelegenheid te oordeelen over wat er in vijftien talen verschijnt aan tweeërlei werken: ethnografische en landbouwkundige. En ik kan verklaren dat, bijna ieder jaar, onze westersche talen worden teruggedrongen. Skandinavien, Slaven, Balkaneezen, Turken, Japanneezen, Arabieren, zijn begonnen zich bij ons te onderrichten; zij hebben eerst onze handboeken vertaald, daarna onze oorspronkelijke uitgaven; vervolgens deden ze of bij ons of in onze talen *hun* oorspronkelijke uitgaven verschijnen; op het oogenblik voelen zij zich onze gelijken en geven bij zichzelf uit in hun eigen taal.

„Het fransch is het eerst verdwenen; duitsch en engelsch bieden nog weerstand, maar weinig. In hun eigen taal drukken de Russen al drie belangrijke ethnografische tijdschriften, de Polen ook drie, de Tsjechen twee, terwijl een in het Rumensch verschijnt. Evenzoo zijn er landbouwkundige. Met de handboeken, de persoonlijke onderzoekingen, de uitkomsten van arbeid in de laboratoria ging het niet anders. Een van de beste handboeken over planten-pathologie is geschreven in het japansch door een geleerde die fransch, engelsch en duitsch verstaat.

„Wil men alweer vooruitzien: tegen het jaar 2000 zullen de Hindoes, de Chineezers, de Negeren, en dichter in onze buurt de Georgiërs, de Armeniërs, de Albaneezers, de klein-Aziati-

sche Turken zich in onze scholen zoozeer onderricht hebben dat onze talen hun niet langer noodig zijn; in honderd plaatsen zullen geleerden zich bedienen van onze denkbeelden zonder zich te bekommeren om onze woorden. De veelaligheid, nu in het bezit van weinigen, zal dan voor velen onmisbaar zijn. Men zal elk kind één latijnsche, één germaansche, één slavische, één semitische, één mongoolsche en één bantoe-taal moeten leeren, naar vervolmaakte leerwijzen en met toepassing van een proefondervindelijke klankleer. Reizen en ruilen van kinderen zal noodig zijn. De taalkunde zal hun moeten onderwezen worden, opdat zij langs eenvoudige wetten makkelijk van ééne taal tot alle verwante talen kunnen overgaan. Zoo maakt de kennis van het russisch tesaam met eenig denkbeeld van de slavische spraakleer het mogelijk klein-russisch, servisch, bulgaarsch te lezen. Ieder zal als die Levantijnen worden die alle talen van de middellandsche zee-kust spreken.

„Om kort te gaan; elke betooging ten gunste van een algemeene taal, kunstmatige of bestaande, is erger dan een overblijfsel van de XIXe eeuw of dan kinderlijke onkunde: ze is een hinderpaal voor de menschheid die zich ontwikkelt naar rijker geestelijke verscheidenheid.”

A. V.

Delftsch Aardewerk. Een Practisch-Aesthetische Studie, door H. P. Bremmer, Amsterdam, W. Versluys, 1908.

Bremmer verstaat de kunst belangstelling te wekken en te bevredigen. Met zijn vorige boek „Een Inleiding tot het zien van Beeldende Kunst” heeft hij een grooten slag geslagen: een groot aantal lezers liet zich gevangen nemen, betaalde den tol van zijn aandacht, en won er voor zijn leven door. Onderwijl liet Bremmer niet na, zijn maandschrift „Moderne Kunstwerken” uitgegeven, waarvan de zesde jaargang aanstonds voltooid zal zijn. Oorspronkelijk enkel bestaande uit afbeeldingen, met toenemende zorg bewerkt, — bevatte het

spoedig ook bijschriften, die tot kleine studies uitdijden. Ongevoelig voor tegenstand, anders dan dat die zijn kracht staalde, — onbewogen door onverschilligheid, anders dan dat ze hem aanzette meer en beter te geven, — hield Bremmer niet op, en vond — want een zoo moedig streven werkt aanstekelijk — zijn uitgever ook dan bereid als zijn kleine studies den omvang van lijvige brochures kregen. Men behoeft de lijst ook maar intezien van de door W. Versluys bezorgde uitgaven, om te begrijpen dat juist *deze* uitgever op *deze* uitgaaf prijs stelde. De Nieuwe Gids in haar strijd-jaren en de werken van haar dichters verschenen eerst bij hem, — daarna het tijdschrift en de boeken van die schrijvers, die met nieuwen en frisschen lust de Levende Natuur in gezin en school brachten. Geen wonder dat hij de man was om ook deze derde verbreiding van nieuwe inzichten te bevorderen.

„Delftsch Aardewerk”, nu de titel van een boek, was een paar jaar geleden die van een maandschrift, op denzelfden voet als „Moderne Kunstwerken”, maar zonder bijschriften, door Bremmer uitgegeven. Hij staakte die uitgaaf na een jaar, maar het doel dat hij ermee had, gaf hij niet op. Hij bereikt het nu door een studie met tusschengevoegde platen: den vorm van zijn „Inleiding”. Het is het opmerkelijke van Bremmer, dien men als propagandist fanatiek mag noemen, dat hij als kunst-waardeerder het tegendeel is van fanatiek. Hij heeft zijn voorkeuren, zeker, en zijn voorliefde, maar in de veelzijdigheid van zijn waardeering is hij weergaloos. Dit boek is daarvan een nieuw bewijs. Ontstaan uit de behoefte van den schrijver, zelf de beschildering van het Delftsch aardewerk te kunnen genieten en beoordeelen, toont het nu ook aan anderen den weg naar die nieuwgewonnen schoonheid; levens-verrijking blijkt het doel, dat, zoowel voor zichzelf als voor anderen, die schrijver stelt.

Het is een waardevolle opmerking, die in het inleidende hoofdstuk van dit boek nadrukkelijk wordt uitgesproken, dat de kunst, uiting van levensverruiming in den kunstenaar, tevens middel ertoe is in den beschouwer. Mits dan ook de laatste in vollen ernst *beschouwer* zij. Hij moet niet oordeelen vóór hij heeft gezien. Hij moet niet meenen te zien terwijl hij nog nauwelijks kijkt. Lees niet — zegt Bremmer — mijn

heele boek in één adem. Behandel hoofdstuk voor hoofdstuk, gun na elk u een poos waarin het ervaren kan nawerken, en *word* zodoende de ziende die ik u wensch te zijn.

A. V.

VERTAALDE WIJSBEGEERTE.

1. **Immanuel Kant's** Critiek der Zuivere Rede voorafgegaan door de Prolegomena. Nederl. vertaling door B. van Loen met Commentaar van Dr. B. Faddegon. Amst., „Vivat” 1907. Afl. 1—4.

2. **Arthur Schopenhauer**, Parerga en Paralipomena (Toevoegsels en Uitlaatsels). Kleine philosophische geschriften, vertaald en van een inleiding en aantekeningen voorzien door Dr. H. W. Ph. E. van den Bergh van Eysinga. Amst., Em. Quérico, 1908. Dl. I.

3. **Th. Ziehen**, Physiologische Psychologie, voor Nederland bewerkt door W. A. W. Moll. Amst., W. Versluys, 1908.

4. **Paul Sollier**, Het Mechanisme der Gemoedsaandoeningen. Nederl. bewerking onder toezicht van J. van Deventer Szn., door B. Eisendrath, met 'n aanbevelend voorwoord van Prof. Dr. G. Jelgersma. Amst., „Vivat”, 1907.

5. **Ed. Schuré**, Groote Leeraren der Oudheid. Hermes-Pythagoras. Vertaling van A. J. J. Hattinga Raven. Amst., C. L. G. Veldt, 1907.

Het gevoel voor het echte is bij velen zoo sterk dat ze, afgezien nog van allerlei overwegingen, reeds om die reden liever hun huis met tweede- en derderangs kunst versieren dan met kopiën naar de eerste meesters. Een dergelijk bezwaar, al is het minder groot, schijnt sommigen ervan te weerhouden vertalingen in hun boekerij op te nemen. Het ongelijk van de laatsten is grooter dan dat van de eersten.

Bij wetenschappelijke werken — wij moeten nog altijd verlot vragen de wijsgeerige daartoe te rekenen — is zeker de taal waarin ze gesteld zijn niet van zoo overwegend belang als in poëzie en kunstproza. Filosofie is geen woordkunst. Wel heeft men voor en na de eene taal filosofischer gevonden dan de andere. In den laatsten tijd wordt zelfs het Hollandsch het meest geschikt genoemd om erin te filosofeeren. Een

bewering die van zeer verdienstelijke zijde komt. Want, al is misschien filosoferen een te mooi woord voor het overnemen van andermans gedachten en voor het geloovig aannemen van een vreemd stelsel, het streven om dit te doen in goed Hollandsch verdient aanbeveling. Juist omdat filosofie geen woordkunst is, blijft vertaalde wijsbegeerte ook wijsbegeerte. En de belangstelling in wijsgeerige vraagstukken wordt erdoor gewekt.

Als een teeken van die in den laatsten tijd bij ons ontwaakte belangstelling begroet ik een aantal vertalingen van filosofische en psychologische werken, waarvan ik de voor naamste hierboven heb genoemd. Ze geven mij aanleiding tot enkele opmerkingen.

1. De vertaler van Kant verklaart niet *streng woordgetrouw* te willen zijn. Gelukkig, want er zijn geen slechter vertalingen dan de zgn. woordgetrouwe, die men alleen begrijpen kan door ze woord voor woord in het oorspronkelijke terug te vertalen. Ook met de aangenaamste herinneringen aan het maken van schoolthema's houdt men meest op lateren leeftijd zoodanige moeite voor overbodig. Het streven naar letterlijke trouw berust dan ook op een dubbel misverstand omtrent de eigenaardigheid van de taal. Ik spreek hier niet eens van kunstwerken, waarbij klank en ritme het vraagstuk veel ingewikkelder maken, maar bedoel alleen het wetenschappelijk proza. Welnu, letterlijke vertaling daarvan veronderstelt dat de oorspronkelijke schrijver overal het beste woord voor de uitdrukking van zijn gedachte heeft gekozen en dat aan elk woord van de éene een woord van de andere taal gelijkwaardig is: daarin bestaat het dubbele misverstand.

Kant erkende zelf dat hij geen schrijver was als Hume of Mendelssohn. Populair zijn wilde hij ook niet. De nauwkeurigheid waarnaar hij streefde heeft hij lang niet altijd bereikt. Zijn ingewikkelde, vaak meer latijnsche dan duitse zinsbouw, daarbij het gebruik van sommige in zijn tijd reeds verouderde of verouderende woorden maken het, na ruim honderd jaar, zelfs voor den Duitscher noodig Kant te vertalen, tenminste van een kommentaar te voorzien. Om deze reden alleen reeds dunkt me het werk van de heeren Van

Loen en Faddegon, ten bate van in Kant belangstellende Hollanders ondernomen, voldoende gerechtvaardigd.

Hier en daar zou ik de vertaling iets minder *woordgetrouw* wenschen. Uitdrukkingen als: *ik mocht gaarne weten* komen een enkele maal voor. Maar in 't algemeen is het werk toch goed verzorgd en de gedachte zoo juist mogelijk weergegeven. De kommentator geeft een goed overzicht van de Prolegomena en deelt verder, met alle bescheidenheid, mede wat strekken kan om duistere plaatsen op te helderen of op blijvende moeilijkheden, zoo niet tegenstrijdigheden, de aandacht te vestigen. Het geheel is ernstig werk dat wel verdient gesteund te worden.

De tot nog toe verschenen vier afleveringen bevatten de kleinste helft van de Prolegomena. Maar al zou ons op deze wijze niets meer gegeven worden dan de komplette Prolegomena — omtrent omvang en verschijningsduur van het geheele werk blijkt het prospectus een krasse misrekening te bevatten — ook dan zouden we reden tot dankbaarheid hebben. Uitgevers en bewerkers wensch ik daarom de noodige voldoening bij hun nuttigen arbeid.

2. Het heeft Schopenhauer, den filosoof van overmoedige en geblaseerde jeugd tegelijk, nooit aan zelfgevoel of aan geringschatting van filosofeerende tijdgenooten ontbroken. Volgens zijn eigen uitdrukking heeft de menschheid veel, dat zij nooit zal vergeten, van hem geleerd, en zullen zijn geschriften niet ondergaan. Dat nu een bekend Hegelaar ten onzent Schopenhauers werk als „een goede introductie tot de studie van wijsgeerige problemen” beschouwt en tot de verspreiding ervan meewerkt, is als bewijs van wetenschappelijke onpartigheid hoogelijk te waardeeren. Het moet hem zelfverloochening hebben gekost, den vloed van scheldwoorden, gericht tegen den charlatan Hegel met zijn holle, zinledige woordenkraam en tegen de stoffels en ezels die daaraan gelooven en daarmee uit kramen gaan, aan ons Hollandsch publiek over te brengen. Of is het om hen, die lust gevoelen de nieuwe Hegelarij te bespotten, te ontwapenen?

Doch ter zake van de vertaling. Die is meer woordgetrouw maar minder goed dan de eerst besprokene. Een samenwerking

als bij die eerste zou ook hier waarschijnlijk van nut zijn geweest. Laat het me ronduit zeggen: aan de vertaling maar vooral aan den druk is veel te weinig zorg besteed. Met het verbeteren van drukfouten en van kleinere of grootere onnauwkeurigheden in de vertaling ware een aardig bundeltje te vullen. Daardoor wordt de lezing van het werk zeer bemoeilijkt. Schopenhauers gedachtengang bevat vaak tegenstrijdigheden, maar zijn wijze van uitdrukking is doorgaans helder en duidelijk. Helaas geldt dit laatste niet altijd van deze vertaling. Op vele plaatsen gelukt het mij eerst den zin te vatten, wanneer ik mij tracht voor te stellen wat er in het oorspronkelijke zou kunnen of moeten staan; op andere plaatsen alleen door ze in 't origineel na te slaan. Ik vraag verlof hier uit vele voorbeelden een aan te halen (blz. 266):

Men vergelijkte maar eens de leerboeken van de Hegelianen, zooals zij nog heden ten dage verschijnen durven, met die van een geminachten, bijzonderlijk echter door hen en alle filosofen van Kant met oneindige minachting aangezien tijd, de z.g.n. eklektische periode, kort voor Kant; en men zal ontdekken, dat de laatste tot gene zich altijd nog verhouden als pad, — niet tot hopen, maar tot mest.

Nu tart ik den scherpzinnigsten filoloog om, zonder hulp van het oorspronkelijke, dien zin tot een goed einde te brengen. Dat met de „philosophen *van Kant*” die *na* Kant zijn bedoeld, zal hij allicht vinden. Maar het slot? Eerst nadat hij *pad* als *goud* heeft leeren lezen, zal hij misschien op het juiste vermoeden komen dat *hopen* een drukfout is voor *koper*.

Dusdanige fouten in grooten getale zijn niet als kleinigheden te verontschuldigen. Ten bate van hen die, zooals de Inleiding zegt, de duitsche taal niet of althans moeilijk lezen, dient men toch in de eerste plaats voor een leesbaren hollandschen tekst te zorgen.

Mijn grootste bezwaar tegen deze vertaling is nog iets anders. De weinige zorg aan den inhoud besteed staat hier in omgekeerde verhouding tot den van ijverigen arbeid getuigenden omvang. Juist in het belang van deze en dergelijke ondernemingen zou ik willen vragen: waarom moet nu de geheele Schopenhauer vertaald worden? Het zijn slechte raadgevers die daarop aandringen. Van de het eerst verschijnende Parerga en Paralipomena ware een bloemlezing in één deel

ruim voldoende geweest. Wat heeft ons tegenwoordig hollandsch publiek te maken met de sexueele moraal van Schopenhauer, wat met zijn bestrijding van het duitsche duel, wat met zijn onhistorische beschouwingen over de geschiedenis van de filosofie, wat eindelijk met zijn pamflet tegen de universiteitsfilosofie van hegelende professoren, die reeds lang begraven zijn?

3. De bewerker van Ziehen meent dat diens fysiologische psychologie in Duitschland hoe langer hoe meer aanhangers vindt, maar in ons land nog tamelijk onbekend is. Ik kan hem dit niet toestemmen. In akademische, vooral in medische kringen ten onzent is het werk van Ziehen zeer goed bekend. Ook waag ik het te betwijfelen of zijn theorie naar verhouding in Duitschland meer aanhangers zal vinden dan bij ons te lande. Juist het eenvoudige en overzichtelijke daarvan maakt ze geschikt voor die groote kringen die zich tot nog toe liefst in de richting van Herbart bewogen.

Dit is geen vertaling, maar een bewerking, en wel een zeer vereenvoudigde bewerking of misschien beter nog een kort uittreksel. Ziehen zelf verklaart, dat hij zijn denkbeelden hierin juist vindt weergegeven, en daarmee dienden we tevreden te zijn. Toch voel ik de nuance. De oorspronkelijke schrijver weet zelf wel dat de dingen niet zoo eenvoudig zijn als hij ze voorstelt, al vindt hij het paedagogisch met eenige stelligheid te spreken. Die stelligheid, de meening dat nu alle problemen zoo goed als opgelost en verklaard zijn, schijnt mij in deze bewerking nog iets meer uitgesproken: ze is ook in de eerste plaats voor studeerende onderwijzers bestemd.

Het werkje is goed verzorgd.

4. Het boek van Sollier is bijzonder interessant. Wat aan dit natuurwetenschappelijk werk het meest opvalt is de lust tot redeneeren, een neiging zelfs tot het paradoxe. Als ik het goed begrijp, zijn de twee hoofdstellingen ervan deze:

1°. Aandoening is uiting van of wordt bepaald door aandoenlijkheid.

2°. Aandoening ontstaat, wanneer voor nuttigen arbeid bestemde energie van het juiste spoor afgaat.

Alle gemoedsaandoeningen zouden dus alleen bestaan ten koste van nuttigen arbeid.

Van Sollier krijg ik den indruk dat hij zeer sterk vatbaar is voor aandoeningen, zonder welke een boek als dit niet zou zijn ontstaan. Waaruit ik echter niet besluit dat hij daarmee geen nuttig werk heeft verricht.

Waar ligt hier de fout? Zeker niet bij de natuurwetenschap, maar, zoo er een is, bij de redeneering.

Gelegenheid om de bewerking met het oorspronkelijke te vergelijken ontbreekt mij.

5. Vertaald is dit wel.

Bij nader inzien blijkt me toch dat theosofie iets anders is dan filosofie.

Indien het echter waar is — wat beweerd wordt — dat een meerderheid in onze tegenwoordig opbloeiende Vereenigingen voor Wijsbegeerte daarin theosofie zoekt, dan zal dit werkje wel zijn lezers vinden.

T. J. DE BOER.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00695 7761

